

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Hajrudin M. Hodžić

**ARAPSKA VJERSKO-PRAVNA
TERMINOLOGIJA U ISLAMU**
(DOKTORSKA DISERTACIJA)

Beograd, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Hajrudin M. Hodžić

**ARABIC RELIGIOUS-LEGAL
TERMINOLOGY IN ISLAM**

(Doctoral Dissertation)

Belgrade, 2014

Mentor:

dr Anđelka Mitrović, redovni profesor,

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

Članovi komisije:

Datum odbrane:

Zahvaljujem se svojim profesorima, porodici, kolegama i prijateljima, koji su mi pružali podršku tokom rada na disertaciji.

Posebnu zahvalnost dugujem svom mentoru, prof. dr Anđelki Mitrović, na podršci, strpljenju, korisnim savjetima i sugestijama.

ARAPSKA VJERSKO-PRAVNA TERMINOLOGIJA U ISLAMU

Apstrakt

Predmet istraživanja ove doktorske disertacije je arapska vjersko-pravna terminologija u islamu. Cilj ovoga rada je dokazati da je vjersko-pravna terminologija u islamu nastala u okrilju arapskog jezika i da je arapski jezik imao presudnu ulogu u njenom formiranju i razvoju. U uvodnom dijelu rada izneseni su opšti podaci o temi, najznačajniji razlozi njenog odabira, naglašena njena bitnost, ciljevi i korištene metode. Rad je podijeljen na šest tematskih cjelina.

Prvi dio rada tematski obrađuje terminologiju kao naučnu disciplinu, njenu definiciju, historijski razvoj, zatim međunarodne institucije koje se bave terminologijom. U sklopu prvog dijela obrađeni su različiti kriteriji na osnovu kojih se mogu klasifikovati termini, zatim načini njihove tvorbe, kao i pitanje dvostrukosti termina kao jedne od bitnih prepreka u stvaranju ujednačene terminologije.

Fokus u drugom dijelu rada bio je na leksikografiji i terminologiji u arapskom jeziku, uz posebno stavljanje akcenta na jezičko i terminološko značenje riječi *muṣṭalaḥ* – „termin“, nakon čega smo napravili analizu njegovih različitih terminoloških definicija. U ovom poglavlju smo istraživali bavljenje Arapa terminologijom kroz historiju, dali prikaz stanja bavljenja terminologijom u arapskom svijetu danas i pojasnili najznačajnije razloge zbog kojih je terminologija u arapskom jeziku neujednačena.

Treći dio rada posvetili smo načinima tvorbe termina u arapskom jeziku: analogiji, derivaciji, figurativnoj upotrebi riječi, posuđivanju, arabizaciji, kompoziciji i prevođenju, uz navođenje adekvatnih primjera za svaki od spomenutih načina tvorbe.

Četvrto poglavlje je posvećeno definiciji islamske pravne nauke, zatim periodizaciji njenog razvoja kroz pet vremenskih razdoblja uz isticanje najznačajnijih karakteristika svakog od njih. Takođe smo dali pregled izvora islamske prave nauke, a zatim kraće predstavljajući osam islamskih pravnih škola ili učenja.

Peto poglavlje predstavlja teoretsku osnovu ovoga rada, a obrađuje definiciju arapske vjersko-pravne terminologije u islamu, njen nastanak, izvore, razvoj i značaj njenog izučavanja. Pored spomenutog, ovo poglavlje obrađuje semantičke odnose između arapskih vjersko-pravnih termina u islamu, od sinonimije, polisemije i antonimije. U

sklopu ovoga poglavlja ukratko smo se osvrnuli na specifičnu arapsku vjersko-pravnu terminologiju unutar islamskih pravnih škola, a zatim je temeljito argumentovan značaj arapskog jezika u izučavanje arapske vjersko-pravne terminologije u islamu.

Posljednje, šesto poglavlje je praktičan dio ovoga rada, a obuhvata prezentaciju metoda izrade rječnika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu, kao i izradu mini-rječnika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu koji se sastoji od 503 termina, gdje smo kod svakog termina pojedinačno obradili njegovo terminološko objašnjenje i jezičko značenje. Nakon toga smo napravili analizu spomenutih termina.

Zaključak sadrži osvrt na najvažije rezultate do kojih se došlo kroz provedeno istraživanje u radu, a od najznačajnijih rezultata jeste potvrda glavne hipoteze ovoga rada da je arapska vjersko-pravna terminologija u islamu nastala i razvijala se isključivo u okrilju arapskog jezika i svi oblici razvoja i preobražaja desili su se u okrilju njega.

Ključne riječi: termin, terminologija, arapski jezik, tvorba termina, klasifikacija termina, leksikologija, islamska pravna nauka, islamske vjersko-pravne škole

Naučna oblast: Lingvistička arabistika

Uža naučna oblast: Terminologija

UDK: 811.411.21'276.6:28-74(043.3)

ARABIC RELIGIOUS-LEGAL TERMINOLOGY IN ISLAM

Abstract

The research topic of this PhD thesis is the Arabic religious-legal terminology in Islam. The aim of this paper is to prove that the religious-legal terminology in Islam originated in the shelter of the Arabic language and that the Arabic language had a crucial role in its formation and development. The introductory part of the paper presents the general information about the subject, the most important reasons for its selection, emphasizes its importance, goals and applied methods.

Work is divided into six sections.

The first part deals with the terminology as a scientific discipline, its definition, historical development, and international institutions dealing with terminology. Within the first part, we have described the various criteria upon which the terms can be classified and the ways of their formation, as well as the question of term duplicity as one of the key obstacles for the creation of a uniformed terminology .

The second part of the study focuses on the lexicography and terminology in the Arabic language. Particular emphasis is placed on the linguistic and terminological meaning of Mustalah - "term", after which we made an analysis of its various terminological definitions. In this chapter we have explored and argued the contribution made by the Arabs in the field of terminology throughout the history. We have also provided an overview of the contemporary situation in that field in the Arab world, while explaining the most important reasons of unevenness within the Arabic terminology.

The third part of the work is dedicated to the ways of term formation in the Arabic language: analogy, derivation, figurative use of words, lending, arabisation, composition and translation, while indicating adequate examples for each of these terms.

The fourth chapter is devoted to the definition of Islamic legal science, and the periodization of its development through the five periods while mentioning the most important characteristics of each. In the same chapter we have also presented a review of sources of the Islamic legal science, and a short presentation of eight Islamic legal schools or teachings.

The fifth section presents the theoretical core of this work and deals with the definition of Arabic religious-legal terminology in Islam, its origins, sources, development and the importance of its study. In addition to the foregoing, this section studies the semantic relations between the Arabic religious and legal terms in Islam, including the synonymy, polysemy and antonyms. Within this chapter, we made a brief reference to specific Arabic religious and legal terminology within the Islamic legal schools, and then we thoroughly argued the importance of the Arabic language in the study of Arab religious-legal terminology in Islam.

Final sixth chapter is the practical part of this work, and contains a presentation of a method of writing a dictionary of Arabic religious-legal terms in Islam. This section also presents a mini-dictionary of Arabic religious-legal terms in Islam, which consists of 503 terms. We have individually processed each term, while mentioning its terminological explanation and the linguistic meaning. After that we made an analysis of the mentioned terms.

The conclusion highlights the most important results obtained through the research conducted in this work. One of the most important results is the confirmation of the main hypothesis of this paper, i.e. that the Arabic religious-legal terminology in Islam originated and developed exclusively under the auspices of the Arabic language, including all of its forms of development and transformation.

Keywords: term, terminology, arabic language, formation of terms, terms classification, lexicology, islamic jurisprudence, islamic-law schools

Academic Expertise: Arabic linguistics

Field of Academic Expertise: Terminology

UDC: 811.411.21'276.6:28-74(043.3)

SADRŽAJ

1. UVOD	13
2. TERMINOLOGIJA KAO NAUČNA DISCIPLINA.....	17
2.1. Definicije termina i terminologije.....	17
2.2. Cilj i funkcija terminologije.....	19
2.3. Terminologija kroz historiju	20
2.4. Međunarodne institucije koje se bave terminologijom.....	21
2.5. Vrste termina.....	24
2.6. Načini tvorbe termina	26
2.7. Uzroci dvostrukosti termina.....	26
3. ARAPSKI JEZIK: LEKSIKOGRAFIJA I TERMINOLOGIJA.....	28
3.1. Razvoj arapskog jezika	28
3.2. Leksikografija kod Arapa	29
3.3. Terminologija u arapskom jeziku	37
3.4. Iskustvo Arapa kroz historiju na polju bavljenja terminologijom	44
3.5. Terminologija i arapski jezik danas	48
3.6. Problemi tvorbe i ujedinjavanja terminologije u arapskom svijetu	50
3.7. Institucije koje se bave terminologijom u arapskom jeziku.....	52
3.8. Dosadašnji rezultati na polju arabizacije naučnih oblasti	55
3.9. Preporuke za unapređenje nauke o terminima u arapskom jeziku.....	56
4. NAČINI TVORBE TERMINA U ARAPSKOM JEZIKU	58

4.1.	Analogija – (ar. al-qiyās)	59
4.2.	Derivacija – (ar. al-'ištiqāq)	60
4.3.	Figurativna upotreba riječi – (ar. al-mağāz).....	63
4.4.	Posuđivanje –(ar. al-'iqtirād) i arabizacija – (ar. al-ta'rif)	64
4.5.	Kompozicija ili kovanje – (ar. al-naḥt)	69
4.6.	Prevođenje – (ar. al-tarğama).....	71
4.7.	Drugi načini bogaćenja arapskog jezika terminima.....	72
5.	ISLAMSKA PRAVNA NAUKA I ISLAMSKE PRAVNE ŠKOLE.....	74
5.1.	Definicija islamske prave nauke	74
5.2.	Razvoj ili periodizacija historije islamske prave nauke.....	74
5.3.	Izvori islamskog zakonodavstva	78
5.4.	Islamske pravne škole	92
6.	ARAPSKA VJERSKO-PRAVNA TERMINOLOGIJA U ISLAMU	109
6.1.	Definicija arapske vjersko-pravne terminologije u islamu	109
6.2.	Značaj izučavanja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu	111
6.3.	Nastanak arapske vjersko-pravne terminologije u islamu	113
6.4.	Izvori arapske vjersko-pravne terminologije u islamu.....	125
6.5.	Razvoj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu	128
6.5.1.	Razvoj riječi iz jezičkog u terminološko značenje.....	129
6.5.2.	Razvoj termina iz jednog terminološkog u drugo terminološko značenje ...	139
6.6.	Semantički odnosi između arapskih vjersko-pravnih termina u islamu	146

6.6.1. Terminološka sinonimija (ar. al-tarāduf al-muṣṭalaḥiyy)	146
6.6.2. Terminološka polisemija (ar. al-’ištirāk al-muṣṭalaḥiyy)	146
6.6.3. Terminološka antonimija (ar. al-taḍād al-muṣṭalaḥiyy)	147
6.7. Specifična arapska vjersko-pravna terminologija unutar islamskih pravnih škola	147
6.8. Značaj arapskog jezika u izučavanju arapske vjersko-pravne terminologije u islamu	150
7. RJEČNIK ARAPSKIH VJERSKO-PRAVNIH TERMINA U ISLAMU	157
7.1. Dosadašnja iskustva na polju izrade rječnika arapskih vjersko-pravnih termina	157
7.2. Metode izrade rječnika arapskih vjersko-pravnih termina	158
7.3. Rječnik arapskih vjersko-pravnih termina	161
7.4. Analiza navedenih termina	255
8. ZAKLJUČAK	259
9. LITERATURA	263

1. UVOD

Prema islamskom učenju, islamsko pravo je u normu pretočena Božija volja sadržana u dva izvora: knjizi objave (Kur'an) i riječima i djelima poslanika Muhameda (ar. suna). Islamsko pravo je vjersko pravo muslimana koje i danas važi kao pozitivno pravo u nekim muslimanskim zemljama. Ono, prema učenju islama, važi kao normativni aspekt islama. Pored rimskog i anglo-saksonskog, islamsko pravo je jedno od najpoznatijih i često je predmet izučavanjima na mnogim svjetskim univerzitetima.

Islamski pravnici su vjekovima ulagali ugroman trud u pojašnjavanju i usavršavanju islamske pravne nauke, znatno više nego u druge discipline, jer su vjerske nauke kod Arapa uživale posebnu pažnju. Sve to skupa je uslovalo nastanak arapskog vjersko-pravnog terminološkog sistema, čije poznavanje predstavlja preduslov za bavljenje djelima nastalim u ranijim epohama. Ukoliko izuzmemo manjak ambicija, najveća prepreka sa kojom se početnici na polju istraživanja islamske pravne nauke susreću jeste upravo terminologija, posebno ako se ima na umu da su pojedina djela iz oblasti islamske pravne nauke stara više od hiljadu godina.

Termini su neophodan alat i sredstvo preciznog razumijevanja, a njihov značaj se posebno ističe na stručnim i naučnim poljima, gdje nema mjesta nedorečenosti, nepreciznosti i dvosmislenosti. S druge strane, usklađena i integrisana terminologija još je veća pokretačka snaga koja daje moć bilo kojem jeziku da se nosi sa izazovima s kojima se danas čovječanstvo susreće.

Izučavanje termina svake nauke, bez obzira da li se radi o islamskoj pravnoj ili nekoj drugoj nauci – prirodnoj ili društvenoj – je od velike važnosti. Poznavanje termina je, ujedno, najvažniji preduslov za shvatanje određene naučne oblasti, jer termini predstavljaju tijelo i ugaoni kamen svake naučne discipline. Njihovo nepoznavanje u okviru jedne naučne discipline je poput nepoznavanja osnovnih naučnih postulata, jer termini su neophodan alat za svaku nauku, te su poput *kante za vađenje vode iz bunara*, kako to navodi jedan od autora.

Izučavanje arapske vjersko-pravne terminologije u islamu neophodno je zbog pomoći svima onima koji žele da razumiju smisao vjere koju je Bog objavio ljudima. Nepoznavanje najelementarnijih arapskih vjersko-pravnih termina u islamu neprihvatljivo je sa vjerskog stanovišta, jer bi to značilo neshvatanje same Objave i

vjerskih dužnosti kojima je Bog obavezao čovjeka. Na osnovu ovoga možemo tvrditi da izučavanje islamske pravne terminologije ima status kolektivne obligatne vjerske obaveze (ar. farḍ al-kifāya), jer bi njeno zanemarivanje značilo i zanemarivanje nerazdvojnog dijela islamske pravne nauke.

Arapski filolozi i lingvisti, bilo da se radi o ranijim generacijama ili savremenima, slažu se oko činjenice da je interes za izučavanje arapskog jezika tokom prvih vjekova bio motiviran isključivo željom da se, prije svega, ispravno razumije Božija riječ sadržana u Kur'anu, s obzirom na to da on predstavlja posljednje Božije javljanje čovječanstvu. Sve nauke i discipline koje su nastajale u prvim vjekovima nakon dolaska islama imale su prvenstveno za cilj očuvanje kanonskog teksta Kur'ana i njegove jezičke čistote, kao i njegovo razumijevanje, istraživanje njegovih zakona, pravila i normi, a zatim i tradicije Muhameda. Islamski učenjaci su, upravo zbog toga, smatrali da je učenje i čuvanje arapskog jezika i svega što je vezano za njega, ustvari, očuvanje same vjere i Božije objave koja se manifestuje u Kur'anu.

Tema naše disertacije je *arapska vjersko-pravna terminologija u islamu*. Pokušali smo da damo skromni doprinos izučavanju terminologije u arapskom jeziku uopšte, a posebno arapske vjersko-pravne terminologije u islamu.

Glavna teza ovoga rada jeste da je vjersko-pravna terminologija u islamu nastala u okrilju arapskog jezika i on je imao presudnu ulogu u njenom formiranju i razvoju, te ovo istraživanje predstavlja svojevrsan spoj dvije nauke: islamske pravne nauke i arapske filologije i lingvistike.

Potreba za ovim istraživanjem je velika, jer pojašnjava veoma bitna pitanja vezana za termine: kada su nastajali, kako su nastajali, kako su se razvijali, kako su registrovani, te kakav je odnos između vjersko-pravnih termina u islamu i arapskog jezika.

Ovo istraživanje možemo sa naučnog i društvenog aspekta opravdati na sljedeći način:

1. tematika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu nije dovoljno prezentovana na našim prostorima, pogotovo ne u vidu neke opsežnije studije kakva je ova,
2. značajan broj muslimana, ali i istraživača koji imaju namjeru da istražuju islamsko pravo, susreću se sa terminima čija značenja ne znaju i ne postoji priručnik ili rječnik koji bi te termine obuhvatio i pojasnio. Naša namjera je da ovim radom doprinesemo da istraživači i svako ko ima želju da izučava arapsku vjersko-pravnu

terminologiju nađe odgovor na nedoumice u pogledu terminologije koja se koristi u islamskoj pravnoj, ali i drugoj literaturi, te da na jednom mjestu nađe pojašnjenje najznačajnijih arapskih vjersko-pravnih termina u islamu.

3. Zanimljivo je da ni na arapskom jeziku, jeziku Kur'ana i jeziku spomenute terminologije, nismo pronašli obimnije radove koji s ovog aspekta obrađuju arapsku vjersko-pravnu terminologiju.

Skoro je nemoguće prebrojati arapske vjersko-pravne termine u islamu, jer, osim onih rasprostranjenih i opštepoznatih, svaka pravna škola ima i svoje specifične termine, ali i zasebna značenja za pojedine među njima. Razlog za to leži u činjenici da su islamski pravници iza sebe ostavili ogromno pravno naslijeđe koje je pomoglo općenitom razvoju pozitivnih zakonskih propisa danas u arapskom svijetu.

Bitno je napomenuti da se često pod izrazom *vjersko-pravna terminologija u islamu* (ar. al-muṣṭalaḥāt al-fiqhiyya) podrazumijevaju vjersko-pravni termini unutar jedne od islamskih pravnih škola,¹ što u ovom radu nije slučaj. Ovaj rad se neće baviti tom problematikom, nego će istraživati način nastanka arapske vjersko-pravne terminologije u islamu, te pojasniti kako se ona razvijala iz jezičkog u terminološko značenje, kao i iz jednog terminološkog u drugo terminološko značenje, a sve to u okviru najpoznatijih islamskih pravnih škola.

U ovom istraživačkom radu koristili smo sljedeće metode istraživanja: historijsku metodu, metodu analize sadržaja, metodu komparacije i indukcije.

1) *Historijska metoda* je veoma konstruktivna prilikom istraživanja nastavka arapskih vjersko-pravnih termina, jer smo pomoću nje dolazili do saznanja o genezi pojave spomenutih termina. Historijsku metodu koristili smo kada smo tragali za okolnostima u kojima su termini nastajali, prilikom otkrivanja načina nastanka pravnih škola, ali i prilikom ukazivanja na razvoj samih termina.

2) *Metodu analize sadržaja* smo koristili prilikom analiziranja razvoja terminološkog značenja vjersko-pravnih termina u islamu.

3) *Metodu komparacije* smo koristili prilikom poređenja mišljenja vjersko-pravnih škola u islamu po pitanju značenja nekih vjersko-pravnih termina u islamu.

¹ Takav je slučaj sa djelom Ismaila Salima Abdul-Ala (ʿIsmāʿīl ʿAbd al-ʿĀl) *Al-Baḥṭ al-fiqhiyy* i mnogim drugim sličnim djelima.

4) *Metodu indukcije* smo koristili za stvaranje opšte slike o nastanku i razvoju arapske vjersko-pravne terminologije i sabiranju materijala za njeno razmatranje.

Rad se sastoji od sedam cjelina. Prva obuhvata metodološku postavku rada, druga pojam terminologije kao nauke, a treća i četvrta probleme vezane za arapski jezik, leksikografiju i terminologiju u arapskom jeziku, te način tvorbe novih izraza i termina u arapskom jeziku. Peta cjelina je posvećena islamskoj pravnoj nauci i islamskim pravnim školama, šesta arapskoj vjersko-pravnoj terminologiji u islamu i načinu nastanka i tvorbe arapskih vjersko-pravnih terminoloških likova, a zadnja, sedma, cjelina predviđena je za stručni terminološki rječnik, koji sadrži oko 500 termina.

Tehnički dio rada

Kada su u pitanju ajeti koje smo navodili, nastojali smo da ih citiramo u originalu, tj. na arapskom jeziku, a za prevod značenja Kur'ana najčešće smo koristili prevod Besima Korkuta.² Broj kur'anskog poglavlja i ajeta smo neposredno nakon citiranja označavali u zagradi, s tim da prvi broj označava broj kur'anskog poglavlja, a drugi broj ajeta.

Hadise, izreke Alahovog poslanika Muhameda, koristili smo u kurzivu i naveli smo u fusnoti minimalno jednog autora hadiskih zbirki koji taj hadis bilježi. Objašnjenje stručne terminologije navodili smo, također, u fusnotama.

Prilikom navođenja arapskih imena, naziva knjiga i termina na arapskom jeziku koristili smo ZDMG sistem transkripcije. Ukoliko se pojedina djela sastoje od više tomova, u parantezi smo nakon citiranja prezimena autora navodili rimski broj kao oznaku broja toma, zatim godinu izdavanja i broj strane na kojoj se citat nalazi.

² *Kur'an s prevodom*, prevod Besim Korkut, štampa Muğamma' Ḥādim al-ḥaramayn al-šarīfayn, Al-Madīna, 1991.

2. TERMINOLOGIJA KAO NAUČNA DISCIPLINA

Terminologija zauzima važno mjesto u svakom jeziku. Svakim danom je sve veći broj novih podataka i termina koji se nameću kao izazov svim jezicima, a posebno velikim svjetskim jezicima. Uspostavljanje terminologije kao nauke je odgovor na ogroman broj podataka i novih naučnih dostignuća jer što se više nauka i tehnologija razvijaju, to iziskuje veći razvoj nauke o terminima, a javlja se i potreba za terminološkim rječnicima za pojedine naučne grane.

Najviše interesovanja za terminologiju pokazali su lingvisti, ali i stručnjaci za pojedine naučne oblasti. S obzirom na to da obuhvata sve naučne discipline, možemo konstatovati da je terminologija spoj različitih nauka i lingvistike, te da svaka od nauka ima udjela u njenom formiranju.

Jedan od razloga posvećivanja značajne pažnje nauci o terminima je i činjenica da neujednačena terminologija u jeziku unosi zbrku, a to posebno dolazi do izražaja u naučnim istraživanjima i obrazovnom sistemu na svim nivoima.

2.1. *Definicije termina i terminologije*

Riječ termin je latinskog porijekla (*terminus*), a može da znači: „riječ“, „međa“, „granica“, „cilj“, „kraj“, „dio“, „rok“, „izreka“, „ime“ ili „naziv“, ili „dio rečenice“ (SIMEON 1969: XV).

U svom enciklopedijskom rječniku Simeon Rikard navodi: „U savremenoj upotrebi obično označava sinonim za riječ. U užem, specijalnijem značenju, upotrebljava se za označavanje riječi ili skupa riječi koje grade osnovnu, primarnu sintaksnu jedinicu, tj. jedan od bitnih elemenata rečenice: subjekt, predikat, objekat itd. Termin, također, može biti naziv ili stručni naziv, tj. terminološka jedinica; riječ ili skup riječi specijalnog (naučnog, tehničkog i slično) jezika, građen (prihvaćen, posuđen ili slično) u svrhu tačnog izražavanja specijalnih pojmova i označavanja specijalnih predmeta, na primjer međunarodni termin, naučno-tehnički termin“ (SIMEON 1969: 606).

Pod terminologijom se još mogu smatrati:

- a) skup termina koji reprezentuju sistem pojmova neke oblasti,
- b) sistemski opis obrazovanja i upotrebe ovog skupa termina,
- c) publikacija u kojoj je sistem pojmova neke oblasti prezentovan terminima (BUGARSKI 2007: 75).

Dakle, riječi „termin“ i „terminologija“ mogu imati veliki broj različitih značenja.

Termin se može vezati za neku disciplinu ili umjetnost. Tako, na primjer imamo sudsku, forenzičku, nautičku, lingvističku, medicinsku, ekonomsku i finansijsku terminologiju. Služeći za tačno označavanje pojmova sa područja nauke i tehnike, termini čine najviši razred naziva koji, u poređenju sa mnoštvom ostalih riječi, nose jezički i smisljeno veću preciznost i postojanost značenja, jer nisu višeznačni, te im je jasno određen pojmovni sadržaj i obim upotrebe.

Termin je složen specifičan izraz koji se odnosi na neku oblast, dok je terminologija nauka koja izučava terminološke izraze pojedinačno, svejedno da li se radi o nekoj zasebnoj oblasti ili općenito.

Rikard Simeon je definisao termin kao „riječ ili složen izraz specijalnog jezika neke znanstvene discipline, tehnike ili umjetnosti“ (SIMEON 1969: XV).

Eugen Vister (Eugen Wüster)³, utemeljitelj nauke o terminima, definisao je terminologiju kao „svojevrsan sklop relevantnih komponenti lingvistike, logike, informatike, ontologije i drugih nauka čiji se terminološki sistem izgrađuje ili ispituje“ (BUGARSKI 2007: 75-76).

Terminima se mogu smatrati i obične riječi ako se upotrebljavaju kao jednoznačni stručni nazivi u određenoj oblasti, kao što su obrt, poljoprivreda, medicina, itd. (SIMEON 1969: XVI).

³ Eugen Vister (10. oktobar 1898. Vizelburg, Austrija – 29. marta 1977. Beč), industrijalac i terminologist. Od 1918. do 1920. godine, kao mladi student, sastavio je jezgro legendarnog enciklopedijskog *Esperanto-njemačkog rječnika*, koji je i dalje bez premca. Iskustvo koje je Vister stekao u sastavljanju ovog rječnika formiralo je osnovu za njegovu „štutgartsku tezu“, koja se smatra bazičnim radom na polju naučne terminologije (Bon, 1966). Pod pokroviteljstvom Bečkog univerziteta i grada Beča osnovana je „Nagrada Eugen Vister“ za izuzetna ostvarenja iz oblasti istraživanja različitih jezičkih termina.

3.1.1. Analiza definicija

a) Samo značenje riječi „termin“ podrazumijeva određenu vrstu razgraničavanja jednog pojma od drugog. Prema tome, termin u sebi mora sadržavati komponentu „razgraničavanja“ između onoga što potpada pod taj pojam i onoga što mu ne pripada.

b) Jedna od karakteristika termina jeste da je on, često, ograničen na neku oblast, pa se onda nadležni stručnjaci usaglašavaju oko njega i njegovog značenja.

c) Prilikom stvaranja nekog termina potrebno je konsultovati stručnjake različitih oblasti, poput lingvistike, logike i drugih neophodnih nauka da bi termin bio opšteprihvatljiv.

d) Pojam „termin“ je širi nego se to na prvi pogled može pretpostaviti, jer tu mogu spadati obični jednoznačni stručni nazivi, koji se koriste u svakodnevnom životu običnih ljudi.

2.2. *Cilj i funkcija terminologije*

Cilj stvaranja terminologije je bogaćenje jezika novim izrazima po precizno određenoj naučnoj metodologiji. To bogaćenje služi da bi stručnjaci jedne oblasti mogli putem jedne ili više riječi imenovati pojam ili pojavu, čime bi sebi olakšali način komuniciranja i odagnali svaku mogućnost međusobnog nesporazumijevanja.

Naučno istraživanje terminologije obuhvata dokumentaciju, banke podataka, publikacije (bibliografije, priručnici, terminološki rječnici), planiranje terminoloških aktivnosti, te normiranje, standardizaciju i međunarodnu unifikaciju termina.

Ali el-Kasimi (‘Ali al-Qâsimî) smatra da terminologija obuhvata tri aspekta naučno-istraživačkog rada i objektivnog istraživanja:

- a) obuhvata veze između pojmova koji se međusobno preklapaju, poput vrste, cjeline, dijela, i tako dalje,
- b) obuhvata jezičke termine i jezičke veze koje ih spajaju,
- c) istražuje opšte puteve koji stvaraju naučni jezik (AL-QASIMI 1987: 18-19).

„Termini, dakle, služe za tačno određivanje specijalnih pojmova, lučeći ih od svih njima bližih i srodnih pojmova; stoga treba da imaju tačno određeno, strogo dogovoreno značenje, koje je lišeno svih konotativnih značenja i koje ne izaziva nikakve sporedne asocijacije“ (SIMEON 1969: XV).

D. Tanasković u svom radu „Problem lingvističke terminologije u jugoslovenskoj arabistici“ konstatuje da je „cilj terminologija i nomenklatura bio da se za jedan pojam ili jedan predmet propiše samo jedan termin“ (TANASKOVIĆ 1983: 149). No, činjenica je da se u praksi nije uspjelo u toj nakani jer u jezicima postoje dvoznačni ili višeznačni termini.

2.3. Terminologija kroz historiju

Evropski stručnjaci iz oblasti biologije i hemije počeli su tokom XIX vijeka sa unifikacijom metodoloških pravila i zakona na osnovu kojih će se stvarati terminologija na svjetskom nivou. Iako su opšti rječnici i enciklopedije nastajali između XVI-XIX vijeka, ipak se XIX vijek uzima kao početak formiranja savremene terminologije, da bi se nakon toga postepeno razvijala kao zasebna naučna disciplina.

Tek u XIX vijeku počeli su se izdavati skupni, opštenaučni terminološki rječnici, koji su obuhvatali terminologiju većeg ili manjeg broja srodnih disciplina koje sačinjavaju posebnu skupinu, na primjer teologije i filozofije, lingvistike i poetike, biologije, medicine i hemije, matematike i fizike, ili pak terminologiju svih važnijih naučnih disciplina i struka; takav je, na primjer, prvi hrvatski skupni terminološki rječnik Bogoslava Šuleka *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* (Zagreb, 1874). Stručni rječnici, kakvi se izdaju danas, relativno su mlada pojava (SIMEON 1969: XIV).

Kao nauka zasnovana na razrađenim pravilima i zakonima i kao polje naučnog istraživanja terminologija se počela razvijati oko 1930. godine, tj. u prvoj polovini XX vijeka. Prvi ozbiljan korak na planu izrade terminoloških rječnika jeste Šlomanov (A. Schlomann) rječnik za tehničku terminologiju na šest jezika u šesnaest tomova, koji je nastao između 1920. i 1930. godine, a na kojem je radila grupa međunarodnih eksperata.

Rodočelnik terminologije, tj. terminološke teorije, je austrijanac Eugen Vister, koji je 1931. godine objavio svoje čuveno djelo *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*. Pored Vistera, tu su još i Lote (Lotte), osnivač Komisije za naučnu i tehničku terminologiju SSSR-a, i Holmstrom, jedan od najpoznatijih UNESCO-vih eksperata za terminologiju, koji su dali značajan doprinos razvoju terminologije sredinom XX vijeka. U SSSR-u osnovana je Komisija za terminologiju na čelu sa Lotom i Kapliginjom (Caplygin).

Na osnovu dogovora austrijske vlade i UNESCO-a, 1971. godine osniva se INFOTERM - *Međunarodni informativni centar za terminologiju* u Beču, a na njegovo čelo dolazi Helmut Felber (Helmut Felber), profesor na Univerzitetu u Beču i jedan od najistaknutijih stručnjaka na ovom polju.

Već naredne 1972. godine organizuje se Prvi svjetski skup o terminologiji, a zatim još dva 1975. i 1979. godine. Nakon toga su uslijedili naučni skupovi, konferencije i seminari koji su se bavili terminologijom i bankama terminoloških podataka. Značajniji među njima su: onaj u Kvibeku (Quebecu) 1982. i onaj na Univerzitetu Exeter u Exeteru (Velika Britanija) 1983. godine.

2.4. Međunarodne institucije koje se bave terminologijom

Većina zemalja je shvatila značaj stvaranja terminoloških sistema i terminološke standardizacije, te je formirala svoja tijela nadležna za oblast terminologije. Tako, na primjer, skoro svaka zemlja ima svoga predstavnika u krovnoj svjetskoj instituciji za standardizaciju.

Brojne su međunarodne ustanove koje se bave pitanjem terminologije, međutim, na međunarodnom nivou najviše se ističu dvije.

1. *Međunarodni informativni centar za terminologiju (International Information Centre for Terminology) – INFOTERM* sa sjedištem u Beču⁴

Tokom 1950-ih i 1960-ih godina, Eugen Vister, jedan od pionira na polju standardizacije terminologije, razvio je svoju opštu teoriju o terminologiji kojom je

⁴ Infotermu smo dali prednost u odnosu na ISO jer je djelokrug aktivnosti Infoterma više usresređen na terminologiju, dok je ISO usmjeren na standardizaciju općenito.

posthumno stekao slavu kao „otac terminološke nauke“. U ranim pedesetim godinama XX vijeka, na privatnom posjedu u Vizelburgu (Wieselburg, Donja Austrija) postojalo je sjedište za izučavanje terminologije, kao dio Visterovog inženjerskog preduzeća. Kao nastavak njegova nastojanja i aktivnosti, Eugenu Visteru je povjeren ISO / TC 37 „Terminologija (načela i koordinacija)“, kojom je upravljao od 1952–1971. godine u ime *Austrijskog Instituta za normiranje (ASI)*.

Infoterm je osnovan 1971. godine na temelju ugovora između UNESCO-a i ASI-a. Godine 1971, Infoterm preuzima upravljanje ISO / TC 37 od Eugena Vistera, a 1982. godine i njegovu ostavštinu, koja je u 1996. postala Arhiva Eugena Vistera pri Univerzitetu u Beču. Tako je, u ranoj fazi razvoja, Infoterm bio usko vezan za aktivnosti Eugena Vistera, s jedne, te za razvoj ISO / TC 37, s druge strane.

Godine 1996, Infoterm je postao nezavisno međunarodno naučno neprofitno udruženje. Infoterm je na polju promocije terminologije kao interdisciplinarne nauke podsticao osnivanje mnogih novih institucija, organizacija i mreža na području terminologije. Objavio je niz publikacija vezanih za pitanja terminologije u saradnji sa partnerima.⁵

Ciljevi INFOTERM-a su sljedeći:

1. podsticanje naučnih istraživanja vezanih za opšteteoretski dio terminologije,
2. vođenje evidencije o podacima vezanim za terminologiju, zatim stručnjake, projekte, te nacionalne i internacionalne institucije iz domena te oblasti,
3. koordinacija međunarodne saradnje na polju terminologije i njene razmjene,
4. istraživanje mogućnosti saradnje između terminoloških banaka (AL-QASIMI 1987: 14).

2. *Međunarodna organizacija za standardizaciju (International Organization for Standardization) – ISO* sa sjedištem u Ženevi

Internacionalna organizacija za standardizaciju (ISO) je međunarodna institucija za standarde, koju čine predstavnici zavoda za standardizaciju iz različitih zemalja. Od osnivanja 23. februara 1947. godine, organizacija izdaje globalne industrijske i komercijalne standarde, tzv. ISO standarde.

⁵ Više o INFOTERM-u vidi: http://www.infoterm.info/about_us/history_of_infoterm.php

Iako je ISO u statutu definisan kao nevladina organizacija (NVO), njena moć da uspostavlja standarde koji često, kroz sporazume ili nacionalne standarde, postaju zakoni, čini je moćnijom od većine NVO-a. U praksi, ISO djeluje kao konzorcij sa jakim vezama u vladama. ISO je danas sastavljen od 162 zemalje članice i najveći je svjetski izdavač međunarodnih standarda. ISO je mreža nacionalnih instituta za standarde iz 162 zemlje (jedan član po zemlji) sa glavnim sjedištem u Ženevi koje koordinira čitav sistem.

ISO je nevladina organizacija koja predstavlja most između javnog i privatnog sektora, jer jedan dio njenog članstva čine vladina tijela, dok ostali članovi imaju svoje korijene u privatnom sektoru. Dakle, ISO omogućuje postizanje konsenzusa oko određenih rješenja tako da mogu zadovoljiti sve uvjete poslovanja i šire potrebe društva.⁶

2.4.1. Istraživački centri opšte teorije terminologije u svijetu

Pored ove dvije prestižne institucije u svijetu postoje specijalizirani centri opšte teorije terminologije koji daju svoj doprinos izučavanju terminologije. Svaka veća zemlja ima svoje prestižne centre za tu namjenu.

1. *Austrija*: to je zapravo Bečka škola terminologije koja svoje korijene vuče iz grada Vizelburga gdje se nalazi velika specijalizirana biblioteka za terminologiju i gdje je bilo sjedište za izučavanje terminologije, a koga je osnovao utemeljitelj savremene terminologije Eugen Vister. Nakon njega, lidersku poziciju na polju terminologije preuzeo je njegov učenik Helmut Felber.
2. *Češka*: ova škola je, zapravo, produžetak velike i poznate praške lingvističke škole funkcionalizma, čije temelje je postavio švicarski lingvista Sosir (Ferdinand de Saussure). Također, Češka akademija nauka ima zapažene aktivnosti na ovom polju, kao i na polju leksikografije i terminografije.
3. *Kanada*: s obzirom na to da u Kanadi egzistira bilingvizam, tj. postoje dva zvanična jezika (francuski i engleski) u jednoj geografskoj zajednici na polju obrazovanja i uprave, Kanada je prva zemlja koja je krenula u osnivanje

⁶ Više o ISO vidi: <http://www.iso.org/iso/home.htm>

terminoloških banaka, a najviše na planu bavljenja terminologijom poduzelo se u Kvibeku, pri Uredu za francuski jezik.

4. *Francuska*: u ovoj zemlji postoji nekoliko institucija za terminologiju, od kojih je krovna Francusko udruženje za terminologiju (L' Association francaise de terminologie).
5. *Rusija*: prije raspada SSSR-a, Sovjetska akademija za nauke bila je nadležna za bavljenjem pitanjima terminologije.

2.5. *Vrste termina*

Postoji nekoliko kriterija na osnovu kojih možemo klasifikovati termine, a to su:

- a) prosti i složeni,
- b) zastarjeli i savremeni,
- c) narodni i internacionalni,
- d) opšti i individualni – kojima se služe samo pojedini pisci ili pripadaju nekom pravcu ili školi, na primjer Praškoj školi (SIMEON 1969: XV).

Pored toga, Rikard Simeon smatra da termine „shodno njihovoj upotrebljivosti u običnom jeziku“ treba klasificirati na sljedeći način:

- a) termini – osobite riječi koje se ne upotrebljavaju u običnom jeziku, poput riječi „glagol“, „sufiks“, itd,
- b) riječi običnog govora, ali s posve drugim značenjem, na primjer riječ „lik“, jer može da bude „lik sveca“, „trpni lik“ i „geometrijski lik“,
- c) riječi iz običnog govora, ali sa užim, strogo ograničenim značenjem, na primjer riječ „prilog“, jer može da bude „dobrotvorni prilog“, a može i „gramatički prilog mjesta“ (SIMEON 1969: XV).

Terminologija je, s obzirom na jezičke razlike u svijetu, poprimila dva oblika:

- a) jedan je onaj opšti – internacionalni, gdje se na terminologiju gledalo kao na internacionalnu nauku koja je sazdana od pravila, načela i uputstava, gdje bilo koji svjetski jezik može da crpi ono što mu je potrebno na polju izrade novih termina i rječnika stručne terminologije;

- b) drugi je onaj specifični koji je vezan za određeni jezik ili određenu naučnu disciplinu (SAMAANE 2000: 1).

Podjela termina na domaće i internacionalne tema je velikih rasprava i diskusija, jer obje skupine konkurišu jedna drugoj, ali se ne daju istisnuti. Ivan Klajn u svom radu „Greko-latinizmi i pitanje terminoloških dubleta“ daje prednost internacionalnim terminima, jer su znatno praktičniji, upotrebljiviji i vitalniji, a za to podastire nekoliko argumenata:

- a) upoznavanje internacionalne terminologije u nastavi olakšava korišćenje strane naučne literature,
- b) internacionalizmi koji vode porijeklo iz mrtvih jezika (poput latinskog) ne izazivaju otpor (izuzetak su zagriženi puristi), poput turcizama, germanizama ili anglicizama u naše vrijeme,
- c) od internacionalizama se veoma lahko mogu praviti složenice i izvedenice, što nije slučaj sa jezicima ovog podneblja, jer najčešće vrijeđaju sluh, i
- d) bogatstvo fonda riječi i osnova kod internacionalizama je daleko veće nego u domaćem sektoru terminologije (KLAJN 1983: 108).

Ovo mišljenje i podastri argumenti imaju svoju težinu, posebno u vrijeme globalizacije, kada se forsira pitanje mobilnosti istraživača, a, realno, na tom polju nacionalni terminu dodatno usložnjavaju problem u međusobnoj komunikaciji sa drugima i drugačijima. Iako je davanje prednosti internacionalnim terminima jedan vid zapostavljanja maternjih jezika, generalizacija internacionalne terminologije u većini oblasti olakšala bi međusobnu komunikaciju istraživača i stala bi ukraj pogubnom i štetnom kombiniranju različitih terminoloških sistema, posebno u nauci, kao i u nastavi u osnovnom i srednjem obrazovanju.

Za ilustraciju štetnog kombiniranja različitih terminoloških sistema poslužiće nam gramatička, odnosno lingvistička terminologija u jugoslovenskoj arabistici. U tom smislu D. Tanasković navodi da u ovoj disciplini egzistiraju sljedeći terminološki registri ili sistemi:

- a) miješana, neprečišćena srpsko-hrvatska gramatičko-lingvistička terminologija,
- b) grčko-latinska ili internacionalna terminologija,
- c) klasična arapska terminologija.

Nakon toga Tanasković konstatuje da su se „pisci malobrojnih udžbenika arapskog jezika dovijali na različite načine, ali su svi, bez izuzetka, kombinovali bar dva od triju gore naznačenih terminoloških makro-sistema“ (TANASKOVIĆ 1983: 151).

2.6. Načini tvorbe termina

Bitno je, prije svega, naglasiti da se termini obično tvore od leksičkih elemenata koji već postoje u određenom jeziku, i to po zakonima gramatike dotičnog jezika.

Načini tvorbe termina mogu biti na jedan od sljedećih načina:

a) davanje osobitog, terminološkog značenja običnim, postojećim riječima (na primjer riječ „prilog“ može biti „dobrovoljni prilog“, ali može da ima svoje gramatičko značenje – „prilog mjesta i vremena“);

b) upotreba grčkih i latinskih imena ili njihovih elemenata u složenicama (na primjer riječ „termometar“ sastavljena je od riječi *thermos* – „topao“ i *metreo* – „mjera“, pa je nastao termin kojim se označava sprava za mjerenje temperature);

c) *kalkiranje* – doslovno prevođenje iz drugih jezika, riječ za riječ – *пятилетний план* – „petogodišnji plan“ (SIMEON 1969: XVII).

O tvorbi termina Radoslav Katičić u svom radu „Terminologija u suvremenoj lingvistici“ kaže sljedeće: „Za obične je riječi velika prednost ako im se značenje prelijeva u bogatoj raznolikosti. Značenje termina naprotiv treba da bude što je više moguće jednoznačno. Zato se slikovito može reći da su obične riječi žive, a termini mrtvi. Ako, dakle, neku riječ želimo upotrebljavati kao termin, trebamo je ubiti i balzamirati. Zato su kao termini najprikladnije izvedenice od grčkih i latinskih riječi, njihovi doslovni prevodi ili pak neobične riječi vlastitoga jezika. Kod njih ne moramo uklanjati gipkost značenja koja je svojstvena svim uobičajenim riječima vlastitog jezika“ (KATIČIĆ 1971: 31).

2.7. Uzroci dvostrukosti termina

Postojanje dvoznačnosti ili višeznačnosti termina u jezicima našeg podneblja, pa i drugih svjetskih jezika, jeste činjenica oko koje se svi slažu. Također, svi se slažu i oko

toga da je dvoznačnost termina još jedan vid opterećenja u nauci, posebno u osnovnim i srednjim školama, gdje se kod učenika počinje stvarati zbrka i konfuzija oko razumijevanja korištene terminologije.

Ako govorimo o uzrocima koji su doveli do postojanja dvoznačnosti/više značnosti termina, važno je istaći dva veoma bitna razloga za to. U tom smislu, Ivan Klajn u radu „Greko-latinizmi i pitanje terminoloških dubleta“ na prvom mjesto stavlja dobro poznate „varijantske“ razlike između Beograda, Zagreba i drugih naučnih centara, zatim opozicija između domaćeg i stranog – pretežno grčko-latinskog elementa – u naučnoj terminologiji (KLAJN 1983: 107).

Pored dva spomenuta razloga više značnosti termina, Ranko Bugarski primjećuje još četiri dimenzije terminoloških varijacija šire sociološke prirode koje su posebno potencirali više značnost. To su:

- a) varijacije u korelaciji sa konsolidacijom date naučne oblasti,
- b) pripadnost pojedinim lingvističkim školama,
- c) uticaj mode,
- d) publika na koju se računa (BUGARSKI 2007: 92-101).

Pojedini autori kao razloge više značnosti termina u jezicima naših prostora navode sljedeće:

- a) postojanje više posuđenica za jedan pojam,
- b) egzistiranje posuđenice sa domaćim pojmom,
- c) identičnost značenja dugog i kraćeg termina,
- d) korišćenje popularne varijante pored naučne,
- e) postojanje više teoretskih pravaca i škola (KARADŽA-GARIĆ 1979: XLI).

Jedna od glavnih zadataka bavljenja terminologijom u savremeno doba jeste standardizacija termina, tj. jedinstvena tvorba termina u skladu sa jasno preciziranim i definisanim pravilima, tako da za svaki pojam postoji po jedan termin.

3. ARAPSKI JEZIK

LEKSIKOGRAFIJA I TERMINOLOGIJA

3.1. Razvoj arapskog jezika

Arapski jezik pripada južnom ogranku semitskih jezika i afroazijskoj jezičkoj porodici. Govori ga više od tri stotine miliona ljudi širom arapskog svijeta, a na različite načine ga koriste i izučavaju muslimani cijelog svijeta, a djelimično i nemuslimani. Muslimani se u svojim molitvama koriste arapskim jezikom. Kao jezik jedne od najvećih svjetskih religija i službeni jezik mnogih država i dinastija koje su vladale u prošlosti, arapski jezik je ostavio traga i na druge jezike u svijetu. Tokom srednjeg vijeka, arapski jezik je bio glavni jezik kulture i nauke, što je rezultiralo brojnim arabizmima u nomenklaturi evropskih jezika na području filozofije, astronomije, astrologije, matematike, algebre, medicine i drugih nauka, a posebno balkanskih jezika do kojih je arapski jezik stigao posredno preko osmanskog turskog. Arapski jezik je, ujedno, jedan od šest službenih jezika organizacije Ujedinjenih naroda.

„Kao zaseban jezik arapski se formirao u V vijeku p. n. e. na prostorima Arabijskog poluotoka, među mnogobrojnim arapskim plemenima koja su, uglavnom, živjela izolovano.

Razvoj arapskog jezika obuhvata nekoliko faza:

1. predklasični arapski jezik (V p. n. e. - IV vijek n. e.),
2. klasični arapski jezik (V - XIX vijeka n. e.),
3. moderni arapski jezik (od XIX vijeka n. e. do danas).

Klasični arapski jezik, odnosno arapski književni jezik, rađa se u V vijeku n. e, a jasnije oblike dobija u VI vijeku n. e. Svakako najznačajniji momenat u razvoju ovog jezika jeste pojava islama u VII vijeku n. e. i njegovo kasnije širenje na prostorima Azije i Afrike. Svoju punu snagu klasični arapski jezik doživio je u preislamskoj poeziji i nešto kasnije u Kur'anu. Kur'anski tekst predstavljao je uzor jezičke čistote i

savršenstva, a na osnovu njega je u VIII i IX vijeku nastala gramatička norma književnog arapskog jezika.

Klasični književni arapski je, uglavnom, jezik Kur'ana, koji se iz centra Arabijskog poluostrva, zajedno s napredovanjem islama, širio preko cijelog Bliskog istoka. Devedesetih godina VII vijeka halifa Abdulmelik ('Abd al-Malik, 646-705) podigao je taj oblik arapskog na razinu službenog jezika za poslove upravljanja islamskom državom.

U kasnom srednjem vijeku, a naročito u XVIII vijeku, čistota klasičnog arapskog jezika je uveliko narušena prodorom dijelektizama, kao i stranih elemenata, persijskih i turskih, prije svega. Međutim, već u XIX vijeku počinje opšti preporod arapskog svijeta i jačanje arapskog nacionalizma. U okviru preporoda, pored ostalog, sprovode se i reforme školstva, uvode štamparije, a time se širi i krug korisnika knjiga i novina.

U arapskoj govornoj zajednici, od one najranije pa do ove današnje, prisutna je veoma izražena diglosija, tj., koegzistencija dvaju formalno i upotrebno jasno odvojenih varijeteta jednog jezika, 'višeg', koji funkcioniše kao opšte prihvaćeni pisani jezički standard (književni arapski jezik, klasični, savremeni) i 'nižeg', koji obuhvata brojne regionalne govorne dijalekte“ (TANASKOVIĆ, MITROVIĆ 2011: 13-14).

3.2. Leksikografija kod Arapa

Briga za čistotu i standardizaciju arapskog jezika u velikoj mjeri je uticala na razvoj arapske leksikologije. Prvi monolingvalni rječnici arapskog jezika su se najčešće bavili organizacijom i kriterijem bilježenja riječi, pa se upravo zbog toga javilo više od deset metoda sastavljanja monolingvalnih arapskih rječnika.

Veliki svjetski lingvisti su potvrdili da nijedan narod u svojoj kulturnoj historiji nema tako razvijenu, bogatu i raznovrsnu leksikografsku djelatnost kakvu imaju Arapi, koji su iscrpili mogućnosti izrade rječnika gotovo svih vrsta. Upravo zbog obima i razgranatosti metoda na osnovu kojih su pisani monolingvalni rječnici arapskog jezika, veoma je teško istraživati ovu temu.

Arapski termini *mu'džem* (*mu'ğam*) i *kamus* (*qāmūs*) ravnopravno se, s istim značenjem, koriste, kako nekad, tako i u naslovima novijih rječnika kao oznaka za

pojam „rječnik“. Većina autora je za svoje rječnike koristila riječ *qāmūs* ili *muḥṭā* – „okean“; oba naziva su pokazatelji onoga kako su Arapi poimali suštinu leksikografskih djela – njihovi rječnici su obuhvatali, ako ne sve, onda bar najveći dio arapske leksike, iako je to daleko od stvarnog stanja, bar kada su pojedina djela u pitanju.

Iako se arapski leksikografi smatraju najvećim uzorima i utemeljiteljivačima svjetske leksikografije, i njihov rad je doživio oštre kritike, koje uglavnom ukazuju na česte pravopisne greške, korišćenje lokalizama i slično. U jednolingvalnim arapskim rječnicima najčešće se može naići na metodološke nedosljednosti, naročito u pogledu prvobitno postavljenih i određenih metodoloških principa i postupaka.

3.2.1. Razdoblja razvoja arapskih monolingvalnih rječnika

Stasavanje i razvoj arapskih monolingvalnih rječnika dijelimo obično na logična razdoblja, u kojima rječnici imaju zajedničke karakteristike koje ih razlikuju od drugih. U tom smislu možemo govoriti o četiri historijska razdoblja:

- a) *predislamski period*, tj. period koji je trajao od nastanka arapskog jezika pa sve do 610. godine i pojave islama na Arabijskom poluostrvu,
- b) *period pojave islama i ekspanzije arapskog jezika*, tj. od pojave islama, pa sve do 950. godine,
- c) *zlatno doba arapskih monolingvalnih rječnika*, a taj period traje od 950. godine pa sve do početka XX vijeka i
- d) *period nastanka savremenih arapskih monolingvalnih rječnika*, a traje od početka XX vijeka do danas; najviše ga karakteriše pojava kolektivnog autorstva, i to u okviru akademija za arapski jezik koje su počele organizirano da pripremaju adekvatne monolingvalne rječnike.

Predislamski period

S obzirom na regionalni položaj i slab ugled Arapa među ostalim susjednim narodima, kao i činjenice da su bili podanici Persijancima i Bizantincima, arapski jezik je predstavljao ponos predislamskih Arapa. Briga za očuvanje čiste književne leksičke građe bila je veoma izražena još u preislamskom periodu. Arapski jezik obuhvata

leksiku koja je po svom porijeklu zajednička svim semitskim jezicima i koja, katkad i iz perioda od prije 2500 godina p. n. e, zatim veliki broj leksema iz aramejskog jezika, leksiku iz indoevropske grupe jezika prilagođenu njegovim gramatičkim obrascima (SOFTIĆ 2009: 298).

Opće stanje nerazvijenosti i dezorijentiranosti Arapa, njihova ograničena naobrazba i vremenske okolnosti – sve su to faktori koji su uticali na nezainteresovanost Arapa za leksikografiju u ovom periodu. Nije poznato da je bilo pokušaja sastavljanja arapskog monoligvalnog rječnika u ovom periodu, jer se sva kultura i tradicija prenosila usmenim putem, najviše putem preislamske poezije, koja predstavlja najjače kulturno uporište tadašnjih generacija. Istina, postojali su, tu i tamo, izrazi i riječi specijalizovane za određenu tematiku, kao što je botanika i slično (HAJRIĆ 2004: 306).

S obzirom na to da kod preislamskih Arapa nije postojalo veće zanimanje za nauku niti briga za pisanu riječ, od takvog nepismenog naroda se u tom periodu nije moglo ni očekivati da sistematski sačuva svoju leksiku, u smislu pisanja ili sastavljanja rječnika koji bi, barem djelomično, obuhvatali leksičku građu arapskog jezika.

Jedino što su preislamski Arapi sistematski njegovali bilo je bavljenje poezijom, njeno pisanje i recitovanje, odnosno usmeno prenošenje sa koljena na koljeno. Izrečeni stihovi bi se pamtili, a na godišnjim sajmovima (*’aswāq al-’Arab*) najbolji pjesnici bi se natjecali u pjesništvu, dok bi pobjednička pjesma dobijala nagradu koja je podrazumijevala da bude okačena na zidove glavnog hrama – Ka’be, u Meki. Tu bi ona ostajala čitavu godinu, a pripadnici različitih arapskih plemena bi je učili napamet i recitirali. One su bile sakupljene u zbirku naslovljenu *Al-Mu’allaqāt al-sab’a* (*Sedam zlatnih arabljanskih oda*). Upravo je arapska leksika tog perioda najbolje sačuvana u veličanstvenim pjesmama pobjednicama koje u potpunosti oslikavaju svijest, duh, karakter i prilike preislamskih Arapa.

Ovaj period predstavlja doba usmenog prenošenja jezika i jezičkog blaga kroz poeziju, u kojoj se stoga i sačuvalo veliki leksički fond arapskog jezika. Međutim, osim grupisanja par zajedničkih leksema u jednu grupu u pisanom obliku, na listu palme ili na koži, nije bilo značajnijih poduhvata na polju pisanja ili sastavljanja arapskih rječnika, sve do pojave islama na Arabijskom poluostrvu, čiji dolazak je potaknuo korijenite društvene promjene koje su se odrazile i na sastavljanje različitih oblika rječnika.

Period pojave islama i ekspanzije arapskog jezika

Već u prvom vijeku pojave islama⁷ i ekspanzije arapskog jezika kao jezika nove religije, leksika književnog arapskog jezika je prikupljena i inkorporirana u rječnike najrazličitijih uređenja. U VIII vijeku počinje bavljenje leksikom klasičnog arapskog jezika, a glavno vrelo arapskih filologa bila su djela preislamskih i ranoislamskih pjesnika koji su važili kao autoriteti u jeziku. Pojavom islama na Arapskom poluotoku, kur'anski ajeti i hadisi Božijeg poslanika Muhameda, postaju opšteprihvatljivi izvori za arapsku leksikografiju.

Najranije leksikografske radove predstavljaju male monografije na temu beduinskog načina života, kao, na primjer, *Kitab al-ibil* (*Kitāb al-'ibil*) Al-Asma'ija (Al-Aṣma'īyy, 740-828). Treba pomenuti i pokušaje sistemskog obuhvatanja čitavog leksičkog blaga klasičnog arapskog jezika, a najozbiljniji te vrste je leksikon *Kitab al-ajn* (*Kitāb al-'ayn*) Halila ibn Ahmeda (Al-Ḥalīl ibn Aḥmad al-Farāhīdī, 718-786). On je bio od najvećeg značaja za dalji razvitak arapske leksikografije.

Ovo razdoblje se proteže od pojave islama pa sve do sredine desetog vijeka, tj. do 950. godine. U ovom periodu počeo je rad na sastavljanju arapskih monolingvalnih rječnika, a među najpoznatije monolingvalne rječnike ovog historijskog razdoblja možemo ubrojiti:

a) *Kitab al-ajn* Halila ibn Ahmeda (718-786)

Halil ibn Ahmed rođen je na području današnjeg Omana (drugi, pak, tvrde Basre), u južnom dijelu Arabijskog poluostrva. Živio je u Basri, što mu je olakšalo kontakt sa najvećim arapskim filozofima onog doba. Učio je kod mnogih istaknutih lingvista, a velik broj naučnika kasnijih generacija bili su njegovi učenici. Halil ibn Ahmed se smatra jednim od osnivača basranske gramatičke škole.

Halilu ibn Ahmedu se pripisuju mnoga djela od kojih neka nisu pronađena, ali je nesumnjivo najznačajnije njegovo djelo *Kitab al-ajn*, prvo djelo te vrste u arapskoj filologiji i leksikografiji. Ovo djelo predstavlja prvi konkretan i sveobuhvatan korak na polju sistematizacije arapske leksike i može se tvrditi da se arapska leksikografija rađa nastankom ovoga rječnika. Halil ibn Ahmed se u rječniku *Kitab al-ajn* odlučio za organizaciju leksičke građe prema fonetskom rasporedu arapskog alfabeta. Oko autentičnosti ovoga djela i autentičnosti autorstva Halila ibn Ahmeda vodile su se

⁷ Objava Kur'ana poslaniku Muhammedu počela je 610. godine.

mnogobrojne polemike, ali, jedno je sigurno – ovo djelo je iniciralo i usmjerilo razvoj arapske leksikografije uopšte.

b) *Kitab al-ibil al-Asma'ija*

c) *Al-Džemhera (Al-Ġamhara)* Ibn Durejda (Ibn al-Durayd, 837–934)

Pojava prvih leksikografskih radova imala je i vjersku dimenziju, jer je pojava islama, odnosno svete knjige Kur'ana, bila centralni događaj u životu arapskog podneblja nekoliko narednih vjekova. Zbog toga su pitanja vezana za novu religiju prodrli u svaku poru arapskog društva, a prvi arapski leksikografski radovi su više tretirali vjersku tematiku, poput nejasnih izraza u Kur'anu ili izreka Muhameda. Tek u trećem vijeku po hidžri⁸ (IX vijeku) počeli su se pojavljivati prvi rječnici.

Zlatno doba arapskih monolingvalnih rječnika

Ovaj period traje do kraja XIX i početka XX vijeka, to jest do početka osnivanja nacionalnih akademija za arapski jezik u nekoliko arapskih prijestonica.

Vrhunac na polju klasične arapske leksikografije predstavljaju djela ovog perioda, jer je naučna renesansa uzela maha širom tadašnje veoma moćne i raširene islamske države. Svakako, to podrazumijeva da se leksika u tom periodu dodatno sabirala i sistematizirala.

S obzirom na to da se moćna islamska država proširila na prostore na kojima je živjelo nearapsko stanovništvo, bilo je neophodno praviti rječnike koji su sadržavali pojašnjenje nepoznatih riječi. Imajući u vidu da je zvanični jezik tadašnje arapsko-islamske države bio arapski, to je imalo sljedeće posljedice:

a) da se posveti posebna pažnja izradi monolingvalnih rječnika arapskog jezika,

b) da se svi pripadnici islamske vjeroispovijesti, ali i ostali građani islamske države, motiviraju da nauče arapski jezik, jezik nove religije; pri tome posebno treba imati na umu činjenicu da je jezik obredoslovlja, nauke, dvorca i elite bio, upravo, arapski jezik.

Bitno je napomenuti da su autori značajnog broja monolingvalnih arapskih rječnika bili osobe koje nemaju arapsko porijeklo, poput Al-Fejruzabadija (Al-Fairūzābādī,

⁸ Hidžretski, islamski ili lunarni kalendar je kalendar po kojem se ravnaju muslimani prilikom određivanja svojih vjerskih dužnosti i praznika, a u mnogim islamskim državama ovo je službeni kalendar. Za početak islamskog kalendara uzima se hidžra, preseljenje Muhameda i muslimana iz Meke u Medinu 622. godine n. e.

1329–1414) i nekih drugih porijeklom Persijanaca. To samo dokazuje da su mnogi narodi sudjelovali u kreiranju velikog arapskog leksikološkog blaga, te da to nije zasluga isključivo Arapa.

Za ovaj period karakterističan je kompilatorski karakter tih rječnika, jer se većina autora oslanjala na radove svojih prethodnika, pa ih je ili rezimirala ili proširivala, pišući komentare postojećim ili uzimajući rječnik prethodnika kao osnovu za novo obimnije djelo.

Najpoznatiji monolingvalni rječnici ovog historijskog razdoblja su:

1) *Lisan al-arab* (*Lisān al-‘arab*) Ibn Menzura al-Ifrikija (Ibn Manẓūr al-Ifriqī, 1233-1312)

Ibn Menzur je napisao najveći rječnik arapskog jezika, ako ne i najveći rječnik uopšte poznat. On se pri izradi svog velikog djela oslonio na pet osnovnih leksikografskih izvora. Rječnik je izdat nekoliko puta, prvi put 1883. godine u Kairu u dvadeset velikih, a drugi put u Bejrutu u 65 manjih svezaka.

Ovaj najveći arapski monolingvalni rječnik karakteriše mnoštvo primjera kojima autor Ibn Menzur al-Ifriki potkrepljuje lekseme uvrštene u ovako obiman rječnik. Upravo ova činjenica mu je obezbijedila visoko mjesto među monolingvalnim arapskim rječnicima uopšte.

2) *Al-Kamus al-Muhit* (*Al-Qāmūs al-muḥīṭ*) Fejruzabadija (1329–1414), i

3) *Tadž al-arūs* (*Tāğ al-‘arūs*) Murteda al-Zebidija (Murtaḍā al-Zabīdī, 1732-1790).

Savremeni arapski monolingvalni rječnici

U ovom periodu počelo je oživljavanje bogate arapske leksikografske tradicije. U tom pogledu učinjeni su značajni naponi, kako u prevladavanju nedostataka ranijih, tako i u izradi novijih modernih arapskih monolingvalnih rječnika. Svi se ovi pokušaji svode se na djelatnost akademija i rad pojedinca.

Akademije⁹

Shvatajući značaj jezika za sve segmente društva, jedan broj arapskih zemalja osnovao je akademije za izučavanje arapskog jezika. Neke akademije preuzele su na sebe zadatak izrade jednog modernog arapskog rječnika koji bi popunio stoljetni leksikografski vakum u arapskom jeziku. Najznačajnije od ovih akademija jesu: Akademija za arapski jezik u Kairu, Arapska naučna akademija u Damasku, Iračka naučna akademija u Bagdadu i Koordinacioni biro za arabizaciju pri Arapskoj ligi sa sjedištem u Rabatu, u Maroku. Što se tiče Iračke naučne akademije njene veze sa leksikografskim projektima, kao i sa filologijom uopšte, nisu baš čvrste, jer se ona bavi svim naučnim oblastima kao što su matematika, geografija, historija, književnost i druge nauke, iako zakon propisuje nužnu i prioritetnu angažovanost ove Akademije na pitanjima arapskog jezika i njegovog razvoja.

Što se, pak, tiče Arapske naučne akademije u Damasku ona je proširila svoj djelokrug kako bi obuhvatila različite klasične i moderne naučne oblasti. Tako je ona na ovom polju usmjerila svoje snage na postavljanje naučnih stručnih i tehničkih arapskih izraza, koji bi trebalo da zamijene upotrebu stranih riječi iz navedenih oblasti.

Što se tiče Akademije za arapski jezik u Kairu koja je počela sa radom 1934. godine, Zakon o njenom osnivanju naglašava da je jedan od njenih najvažnijih zadataka rad „na izradi velikog etimološkog rječnika arapskog jezika“, registrujući vremensko-historijski razvoj riječi. Ona je to prihvatila još od samog početka i na prvom svom zasijedanju formirala leksikografsku komisiju sastavljenu od najvećih stručnjaka za arapski jezik i orijentalistiku.

Rad pojedinaca

Pokušaje pojedinaca na ovom području možemo svesti na slijedeće tendencije: sastavljanje rječnika manjeg obima i rekonstrukcija starih rječnika.

Sastavljanje arapskih rječnika manjeg obima

Prvi pokušaji ove vrste nastali su u Libanu u drugoj polovini XIX vijeka. U tom pogledu možemo radi ilustracije pomenuti dva takva rječnika kao što su *Akreb al-*

⁹ Više o tome vidi: Smajlović Ahmed, „Od Halila ibn Ahmeda do dr. Teufika Muftića“, *Preporod*, br. 7 (1. april 1975), Sarajevo, 1975, str. 6.

mevarid fī fusah al-arabijja ve al-ševārid (‘*Aqrab al-mawārid fī fuṣaḥ al-‘arabiyya wa al-šawārid*) kojeg je napisao Said al-Huri al-Šertuni (Sa‘īd al-Ḥūrī al-Šartūnī, 1849-1912). Zatim dolazi Al-Mundžid (*Al-Munğid*) kojeg je napisao Luis Maluf (Lu’īs Ma‘lūf, 1867-1946), koji je trebao da služi kao pomoć studentima arapskog jezika i književnosti.

Rekonstrukcija starih rječnika

Ovdje ćemo ukazati na četvorotomni rječnik *Tertib al-kamus al-muhit* (*Tartīb al-qāmūs al-muḥīt*) Tahira Ahmeda al-Zavija (Ṭāhir Aḥmad al-Zāwī, 1880-1986) koji je uzeo za svoj uzor rječnik *Esas al-belaga* (‘*Asās al-balāğ*) čuvenog al-Zamahšerija (Al-Zamahšarī, 1074-1143), u namjeri da olakša studentima upotrebu klasičnih arapskih rječnika uopšte i da im istovremeno približi arapski jezik i književnost. Međutim, Tahir Ahmed al-Zavi nije stao samo na ovome nego je izradio i drugi rječnik pod naslovom *Muhtar al-kamus* (*Muḥtār al-qāmūs*) koji predstavlja izbor iz pomenutog rječnika. Pored toga, možemo pomenuti i *Muhit al-muhit* (*Muḥīt al-muḥīt*) koji je izradio poznati lingvista Butrus al-Bustani (Būṭrus al-Bustānī, 1819-1883), oslanjajući se u svom radu na *Al-Kamus al-muhit* (*Al-Qāmūs al-muḥīt*). Ni on, kao ni Al-Zavi, nije stao na samo jednom poduhvatu, nego je izradio i drugi rječnik slične vrste pod naslovom *Katr al-muhit* (*Qaṭr al-muḥīt*).

Na kraju izlaganja o arapskim monolingvalnim rječnicima možemo zaključiti sljedeće:

1) nema ni jednog jezika koji obiluje tolikim rječničkim bogatstvom kao što je to slučaj sa arapskim jezikom, budući da su Arapi svoje leksičko blago čuvali kroz poeziju, tokom perioda kada nije postojala svijest o značaju sakupljanja leksike u rječnike;

2) historijat nastanka arapskih monolingvalnih rječnika smo podijelili na četiri perioda, shodno opštem historijskom pregledu nastanka arapskog jezika i razvitka leksikografskih istraživanja;

3) *Kitab al-ajn* je djelo od najvećeg značaja za dalji razvitak arapske leksikografije, jer je prvi rječnik te vrste i obima napisan na arapskom jeziku i predstavlja prvi značajan korak na polju sakupljanja veoma obimne arapske leksike;

4) arapski leksikografi nadmašili su sva dosadašnja nastojanja drugih naroda i odigrali historijsku ulogu, utičući i na evropsku leksikografiju renesansnog i novovjekovnog doba;

5) značajan broj autora arapskih monolingvalnih rječnika sastavljao je rječnike na osnovu kompilacije više prethodnih rječnika, a među njima se najviše ističe *Lisan al-Arab*, ujedno najobimniji i najbogatiji rječnik s obzirom na to da sadrži jako veliki broj primjera upotrebe izraza sadržanih u preislamskoj poeziji i drugim relevantnim izvorima.

3.3. Terminologija u arapskom jeziku

Značaj izučavanja terminologije u arapskom jeziku

Arapski jezik je jedan od najbogatijih jezika po morfološkim obrascima koji mu daju veliku mogućnost obogaćivanja jezika, tvorbe novih riječi i termina, te davanje odgovora na sve izazove koji stoje na putu njegovog razvoja.

Tvorba termina u arapskom jeziku je jedan od najvažnijih i najodgovornijih jezičkih i naučnih koraka u savremenom dobu, jer ispravna i prihvatljiva naučna terminologija predstavlja ugaoni kamen za stvaranje savremenog arapskog naučnog jezika i predstavlja glavnu pretpostavku za arabizaciju nauka.

Arapi su kroz historiju pridavali pažnju terminologiji, odnosno terminima, što ćemo potvrditi u samome radu i potkrijepiti relevantnim argumentima. Međutim, to se prevashodno odnosilo i bilo u službi vjerske terminologije, s obzirom na to da je ona bila veoma zastupljena u javnom životu.

U zadnja dva-tri vijeka evidentna je stagnacija u arapskom jeziku, pa je, samim tim, i bavljenje terminologijom zapostavljeno. Ako se još uzme u obzir činjenica da su Arapi kao nacija bili marginalizirani na polju tehnološkog napretka i da je period njihove stagnacije trajao poprilično dugo, onda je potpuno jasno da treba posvetiti veliku pažnju obezbijedivanju resursa kako bi arapski jezik sustigao druge jezike na polju terminologije, što je preduslov za naučni i svaki drugi napredak.

Jedan od najvećih i najaktivnijih arapskih stručnjaka za terminologiju, Ali al-Kasimi je o značaju izučavanja terminologije rekao sljedeće: „إنَّ التقدّم في المعرفة البشرية والتكنولوجيا والاقتصاد، وتستخدم المفاهيم، التي تعبّر عنها بالمصطلحات والرموز، أساساً لتنظيم الأفكار العلمية ويعتمد إلى حدّ كبير على توثيق المعلومات وتبادلها. وتستخدم المفاهيم، التي تعبّر عنها بالمصطلحات والرموز، أساساً لتنظيم الأفكار العلمية وجميع المعلومات الأخرى. غير أنّ هذا التطور السريع في المعارف الإنسانية أدى إلى صعوبة إيجاد مصطلحات كافية شافية، إذ لا يوجد تطابق ولا تناسب بين عدد المفاهيم العلمية المتنامية وعدد المصطلحات التي تعبّر عنها. فعدد الجذور في أية لغة لا يتجاوز الآلاف على حين يبلغ „Napredak na polju ljudskog znanja, tehnologije i ekonomije u velikoj mjeri se oslanja na dokumentiranje i razmjenu podataka. Pojmovi koje nazivamo terminima ili simbolima se koriste kao osnova za sistematizaciju naučnih ideja i svih ostalih podataka. Međutim, ovaj brzi razvoj ljudskog znanja doveo je do poteškoća u iznalaženju dovoljnih i adekvatnih termina, jer ne postoji podudarnost i srazmjer između broja rastućih naučnih pojmova i broja termina koji na njih ukazuju. Broj korijena u bilo kojem jeziku ne prelazi cifru od nekoliko hiljada, dok broj postojećih pojmova dostiže nekoliko miliona, a još su u stalnom porastu“ (AL-QASIMI 2008: 1).

Mnoštvo je novih izazova na koje savremeni arapski lingvisti treba da daju odgovore. Tu se posebno ističe razvoj sredstava savremene komunikacije i savremenih tehnologija uopšte, kompjuterskih posebno. Sve to ima za cilj da da veći značaj nauci o terminima koji bogate leksiku arapskog jezika.

Terminologija, koja se početkom XX vijeka pojavila kao nauka zasnovana na razrađenim pravilima i zakonima, predstavlja odgovor na naučne i socijalne izazove u cilju imenovanja novih naučnih pojmova. Pri tome, neophodno je bilo sprovesti standardizaciju koja bi uniformisala tvorbu, klasifikaciju i usvajanje termina u skladu s naučnom metodom oko koje su se složili lingvisti i stručnjaci pojedinih naučnih grana. Sve to je natjeralo čovječanstvo, a među njima i Arape, da se pozabave ovom tematikom i da pojedinačno i institucionalno idu u korak sa svim izazovima, koje ovo, relativno novo, područje naučnog zanimanja iziskuje.

Evidentno je da Arapi, zbog mnogobrojnih razloga, nisu bili u stanju da odgovore svim izazovima modernizacije života i novih otkrića na polju nauke i tehnike. Upravo zbog toga raste značaj bavljenja terminologijom u arapskom jeziku, jer će arapski jezik, ukoliko se ne bude uhvatio u koštac sa svim tim izazovima, ostati izoliran i daleko od savremenih kretanja, a stotine miliona osoba koje govore tim jezikom biće suočene sa

zaostalošću ili će morati tražiti izlaz u učenju stranih jezika, poput engleskog ili francuskog, zapostavljajući pri tome svoj maternji jezik. Upravo to se desilo krajem XIX vijeka u Egiptu, gdje su u viskoobrazovnim institucijama počeli uvoditi novi termini, prevođenjem ili arabiziranjem stranih. I pored toga u visokom obrazovanju su se i dalje koristili strani jezici, što je u velikoj mjeri narušilo akademski nivo obrazovanja u arapskom svijetu.

Značaj izučavanja nauke o terminima dolazi do izražaja i zbog toga što dvoznačnost termina i njihova neujednačenost mogu dovesti do nastanka različitih verzija arapskog naučnog jezika i do „terminološkog nesklada“ (ar. al-taḍārub al-muṣṭalahiyy), kako to navodi Muhamed Ali al-Zerkan (Muḥammad ‘Alī al-Zarkān). Zbog toga, veoma je bitno da se institucionalno i sinhronizirano pristupi izučavanju, stvaranju i usvajanju termina kako bi se izbjegao eventualni terminološki nesklad. Međutim, s tim se ne slaže Džemil al-Melaike (Ġamīl al-Malā’ika, 1921-2005) koji smatra da to nije prepreka na polju ujednačavanja terminologije u arapskom jeziku. On o tome kaže sljedeće: “إنهم على أية حال يبالغون في أهمية هذا التوحيد والادعاء بأنه العقبة الكأداء في درب التعريب. فقد يبقى في الاستعمال مصطلحان لمعنى علمي بعينه زمنًا طويلاً”.¹⁰ U svakom slučaju, oni preuveličavaju značaj objedinjavanja i tvrdnju da ono predstavlja ozbiljnu prepreku na polju arabizacije. Ima primjera gdje dugo vremena u upotrebi ostaju dva termina koja označavaju isti naučni pojam, a da ne uspiju potisnuti jedan drugoga. Šta više, dešava se da postoji nekoliko termina za jedan pojam i da to ne predstavlja veliku štetu“ (SAMA'ANA 1995: 132).

Uviđajući značaj terminologije, sve su češći pozivi da se ona u arapskom jeziku izučava kao predmet na svim univerzitetima, visokim školama i institutima, po uzoru na brojne svjetske univerzitete.

Jedna arapska izreka, ukazujući na značaj izučavanja terminologije, kaže: المصطلحات
Termini su ključevi svih nauka i njihovi krajnji plodovi”.¹⁰ — مفاتيح العلوم وثمارها القصوى

Arapski filozof, pjesnik i islamski pravni stručnjak Ibn Hazm (Ibn Ḥazm, 994-1064) davno je isticao značaj terminologije, pa je između ostalog rekao: “لا بد لأهل كل علم وأهل كل

¹⁰ Ali al-Kasimi navodi da je to izreka Muhameda ibn Ahmeda al-Havarizmija (Muḥammad ‘ibn Aḥmad al-Ḥawārizmiyy, 781-840).

„Neophodno je da stručnjaci svake discipline i zanata imaju svoje vlastite izraze kojima će izražavati svoje namjere kako bi njima skratili mnogobrojna značenja“ (AL-MATTAD <http://www.aklaam.net/newaqlam/aqlam/show.php?id=10691>).

Ali al-Kasimi navodi izreku Al-Kalkašendija (Al-Qalqašandī, 1355-1418) koji o značaju ove teme kaže sljedeće: “معرفة المصطلح هي اللّازم المحتّم والمهمّ المقدمّ لعموم الحاجة إليه” – „Poznavanje terminologije je neophodna potreba i prioritetno važna stvar, zbog sveopšte potrebe za njom“ (AL-QASIMI 2008: 4).

U tom kontekstu, Halid Fehmi Ibrahim (Ḥalid Fahmī Ibrāhīm) pojašnjavajući značaj izučavanja terminologije u arapskom jeziku je rekao: „الاهتمام بالمصطلح أيا كان مجاله المعرفي مقدمة ضرورية” – „Izučavanje terminologije, ma kojoj naučnoj grani pripadala, predstavlja neophodan uvod u bilo kakvo naučno istraživanje, a to je zbog toga jer su se svi složili da terminologija predstavlja naučno oruđe“ (AL-UBBAZI 2002: 5).

Iz svih ovih izreka i citata dâ se zaključiti da su Arapi još od davnina shvatili i uvidjeli značaj korišćenja i istraživanja termina.

Jezičko i terminološko značenje riječi termin (ar. muṣṭalaḥ) u arapskom jeziku

Riječ *muṣṭalaḥ*¹¹, koja u arapskom jeziku označava „termin“, izvedena je iz glagola *ʾiṣṭalaḥa* – „dogovoriti se“, „izmiriti se (međusobno)“, „usaglasiti se“, (MUFTIĆ 2004:

¹¹ Vode se duge rasprave oko toga da li se za terminologiju koristi izraz *muṣṭalaḥ* ili *ʾiṣṭilāḥ*. Prvi smatraju da je riječ *muṣṭalaḥ* pogrešna iz tri razloga: a) zato što su relevantni stručnjaci i Arapi koristili samo riječ *ʾiṣṭilāḥ*, b) zato što nije u skladu sa pravilima arapskog jezika, i c) zato što nije moguće naći tu riječ u arapskim rječnicima. Drugi, koji odobravaju upotrebu termina *muṣṭalaḥ* na to odgovaraju da su ovaj izraz koristili učenjaci nauke metodologije hadisa, te da je u skladu sa pravilima arapskog jezika, odnosno da je ona spomenuta u rječnicima arapskog jezika, poput rječnika *Al-Vedžiz (Al-Wağẓ)*, rječnika Akademije za arapski jezik u Kairu. Razlog njenog nespominjanja u drugim rječnicima jeste činjenica da se izvedenice ne stavljaju u rječnike. Oko ovog pitanja se raspravljalo u nekoliko stručnih radova, na primjer u izlaganju Huseina Kinvana (Ḥusain Kinwān) sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Maknasu u radu izloženom na simpoziju *Terminološka istraživanja i islamske nauke*, održanom 1993. godine u Fesu (Maroko). Na kraju se može konstatovati da su svi izrazi, tj.: *ʾilm al-muṣṭalaḥāt*, *al-muṣṭalaḥāṭiyya*, *al-*

809). Osnova ovoga glagola ili njegov konsonantni korijen je *ṣ l ḥ*, a oblik *ʿiṣṭalaḥa* spada u osmu proširenu vrstu glagola.

Definicija riječi muṣṭalaḥ

1. Naslanjajući se na jezičko značenje riječi *muṣṭalaḥ*, al-Zebidi (al-Zabīdī, 1732-1790) u svom rječniku *Taḏḩ al-arus* definiše termine kao: „اتفاق طائفة مخصوصة على أمر“ – „dogovor specijalne grupe ljudi o specijalnom pojmu“ (AL-ZABIDI IV 1969: 551). Al-Zebidi je bio prvi autor jednog arapskog monolingvalnog rječnika koji je definisao ovaj izraz.
2. Sinani Sinani (Sinānī Sinānī) definiše terminologiju na sljedeći način: „إخراج اللفظ عن – “معناه اللغوي إلى معنى آخر اصطلاح عليه الناس أو جمهرة منهم لبيان المراد وقد يكون بين المعنيين تقارب في المعنى وقد لا يكون – “izvođenje izraza iz njegovog jezičkog značenja u drugo usaglašeno značenje od strane relevantnih ljudi ili velike grupe njih s ciljem pojašnjenja značenja, bez obzira da li između dva značenja postoji sličnost ili ne“. Isti autor navodi još jednu definiciju terminologije koja glasi: „لفظ معين تواضع عليه قوم معنيون اختصاراً لما يتحدثون أو – “izraz oko kojeg se usaglasila određena grupa ljudi s ciljem skraćivanja izraza koje koriste u govoru ili poslovanju“ (SINANI 2010: 825).
3. Dževad Husni Semaana (Ġawād Ḥusnī Samāʿana) definiše terminologiju kao „هو – “العلم الذي يعنى بمنهجيات جمع وتصنيف المصطلحات ووضع الألفاظ الحديثة وتوليدها وتقييس المصطلحات ونشرها – “nauku koja se bavi metodama sakupljanja i klasificiranja termina, razvojem i produkcijom novih riječi, te njihovom standardizacijom i širenjem“ (SAMA'ANA 2000: 1).
4. Muhamed Faruk al-Nebhan (Muḥammad Fārūq al-Nabḥān) smatra da je terminologija: „nauka koja – “العلم الذي يبحث عن العلاقة بين اللفظ ودلالته وبين اللغة والمفهوم – “istražuje odnos između izraza i njenog značenja i između jezika i pojma“ (AL-NABHAN 2001: 50).

muṣṭalaḥiyya, *ʿilm al-ʿiṣṭilāḥ*, *ʿilm al-muṣṭalaḥ* – prihvatljivi, te da su svi oni sinonimi (AL-QASIMI 2008: 1-2; KINWAN 1996: 33-41).

5. Muhamed Ali al-Zerkan terminologiju definiše kao: „هو العلم الذي يبحث في العلاقة بين „ – „المفاهيم العلمية والألفاظ اللغوية التي تعبر عنها „nauku koja istražuje vezu između naučnih pojmova i jezičkih izraza koji na njih ukazuju“.¹²
6. Husein Kinvan smatra da je najadekvatnija definicija terminologije sljedeća: „إخراج اللفظ من معنى لغوي إلى آخر لمناسبة بينهما“ – „prenošenje izraza iz jezičkog u drugo značenje zbog postojanja prikladnosti između ta dva značenja“ (KINWAN 1996: 45), jer se u tom procesu uslovljava da prenosilac bude upoznat sa karakteristikama onoga što prenosi (tj. jezika) i onoga u što prenosi (u našem slučaju arapsko vjersko-pravno terminološko značenje). To podrazumijeva postojanje jasne prikladnosti između jezičkog i terminološkog značenja, pri čemu se jezičko značenje prenosi u terminološko, bez obzira da li se proširuje ili sužava.¹³

3.3.1. Analiza definicija

Iz spomenutih definicija daju se zaključiti sljedeće karakteristike termina:

1. radi se o zasebnoj nauci koja ima svoja pravila na osnovu kojih se tvori izraz koji se koristi kao termin;
2. termin treba da bude rezultat dogovora stručnjaka određene oblasti ili opšteprihvaćen od strane stručnjaka neke oblasti;¹⁴
3. autori definicija terminologije, u većini, su saglasni da se uslovljava postojanje sličnosti (ar. mušābaha) ili prikladnosti (ar. munāsaba) između osnovnog i terminološkog značenja;

¹² <http://www.reefnet.gov.sy/booksproject/turath/77/7mustalah.pdf>

¹³ Više o definicijama terminologije u arapskom jeziku vidi rad: Kinwān al-Ḥusain, *Al-Dirāsa al-muṣṭalaḥiyya mafhūman wa manhaḡan*, s. 42.

¹⁴ Ovaj uslov osporavaju neki autori, jer smatraju da je moguće da pojedini autori u svojim radovima ili knjigama upotrijebe neki izraz, a da tek naknadno bude općeprihvaćen od strane ostalih stručnjaka te oblasti.

4. najznačajniju ulogu u definisanju termina ima jezik, jer se njime precizno određuje riječ koja će služiti kao termin; termin svoje osnovno značenje crpi iz jezika, ali u kreiranju njegovog terminološkog značenja učestvuju i druge nauke;

5. terminološko značenje se razlikuje od osnovnog značenja;

6. svaki jezik ima svoje metode i načine bogaćenja leksikom tako da stvaranje termina treba da bude usklađeno sa normama svakog jezika ponaosob.

Iako se to ne spominje u navedenim definicijama, bitno je napomenuti da se u pojedinim naukama, kakva je hemija, terminima smatraju i simboli koji ukazuju na određene hemijske supstance.

*Korišćenje izraza *muṣṭalaḥ* u sakralnim tekstovima islama*

Riječ *muṣṭalaḥ* – „termin“, rijetko se koristi u sakralnim tekstovima Kur’ana ili sune (ar. sunna).¹⁵ Pored činjenice da se jako rijetko upotrebljava, potrebno je napomenuti da je korišten, isključivo, u njegovom jezičkom značenju, tj. u smislu „sporazuma“, „dogovora“, a ne u svom terminološkom značenju.

Jedan od rijetkih primjera korišćenja riječi *muṣṭalaḥ* – „termin“ u sakralnim tekstovima islama jeste i hadis o sklapanju ugovora između muslimana, tj. Muhameda (570-632) i Kurejšita (Qurayš) u poznatom historijskom događaju pod imenom Sporazum na Hudejbiji (ar. *Ṣulḥ al-Ḥudaybiyya*), gdje se navodi sljedeće: “هذا هذا ما اصطلاح ... عليه محمد بن عبد الله وسهيل بن عمرو...”.¹⁶ „ovo je sporazum kojeg su sklopili Muhamed, sin Abdulahov i Suhejl, sin Amrov...”¹⁶

Također, jedan od primjera korišćenja ovog termina u značenju „dogovor“, „sporazum“ jeste i izreka Muhameda koji je, govoreći o predznacima Sudnjega dana, između ostalog rekao i sljedeće: “ثم يصطليح الناس على رجل...”.¹⁷ „a zatim će se narod dogovoriti oko čovjeka...”¹⁷

¹⁵ Pod terminom suna (ar. sunna) podrazumijeva se sve ono što se prenosi od poslanika Muhameda (njegove riječi, postupci ili odobravanja).

¹⁶ Hadis bilježi Aḥmad ibn Ḥanbal u *Al-Musnadu* (br. 18812).

¹⁷ Hadis bilježi Abū Dawūd u *Suni* (br. 4242).

Uslovi da bi neka riječ postala termin

Da bi neka riječ stekla status termina potrebno je da ispunjava sljedeće uslove:

1. saglasnost učenjaka određene naučne oblasti;
2. postojanje razlike između terminološkog i osnovnog jezičkog značenja riječi koja stiče status termina;
3. postojanje prikladnosti ili sličnosti između osnovnog i terminološkog značenja riječi koja stiče status termina (AL-QASIMI 2008: 4-5). To potvrđuje i Mustafa al-Šihābi (Muṣṭafā al-Šihābi) kada kaže: „المصطلحات لا توجد ارتباطاً ولا بد في كل مصطلح من وجود المناسبة أو مشاركة أو مشابهة كبيرة كانت أو صغيرة بين مدلوله اللغوي ومدلوله الاصطلاحي Terminologija ne nastaje improviziranjem, nego je neophodno za svaki termin da između njegovog jezičkog i terminološkog značenja postoji manja ili veća prikladnost, sudjelovanje ili sličnost“ (QUNAYBI 1988: 67).

Karakteristike dobrog termina

Ukoliko želimo klasificirati termine na bolje ili lošije, ili dati smjernice za tvorbu novih termina u arapskom jeziku, onda će sljedeći uslovi služiti kao uputstva kojih se pojedinci ili institucije koje se bave tvorbom novih termina moraju pridržavati:

1. preciznost,
2. sažetost,
3. jednostavnost izraza,
4. mogućnost da se iz njega derivira drugi izraz,
5. jezička ispravnost i raširenost njegovog korišćenja.

3.4. Iskustvo Arapa kroz historiju na polju bavljenja terminologijom

Već u VIII vijeku Arapi su bili suočeni sa nadiranjem novih nauka koje su sa sobom donosile i mnoštvo novih naziva, koje je trebalo uvesti u upotrebu u arapskom svijetu, odnosno trebalo je pristupiti stvaranju novih termina u arapskom jeziku. To je za Arape toga perioda bio veliki izazov s kojim su se oni suočili odgovorno i u konačnici veoma uspješno.

Formiranje naučne terminologije kod Arapa veže se za nastanak samih nauka, umjetnosti i zanata, njihov razvoj i sazrijevanje.

Arapski jezik se kroz historiju u tri navrata uspješno nosio sa prilivom novih pojmova i njihovom nominacijom. Jezički stručnjaci su vrlo uspješno za njih pronalazili adekvatna terminološka rješenja čime su pokazali i dokazali sposobnost arapskog jezika da se razvija i ide u korak sa zahtjevima vremena.

Dolaskom islama pojavili su se novi vjerski, ekonomski, sociološki i naučni pojmovi za koje su naučnici pronašli adekvatne odgovore. Tom prilikom je došlo do značajnog priliva novih termina u arapski jezik, prije svega vjerskih i vjersko-pravnih. O tome Teufik Muftić (1918-1993) kaže sljedeće: „Osim istaknutog uticaja kur'anskog jezika na formiranje arapskog književnog jezika, od posebnog je značaja uopšte pojava islama i razvoj arapskog društva pod njegovim uticajem (širenje novih vidika, razvoj nauke), što je sve imalo učinka u oblikovanju samog jezika; njegove semantike, stilistike, vokabulara i drugih jezičkih karakteristika“ (MUFTIĆ 1998: 11).

Pod uticajem razvoja omajadske države, halifa Abdulmelik ibn Mervan (‘Abd al-Malik ibn Marwān, vladao 685-705) je naredio da se arabiziraju registri preuzeti od Bizantinaca i Persijanaca, iako su postojali i registri na arapskom jeziku koje je prije njega uveo Omer ibn al-Hattab (‘Umar ibn al-Ḥaṭṭāb, 579-644), čime je arapski jezik postao bogatiji za veliki broj stručnih termina iz oblasti uprave, politike i ekonomije. Upravo je isti halifa odredio arapski jezik kao zvanični jezik islamske države, što je značilo apsolutnu dominaciju arapskog jezika nad drugim tada upotrebljavanim jezicima, poput persijskog, grčkog, hebrejskog i drugih.

Značajan iskorak na polju bogaćenja arapskog jezika terminologijom napravljen je za vrijeme abasidske države kada je, za potrebe prevođenja grčke, indijske i persijske filozofije na arapski jezik, halifa Me'mun, sin Haruna al-Rašida (Ma'mūn ibn Hārūn al-Rašid, 786-833) naredio da se osnuje Dar al-hikma (Dār al-ḥikma) u Bagdadu, što je bila prekretnica na polju procvata nauka u arapskom svijetu, a posebno na polju ustanovljavanja stručne arapske terminologije.

„Zgodno je primjetiti da je arapski jezik potvrdio elastičnost i mogućnost razvoja, sposobnošću da prihvati sve novo u razdoblju prevođenja nasljeđa susjednih zajednica. Da nije bio tako prilagodljiv, ne bi mogao odgovoriti potrebama prevodilačkog pokreta, pogotovo kad se radilo o novom nazivlju iz logike i filozofije“ (KICO 2003: 236).

Profesor na Univerzitetu u Kairu i član Akademije arapskog jezika u Kairu Fehmi Hidžazi (Fahmī Ḥiğāzī) smatra da je terminologija privlačila pažnju arapskih lingvista još u VIII vijeku, zbog prevođenja naučnih djela sa grčkog i drugih jezika na arapski. Naime, tada su se prevodioci susreli sa velikim brojem naučnih disciplina, a samim tim i sa mnoštvom njima do tada nepoznatih termina, pa je bilo potrebno da ih preuzmu i arabiziraju, kako bi se spomenute nauke i termini shvatili na ispravan način (HIĞAZI 1999: 1-2).

Al-Džahiz (Al-Ğahiz), čuveni arapski lingvista, smatra da su se apologeti prvi počeli baviti terminologijom, te da su oni bili predvodnici svim ostalim autorima. O tome kaže sljedeće: „وهم تخيروا تلك الألفاظ لتلك المعاني وهم اشتقوا من كلام العرب تلك الأسماء وهم اصطالحوا على تسمية ما لم يكن له في ,, Oni su odabrali te riječi za ta značenja i iz govora Arapa izveli određene riječi, tako da su odredili nazive za pojmove koji nisu imali imena u arapskom jeziku, pa su time postali predvodnici svima koji dolaze poslije njih i uzor za one koji slijede.“ (AL-ĞAḤIẒ I 1998: 139). Nakon toga je u svom drugom djelu *Al-Hajavan* (*Al-Ḥayawān*) podrobnije pojasnio kakva je priroda transformacije riječi u termine: „ترك الناس ما كان مستعملاً في الجاهلية أموراً كثيرة، فمن ذلك تسميتهم للخراج (إتاوة) ,, وكقولهم للرشوة ولما يأخذه السلطان (الحمالان) و(المكس)، واستحدثوا أسماء لم تكن وإنما اشتقت لهم من أسماء متقدمة على التشبيه مثل قولهم لمن أدرك الإسلام (مخضرم) وللأرض التي لم تحفر ولم تحث إذا فعل بها ذلك (مظلومة) ولمن رأى بالإسلام واستسر بالكفر (المنافق) ولمن لم ,,Narod je ostavio mnogo stvari koje su bile prisutne u preislamskom periodu. Jedna od njih jeste riječ *itāwa* koju su koristili za 'porez', a 'mito' i 'sve što prisvaja vlast' nazivali su *al-ḥumlān* i *al-maks*. Izmislili su imena koja nisu postojala, tako što su derivirali nova imena iz postojećih putem poređenja, poput riječi *muḥaḍram* za 'osobu koja je živjela u preislamskom periodu i periodu nakon dolaska islama'. Također, tu su i riječi: *mazlūma* za 'zemlju koja se obrađivala nakon dugog perioda zapostavljanja', te *munāfiq* za 'osobu se pretvarala da je vjernik, a prikrivala nevjerstvo', kao i riječ *al-ṣarūra* za 'osobu koja nije obavila hadž zbog nemogućnosti ili nevjerovanja u obigatnost njegove obaveze“ (AL-ĞAḤIẒ 1965: 327-347).

Kako je vrijeme prolazilo Arapi su bili svjesniji značaja sastavljanja stručno-terminoloških rječnika, s obzirom na to da su već imali iskustva na tom planu.

Među najznačajnijim djelima koja su se još od davnina bavila terminima u arapskom jeziku su:

1. *Mafātīḥ al-‘ulūm* Havarizmija (Al-Ḥawārizmī, 780-850),
2. *Mafātīḥ al-‘ulūm* Sakakija (Sakākī, 1160-1229),
3. *Al-Ta‘rīfāt* Džordžanija (Ġurġānī, 1339-1413),
4. *Al-Kullīyāt* Kefevija, i
5. *Kaššāf iṣṭilāḥāt al-funūn* Al-Tehânevija (Al-Tahānawī).

Svaki od pomenutih autora dao je značajan doprinos bavljenju terminologijom u arapskom jeziku; bitno je još napomenuti da su ovo najpoznatija djela, jer je broj onih koji su se bavili terminologijom u užem ili širem smislu veoma veliki.

Tokom perioda stagnacije (ar. ‘uṣūr al-inḥiṭāt), kada je razvoj arapskog jezika stao, desio se i očigledan zastoj na planu tvorbe novih naučnih i stručnih termina. Dominaciju u ovom periodu imali su strani termini kojima su se arapski filolozi nastojali suprotstaviti. Tokom ovoga perioda, pa sve do epohe arapskog buđenja (ar. al-naḥḍa al-‘arabiyya al-ḥadīṭa) došlo je do stagnacije razvoja terminologije na arapskom jeziku (ZAFNAKI 2010: 88-90). I pored svih prepreka, arapski jezik je zalaganjem pojedinaca, a kasnije i institucija, uspijevaao da prati skoro sve oblike napretka u svijetu.

U XIX vijeku Arapi su se nakon dugog i dubokog sna počeli buditi i uviđati koliko su zaostali za Evropljanima, ali i koliko je arapski jezik kasnio u razvoju za drugim svjetskim jezicima, posebno kada je u pitanju terminologija. Konkretniji koraci na tom planu poduzeti su u Egiptu za vrijeme vladavine Muhameda Ali-paše (Muḥammad ‘Alī Bāšā, 1769-1849) koji je uveo da se u školama i institutima izučavaju savremene nauke na arapskom jeziku, čime su u arapskom svijetu, nakon dugog mirovanja, načinjeni prvi koraci u oblasti stvaranja različitih terminosistema. Posebna zasluga na tom polju pripada nekolicini velikana – Rifatu al-Tahtaviju (Rifā‘ Rāfi‘ al-Ṭaḥṭāwī, 1801-1873), Butrus al-Bustani (Buṭrus al-Bustānī), Faris al-Šidjak (Fāris al-Šidyāq, 1804-1887) i Mustafa al-Šihabi koji su svojim nesebičnim trudom i zalaganjem u velikoj mjeri doprinijeli ponovnom buđenju i reaktiviranju naučnog bavljenja terminologijom.

3.5. Terminologija i arapski jezik danas

Arapska naučna terminologija usko je vezana za napredak i razvoj industrije, nauke, umjetnosti i svakog drugog polja ljudskog djelovanja. Prema tome, ukupna dešavanja na političkoj, društvenoj i ekonomskoj sceni u arapskom svijetu imala su direktan uticaj na napredak/stagnaciju nauke o terminima u arapskom jeziku. Gubljenje samopuzdanja, kolonijalizam, autokratija, nedostatak osnovnih sloboda i loše upravljanje naučnim i svim drugim resursima uticali su negativno na Arape, uopšte, a posebno na nauku o terminima u arapskom jeziku.

Kolonijalne vlasti, koje su upravljale većinom arapskih teritorija i surovo ih eksploatisale, nisu dozvoljavale upotrebu arapskog jezika, posebno u visokom obrazovanju. Šta više, napredovanje na društvenoj ljestvici zavisilo je od priklanjanja kolonijalnim namjesnicima, njihovom jeziku i kulturi. Zbog toga je oslobođanje arapskih zemalja od kolonijalnih sila, nedvojbeno, doprinijelo da se arapski jezik razvija, a samim tim i nauka poznata kao *'ilm al-muṣṭalaḥ* ili *'ilm al-ʿiṣṭilāḥ*, odnosno „nauka o terminima u arapskom jeziku“. Najbolji primjer za to su zemlje arapskog Magreba gdje je arapski jezik skoro iščezao iz upotrebe u nekim sektorima društva u vrijeme francuske okupacije tih zemalja, a francuski jezik postao dominantan. Danas, uprkos zalaganjima državā tog regiona i državnih institucija, te opredijeljenosti da se arapskom jeziku vrati mjesto zvaničnog jezika, jezika nauke i javnog života – tragovi jezičkog kolonijalističkog uticaja su više nego očiti i više od pola vijeka nakon oslobođanja tih zemalja.

Stručnjaci koji su pisali o razvoju nauke o terminima kod Arapa nisu saglasni kada i koliko su se Arapi počeli baviti terminologijom u savremeno doba na moderan način, po uzoru na Zapad. Muhamed Ali al-Zerkan smatra da je obnova arapskoga jezika krenula početkom XIX vijeka, a da taj vijek predstavlja „prelazni period“ između potpunog zastoja i aktivnog bavljenja savremenim terminološkim izrazima (bilo putem arabizacije ili prevoda). On, dalje, smatra da je Prvi svjetski rat bio tačka prekretnica u bavljenju terminologijom kod Arapa, jer je tada arapski svijet zatvorio stranicu pod osmanskom upravom i počeo svoju konačnu i odlučnu antikolonijalnu bitku za nezavisnost.

Većina stručnjaka koji se bave terminologijom u arapskom jeziku smatra da se početak savremenog sistemskog bavljenja terminologijom u arapskom jeziku dogodio krajem prve četvrtine XX vijeka, tačnije leksikografskim djelom Muhameda Šerefa (Muḥammad Šaraf, 1890-1949), rječnikom *Mu‘ḡam ‘inklẓī ‘arabī fī al-‘ulūm al-ṭibbiyya wa al-ṭabī‘iyya* koji je izdat 1924. godine. Značaj ovog rječnika se ogleda u tome što je to prvi stručni rječnik koji sadrži opširan uvod u kojem je autor pojasnio metodologiju primijenjenu prilikom tvorbe i prevođenja novih termina.

Na planu unapređenja terminologije i terminoloških istraživanja u arapskom svijetu, organizirano je nekoliko konferencija i simpozijuma o arabizaciji termina, a mi ih navodimo hronološkim redoslijedom.

1. I konferencija o arabizaciji termina održana je 1961. godine u Rabatu (Maroko)
2. II konferencija o arabizaciji termina održana je 1973. u Alžiru (Alžir)
3. III konferencija o arabizaciji termina održana je 1977. u Tripoliju (Libija)
4. Simpozij o arabizaciji termina održan je 1981. u Tangeru (Maroko)
5. Simpozij o arabizaciji termina održan je 1985. u Amanu (Jordan)
6. Simpozij o arabizaciji termina održan je 1986. u Tunisu (Tunis)
7. Internacionalni i arapski simpozij o terminologiji održan je 1993. u Amanu (Jordan)
8. Simpozij o arabizaciji termina održan je 1999. u Damasku (Sirija).¹⁸

Vjerovatno najzaslužniji za tvorbu novih termina u arapskom jeziku jesu univerzitetski profesori, a posebno oni na Sirijskom univerzitetu (današnji Univerzitet u Damasku), odnosno na Medicinskom fakultetu tog univerziteta na kojem se medicina izučava na arapskom jeziku skoro čitav vijek. Rezultati koje je postigao Univerzitet u Damasku jasno ukazuju da arapski jezik ima kapaciteta da ide u korak sa razvojem terminologije na svjetskom nivou. Njega su slijedile druge obrazovne i naučno-istraživačke institucije u Siriji i kasnije u čitavom arapskom svijetu.

Arhis is smatra da se terminologija, kao zasebna lingvistička disciplina kod Arapa, još nije u cjelosti konstituisala, iako se na tom planu ulaže značajan trud još od 1970. godine (ARHISIS 1998: 1). On smatra da se ozbiljnije i konkretnije bavljenje Arapa terminologijom i pokušaji uspostavljanja arapske nauke o terminima javlja u drugoj

¹⁸ Više o odlukama koje su donesene na spomenutim simpozijumima: Muḥammad ‘Alī Zarkān, *Al-Ġuhūd al-luġawīyya fī al-muṣṭalaḥ al-‘ilmiyy al-ḥadīth*, str. 415-423.

polovici XX vijeka, jačanjem aktivnosti akademija za arapski jezik, ali i pojavom Koordinacionog biroa za arabizaciju u Rabatu.

Arap i su, bez sumnje, u značajnoj mjeri uspjeli razviti terminologiju na arapskom jeziku. Međutim, kako smatra Abduselam Arhis (‘Abd al-Salām ‘Arḥiṣīṣ), i pored svih napora i rezultata, terminologija se u arapskom svetu nije profilisala kao zasebna lingvistička disciplina (AL-ARḤIṢIṢ 1998: 1).

Na kraju možemo konstatovati da je činjenica oko koje se slaže većina autora da je današnja sveukupna lingvistička arabistika u arapskom svijetu u sjenci one nekadašnje, a da su terminološka istraživanja, uglavnom, koncentrisana na pronalaženje adekvatnih terminoloških rješenja za strane riječi.

3.6. Problemi tvorbe i ujedinjavanja terminologije u arapskom svijetu

Iako se Arapi diče i ponose leksičkim bogatstvom arapskog jezika, neophodno je priznati da se danas arapski jezik susreće sa velikim problemima i izazovima, a to se posebno ogleda na polju terminologije. Tih problema je mnogo, a mi ćemo ukazati na neke od njih.

a) Arapski svijet je četiri vijeka bio pod nearapskom upravom, gdje jezik uprave i jezik javnog života nije bio književni arapski jezik, nego kolokvijalni ili jezik stranih upravitelja.

b) Brzina razvoja nauka i pojmova, odnosno termina vezanih za njih, otežava napore arapskih lingvista da sustignu nivo razvijenih jezika u svijetu.

c) Dugogodišnje razilaženje lingvističkih konzervativaca i modernista oko načina bogaćenja leksike arapskog jezika ostavilo je dubok negativan trag na polje izučavanja i stvaranja termina u arapskom jeziku.

d) Problemi vezani za prirodu samog arapskog jezika, poput polisemije i sinonimije u arapskom jeziku su otežali tvorbu novih termina.

e) Jedna od prepreka je i brojnost jezika izvora iz kojih se terminologija crpi, jer se pojedini pojmovno-terminološki sadržaji preuzimaju iz engleskog i francuskog jezika i za te iste pojmove koriste se različiti termini (na primjer u engleskom se koristi termin

„nitrogen“, a u francuskom „azot“), a to se odrazilo i na arapski jezik, pa tako imamo dva termina za jedan pojam: *āzūt* i *nitrūḡīn*.

f) Međusobna neusaglašenost u radu institucija ili lica koja se brinu o terminologiji dovodi do postojanja više terminoloških likova za isti pojam.

g) Postoji značajan broj problema na polju obrazovanja, a najznačajniji su nedovoljno i neadekvatno obučeni kadrovi za predavanje arapskog jezika, problemi sa udžbenicima, kao i jezik nastave koji često nije arapski. U Ujedinjenim Arapskim Emiratima postoje 22 univerziteta, a samo na jednom od njih se nastava izvodi isključivo na arapskom jeziku.

Kritički odnos spram razvoja terminologije u arapskom jeziku ima i Arhisis koji smatra da terminologija u arapskoj kulturi neće doživjeti veći uspjeh ili procvat bez „kritičkog osvrta na iskustvo Zapada na ovom polju, a nikako putem 'doslovnog kloniranja zapadnjačkog iskustva'“. Na tom planu, kako dalje navodi Arhisis, istraživač se susreće sa nekoliko teoretskih i praktičnih prepreka.

- a) Pri određivanju zadataka vazanih za stvaranje terminologije, potrebno je jasno razgraničiti proizvodnju od reprodukcije znanja.
- b) Jasno definisati primijenjene metodologije.
- c) Intenzivirati institucionalno bavljenje terminologijom (ARHISIS 1998: 1).

Pored spomenutih, mnoštvo je drugih prepreka sa kojima se arapski lingvisti susreću na polju tvorbe novih termina, a neke od njih su:

1. miješanje/preklapanje termina sa terminima koji se koriste u drugim oblastima,
2. neobičnost značenja termina kada se prenesu iz nekog jezika u arapski jezik,
3. neuvažavanje specifičnosti jezika iz kojeg se termin preuzima,

Zapad institucionalno pristupa terminologiji, dok je terminologija kod Arapa donedavno bila svedena na nivo zalaganja pojedinca, čiji je učinak ograničen. Upravo zbog toga neophodna je podrška vlasti, akademija za arapski jezik, naučno-obrazovnih institucija, kao i stručnjaka za leksikografiju i terminologiju kako bi se dostigao nivo koji priliči naciji koja broji nekoliko stotina miliona pripadnika. Kod većine jezika terminologija je na teoretskom i praktičnom planu napravila velike i značajne korake, dok u arapskom jeziku još uvijek nije postigla željeni nivo.

M. Hidžazi smatra da je upotreba književnog arapskog jezika danas ograničena na neke oblike književnog stvaralaštva, islamsku tradiciju i historijske nauke, a da bi on, zapravo, morao biti u potpunosti moderan jezik sposoban da prati naučni i tehnološki razvoj u svijetu (HIĞAZI 1999: 2).

Željeni cilj svih poduzetih mjera i aktivnosti na polju terminologije u arapskom, a i u svakom drugom jeziku, jeste postojanje jednog termina za jedan pojam u okviru jedne oblasti, a sve to kako bi se izbjeglo „terminološko šarenilo“ koje je vladalo u različitim terminosistemima u arapskom jeziku.

3.7. Institucije koje se bave terminologijom u arapskom jeziku

Brz razvoj nauke i tehnologije u svijetu natjerao je ljude da poduzmu odgovarajuće korake na institucijskom nivou radi promptnog rješavanja problema terminologije. Na tom planu, kao što smo to prethodno spomenuli, osnovane su dvije institucije; jedna je *Infoterm* – Centar za terminološke podatke sa sjedištem u Beču i *ISO* – Internacionalna organizacija za standardizaciju. *Infoterm*, međunarodni informacioni centar za terminologiju, osnovan je 1971, po ugovoru sa UN-ovom organizacijom za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), a sa ciljem da podrži i koordinira međunarodnu saradnju iz oblasti terminologije. Zadaća ovih institucija je, dakle, *podrška i koordinacija međunarodne saradnje u oblasti terminologije*.

Ugledajući se na njih, Arapi su, konačno, shvatili značaj postojanja sličnih institucija koje bi unaprijedile arapsku nauku o terminima i arapsku terminološku praksu, pa su na tom planu poduzeli nekoliko konkretnih koraka. Kao rezultat toga danas postoji nekoliko institucija koje se bave terminologijom u arapskom jeziku. Pomenućemo neke od njih.

1. Akademija za arapski jezik u Damasku (Mağma‘ al-luğa al-‘arabiyya fi Dimašq)¹⁹

Akademija za arapski jezik u Damasku utemeljena je 1919. godine i ujedno je najstarija akademija za arapski jezik i najstarija institucija koja se bavi arabizacijom

¹⁹ Više o njoj vidi: <http://www.arabacademy.gov.sy/index.aspx>.

državnog sektora, a posebno arabizacijom obrazovanja i obrazovnih institucija. Među brojnim stalnim komisijama pri Akademiji postoji i Komisija za terminologiju. Osnivanje Akademije bilo je odgovor na dominaciju osmanskog turskog jezika u administraciji tokom perioda koji je prethodio njenom osnivanju (HAFIZOVIĆ 1994: 16).

Akademija u Damasku proširila je djelokrug svojih aktivnosti kako bi obuhvatila različite, klasične i moderne, naučne oblasti. Tako je usmjerila svoje snage na stvaranje naučnih stručnih i tehničkih arapskih izraza, koji bi trebalo da nadomjestu upotrebu stranih riječi iz navedenih oblasti. Pored toga, uložila je, a i danas ulaže, dosta velike napore u kritici novinskog jezika različitih informativnih medija, kao i u njegovo čišćenje od vulgarizama. Osim toga, ona održava i stalne kontakte sa drugim akademijama, posebno arapskim, u cilju ujedinjavanja napora i koordinaciji djelovanja u oblasti stvaranja nove naučne i tehničke terminologije (SMAJLOVIĆ 1975: 7).

2. Akademija za arapski jezik u Kairu (Mağma‘ al-luğa al-‘arabiyya fi al-Qāhira)²⁰

Akademija za arapski jezik u Kairu utemeljena je 1932. godine, ali je zvanično počela sa radom dvije godine kasnije. Iako je u odnosu na onu iz Damaska nastala kasnije, svojim aktivnostima i značajem postala je najuticajnija institucija za arapski jezik. Ova Akademija dala je ogroman doprinos razvoju terminologije kod Arapa, kao i arabizaciji uopšte. Muhamed Ali al-Zerkan smatra da je Akademija za arapski jezik u Kairu jedina akademija koja se posvetila jeziku i terminologiji, a zatim navodi da su neki istraživači za nju kazali da je „skoro svoje cjelokupno vrijeme posvetila terminologiji“ (AL-ZARKAN 1997: 7). Ahmed Šefik al-Hatib (Aḥmad Šafiq al-Ḥaṭīb) napominje da je Akademija za arapski jezik u Kairu za četvrtinu vijeka obogatila arapski jezik i u njega uvrstila više od dvadeset hiljada termina iz različitih naučnih i tehničkih grana (AL-ḤAṬĪB 1985: 749).

Ciljevi ove Akademije su: izrada jezičkih rječnika, jezička istraživanja, stvaranje naučnih termina, valorizacija arapskog nasljeđa i različite kulturološke aktivnosti.²¹

²⁰ Više o njoj vidi: <http://www.sis.gov.eg/VR/acadmy/html/acadmay01.htm>.

²¹ Pored ove dvije akademije, postoji još nekoliko akademija za arapski jezik u drugim arapskim zemljama.

3. Iračka naučna akademija u Bagdadu (Al-Mağma‘ al-‘ilmiyy al-‘irāqiyy fi Bağdād)²²

Iračka naučna akademija sa sjedištem u Bagdadu utemeljena je 1947. godine od strane iračke vlade. Ona iza sebe ima zavidan nivo i broj radova na polju terminologije, a svoje rezultate objavljuje u vlastitom glasilu – *Časopisu iračke naučne akademije* (*Mağalla al-mağma‘ al-‘ilmiyy al-‘irāqiyy*).

Jedan od ciljeva osnivanja Iračke akademije jeste i briga o čistoti arapskog jezika i poduzimanje mjera koje će osigurati da odgovori na zahtjeve koje postavljaju nauka, umjetnost i savremene životne prilike. Pored spomenutog, Akademija se bavi i sakupljanjem naučnih i književnih djela, te umnožavanjem arapskih rukopisa.

4. Koordinacioni biro za arabizaciju u Rabatu (Maktab tansīq al-ta‘rīb fi al-Rabāt)²³

Koordinacioni biro za arabizaciju sa sjedištem u Rabatu osnovan je 1961. godine, a počeo sa radom 1962. godine. U samom početku Biro je bio dio Generalnog sekretarijata Arapske lige, da bi osnivanjem Arapske organizacije za odgoj, kulturu i nauku (ALECSO – al-Munaẓama al-‘arabiyya li al-tarbiya wa al-ṭaqāfa wa al-‘ulūm) 1972. godine postao dio nje.

Glavni zadatak ovog specijaliziranog tijela jesta koordinacija arabizacije savremenih termina na prostoru svih arapskih zemalja, aktivno učešće u iznalaženju najadekvatnijih metoda za korišćenje književnog arapskog jezika u javnome životu, na svim nivoima: kulturološkom, naučnom i medijskom nivou, kao i praćenje svih aktivnosti vezanih za arabizaciju na svim naučnim i tehnološkim poljima. Dakle, njegova uloga je da objedini terminološke aktivnosti u arapskom svijetu i da stvorene terminosisteme nametne svim obrazovnim institucijama, s ciljem eliminiranja dvoznačnosti/više značnosti termina, koja u velikoj mjeri otežava komunikaciju.

Upravo zbog toga, Biro je sačinio Banku standardizovanih termina (bank al-muṣṭalaḥāt al-muwahḥada) gdje se putem web-pretrage za svaki strani termin može naći odgovarajući termin na arapskome jeziku. Termini su klasificirani u velikom broju specijaliziranih rječnika i ponuđeni na zvaničnoj web-stranici, što uveliko olakšava

²² Više o ovome vidi na oficijelnoj web-stranici Akademije: <http://iraqacademy.iq/PageViewer.aspx?id=1>

²³ Više o njemu vidi: www.arabization.org.ma.

njihovo korišćenje.²⁴ Samo do 1986. godine ovaj Biro je standardizovao 67.061 termin i izdao preko trideset specijaliziranih terminoloških rječnika (AL-HAMZAVI 1986: 14).

Jedan od konkretnih koraka koje je Biro poduzeo jeste izdavanje časopisa specijalizovanog za terminologiju koji nosi ime *Al-Lisan al-arabi* (al-Lisān al-‘arabiyy), a koji uspješno izlazi već dugi niz godina i sadrži značajne radove vezane za terminologiju u arapskom svijetu i šire, a takođe i bilingvalne/višelingvalne terminološke rječnike iz različitih nauka.

5. *Udruženje za arapsku leksikografiju* (Ġam‘iyya al-mu‘ğamiyya al-‘arabiyya) u Tunisu. Ovo udruženje postoji i djeluje na državnom nivou i bavi se leksikografskim i terminološkim istraživanjima, a na tom planu organiziralo je nekoliko međunarodnih simpozija (1993. i 2006), a redovno izdaje časopis *Leksikografski Časopis* (*Mağalla al-mu‘ğamiyya*).

6. *Marokansko udruženje za leksikografska istraživanja* (*Al-Ġam‘iyya al-mağribiyya li al-dirāsāt al-mu‘ğamiyya*) vrlo je aktivno na polju leksikološkog i terminološkog istraživanja (AL-QASIMI 2008: 11).

3.8. Dosadašnji rezultati na polju arabizacije naučnih oblasti

Arabizacija različitih nauka i društvenih sektora je arapski nacionalni interes, kako bi se različite nauke i tehnologije približile milionima Arapa i kako bi arapski jezik ostao jezik nauke i arapskog jedinstva.

To iziskuje mnogo napora na različitim poljima, a kako stvari stoje na polju terminologije po različitim oblastima pokazaćemo sa nekoliko primjera.

1) *Prirodne nauke* (*hemija, fizika, biologija*) – termini su unifikovani na samom početku rada Koordinacionog biroa za arabizaciju iz Rabata, a postavljena su teoretsko-metodološka pravila za stvaranje novih termina za svaku od ovih disciplina.

2) *Medicinske nauke* – na ovom planu od 1811. godine, otkako se u arapskom svijetu izučava medicina na akademskom nivou, načinjeni su značajni iskoraci, a poseban

²⁴ Više o zadacima Biroa može se naći na: <http://www.arabization.org.ma/Objectifs.aspx>.

doprinos pripisuje se akademijama za arapski jezik, odnosno Medicinskom fakultetu Univerziteta u Damasku.

3) *Industrija* – postoji veliko terminološko šarenilo u ovoj oblasti, s obzirom na to da svaka grana i skupina (istraživači, učesnici u procesu proizvodnje, distributeri...) koriste vlastite termine.

4) *Ekonomija i finansije* – postoje osnovni termini za ovu oblast.

5) *Društvene nauke* – terminosistemi u ovoj oblasti relativno su novi, ali ih je potrebno usaglasiti.

6) *Politika i upravljačke strukture* – skoro svi termini ove skupine su unifikovani (HIĞAZI 1995: 5-7).

Iz prethodno iznesenog se dâ zaključiti da stanje u pogledu različite stručne terminologije nije zadovoljavajuće. Isto tako, na tom polju daju se zapaziti određeni napredak i napor u pravcu rješavanja problema, posebno u pravcu izrade specijaliziranih terminoloških rječnika u okrilju Biroa u Rabatu.²⁵

3.9. Preporuke za unapređenje nauke o terminima u arapskom jeziku

Nakon što smo predstavili značaj istraživanja terminoloških pitanja, bitno je istaći nekoliko konkretnih preporuka za unapređenje nauke o terminima u arapskom jeziku.

- Neophodno je nastaviti osnovna teorijska i praktična istraživanja na polju terminoloških problema u arapskom jeziku na svim poljima, jer ona predstavljaju glavni preduslov za napredak nauke i bolju naučnu komunikaciju; to se može realizovati putem osnivanja posebnih tijela za terminološka istraživanja na univerzitetima širom arapskog svijeta, kao što se to radi na nekim univerzitetima u Evropi.
- Neophodno je, bez ikakvog ograničavanja na uske specijalizovane krugove, koristiti savremena tehnološka pomagala i sredstva informisanja, poput savremenih tehnoloških dostignuća iz polja informatike i internet-mreže, kako bi se pristup terminologiji na arapskom jeziku učinio dostupnim širim masama.²⁶

²⁵ <http://www.arabization.org.ma/Standarddesdictionnaires.aspx>.

²⁶ Ova tačka je primijenjena na primjeru web-stranice Biroa za arabizaciju: www.arabization.org.ma.

- Posebnu pažnju treba posvetiti mjestu terminologije u obrazovnom procesu, na svim nivoima. To iziskuje preispitivanje planova i programa obrazovnih institucija u svim arapskim zemaljama kako bi sutrašnje generacije bile pošteđene loših iskustava na polju korišćenja terminoloških izraza.
- Vrlo važnu ulogu u stvaranju pojedinih terminosistema imaju prevodioci stručne literature sa stranih jezika, jer je upravo prevodilački proces bio jedan od značajnih razloga postojanja i širenja višeznačnosti termina u arapskom jeziku.
- Potrebno je uvesti zanimanje „terminolog“ (ar. muṣṭalaḥiyy). Takav stručnjak bi se posvetio davanju mišljenja vezanih za termine, ali i izradi monolingvalnih ili bilingvalnih terminoloških rječnika.
- Neophodna je i zakonska legislativa koja će uticati na to da specijalizirana državna tijela povedu veću brigu o stvaranju terminologije u arapskom jeziku.
- Značajno mjesto u aktivnostima vezanim za izradu terminologije zauzimaju mediji, zbog svog velikog uticaja na cjelokupno stanovništvo (HIĞAZI 1999: 8-9).
- Dodatni angažman na polju svearapskog jedinstva, što će pridonijeti ukupnom jačanju arapskog jezika, a samim tim i terminologije u arapskom jeziku.

4. NAČINI TVORBE TERMINA U ARAPSKOM JEZIKU

Svaki jezik ima svoje načine tvorbe novih riječi i termina, pa tako i arapski jezik. Ti načini su se razvijali koristeći brojne modele derivacije već u prvim vijekovima od dolaska islama i tako uveli hiljade različitih termina u arapski jezik, bilo da se radi o jezičkim terminima, arapskim vjersko-pravnim terminima ili terminima nauka zastupljenih kod drugih naprednih naroda tog vremena, poput Grka, Persijanaca, Indijaca i drugih.

Budući da u arapskom jeziku postoji značajan broj leksema, koji se koriste u svakodnevnom govoru, a koji vode porijeklo iz drugih jezika, zanimljivo bi bilo navesti na koji način su došle u arapski jezik. Neke od tih riječi su: *'ibrīq* – „ibrik“, *ḥuwān* – „sto“, *qaṣ'a* – „posuda“, *dībāğ* – „svila“, *ballūr* – „ogledalo“, *tiryāq* – „protuotrov“, *fulful* – „paprika“, *miškāt* – „lampa“, itd. Arapski filolozi su u većini slučajeva okarakterisali ove riječi farsizmima, iako je njihovo porijeklo i iz drugih svjetskih jezika. Pojedini autori preuveličavaju ulogu stranih leksema i njihov broj u arapskom jeziku, poput Džirdži Zejdana (Ğirġi Zaydān, 1861–1914) i A. S. Marmardžia (Marmarġi, 1881-1963) do granice da se, iščitavajući njihova djela, stječe dojam da je strani faktor, čak i u vjersko-pravnim terminima, imao presudnu ulogu u formiranju arapskog leksičkog korpusa.

Stručnjaci za arapski jezik napominju da je, prije nego se pristupi tvorbi novih termina, veoma bitno pretražiti klasične rječnike arapskog jezika ili klasična djela arapske kulture koji obiluju brojnim terminima, vremenom iščezlim iz svakodnevne upotrebe, a koji još uvijek mogu poslužiti kao dobro i relevantno terminološko rješenje za neko savremeno značenje. Akademik Mustafa al-Šihabi smatra da svako ko se bavi tvorbom termina mora da ima dobar uvid u arapsku literarnu i naučnu baštinu i rječnike arapskog jezika kako bi bio u stanju kvalitetno raditi na tom polju. Anastas al-Karmali ('Anastās al-Karmālī) ide i korak dalje naglašavajući značaj istraživanja arhaizama, u odnosu na druge načine tvorbe leksema. Mamduh Muhamed Hasara (Mamdūḥ Muḥammad Ḥasāra) navodi nekoliko primjera arhaizama koji mogu poslužiti za popunjavanje praznina na polju tvorbe novih termina, a zatim navodi značajan broj koristi koje imamo od upotrebe arhaizama: a) vezivanje prošlosti i sadašnjosti arapskog

jezika, b) ušteda truda i vremena u potrazi za novim terminima, c) jezička ispravnost i jednostavnost termina, d) izbjegavanje opasnosti od nekontrolisanog prodora posuđenica u arapski jezik i slično (HASARA s. a.: 710-721).

Arapski lingvisti se razilaze oko broja i samih načina tvorbe novih termina u arapskom jeziku. Tako, Ibrahim Anis ('Ibrāhīm 'Anīs) navodi: analogiju (ar. *al-qiyās*), derivaciju (ar. *al-'ištiqāq*), metatezu (ar. *al-qalb*), alternaciju (ar. *al-'ibdāl*), haplologiju (ar. *al-naḥt*), invenciju (ar. *al-'irtigāl*) i posuđivanje (ar. *al-'iqtirād*) kao tvorbene modele (HAFIZOVIĆ 1994: 93-101). Za razliku od Anisa, Teufik Muftić pominje derivaciju (ar. *al-'ištiqāq*), kontaminaciju (ar. *al-naḥt*), figurativnu upotrebu (ar. *al-mağāz*) i prihvatanje tuđih riječi (ar. *al-'iqtibās*), izostavljajući, dakle, neke načine (MUFTIĆ 1998: 10-13). Kao načine nastanka novih termina (naučnih i tehničkih), 'Abdulkaki Dahi ('Abd al-Bāqī Ḍāḥī) osim derivacije (ar. *al-'ištiqāq*), figurativne upotrebe (ar. *al-mağāz*) i haplologije (ar. *al-naḥt*), navodi i kompoziciju (ar. *al-tarkīb*), prevođenje (ar. *al-tarğama*) i arabizaciju (ar. *al-ta'rīb*) (DAHI 1992: 67).

4.1. Analogija – (ar. *al-qiyās*)

Analogija je princip izvođenja imenica iz glagola, glagola iz imenica i prilagođavanja stranih riječi paradigmama arapske gramatike.

Kada govore o analogiji, kao jednom od načina tvorbe novih riječi i termina, arapski lingvisti prave razliku između dvije vrste analogije:

- a) postavljanje i donošenje gramatičkih pravila u vrijeme kada je ogroman lingvistički materijal trebalo sistematizirati i normirati,
- b) izvođenje novih oblika i značenja usljed izmijenjenih društvenih okolnosti u kojima su se našli Arapi i arapski jezik nakon islamskih osvajanja, kada je bila izražena velika potreba za novim riječima.

Akademija za arapski jezik u Kairu je bila odlučna da obogaćivanjem i proširivanjem leksičkog fonda prati opšti društveni razvoj, pa su za to donijeli značajan broj odluka koje to potvrđuju, a neke od njih su: a) adaptiranje deverbalnog imena sa paradigmom *fa'āl* (فَعَّال) za profesije i zanimanja, na primjer; *nağğār* – „stolar“, b) usvajanje glagolske

imenice na oblik *fa'alān* (فَعْلَان) za kolebanje i nepostojanost, na primjer; *ḡalayān* – „vrijenje“, c) postizanje prelaznosti kod neprelaznih glagola korišćenjem četvrte glagolske vrste, na primjer; *haraḡa* – „izaći“, *'ahraḡa* – „izvesti“.

Analogija je doživjela svoju punu afirmaciju u modernom dobu, jer je ranije tretirana više kao normativni nego formativni kriterij.

4.2. Derivacija – (ar. *al-'ištiqāq*)

Derivacija je tvorba riječi ili nastanak izvedenica (tvorenica) dodavanjem derivacionih morfema na korijen ili osnovu riječi (ČEDIĆ 1999: 41). U arapskom jeziku postoje tvorbeni obrasci na osnovu kojih se izvode i tvore različite vrste riječi.

Derivacija iz arapskih korijena (ar. *al-'ištiqāq*) je oduvijek smatrana najprirodnijim načinom razvoja arapskog jezika zbog čega je i nazvan *luḡa al-'ištiqāq* – „jezik derivacije“. Ova sposobnost razvijanja korijena na morfološkom i semantičkom planu, podarila je arapskom jeziku homogenost kojom se arapski jezikoslovci i filolozi ponose i koju revnosno štite (SOFTIĆ 2009: 302). Derivacija, uostalom, predstavlja izvršnu operaciju analogije, jer analogija ima teoretski, a derivacija praktični karakter.

Primjeri riječi nastalih derivacijom: *mustašfā* – „bolnica“ iz korijena *š f y* – „liječiti“, *ḡāmi'a* – „univerzitet“ iz korijena *ḡ m '* – „sakupljati“, *maḥaf* – „muzej“ iz korijena *t ḥ f* – „darovati (nešto vrijedno)“.

Ovaj način je, uopšte, najčešći i najrasprostranjeniji oblik leksičkog bogaćenja arapskog jezika, a samim tim i terminologije. Derivacija predstavlja, kako kaže Dževad Husni Sema'ana, izvor nastanka enormno velikog broja riječi u arapskom jeziku.

O mogućnostima obogaćivanja arapske leksike putem derivacije govore i sljedeći podaci:

- najveći rječnik arapskog jezika *Lisān al-Arab* sadrži 9273 korijena,
- svaki glagol u arapskom jeziku ima oko 15 derivacijskih formi,
- iz svakog glagola u arapskom jeziku može se izvesti oko 200 riječi,
- u arapskom jeziku postoji 300 morfoloških obrazaca (SAMA'ANE 1996: 87).

Subhi al-Salih (Ṣubḥī al-Ṣāliḥ, 1925-1986) navodi podatak da su savremene studije pokazale da arapski jezik broji oko dvanaest miliona riječi, od čega je u upotrebi oko osamdeset hiljada (AL-SALIH 1989: 168).

Nema sumnje da je derivacija jedan od najlakših i najprirodnijih načina produkcije novih termina u arapskom jeziku. Pored toga, derivacija je prikladna za klasifikaciju rječničke građe i za odvajanje korijena riječi. Upravo zbog ovoga klasični arapski lingvisti su često pribjegavali derivaciji, poput Ibn Džinija (Ibn Ġinnī, 941-1002) i Al-Zedždžadža (Al-Zaġġāġ, 855-923), iako to neki današnji lingvisti osuđuju.

Stari arapski gramatičari smatraju da postoje tri vrste derivacije:

- a) *mala ili prosta derivacija* (ar. al-'išṭiqāq al-ṣaġīr), a odnosi se na derivirane riječi čiji se redoslijed korijenskih suglasnika ne mijenja, bez obzira na morfološki obrazac, pa se tako iz korijena *k t b* derivira imenica *maktūb* – „pismo“,
- b) *velika ili srednja derivacija* (ar. al-'išṭiqāq al-kabīr), a podrazumijeva da između osnovnih i deriviranih riječi postoji skladnost u obliku i značenju, ali je redoslijed korijenskih suglasnika različit. Ova vrsta derivacije se još naziva i *metateza* (ar. *al-qalb*); uticaj ove forme na kreiranje novih leksema je neznatan. Smatra se karakteristikom srednjevjekovnih, arhaičnih formi arapskog jezika, a danas obilježjem kolokvijalizama (SOFTIĆ 2009: 304),
- c) *najveća ili velika derivacija* (ar. al-'išṭiqāq al-'akbar) ili *transformacija korijena* (ar. *al-'ibdāl*), a to je tvorba novih riječi putem zamjene pojedinih suglasnika, pod uslovom da imaju međusobni sklad u značenju i izgovornom ishodištu (ar. al-mahraġ).

Prva vrsta derivacije je produktivna i učinkovita na polju bogaćenja leksike, dok druga i treća nemaju tu osobinu i mogu se svesti samo na jednu racionalnu operaciju koja nema nužno ulogu bogaćenja jezika.

Mala derivacija vezana je usko za morfološke obrasce od kojih se grade određene vrste riječi. Svaka riječ u arapskom u sebi mora sadržavati tri komponente: a) jezički korijen ili osnovu, b) morfološki obrazac koji ima zadatak da olakša raspoznavanje značenja pojedinih oblika, i c) značenje riječi, koje proističe iz prethodne dvije komponente (HALIL 1985: 84).

Primjena derivacije je moguća na većinu riječi arapskog jezika. Na kvadriliterima (ar. *rubāʿī*) i kvinkviliterima (ar. *ḥumāsī*) je to lako izvodivo, jer su njihovi oblici analogni (ar. *qiyāsī*). Kada su u pitanju triliteri (ar. *ṭulāṭī*), oni su najzastupljeniji u arapskom jeziku i njihovi oblici su, u većini slučajeva, jezičkom upotrebom prvih generacija Arapa ozakonjeni (ar. *samāʿī*). Međutim, akademije za arapski jezik su neke od tih oblika učinili analognim i utvrdile značenja pojedinih tvorbenih obrazaca, a sve s ciljem bogaćenja arapskog rječnika i suprotstavljanja ulasku strane terminologije.

Neke od tih oblika prikazat ćemo u sljedećoj tabeli.

	<i>Oblik</i>	<i>Primjer</i>	<i>Značenje</i>
<i>Imenica oruđa</i>	مِفْعَلَةٌ	مِكنَسَةٌ	<i>Metla</i>
	مِفْعَالٌ	مِفْتَاحٌ	<i>Ključ</i>
	فَاعُولٌ	حَاسُوبٌ	<i>Kompjuter</i>
<i>Imena mjesta</i>	مَفْعَلٌ	مَلْعَبٌ	<i>Stadion</i>
	مَفْعِلٌ	مَسْجِدٌ	<i>Džamija</i>
	مَفْعَلَةٌ	مَدْرَسَةٌ	<i>Škola</i>
<i>Imenica zanimanja</i>	فَعَّالٌ	طَيَّارٌ	<i>Pilot</i>
<i>Naziv mašina i sprava</i>	فَعَّالَةٌ	عَسَّالَةٌ	<i>Veš-mašina</i>
<i>Bolest</i>	فُعَّالٌ	صُدَاعٌ	<i>Glavobolja</i>
<i>Reciprocitet i jednakost</i>	تَفَاعُلٌ	تَضَامُنٌ	<i>Solidarisanje</i>

Davanje prednosti derivaciji u odnosu na arabizaciju dolazi do izražaja pri derivaciji drugih značenja iz arabizirane riječi, što je, često, veoma teško, dok je derivacija iz originalnih arapskih riječi veoma jednostavna. Uzmimo, na primjer, riječ *rādyū* – „radio“ koja ne pripada fonetsko-morfološkom sistemu arapskog jezika – iz nje je veoma teško derivirati druge riječi. Međutim, ukoliko se umjesto nje uzme riječ *miḍyāʿ* – „radio“, koja dolazi iz korijena *ḍ y ʿ* (ذ ي ع), – iz nje se mogu izvesti brojne riječi,

poput: 'aḍā'a – „obznaniti“, 'iḍā'a – „obznana“, maḥaṭṭa al-'iḍā'a – „radio-stanica“, miḍyā' – „radio-aparat“, muḍī' – „spiker“, itd.

Kolika je uloga derivacije na planu produkcije novih termina u arapskom jeziku najbolje ilustruje sljedeći podatak. Od ukupnog broja novih riječi i termina koji su prodrli u arapsku leksiku, Rešad Muhamed al-Hamzavi (Rašād Muḥammad al-Ḥamzawī) smatra da je derivacijom ušlo 95% novih riječi i termina, dok 4,5% spada u arabizirane strane riječi, a ostatak od 0,5% potpada pod kovane riječi. On, nadalje, tvrdi da su slični prosjeci u engleskom i francuskom jeziku (AL-HAMZAWI 1986: 41).

Treba još napomenuti činjenicu da se arapski lingvisti razilaze oko toga šta predstavlja osnovu za derivaciju, da li je to glagol ili glagolska imenica (ar. maṣḍar). Basranska škola smatra da je ta osnova glagolska imenica, dok Kufska smatra da je prirodnije da to bude glagol. Oko ovog pitanja se vodila duga rasprava. Međutim, bitno je istaći da je većina jezikoslovaca prihvatila stav Kufske škole.

4.3. *Figurativna upotreba riječi – (ar. al-mağāz)*

Figurativna upotreba riječi je prenošenje osnovnog značenja u preneseno, metaforičko značenje, između kojih postoji veza, ili, kako ga drugi definišu: „الكلمة المستعملة“ – „riječ koja je upotrebljena u nekonvencionalnom značenju, koja ima ovjeru u govornoj praksi, na način koji je valjan, i koja je popraćena kontekstom što prijeći da se ona razumije u doslovnom smislu“ (MUJIĆ 2011: 52).

Za shvatanje figurativnog značenja potrebna su dva uslova:

- a) postojanje veze između osnovnog i figurativnog značenja, i
- b) postojanje konteksta koji sprječava da se značenje razumije u doslovnom smislu.

Nadalje, veza između osnovnog i figurativnog značenja može biti:

- a) *parcijalnost* (ar. al-ğuz'iyya) a pod tim se podrazumijeva nazivanje nečega njegovim dijelom, na primjer: „فَتَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ“ – „osloboditi ropstva jednog roba-vjernika“ (KUR'AN 4: 92), tako da se upotrebom lekseme *raqaba* – „vrat“, mislilo na osobu;

b) *cjelokupnost* (ar. *al-kulliyya*), a podrazumijeva spominjanje cjeline u značenju jednog njenog djela, na primjer: „يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ“ – „stavljaju prste u uši svoje“ (KUR'AN 2: 19); upotrebom leksema *aṣābi* – „prsti“, misli se na vrh jagodica;

c) *miješanje uzroka i uzročnika*.

Cilj korišćenja riječi u figurativnom značenju jeste da se značenja starih riječi unaprijede i razviju u nova značenja. Tako je, na primjer, riječ *sayyāra* – „automobil“, nekada imala značenje „karavana“, kako se navodi u Kur'anu u poglavlju Jusuf: „وَحَافِئٌ“ – „I dođe jedna karavana, te poslaše vodonošu svoga i on spusti vedro svoje. 'Muštuluk!' – viknu on – 'evo jednog dječaka!' I oni su ga kao trgovačku robu sakrili, a Alah dobro zna ono što su uradili“ (KUR'AN 12: 19).

Sličan je slučaj sa riječju *ḍarra* – „atom“. Ona je nekada značila „sićušni mrav“, odnosno „simbol svega što je skoro neprimjetne veličine“, a u tom kontekstu je korištena u Kur'anu gdje stoji: „فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ“ – „Onaj ko bude uradio koliko trun dobra – vidjeće ga, a onaj ko bude uradio koliko trun zla – vidjeće ga“ (KUR'AN 99: 7-8).

Osnovni cilj korišćenja figurativnog značenja je povećanje kapaciteta izražavanja, ali i estetskog elementa unutar jednog jezika.

4.4. Posuđivanje – (ar. *al-'iqtirâḍ*) i arabizacija – (ar. *al-ta'rīb*)

Arap su imali direktne i čvrste kontakte sa drugim jezicima i civilizacijama. Ti kontakti su se ostvarivali preko plemena koja su živjela u pograničnim područjima Arabijskog poluostrva, ali i na trgovačkim putovanjima koje su Arapi, posebice trgovci plemena Kurejš (Qurayš), običavali da poduzimaju trgujući sa Šamom i Jemenom. Ekonomski razlozi su, dakle bitan razlog posuđivanja određenih riječi i izraza iz drugih jezika, najčešće iz persijskog, ali i iz grčkog, indijskog (sanskrita), hebrejskog, latinskog i ostalih semitskih jezika. Razvojem arapsko-islamske države dolazi do administrativnog, kulturnog i naučnog razvoja, što je iziskivalo preuzimanje brojnih

termina koji su već postojali u drugim kulturama i civilizacijama s kojima su Arapi došli u kontakt. To posuđivanje se najčešće odvijalo arabizacijom.

Posuđivanje i arabizacija mogu se definisati kao preuzimanje riječi stranog porijekla u arapski jezik i njihova adaptacija u skladu s pravilima arapskog jezika. Al-Husein Kinvan definiše arabizaciju kao „لفظ وضعه غير العرب لمعنى استعمله العرب بناء على ذلك الوضع“, „riječ koju su nearapi postavili za određeno značenje, nakon čega su je Arapi koristili u skladu s tim značenjem“ (KINWAN 1996: 44), dok Mesud Hafizović definiše posuđivanje kao „inkorporiranje stranih jezičkih elemenata u maternji jezik“ (HAFIZOVIĆ 1994: 101).

U arapskom jeziku postoje riječi poznate kao *al-’alfāz al-mu’arraba* ili *al-mu’arrab* – „arabizirane strane riječi“ (MUFTIĆ 2004: 944) i *al-daḥīl* ili *al-’alfāz al-daḥīla* – „strane riječi koje su ostale nepromijenjene ili doživjele neznatnu promjenu nakon ulaska u arapski jezik“ (HALIL 1985: 202). Arabizirane strane riječi su strane riječi koje se potpuno adaptirale u arapskom jeziku, poput riječi „duktūr“ – „doktor“, dok su nearabizirane pozajmljenice one strane riječi koje se nisu prilagodile normi arapskog jezika, poput riječi *hidrūḡm* – „hidrogen“. Kao potvrdu postojanja takvih riječi u arapskom jeziku Husein ibn Fejdullah al-Hemedani (Ḥusain ibn Fayḍ Allāh al-Hamaḍānī) ističe sljedeće: „وقديماً دخلت كلمات أعجمية كثيرة إلى لغة العرب، كما نرى في شعر عدي بن زيد والأعشى“, „Nekada davno mnogo stranih riječi je ušlo u jezik Arapa, kao što se to vidi u pjesmama Adiy y ibn Zayda, ’A’sā al-’akbara, ’Umayya ibn ’Abī al-Ṣalta i niko nije osudio njihov ulazak u arapski jezik“ (AL-RAZI 1994: 21).

Iako je način tvorbe riječi arabizacijom uglavnom vezan za institucije (akademije za arapski jezik i druge), postoji i individualni angažman, ali je uslovljen dobrim poznavanjem maternjeg, arapskog, i stranog jezika iz kojeg se prenosi termin, a isto tako i odnosne naučne oblasti. S toga, Jahja Abdureuf Džabr (Yaḥyā Abd al-Ra’ūf Ġabr) predlaže da se prilikom formiranja komisija za tvorbu novih termina pored lingvista uvrste i stručnjaci raznih oblasti (ĠABR 1992: 142).

Danas je ovo jedan od raširenijih načina bogaćenja arapske leksike.

Stručnjaci smatraju da, prije pribjegavanja metodu arabizacije, treba uložiti maksimalan trud u potrazi za adekvatnim terminom na arapskom jeziku.

Pored toga što arabizirana riječ mora biti potpuno adaptirana u arapskom jeziku, pojedini arapski lingvisti uslovljavaju njenu upotrebu i uklapanje u socio-kulturni i običajni okvir, kao i stil arapskog jezika.

Stav savremene arapske lingvističke javnosti jeste da se svi strani elementi moraju potpuno inkorporirati u arapski leksički sistem, što znači da svi neologizmi treba da budu modulirani i asimilirani shodno arapskim lingvističkim obrascima (SOFTIĆ 2009: 306).

Princip arabizacije termina imao je uticaja i na proces sinonimizacije u arapskom jeziku, čime je broj sinonima u arapskom jeziku znatno povećan. O tome Teufik Muftić kaže sljedeće: „Prije razmatranja nekih semantičkih promjena važnih i za proces sinonimizacije, treba napomenuti još jedan izvor sinonima, a to je primanje stranih riječi u arapski jezik. Kada bi one ušle u njega, naišle bi ponekad na već postojeće sinonimne im arapske riječi ili bi se sinonimija javila među njima nakon izvjesnog vremena po primanju tih tuđica. Tako se, dakle, u arapskom jeziku pojavio izvjestan broj sinonima i pod uticajem stranih riječi su ušle u njegovu leksiku. Međutim, to su u većini slučajeva bile pojedinačne riječi raznih kategorija (najviše imenice i pridjevi), a rijetko kad bi se na osnovu strane riječi stvorio u arapskom jeziku novi korijen, iz kojeg bi se dalje mogli izvoditi neki novi oblici po arapskom uzoru, kao što je, na primjer, slučaj glagola: *bāsa* i njegovog infinitiva *baws*, itd., porijeklom iz persijskog jezika (u značenju arapskog *qabbala* – „poljubiti“)“ (MUFTIĆ 1998: 677-678).

Primjeri arabiziranih riječi

Riječ *dīnār* – „dinar“ je grčkog porijekla, ali je u arapskom jeziku arabizirana i dobila je potpunu deklinaciju. Osnovno načelo za arabizaciju termina jeste da odgovara građi arapskih riječi (ar. *bunya al-lafz ar-‘arabiyy*) i da bude u skladu sa korištenim formama riječi u arapskom jeziku (ar. *al-ṣiyaḡ al-‘arabiyya al-musta‘mala*). I pored postojanja usaglašenih pravila u pogledu arabiziranja stranih riječ, mnogi autori ih ne poštuju i uvode u jezik velik broj različitih terminoloških likova. Upravo zbog toga mnogi za kompjuter koriste riječ *kumbyūtar* umjesto *ḥās ūb* ili *fāks* umjesto *nās ūh*.

Glavni problem kod ove vrste tvorbe jeste u prenošenju suglasnika i samoglasnika onako kako ih izgovaraju korisnici jezika iz kojeg se preuzima riječ, s obzirom na to da

za to ne postoje određena pravila. Zbog toga se, riječ *England* u arapski jezik prenosi kao: *'Inklatarrā*, *'Inġlatarrā*, *'Inġlatarrā* ili *'Inqlatrā*.

Na jednom od simpozija koji je održan 1981. godine u Rabatu, u organizaciji Koordinacionog biroa za arabizaciju, donesene su sljedeće odluke po pitanju arabizacije stranih izraza:

- a) daje se prednost riječima koje je lakše izgovarati,
- b) neophodno je prilagoditi njihov oblik morfološkim obrascima arapskog jezika,
- c) strana riječ koja je arabizirana ima isti status kao i arapska riječ, a to znači da podliježe pravilima arapskog jezika i da može da bude osnova za dalju derivaciju,
- d) potrebno je vokalizirati arabizirane lekseme kako bi se ispravno i precizno izgovarali (AL-QASIMI 1987: 112).

Akademija za arapski jezik u Kairu dozvolila je arabizaciju pojedinih naučnih i tehničkih termina, poput: *al-mīkrūb* – „mikrob“, *al-'iliktrūn* – „elektron“, *al-sinamā'* – „kino“, *al-trām* – „tramvaj“, itd.

Prema istraživanju oca Rafaela Nahle (Rafa'il Nahla, 1890-1973), broj arabiziranih riječi iz aramijskog, hebrejskog, persijskog, grčkog, etiopijskog i drugih jezika, u odnosu na arapske u starim rječnicima arapskog jezika iznosi 1/30 (SAMA'ANA 1996: 88).

Bitno je napomenuti da su stari arapski lingvisti za određene oblasti davali prednost arabiziranim riječima. Na primjer, arabizirane riječi iz persijskog jezika koristili su se u terminosistemima vezanim za upravu i civilizaciju, dok su arabizirane riječi iz grčkog jezika bile adekvatna rješenja za medicinsku, astronomsku, filozofsku i farmakološku terminologiju.

Iako su arapski lingvisti podijeljeni po pitanju oslanjanja na metod arabizacije, u smislu da ga neki podržavaju, a neki ne, pojedini autori smatraju da su arabizirane riječi po svojoj prirodi strana tijela u arapskom jeziku, pa prema tome predstavljaju privremena rješenja, koja će, kada se pronade adekvatan arapski ekvivalent, biti zamijenjena.²⁷

Tragajući za adekvatnim rješenjima za tvorbu termina u arapskom jeziku, pojedini autori predlažu djelimičnu arabizaciju (ar. *al-ta'rib al-ġuz'iyy*), podrazumjevajući pod

²⁷ <http://oujda-portail.net/ma> (link ispravan na dan 30.11.2012.)

tim stvaranje riječi koje se sastoje od dvije riječi od kojih je jedna arapskog, a druga nearapskog porijekla, poput *ġiyūsīyāsīyy* – „geopolitički“ ili *šawtīm* – „fonem“.

Neki autori su miješali pojmove arabizacija (ar. al-ta‘rīb) i prevođenje (ar. al-tarġama) smatrajući ih sinonimima iako oni to, zapravo, nisu; a kao primjer navodimo riječ *mašraf* – „banka“, koja označava ustanovu koja se bavi novčanim transakcijama i koja je prevođenjem dospjela u arapski jezik, dok je riječ *bank* – „banka“ riječ koja je putem arabizacije dospjela u arapski jezik, a ima isto značenje kao i riječ *mašraf* (SAWA‘I 1999: 41).

Ukoliko bi htjeli prepoznati arabizirane riječi po obliku, pojedini autori predlažu da se obrati pažnja na sljedeće: a) arabizirana pozajmljenica je ona riječ koja nije u skladu sa tvorbenim obrascima arapskog jezika, b) riječ koja počinje sa suglasnikom „n“, nakon kojeg dolazi suglasnik „r“, na primjer: *narġīs* – „narcis“, c) riječi u kojoj se sastaju suglasnici „š“ i „ġ“, poput riječi *šawlaġān* – „buzdovan“, d) riječ u kojoj se sastaju suglasnici „ġ“ i „q“, poput riječi *manġanīq* – „katapult“.

Pojedini autori za arabizaciju koriste termin *‘iqtirād* – „posuđivanje“. To je, kako i samo ime kaže, posuđivanje riječi iz nekog jezika s ciljem popunjavanja praznina u arapskom jeziku. Arapi su kroz historiju češće pribjegavali posuđivanju stranih riječi nego što to rade Arapi danas, a to je, kako smatra Sema'ana, pokazatelj „velikog samopouzdanja u svoj jezik“ (SAMA‘ANA 2000: 7).

Pojmovi arabizacija i posuđivanje predstavljaju cjelinu jednog procesa u kojem se strana riječ posudi, a zatim prilagodi pravilima arapskog jezika. Posuđivanje ima teoretski, a arabizacija praktični karakter.

Iako je pojava posuđivanja riječi iz drugih jezika opšteprisutna u svim jezicima svijeta, neki istraživači, među kojima je i Izzuddin al-Kettani al-Idrisi (‘Izz al-dīn al-Kattānī al-’Idrīsī), smatraju da su mnoge riječi u arapskom jeziku posuđene bez ikakvog opravdanja, jer su postojali mnogo bolji i funkcionalniji arapski ekvivalenti (AL-IDRISI 1996: 102).

4.5. *Kompozicija ili kovanje – (ar. al-naḥṭ)*

Kompozicija, kovanje ili kontaminacija (ar. al-naḥṭ) je spajanje dvije ili više riječi, tako da se od prve uzme nekoliko slova, isto tako i od druge/drugih, i od toga napravi jedna nova riječ koja u sebi obuhvata značenje svih riječi od kojih je sastavljena ili, drugačije rečeno to je sažimanje dvije riječi u jednu (KICO 2003: 236).

Stavovi arapskih lingvista su po pitanju korišćenja kompozicije podijeljeni. Oni konzervativniji smatraju da se ne treba oslanjati na kompoziciju, jer to nije bila praksa u historiji arapskog jezika. Drugi nisu bili kategorično protiv, poput Mustafe al-Šihabija, dok je treći prihvataju. Iako ranije generacije arapskih lingvista nisu dozvoljavale korišćenje kompozicije ili kovanja (izuzev Halil ibn Ahmeda, Dževherija, Sa'alibija i drugih), jer su smatrali da se pojedini oblici tvorbe riječi mogu ozakoniti isključivo jezičkom upotrebom ili praksom (ar. al-samā'iy), a da za to ne postoje jasno definisana pravila, Akademija za arapski jezik u Kairu prihvatila je kompoziciju ili kovanje kao načine tvorbe riječi u arapskom jeziku, ali samo u slučaju prijeke naučne potrebe.

Lingvisti koji ne dozvoljavaju tvorbu novih riječi putem kompozicije svoj stav obrazlažu time da je ona nepotrebna i da je opšti stil arapskog jezika odbacuje (ZAFNAKI 2010: 65-66). Međutim, nema sumnje da kompozicija donosi mnogo koristi, a neke od njih su skraćivanje izraza i lakše usvajanje specifičnih stranih termina.

Da bi se prihvatile nove riječi nastale metodom kovanja, moraju biti ispunjena tri uslova:

- a) da riječ koja se uvodi ne odudara od prirode fonetsko-morfološkog sistema arapskog jezika,
- b) da riječ koja se uvodi bude što je moguće više u skladu sa morfološkim obrascima arapskog jezika, te
- c) da se iz riječi koja se uvodi u arapski jezik mogu izvoditi drugi jezički oblici, poput dvojine, množine, itd.

Evo nekoliko primjera:

- a) *basmala* je izgovaranje riječi: *bismillāh al-raḥmān al-raḥīm* – „u ime Alaha, Milostivog, Samilosnog“,

b) *ḥay‘alatān* je izgovaranje riječi: *ḥayya ‘ala al-ṣalā, ḥayya ‘ala al-falāḥ* – „požurite na namaz“²⁸, „požurite na spas“,

c) *ḥawqala* je izgovaranje riječi: *lā ḥawla wa lā quwwa illā billāh* – „nema promjene niti snage osim u Alaha“.

Iz prethodna tri primjera uočava se da je najčešći oblik na koji dolaze kovane riječi tvorbeni obrazac *fa‘lala*, koji postoji u morfološkom sistemu arapskog jezika.

U arapskom jeziku postoje tri vrste kompozicije:

a) *kombinovana konstrukcija* (ar. al-tarkīb al-mazḡiyy) – je postupak kada se od dvije riječi pravi jedna; na primjer, od fraze *al-ḥamdu lillāh* – „hvala Alahu“ pravi se kompozicija *ḥamdala*,

b) *glagolska kompozicija* (ar. al-naḥt al-fi‘liyy) – je postupak skraćivanja rečenice sastavljene od dvije ili više riječi na nekoliko slova prema glagolskom tvorbenom obrascu *fa‘lala*; na primjer od izraza *lā ḥawla wa lā quwwa illā billāh* – „Nema moći niti snage osim u Alaha“, pravi se kompoziciju *ḥawqala* koja sadrži spomenuto značenje,

c) *početna kompozicija* (ar. al-naḥt al-‘awā‘iliyy) – je postupak skraćivanje rečenice sastavljene od dvije ili više riječi u kompoziciju koja je sastavljena od prvih slova tih riječi; na primjer, od izraza *ṣallā Allāh ‘alayhi wa sallam* – „Bog mu se smilovao (tj. poslanika Muhameda) i spasio ga“, pravi se kovanica *ṣal‘ama*.

Pored ove postoje i druge podjele kontaminacije (HALIL 1985: 90-91), ali one nisu relevantne za ovaj rad.

Različit je nivo prihvatljivosti kovanica u arapskom jeziku. Neke od njih su potpuno prihvaćene i zaživjele su u svakodnevnom životu i obrazovanju, poput kovanice *barrmā‘iyy* – „vodokopneni“, dok su druge ostale neprihvaćene u svakodnevnoj praksi, poput kovanice *sambaṣariyy* – „audio-vizuelni“.

Kompoziciju je u nekim slučajevima neophodno koristiti – na primjer kada strani termini imaju prefiske ili sufikse, poput leksema *lāsilkiyy* – „bežični“ ili *lāmā‘iyy* – „bezvodni“. Takvih primjera u savremenom arapskom jeziku ima mnogo, posebno onih

²⁸ U čitavom radu ćemo koristiti leksemu *namaz* (ar. al-ṣalāt) za molitvu, jer je to turcizam koji se udomaćio u praksi muslimana Balkana.

koji u sebi sadrže česticu za negaciju „lā“ – *lāmutanāhiyy* – „neograničen“, *lāmaḍḥabiyya* – „nesektaštvo (u vjeri)“.

Bitno je naglasiti da je broj kovanih riječi u arapskom jeziku ograničen, a Hilmi Halil (Ḥilmī Ḥalīl) tvrdi da ih ima ukupno oko 100 riječi, i to uzimajući u obzir sve riječi koje su kovanjem došle u arapski jezik (ḤALIL 1985: 89-90).

4.6. *Prevođenje – (ar. al-tarğama)*

Prevođenje je „إعادة كتابة موضوع معين بلغة غير اللغة التي كتب بها أصلاً“ – „ponovno pisanje određene teme, ali na različitom jeziku od onoga na kojem je prvobitno napisana“ (KINWAN 1996: 44), ili „نقل المصطلح الأجنبي إلى اللغة العربية بمعناه لا بلفظه“ – „prenos značenja stranog termina u arapski jezik, a ne njegovog oblika“ (AL-QASIMI 1987: 101). Sličnu definiciju navodi Ranko Bugarski: „prevođenje je oblik komunikacije kod koga se neki vanjezički sadržaj, prethodno izražen u jednom jeziku, prenosi u jedan drugi jezik“ (BUGARSKI 2007: 132).

Razlika između arabizacije i prevođenja je u tome što je arabizacija prilagođavanje strane lekseme morfološkim oblicima arapskog jezika, dok prevođenje predstavlja prenošenje značenja neke lekseme u arapski jezik.

Prevođenje se obično dijeli na:

- a) *semantičko prevođenje* (ar. al-tarğama al-dilāliyya) ili prenos značenja; na primjer, *banque* prevodimo kao *maḥal al-ṣayrafa* – „banka“, „mjenjačnica“,
- b) *doslovno prevođenje* (ar. al-tarğama al-ḥarfīyya) ili prevođenje riječi „riječ po riječ“; na primjer, termin biologija je sastavljen od dvije riječi *bio* – „život“ i *logos* – „nauka“. U arapskom jeziku ovaj termin glasi „ilm al-ḥayāt“ (DAHI 1992: 71-72).

Bitno je napomenuti da je doslovno prevođenje dominantnije i učestalije od semantičkog.

Pojedini autori predlažu da se putem prevođenja u određenim slučajevima u arapski jezik prenese samo dio konstrukcije, a ostatak posuđivanjem. Za to su naveli sljedeći primjer: *phonematic units* – „waḥdāt funīmātiyya“ ili *phonemec content* – „muḥtawā

fūnīmī“. Također, predlažu i varijantu da se korijen riječi prevodi, a da se strani oblik riječi zadrži, na primjer: *morfem* – „šarfīm“ (AL-HAYADIRA 2009: 154).

O prevođenju, kao jednom od metoda arabizacije, vode se žestoke rasprave, zbog toga što odsustvo koordinacije u tom poslu stvara više različitih prevodilačkih rješenja, a samim tim i nesporazume u komunikaciji.

4.7. *Drugi načini bogaćenja arapskog jezika terminima*

Pored pet spomenutih načina bogaćenja arapskog jezika, pojedini autori²⁹ predlažu i još nekoliko načina, kako bi arapski jezik u terminološkom smislu držao korak s velikim svjetskim jezicima. Ti načini su:

- a) korišćenje jednog dijela termina s ciljem označavanja cijelog termina (ar. 'iqāma al-ğuz' maqām al-kull), kao što je to slučaj sa kovanicom *al-quṭb al-šamāliyy* – „sjeverni pol“, gdje se uzimanjem dijela termina *al-šamāliyy* označava čitava kovanica,
- b) ograničavanje i proširivanje značenja (ar. qaṣr al-dilāla wa tawsī'uhā) poput riječi *maktaba* – „biblioteka“, iako se ista riječ može koristiti i kao „knjižara“ u kojoj se prodaju skoro isključivo uredska oprema, a u manjoj mjeri i knjige,
- c) korišćenje kolokvijalnih riječi koje ne nalazimo u rječnicima arapskog jezika, a čiji oblici su u skladu sa obrascima arapskog jezika,
- d) korišćenje termina arapskog porijekla koji su „prešli“ u druge jezike, poput evropskih jezika, ali i turskog i persijskog, i zadržali se u njima, kao što je slučaj sa riječju *ḥakīm* – „mudrac“, „ljekar“, koja se upotrebljava u značenju „ljekar“ u mnogim muslimanskim nearapskim, ali i pojedinim arapskim zemljama,
- e) korišćenje prefiksa (ar. al-sawābiq) i sufiksa (ar. al-lawāḥiq) uz pojedine arapske riječi, čime se dobijaju novi neophodni termini, poput čestice *lā* ispred pojedinih riječi, kao na primjer *lā'insāniyy* – „nehuman“ ili *lā'u'uriyy* – „bezosjećajan“,

²⁹ Više o tome pogledaj kod: 'Abd al-Ra'ūf Ġabr Yaḥyā, *Al-'Iṣṭilāḥ – maṣādiruhū wa mašākiluhū wa ṭuruqu tawlidihi*, *Al-Lisān al-'arabiyy*, ġuz': 36, 152-157.

- f) korišćenje starih izraza za nove pojmove, tako da stara riječ dobije novo terminološko značenje, ali pod uslovom da ima vezu sa starim, osnovnim značenjem. Postoji mnoštvo starih riječi koje su bile adekvatno rješenje za neke novonastale pojmove.

5. ISLAMSKA PRAVNA NAUKA I ISLAMSKE PRAVNE ŠKOLE

5.1. Definicija islamske pravne nauke

Pravni sistem islama ili *šerijat* (ar. al-šarī‘a) predstavlja sveobuhvatan način življenja utemeljen na božanskoj normi sadržanoj u šerijatskim izvorima tradicionalne prirode. Tumačenje i oblikovanje šerijata se operacionizira pravničkim rasuđivanjem (ar. al-’iğtihād), koje je u nadležnosti pravnih eksperata (ar. al-muğtahid). Oni su postavili generalna pravila i metodologiju tumačenja i oblikovanja prava.

Definicija *islamske pravne nauke* (ar. *al-fiqh al-’islāmiyy*) ili *fikha* (ar. *’ilm al-fiqh*) je: “العلم بالأحكام الشرعية العملية المكتسب من أدلتها التفصيلية” – „nauka koja proučava šerijatske praktične pravne norme izvedene iz njihovih detaljnih (pojedinačnih) dokaza“ (TOPOLJAK 2006: 13).

Bitno je napraviti razliku između dva prethodno navedena pojma. Razlika između *šerijata* i *islamske pravne nauke* jeste u tome što je šerijat ukupan pravni sistem kojeg Bog objavljuje ljudima, dok *islamska pravna nauka* predstavlja rezultat ljudskog shvatanja manifestovanog kroz islamske pravne škole.

5.2. Razvoj ili periodizacija historije islamske pravne nauke

Ukoliko govorimo o razvoju islamske pravne nauke, bitno je da uočimo razlike između različitih perioda razvoja, pri čemu svaki period ima svoje karakteristike po kojima se razlikuje od drugih. Postoji nekoliko mišljenja o načinu podjele razvoja islamske pravne nauke, ali je najustaljenija i najpoznatija ona koju ćemo navesti u ovom radu. Ona se sastoji od pet perioda razvoja.

1. *Period zakonodavstva (objave islamskih pravnih normi) kroz Kur'an i Muhamedovu tradiciju*

Začeci islamske pravne nauke vezani su za početak objave Kur'ana Muhamedu i od tada datiraju i istraživanja vezana za nju, što je sasvim logično, jer islamski pravni propisi nisu mogli postojati prije dolaska islama.

Ovaj period je karakterističan po tome što je Muhamed u svojstvu Božijeg poslanika prisutan među muslimanima i što Objava još uvijek traje, tako da su svaka pravna ili bilo koja druga nedoumica ili nejasnoća bile izlišne zbog njegovog prisustva, kao neupitnog tumača Božije objave. Osim kur'anskih ajeta, tu je Muhamedova tradicija, to jest, njegovi postupci, riječi i odobravanja, tako da su izvori islamskog prava u ovom periodu isključivo Kur'an i tradicija Muhameda.

Ovaj period možemo okarakterisati i kao period realizma, jer je zakonodavstvo u njemu rješavalo realna svakodnevna pitanja s kojima se obični građani suočavali. Iz toga proizlazi da je zakonodavstvo u ovom periodu nastajalo postepeno, shodno događajima koji su se dešavali i zahtijevali stav islamskog zakonodavstva.

2. *Period prvih pravovjernih halifa (ar. al-ḥulafā' al-rāšidūn)³⁰ i tābi'ūna³¹*

Nakon smrti Muhameda prestaje Objava, kao i Muhamedova tradicija, a jedino što muslimanima ostaje jesu ljudi koji su bili svjedoci života i prakse Muhameda, a na prvom mjestu mislimo na najbliže saradnike Muhameda, poput ashaba³² koji su bili na čelu islamske države: Abu Bekra ('Abū Bakr, 573-634), Omera ('Umar, 579-644), Osmana ('Uṭmān, 577-656) i Alije ('Aliyy, 601-661), ali i drugih njegovih drugova – *ashaba*. U tom periodu je nastao jedan novi izvor islamskog prava, a to je konsenzus (ar. al-'iḡmā'), a nedugo zatim osvajanjem novih zemalja i susretanjem sa iskustvima koja nisu bila svojstvena mekansko-medinskoj sredini, nastala je i analogija (ar. al-qiyās), koju su u početku nazivali mišljenjem (ar. al-ra'y), da bi kasnije postalo poznato

³⁰ Prva četverica halifa – nasljednika Muhammeda na čelu muslimanske države, su Abu Bekr ('Abū Bakr), Omer ('Umar), Osman ('Uṭmān) i Alija ('Aliyy).

³¹ Tabiini (ar. tābi'īn) su osobe koje nisu vidjele Muhameda, ali su vidjele nekoga od ashaba i umrle kao muslimani.

³² Ashab (ar. al-ṣaḥābiyy) je svako ko je vidio Muhammeda povjerovao u njega i družio se s njim toliko vremena koliko je dovoljno da se to nazove druženjem i umro kao musliman.

kao analogija (ar. al-qiyās), kao četvrti izvor islamskog zakonodavstva (DIMITROFF 1908: 5-8). U ovom periodu do izražaja dolazi primjena *idžtihada*, a posebno je to prisutno u praksi drugog pravovjernog halife Omera.

Ovaj period je, također, karakterističan po uglednim *tabi'inima* – osobama koje su se družile sa ashabima i prenosile islamsko učenje narednim generacijama, poput Said ibn Musejeba (Sa'îd ibn Musayyab, 642-715), Mudžahid ibn Džebra (Muğâhid ibn Ğabr, 642-722), Abu Hanife ('Abû Ĥanîfa, 699-767) i drugih. Trajao je tokom čitave omajadaske vladavine (661-750) čije sjedište je bilo u Damasku.

Tada su se formirala dva naučna centra koja su predstavljala dvije naučne škole, a to su Medina, odnosno oblast Hidžaza, i Kufa, odnosno Irak. Hidžaska škola se više posvećuje tradiciji Muhameda, a iračka više naginje racionalnom pristupu sakralnim tekstovima, što je ostavilo neizbrisiv trag na dalji tok islamske pravne misli. U ovom periodu još uvijek nije počela kodifikacija islamske pravne nauke.

3. Period zakonodavnog sazrijevanja islamske pravne nauke i njenih škola – period kodifikacije islamskog prava

Nakon pada omajadske države sa sjedištem u Damasku (750), na čelo islamskoga svijeta dolazi abasidska država sa prestonicom u Bagdadu, kada, zapravo, počinje ovaj period i traje do sredine X vijeka, odnosno do slabljenja abasidske države.

Tada islamska pravna nauka doživljava svoj procvat i sazrijevanje. Ovaj period su obilježili utemeljitelji islamskih pravnih škola koji, usljed susreta sa brojnim novim situacijama, prakticiraju idžtihad i postaju planetarno čuveni. Krajem VIII i tokom IX i X vijeka formiraju se klasične sunitske pravne škole (hanefitska, malikitska, šafiitska i hanbalitska), kao i one šiitske (imamitska, zejidska, ibaditska), te one manje islamske pravne škole koje su nakon određenog vremena isčezle ili one čijih je sljedbenika bilo jako malo (poput zahiritske), ali čija učenja su „preživjela“. Klasične pravne škole su nazvane po svojim osnivačima i upravo one su postavile teorijske temelje islamske pravne nauke.

Uticaj spomenutih škola na javni život bio je ogroman, do te mjere da su tadašnji vladari proglašavali neku od njih za zvaničnu, državnu školu, na osnovu čijih stavova su se primjenjivali islamski propisi, kao što je to slučaj sa hanefitskom školom u Iraku ili malikitskom u arapskom Magrebu.

Ovaj period obilježila je pojava različitih vjersko-pravnih termina i njihova kodifikacija. Međutim, bilo je i mnogo razilaženja među islamskim pravnim školama.

Iako su se islamski pravници u ovom periodu susretali sa brojnim novim praktičnim situacijama, dominacija islamske države na svjetskom nivou im je dozvoljavala i da se bave teorijskim problemima koji nisu postojali u svakodnevnom životu.

4. Period stagnacije pravnog tumačenja u islamu i pojava fanatičke pristrasnosti (ar. al-ta‘aṣṣub al-maḏhabiyy)

U ovom razdoblju islamska pravna nauka doživljava svoj vrhunac. Pojedini islamski pravnici postaju veliki autoriteti u toj oblasti i pri tome se međusobno natječu u promoviranju i odbrani mišljenja pravne škole kojoj pripadaju, što je često znalo dovesti do fanatičke pristrasnosti koja je često imala neprihvatljive konotacije, ali isto tako i do slijepog slijeđenja pravnih škola.

Ovaj period karakteriše teška politička kriza islamskog svijeta, s obzirom na to da je nakon pada Bagdada nestalo centralizovane vlasti. Nikle su i manje muslimanske države, a sve to se odrazilo i na stanje u islamskoj pravnoj nauci. Ovaj period nazivaju „period komentatora i glosatora“, što ukazuje da su se islamski pravnici u ovom periodu fokusirali isključivo na komentarisanje već postojećih pravnih djela. Najveći uzrok ovakvog stanja na polju bavljenja islamskom pravnom naukom jeste „zatvaranje vrata praksi idžtihada“, pod izgovorom da su rijetki oni koji ga mogu primjenjivati, te da su vrsni mudžtehidi rekli sve što se dalo kazati.

Tokom ovog perioda nastaje napredna i organizovana Osmanska država, čime je i islamska pravna misao napravila iskorak na polju kanonizacije i kodifikacije islamskog prava.

5. Period pokušaja obnove islamske pravne misli

Obnova islamske pravne misli počinje 1869. godine pojavom *Osmanskog građanskog zakonika – Mağalla* i predstavlja prvi pokušaj savremene kodifikacije islamske pravne nauke i njeno buđenje.

U novije vrijeme, vrijeme naučnih dostignuća, u kojem svjetovno pravo ima značajnu ulogu u zakonodavstvu islamskih zemalja, ali paralelno s islamskim pravom, čija je uloga jača i veća, sve su češći pozivi ka obnovi islamske pravne misli,

preispitavanju nasljeđa vezanog za nju, osnivaju se akademije islamskog prava, te se daje naglasak savremenijem pristupu islamskoj pravnoj nauci.

Na planu savremene kodifikacije islamske pravne nauke napisan je veliki broj radova, enciklopedija, a značajnu ulogu imaju akademije za islamsko pravo, brojna vladina i nevladina tijela za izdavanje islamskih pravnih decizija (ar. al-fatāwā).

5.3. Izvori islamskog zakonodavstva

Muhamed je posljednji Božiji poslanik poslat cijelom čovječanstvu, što znači da je njegova misija univerzalna i sveobuhvatna. O tome Uzvišeni Alah kaže: „وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَآفَّةً“ – „Mi smo te poslali svima ljudima da radosne vijesti donosiš i da opominješ“ (KUR’AN 34: 28).

Kao što je većina prethodnih poslanika imala Božiju objavu koju bi prenosili svojim sljedbenicima, tako su i Muhamedu objavljivani kur'anski ajeti koje mu je Uzvišeni Alah objavljiivao tokom dvadeset i tri godine poslanstva (trinaest godina u Meki i deset godina u Medini). Uzvišeni Alah je njemu naredio da ovu objavu prenese i pojasni čovječanstvu: „وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ“ – „A tebi objavljujemo Kur’an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje, i da bi oni razmislili“ (KUR’AN 16: 44). Uzvišeni Alah je brigu o čuvanju Kur’ana od uništenja, gubljenja ili bilo kakve izmjene preuzeo na Sebe, o čemu je rekao: „إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ“ – „Mi, uistinu, Kur’an objavljujemo i zaista ćemo Mi nad njim bdjeti“ (KUR’AN 15: 9)!

Muhamed je uložio maksimalan trud da Božiju objavu dostavi i pojasni čovječanstvu, u i tome je uspio. Božija objava, utjelovljena u Kur’anu je sačuvana i bez ikakve izmjene prenesena je čovječanstvu i sačuvana do danas. Kur’an, koji je objavljen Muhamedu prije više od četrnaest vjekova je identičan onome kojeg danas čitamo i istražujemo. Uzvišeni Alah je Kur’an objavio kao svjetlo i uputu cijelom čovječanstvu, naredio da ga se pridržava i da bude izvor ljudskog zakonodavstva, a za one koji ga zanemaruju i ne sude prema njegovim normativima rekao: „وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ“

”الْكَافِرُونَ“ – „A oni koji ne sude prema onome što je Alah objavio, oni su pravi nevjernici“ (KUR’AN 5: 44).

Pored Kur’ana, Alahov Poslanik je bio i njegov najmjerodavniji tumač, a njegova praksa je, po svjedočenju samoga Kur’ana, također, uputa i primjer ljudima kako da se vladaju na ovom svijetu: ”وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ“ – „Ono što vam Poslanik dâ to uzmite, a ono što vam zabrani ostavite; i bojte se Alaha jer Alah, zaista, strahovito kažnjava“ (KUR’AN 59: 7). Iz ovoga se dâ zaključiti da su Kur’an i Muhamedova praksa temelji islamskog zakonodavstva.

Pored Kur’ana i sune, postoje još dva izvora islamskog zakonodavstva oko čije autoritativnosti se slažu skoro svi metodolozi islamskog prava, a to su: konsenzus islamskih učenjaka (ar. al-’iğmâ‘) i analogija (ar. al-qiyâs).

S druge strane, postoje i pomoćni izvori islamskog prava oko čije autoritativnosti postoje određena neslaganja među metodolozima islamskog prava. Pomoćni izvori islamskog prava su: *pravnička preferiranja, opšti ili javni interes, pravna prevencija, običaj, mišljenje ashaba, vjerozakon naroda prije nas i pravna presumpcija*.

Prema tome, postoji jedanaest izvora islamskog prava, od kojih su četiri primarna izvora oko čije autoritativnosti nema značajnijih sporenja, dok oko autoritativnosti sedam preostalih pomoćnih postoje sporenja, s obzirom na to da ih neki pravnici prihvataju, a neki ne.

5.3.1. Podjela izvora zakonodavstva u islamu

Podjela izvora zakonodavstva u islamu s obzirom na njihovu tradicionalnost i racionalnost

Izvore zakonodavstva u islamu možemo dijeliti na tradicionalne i racionalne.

1. Tradicionalni izvori su Kur’an i suna, a tu spadaju i: konsenzus (ar. ’al-iğmā‘), prethodni vjerozakoni (ar. šar‘u man qablanâ) i mišljenje ashaba (ar. qawl al-ṣaḥābiyy), u slučaju metodologa koji ih prihvataju kao islamske pravne izvore. Nazvani su tradicionalnim izvorima jer su prihvaćeni po naredbi Objave, a ne po nečijem nahodjenju i mišljenju.

2. Racionalni su oni izvori koji se dobijaju na osnovu mišljenja i poimanja. Tu se ubrajaju: analogija (ar. al-qiyās), pravnička preferiranja (ar. al-'istiḥsān), opšti interes (ar. al-maṣlaḥa al-mursala) i pravna presumpcija (ar. al-'istiḥāb). Nazvani su racionalnim zbog toga što se do njih dolazi putem istraživanja i razumijevanja, a ne jasnom naredbom Zakonodavca (TOPOLJAK 2006: 144).

5.3.1.1. Prvi primarni izvor: Kur'an (Qur'ān)

Prvi i temeljni izvor islamskog zakonodavstva jeste Kur'an, a svi ostali izvori islamskog prava, bili oni primarni ili pomoćni, svoj legitimitet crpe iz Kur'ana.

Definicija Kur'ana

Postoje brojne definicije Kur'ana, a mi smo se opredijelili za jednu od najopsežnijih, po kojoj je Kur'an „Alahov govor objavljen Alahovom poslaniku Muhamedu na arapskom jeziku, nadnaravan i u svom najkraćem poglavlju, zapisan u mushafu, prenesen do nas mutevatir predajom, čije učenje je ibadet, počinje poglavljem *Al-Fātiḥa*, a završava poglavljem *Al-Nâs*“ (AL-ZUḤAYLI I 2001: 421).

Autoritativnost Kur'ana

Islamski učenjaci saglasni su da je Kur'an uputa po kojoj se mora raditi i postupati, zakon koji se mora primijeniti i izvor islamskog zakonodavstva. Kur'an u islamskom pravu zauzima poziciju koju ima ustav u laičkim zakonodavstvima. To nam ukazuje da sve ovosvjetske aktivnosti muslimana moraju biti u skladu sa 'muslimanskim ustavom', tj. Kur'anom.

Propisi u Kur'anu

Kur'anske propise možemo podijeliti u slijedeće kategorije:

- a) doktrinarne, poput vjerovanja u temeljne istine vjere,
- b) moralne, a tu spadaju propisi vezani za etička pitanja,
- c) praktične, a dijele se na dva dijela: obredoslovlje (ar. al-'ibādāt) i imovinsko-pravni odnosi (ar. al-mu'āmalāt) (AL-ZUḤAYLI 1993: 127-128).

Kur'anska metoda pojašnjavanja propisa

Kur'an Časni koji predstavlja osnovu i temelj islamskih propisa, pojasnio je pravne propise na jedan od dva metoda.

1. Detaljno pojašnjavanje pojedinih propisa; ovom metodom su pojašnjeni pojedini propisi vezani za doktrinarna pitanja, nasljedno i porodično pravo, kao i propisi vezani za islamske pravne sankcije (ar. al-ḥudūd). Na primjer, u posljednjem ajetu sure Al-Nisâ' Uzvišeni Alah kaže: „يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنَّ امْرَأَتَكَ لَأُمْرَأَةٌ هَلَكٌ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۖ وَهُوَ يَرِيهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا أَتْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الشُّلُّانِ مِمَّا تَرَكَ ۖ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رُجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَىٰ ۚ“ „Oni traže od tebe tumačenje, Reci: ‘Alah će vam kazati propis o ‘kelali’: ako neko umre, i ne bude imao djeteta, a ima sestru, njoj – polovina njegove ostavštine, a on će naslijediti nju ako ona ne bude imala dijete; a ako su dvije, njima – dvije trećine njegove ostavštine. A ako su oni braća i sestre, onda će muškarcu pripasti dio jednak koliko dvjema ženskima“ (KUR’AN 4: 176).

U ovom ajetu smo vidjeli kako se jasno i decidno pojašnjava kome, i u kojem slučaju, koliko i u kojem procentu pripada udio prilikom raspodjele nasljedstva.

2. Koncizno ili načelno ukazivanje na određene propise; Kur'an o nekim pitanjima postavlja okvirna načela, a detaljnija rješenja donosi suna. Primjer za ovu metodu jeste naređivanje namaza, zekata, posta ili hadža. Uzvišeni Alah kaže: „وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ“ – „A vi molitvu obavljajte i zekat dajite“ (KUR’AN 24: 56). Alah je u Kur'anu naredio namaz i zekat, ali su njihovi detaljni propisi pojašnjeni u Muhamedovoj tradiciji.

5.3.1.2. Drugi primarni izvor: Suna (ar. Sunna) – Muhamedova tradicija

Definicija sune

a) Filološko značenje riječi *suna* (ar. al-sunna) – „put“, „metoda“, „običaj“ (MUFTIĆ 2004: 685).

b) Terminološka definicija sune – „sve što je prenoseno od poslanika Muhameda, bilo ono verbalnog, praktičnog ili odobravajućeg karaktera, osim Kur'ana“ (TOPOLJAK 2006: 159).

Iz spomenute definicije se može zaključiti da imamo tri vrste sune.

1. Verbalna suna – izreke koje je Poslanik u raznim prilikama izrekao, a njegovi ashabi ih nama prenijeli. Ova vrsta sune je najraširenija.

2. Praktična suna – Muhamedovi postupci u životu koje su nam ashabi precizno prenijeli. Ova vrsta sune se samo djelimično smatra izvorom islamskog zakonodavstva, jer postupci koje je radio u svojstvu ljudskog bića (poput načina konzumiranja jela, pića, te načina spavanja, i drugo), kao i postupci koji su bili isključivo specifični samo za njega se ne smatraju izvorom islamskog zakonodavstva.

3. Odobravajuća suna – pod ovim se podrazumijevaju slučajevi kada se nešto uradi u prisustvu Muhameda ili on bude odsutan i o tome ga obavijeste, pa on to prešutno odobri. Ova vrsta sune se smatra izvorom islamskog zakonodavstva.

Autoritativnost sune

Suna je, nakon Kur'ana, opšteprihvatljiv izvor islamskog zakonodavstva čiji je legitimitet utvrđen samim Kur'anom u kojem Uzvišeni Alah kaže: *وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ* – „Ono što vam Poslanik dâ to uzmite, a ono što vam zabrani ostavite; i bojte se Alaha jer Alah, zaista, strahovito kažnjava“ (KUR'AN 59: 7).

Islamski učenjaci se slažu da vjerodostojno prenesena suna od Muhameda, s ciljem ustanovljavanja propisa ima status dokaza i izvora islamskog zakonodavstva (AL-ZUHAYLI 2001: 455). Ovaj stav su poduprli mnogobrojnim jasnim dokazima iz Kur'ana koje je teško pobrojati, a isti su poduprli konsenzusom ashaba i logikom.

Vrste propisa koje nalazimo u suni u odnosu na kur'anske propise

Ako analiziramo propise koje crpimo iz sune u odnosu na one koje crpimo iz Kur'ana, ustanovićemo da postoje četiri vrste tih propisa.

1. Propisi koji potvrđuju propise spomenute u Kur'anu, poput naredbe o obavljanju namaza, davanja zekata, te zabrane lažnog svjedočenja, neposlušnosti roditeljima, itd.

2. Propisi koji pojašnjavaju kur'anske odredbe, bilo da ih specificiraju ili na neki drugi način ograničavaju. Tu spadaju pojašnjenja vezana za namaska vremena, broj rekata, način obavljanja hadža, itd.

3. Propisi koji nisu spomenuti u Kur'anu, ali su spomenuti u suni, poput zabrane nošenja zlata i svile za muškarce, itd.

4. Propisi koji derogiraju propise potvrđene Kur'anom, poput zabrane oporuke za nasljednike.

5.3.1.3. Treći primarni izvor: Konsenzus (ar. 'iğmâ')

Definicija konsenzusa

a) Filološko značenje riječi 'iğmâ' – „saglasnost“, „jednoglasnost“ (MUFTIĆ 2004: 237).

b) Terminološko značenje *konsenzusa* – „saglasnost mudžtehida³³ jednog vremena koji pripadaju Muhamedovoj umi, po nekom islamskom pravnom pitanju“ (AL-ZUḤAYLI I 2001: 478).

Uvjeti konsenzusa

Iz navedene definicije konsenzusa, proizlaze uvjeti pod kojima je konsenzus validan i autoritativan. Ti uvjeti su:

1. *konsenzus*, a to podrazumijeva opštu suglasnost oko određenog pitanja,
2. *konsenzus mudžtehida*, a ne konsenzus onih koji nisu dostigli njihov naučni stepen,
3. *konsenzus u jednom vremenskom periodu*, što znači da mora doći do konsenzusa svih mudžtehida jednog vremena po određenom islamskom pravnom pitanju,
4. *konsenzus Muhamedovih sljedbenika*, to jest onih koji pripadaju njegovoj umi, što podrazumijeva da se konsenzus nemuslimana ne smatra validnim,
5. *konsenzus po određenom islamskom pravnom pitanju*, a ne po pitanjima iz drugih oblasti poput jezika i slično.

Vrste konsenzusa

Islamski metodolozi konsenzus dijele na dvije vrste:

1. *izričiti konsenzus* (ar. al-qawliyy), a podrazumijeva da se svi mudžtehid i eksplicitno usaglase po određenom pitanju,

³³ *Mudžtehid* je poznavalac islamske pravne nauke koji je svojim znanjem sposoban da rješava vjersko-pravna pitanja na temelju Kur'ana, hadisa i ostalih izvora islamskog prava.

2. *prešutni konsenzus* (ar. al-sukūtiyy), a podrazumijeva da se jedan dio mudžtehida decidno izjasni po određenom pitanju, a da se ostali po istom pitanju ne očituju.

Autoritativnost konsenzusa

Autoritativnost izričitog i prešutnog konsenzusa nije ista. Islamski učenjaci su složni da je izričiti konsenzus kategoričan neosporni dokaz koji se mora primjeniti. Oko toga se slažu sve četiri islamske pravne škole. Izuzetak su šiiti i haridžiti koji ne priznaju nijednu vrstu konsenzusa (TOPOLJAK 2006: 183).

Međutim, oni koji su prihvatili izričiti konsenzus kao kategoričan dokaz razišli su se kod prešutnog konsenzusa oko toga da li je on kategorički ili spekulativan dokaz? Islamski učenjaci po tom pitanju imaju različita mišljenja.

5.3.1.4. Četvrti primarni izvor: Analogija (ar. qiyās)

Definicija analogije – (ar. qiyās)

- a) Filološko značenje riječi *qiyās* – „poređenje i mjerenje“ (MUFTIĆ 2004: 1254);
- b) Terminološko značenje riječi *qiyās*³⁴ – „utvrđivanje norme, slične normi prethodnog slučaja, u drugom poznatom slučaju zbog njihove sličnosti u efektivnom razlogu norme, shodno mišljenju tumača“. (LJEVAKOVIĆ 2005: 133)

Osnovni elementi analogije

1. Osnovni i normirani slučaj – (ar. al-’aṣl); to je slučaj čiji je propis definisan tekstom iz Kur’ana ili sune, koji se, na osnovu analogije, prenosi na novi slučaj.
2. Norma precedenta – (ar. ḥukm al-’aṣl); to je pravni propis normiranog slučaja koji se želi protegnuti i na novi nenormirani slučaj.

³⁴ Metodolozi islamskog prava nisu suglasni oko definicije qiyasa. Čak je Imam Al-Haramein (Al-Haramayn, 1028-1085) stava da je nemoguća stvarna definicija qiyasa, jer on sadrži različite pojmove poput norme koja je oduvijek, te novonastalog i precedentnog slučaja (ar. al-far‘) koji su nastali, i zajedničkog svojstva, a to je zakonski razlog (LJEVAKOVIĆ 2005: 133-134).

3. Novonastali ili nenormirani slučaj (ar. al-far‘u‘ ili al-maqīs); to je slučaj za koji nema normiranog pravnog rješenja, putem teksta i na koji se analogijom želi protegnuti propis osnovne situacije.

4. Efektivni uzrok propisa (ar. al-‘illa), a predstavlja zakonski uzrok ili obilježje koji sadrži propis osnovnog normiranog slučaja zbog kojeg je i propisan.

Primjer analogije

Najpoznatiji primjer analogije jeste zabrana svih alkoholnih pića koja opijaju. Kur’an je jasno zabranio vino. Ta zabrana normirana je sljedećim ajetom: „يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ“ – „O vjernici, vino i kocka i kumiri i strelice za gatanje su odvratne stvari, šejtanovo djelo, zato se toga klonite da biste postigli što želite“ (KUR’AN 5: 90). Riječ *hamr*, po nekim pravnicima, je termin kojim se označava 'opojno piće dobijeno samo iz grožđa', a ne i iz drugih sirovina. To je slučaj koji je normiran sakralnim tekstom. Druga opojna pića, poput piva, viskija, i sličnih, nisu normirana, jer za njih nema teksta s pravnim propisom. Međutim, ta pića u sebe uključuju zakonski uzrok ili pravno obilježje koje involvira i propis normiranog slučaja, a to je – opojnost. Zbog toga će ta pića, zbog identičnosti zakonskog uzroka ili pravnog obilježja, biti izjednačena s vinom u pravnom propisu i imat će isti pravni status, tj. biće zabranjena kao i vino.

Autoritativnost analogije

Islamski pravnici su suglasni da je *analogija* validan islamski pravni argument i jedan od primarnih izvora islamskog prava. Izuzetak su Ibn Hazm³⁵ i šiiti (osim zejditia) koji smatraju da *analogija* nije izvor islamskog zakonodavstva, a svoj stav temelje na tome da se islamski pravnici razilaze u pogledu rezultata ovog izvora.

³⁵ ‘Aliyy ibn Ḥazm al-Andalusiyy (994-1064) – islamski pravnik, pjesnik i književnik. Živio je u Andaluziji. Preporoditelj je zahiritske pravne škole.

Pomoćni izvori islamskog zakonodavstva

Pored četiri primarna izvora koje većina metodologa islamskog prava prihvata postoje i drugih sedam pomoćnih izvora islamskog prava oko čije autoritativnosti postoji razilaženje između islamskih pravnika. Ti pomoćni izvori islamskog prava su:

5.3.1.5. Pravnička preferiranja – (ar. al-'istiḥsān)

Definicija

Filološko značenje riječi *al-'istiḥsān* – „smatrati nešto lijepim ili dobrim; odobravanje“ (MUFTIĆ 2004: 295).

Ne postoji jedinstven stav oko njegovog terminološkog značenja, ali ćemo navesti jednu od definicija, a ona glasi: „zanemarivanje analogije zbog jačeg dokaza iz Kur'ana, sune ili konsenzusa“ (TOPOLJAK 2006: 233).

Primjer

Ako se onaj ko posti omrsi iz zaborava – opšte je pravilo da nešto nestaje kad mu se sruši temelj. Osnovni temelj (ar. al-rukṇ) posta je apstiniranje od jela, pića i spolnog općenja. Prema tome, onaj ko jede u vrijeme ramazana ruši glavni temelj posta i na osnovu toga post mu je pokvaren. Međutim, postoji tekst koji iz tog opšteg pravila izuzima osobu koja pojede nešto iz zaborava, a to je izreka Muhameda koja glasi: „Ko pojede ili popije nešto u ramazanu iz zaborava, neka nastavi post, jer ga je Alah nahranio i napojio“.³⁶ Al-'Istiḥsān se u predmetnom slučaju ogleda u odstupanju od opšteg pravila zbog propisa koji je tekстом spomenut.

Autoritativnost

Islamski pravnici su se podijelili u pogledu autoritativnosti al-'istiḥsāna na dva mišljenja: hanefitska pravna škola, a isti stav se pripisuje i hanbalitima, smatra da je al-'istiḥsān islamski pravni argument i jedan od izvora islamskog zakonodavstva, dok malikitska i šafiitska pravna škola smatraju da je al-'istiḥsān jedan vid proizvoljnog donošenja islamskih pravnih propisa, te da se, kao takav, ne može smatrati izvorom islamskog zakonodavstva.

³⁶ Bilježe ga Buhari (1933) i Muslim (2716).

5.3.1.6. Opšti ili javni interes – (ar. al-mašlaḥa al-mursala)

Definicija

Opšti ili javni interes je „svojstvo ili opis koji odgovara šerijatskim zakonodavnim radnjama, njenim ciljevima i intencijama, kojeg ne potvrđuje niti anulira zakonodavni tekst, ali, ako za njih vežemo pravna rješenja, ostvariće će se korist ljudima ili odstraniti od njih šteta“ (ŠTULANOVIĆ 2004: 67).

Vrste interesa u islamu

U islamu imamo tri vrste interesa:

- a) uvaženi interes, poput nužnih intencija: očuvanje vjere, života, razuma, časti i imetka,
- b) neuvaženi interes, poput zabrane kamate,
- c) nedefinirani interes, poput svih opštih koristi za društvo o kojima ne postoji sakralni tekst.

Primjer interesa

Jedan od primjera nedefinisanog interesa jeste uvođenje institucije zatvora. U osnovi, ne postoji sakralni tekst koji naređuje, dozvoljava ili zabranjuje uvođenje zatvora, ali se za to ukazala potreba, pa je na osnovu nedefiniranog ili opšteg interesa dozvoljeno osnivanje takve ustanove.

Autoritativnost opšteg interesa

Islamski pravnici su se podijelili u pogledu autoritativnosti javnog interesa na dva mišljenja: hanefitska i šafiitska pravna škola smatraju da javni interes nema autoritativnost pravnog izvora, što znači da se na osnovu nje ne mogu izvoditi pravne norme. Svoj stav obrazlažu time da je islam obuhvatio sve ljudske interese, te da je svaki interes kojeg nije islam potvrdio, ustvari, prividan i nestvaran, dok malikitska i hanbalitska pravna škola smatraju da je javni interes (ar. al-mašlaḥa al-mursala) zaseban izvor zakonodavstva u islamu, te da se na osnovu njega mogu donositi pravne norme. Oni svoj stav podupiru time što se interesi ljudi mijenjaju i razlikuju, a zadaća islamskog prava je da omogući realizaciju stvarnih interesa (AL-ZUHAYLI 1993: 200).

Pravne škole koje uvažavaju javni interes kao validan dokaz u islamskoj pravnoj nauci, za njegovu primjenu uslovljavaju: a) da interes bude stvaran, a ne prividan interes, tj. da rezultira ostvarivanjem koristi i uklanjanjem štete, b) da bude generalan, tj. da se ne ograničava na malu grupu ljudi, nego da obuhvati većinu, i c) da se propisi zasnovani na javnom interesu ne kose sa propisima potvrđenim sakralnim tekstovima ili konsenzusom (AL-ZUHAYLI 2001: 902).

5.3.1.7. Pravna prevencija – (ar. sadd al-darā‘i)

Definicija

Pravna prevencija je „zabranjivanje postupaka ili stvari, koje mogu, u osnovi, biti dozvoljene, zbog toga što proizvode zabranjene posljedice“ (TOPOLJAK 2006: 255).

Primjer pravne prevencije

Uzvišeni Alah je iz prevencije zabranio da se vrijeđaju kipovi i sve čemu se mimo Alaha klanja kako oni koji im se klanjaju ne bi vrijeđali Alaha. Uzvišeni Alah je rekao: „وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ“ – „Ne grдите one kojima se oni, pored Alaha, klanjaju, da ne bi i oni nepravедno i ne misleći šta govore Alaha grdili“ (KUR’AN 6: 108). Isti je slučaj sa bilo kojim postupkom koji vodi šteti ili nepravdi.

Autoritativnost pravne prevencije

Islamski pravници su se podijelili u pogledu autoritativnosti *pravne prevencije* na dva mišljenja: hanefitska i šafiitska pravna škola smatraju da *pravna prevencija* nema autoritativnost pravnog izvora, što znači da se na osnovu nje ne mogu izvoditi pravne norme, dok malikitska i hanbalitska pravna škola smatraju da je *pravna prevencija* zaseban izvor zakonodavstva u islamu, te da se na osnovu nje mogu donositi pravne norme, a svoj stav podupiru mnogobrojnim kur’anskim primjerima *pravne prevencije*.

5.3.1.8. Običaj – (ar. al-‘urf)

Definicija

Običaj je „sve ono što se ustalilo kod ljudi na temelju razuma i prihvati ga zdrava ljudska priroda“ (ŠTULANOVIĆ 2004: 90).

Vrste običaja

Islamski pravници običaje dijele na četiri vrste:

- a) *praktični običaji*, poput određenog praktičnog postupka koji zaživi među narodom,
- b) *verbalni običaji* su postupak kada se određenoj stvari dâ ime koje se ustalilo i za većinu postane prihvatljivo,
- c) *opšti običaj* je postupak kada se u svim zemljama ili većini zemalja poštuje određeni običaj,
- d) *specifičan običaj* je postupak kada se jedno mjesto ili jedna skupina ljudi okupi oko jednog običaja i vlada se prema njemu.

Autoritativnost

Islamski pravnici se u praksi slažu da je *ispravan običaj* validan argument, ali se ne slažu da je on zaseban izvor islamskog prava. Hanefitska, malikitska i hanbalitska pravna škola smatraju da *običaj* ima autoritativnost pravnog izvora, što znači da se na osnovu njega mogu izvoditi pravne norme, a svoj stav obrazlažu time da se muslimani neće okupiti oko nečega što nije validno sa stanovišta islamskog prava, dok šafiitska pravna škola smatra da *običaj* nije zaseban izvor zakonodavstva u islamu.

Pravne škole koje uvažavaju *običaj* kao validan dokaz u islamskoj pravnoj nauci za donošenje pravila na osnovu njega uslovljavaju dva uslova: a) da se ne kosi sa sakralnim tekstom ili konsenzusom, jer bi u protivnom bio nevalidan, b) da bude generalan i raširen među narodom, tj. da se ne ograničava na malu grupu ljudi, c) da bude konstantan.

5.3.1.9. Mišljenje ashaba – (ar. qawl al-ṣaḥābiyy)

Definicija

Ashab je „svako ko je vidio Muhameda, povjerovao u njega i družio se s njim toliko vremena koliko je dovoljno da se to nazove druženjem i umro kao musliman“ (ZAYDAN 1976: 260).

Autoritativnost mišljenja ashaba

Stavove islamskih pravnika glede *autoritativnosti mišljenja ashaba* možemo rezimirati u tri tačke.

- a) Pravnici su se složili su da su sva *mišljenja ashaba*, koja se ne mogu izreći na osnovu ljudskog razmišljanja i ličnog *idžtihada*, validan izvor islamskog prava.
- b) Pravnici su se složili da je svako mišljenje koje je izrekao jedan od *ashaba*, a niko od njih mu se po tom pitanju nije suprotstavio, također, validan izvor islamskog prava.
- c) Pravnici su se u pogledu kada do nas dođe nekoliko oprečnih stavova ashaba razišli na dva mišljenja:
 1. prvo mišljenje zastupaju hanefitska i malikitska pravna škola, a ono glasi da je jedno od njihovih mišljenja za nas obavezujuće, bez obzira koje to bilo, te da nije dozvoljeno izlaziti izvan okvira njihovih mišljenja,
 2. drugo mišljenje zastupaju šafiitska i hanbalitska pravna škola koje smatraju da se *mišljenja ashaba* kao i ostala mišljenja, mogu uvažiti, ali i im se može i oponirati, a svoj stav temelje na činjenici da niko od ashaba nije nepogriješiv.

5.3.1.10. Vjerozakoni naroda prije nas – (ar. ṣar‘ man qablanā)

Definicija

Vjerozakon naroda prije nas su „propisi i norme koje je Allah propisivao i objavljivao prethodnim poslanicima da ih dostave narodima kojima su poslani“ (TOPOLJAK 2006: 275).

Autoritativnost

Stavove islamskih pravnika glede autoritativnosti *vjerozakona naroda prije nas* možemo svrstati u tri tačke.

a) Pravnici su se složili da su sve odredbe o kojima nas Kur'an obavještava da su propisane narodima prije nas, a koje su, ujedno, i nama propisane – propisi za nas obavezni. Primjer za to jeste ajet u kojem Uzvišeni Alah kaže: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ” – „O vjernici! Propisuje vam se post, kao što je propisan onima prije vas, da biste se grijeha klonili“ (KUR'AN 2: 183).

b) Pravnici su se složili da propisi o kojima su nas Kur'an ili Muhamed u suni obavijestili da su bili propisani narodima prije nas, ali da su oni za nas derogirani – za nas ne predstavljaju izvor islamske pravne nauke, poput obaveze da se čišćenje odjeće uslovljava otkidanjem dijela odjeće, kakav je bio slučaj sa nekim prethodnim vjerozakonima.

c) Pravnici su se razišli u pogledu slučajeva kada se u Kur'anu ili suni spomene odredba koja je bila propisana ranijim narodima, a da se pritom ne navodi dokaz koji ga derogira ili ga u našem slučaju čini obligatnim. Primjer za to jeste ajet u kojem Uzvišeni Alah kaže: “وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ” – „Mi smo im u njemu propisali: glava za glavu, i oko za oko, i nos za nos, i uho za uho, i zub za zub, a da rane treba uzvratiti“ (KUR'AN 5: 45). Po ovom pitanju islamski pravnici su se razišli na dva stava:

1. prvi stav zastupaju hanefitska i hanbalitska pravna škola, te pojedini pripadnici malikitske i šafiitske pravne škole, a on glasi da je *vjerozakon onih prije nas*, ustvari, vjerozakon i za nas i izvor islamskog zakonodavstva, pod uslovom da se vjerodostojno do nas prenese, a to isključuje propise *Starog zavjeta* i *Novog zavjeta* za koje vjerujemo da su pretrpjeli izmjene (AL-ZUHAYLI 1993: 216),

2. drugi stav zastupa imam Šafiita koji smatra da se *vjerozakoni naroda prije nas* odnose isključivo na njih, te da je vjerozakon sa kojim je poslat Muhamed derogirao prethodne vjerozakone, a svoj stav temelji na kur'anskom ajetu u kojem Uzvišeni Alah kaže: “لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً” – „Svima vama smo zakon i pravac propisali. A da je Alah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio“ (KUR'AN 5: 48).

5.3.1.11. Pravna presumpcija – (ar. *al-'istiṣḥâb*)

Definicija

Pravna presumpcija je „nastavljanje nekog stanja koje je egzistiralo sve dok se ne dokaže suprotno“ (ŠTULANOVIĆ 2004: 76).

Primjer pravne presumpcije

Nestalo lice se smatra živim, jer je prvobitno stanje života utvrđeno, a nije utvrđeno da postoji nešto što bi uslovalo njegovu promjenu. Prema tome, nestalom licu pripadaju sva prava, poput prava na nasljedstvo i slično. Također, njegovim nasljednicima se zabranjuje da dijele njegov imetak, a njegova žena ostaje u braku s njim.

Autoritativnost pravne presumpcije

Islamski pravnici su se razili u pogledu autoritativnosti *pravne presumpcije* na dva mišljenja: a) malikitska i hanbalitska pravna škola smatraju da *pravna presumpcija* ima pravnu autoritativnost, što znači da se na osnovu nje mogu izvoditi pravne norme, b) hanefitska i jedan dio pravnik šafiitske pravne škole smatraju da *pravna presumpcija* nema pravnu autoritativnost.

5.4. Islamske pravne škole

Nakon Muhamedove smrti njegovi drugovi – *ashabi* su se razili po svijetu prenoseći čitavom čovječanstvu plemenitu poruku islama koja je predstavljala posljednje i sveobuhvatno uputstvo kojeg je Bog poslao ljudima da se prema njemu vladaju.

Značajan broj ashaba je napustio Medinu, glavni grad islamske države, da bi prenio blagodati ove vjere drugim narodima, pri čemu su se susreli sa novim, njima nepoznatim praksama i običajima. Vremenske i prostorne okolnosti su se mijenjale i iziskivale odgovore na novonastala pitanja. Kur'anski propisi nisu sadržavali izričit pravni sud u pogledu nekih pojava koje su bile prisutne u mekanskom i medinskom društvu. To je iziskivalo da istaknutiji *ashabi* daju svoja mišljenja o njima na temelju svog poznavanja normi utemeljenih na kur'anskim i hadiskim tekstovima.

Ashabi su imali učenike kojima su prenosili svoje poimanje islamske pravne nauke. Islamska pravna nauka je, tako, sa Muhameda, preko *ashaba* i *tabiina* prenesena na utemeljivače islamskih pravnih škola, koje su po njima i dobile ime. Iako su pravne škole nastale tokom drugog i trećeg hidžretskog vijeka, svaka od njih se vezuje za nekog od Muhamedovih drugova – *ashaba*, koji predstavljaju prvu kariku lanca iz koje su utemeljitelji pravnih škola crpili svoju metodologiju, a koja je predstavljala osnovu za kasnije nastale islamske pravne škole.

Nastanak islamskih pravnih škola bio je spontane prirode. Škole su nastajale tako što su u određenim historijskim momentima postojali vrsni poznavaoци islamske pravne nauke, a njihove stavove bi kasnije bilježili i širili njihovi učenici.

Bitno je istaći da nijedan od sunitskih³⁷ imama, utemeljitelja pravnih škola ili *mudžtehida* nije sebe smatrao nepogriješivim, kao što im to svojstvo niko drugi, također, nije pripisivao. Za njih se može naglasiti da su tragali za istinom, onoliko koliko su im dozvoljavale njihove ograničene ljudske mogućnosti i da su na tom putu bili izuzetno istrajni.

Oni se u *idžtihadu* i crpljenju pravnih normi iz sakralnih tekstova nisu rukovodili proizvoljnim zaključcima, već nepisanom i usmenom metodologijom koju su naslijedili od *tabiina*, a *tabiini* od *ashaba*. Ibn Abdulber (Ibn ‘Abd al-Barr, 978-1071), istaknuti pravnik malikitske pravne škole i hadiski stručnjak, pojašnjavajući činjenicu da velikani islamskog prava nisu proizvoljno zanemarivali sakralne tekstove je rekao: „Niko od islamskih učenjaka nije zanemario vjerodostojan hadis, osim ako je smatrao da je derogiran sličnim tekstom, konsenzusom, praksom ili zbog sumnje u njegovu vjerodostojnost“ (AL-BAYANUNI 1975: 49-50).

Dvije grupe pravnika su u pogledu pravničkih razilaženja otišle u krajnost: a) grupa koja smatra da su učenja pravnih škola u islamu sveto slovo koje se mora uvažavati i poštovati i koja ide toliko daleko da, čak, daje prednost pojedinim mišljenjima iako su ona u potpunoj koliziji sa vjerodostojnim sakralnim tekstovima (ar. *al-nuṣūṣ*), i b) grupa koja smatra da pravne škole treba potpuno ignorisati, a muslimane okupiti oko dva primarna izvora islamskog zakonodavstva, Kur’ana i sune; upravo ova druga grupa je optuživala islamske pravnike i utemeljitelje pravnih škola u islamu da su pojedine

³⁷ Ovdje ističemo atribut „sunitski“, s obzirom na to da džafaritska pravna škola svoje imame smatra nepogriješivim.

pravne zaključke donosili proizvoljno, ne osvrćući se na osnovne izvore islamskog prava. Oba mišljenja predstavljaju krajnost i ne odražavaju istinu (TOPOLJAK 2007: 101-102).

Islamske pravne škole nisu ograničene, kako se to često vjeruje, na četiri, niti na istaknute pravnike: Abu Hanifu, Malika, Šafi‘a i Ahmeda. Naprotiv, među njihovim savremenikima je bilo onih koji, iako iza njih nisu ostale zasebne pravne škole, nisu nimalo zaostajali za najvećima u poznavanju islamske pravne nauke i mogućnosti primjene *idžtihada* – crpljenja pravnih propisa iz izvora islamskog zakonodavstva.

Postoji osam najpoznatijih islamskih pravnih škola, a to su: 1) hanefitska, 2) malikitska, 3) šafiitska, 4) hanbalitska, 5) zahiritska, 6) zejdzitska, 7) džaferitska i 8) ibaditska.

Pored osam spomenutih, postoji nekoliko izumrlih pravnih škola, od kojih izdvajamo slijedeće: 1) islamska pravna škola imama Al-Awzā‘iyya, 2) islamska pravna škola imama Al-Ṭawriyya, 3) islamska pravna škola imama Al-Ṭabariyya.

5.4.1. Hanefitska pravna škola

Utemeljitelj škole

Abu Hanifa al-Numan ibn Sabit (Abū Ḥanīfa al-Nu‘mān ibn Ṭābit, 699-767)

Hanefitska pravna škola nosi ime po svom utemeljitelju Abu Hanifi. Rođen je 80. godine, a umro 150. godine po hidžri. Islamsku pravnu nauku je učio kod mnogih učitelja, a najpoznatiji je Hamad ibn Abu Sulejman (Ḥammād ibn Abī Sulaymān, umro 737), koji je svoje obrazovanje stekao kod Ibrahima al-Nehaija (‘Ibrāhīm al-Naḥā‘iyy, 666-715).

Imam Abu Hanifa bio je poznat po čestom oslanjanju na analogiju i *al-’istiḥsān* u onim pitanjima po kojim do njega nisu stigla predanja od Muhameda i ashaba. Čak su ga pojedinci neosnovano optužili da je odbio mnoge hadise i postupao po svom nahođenju i mišljenju.

Razlog veće zastupljenosti analogije i drugih pomoćnih izvora islamskog zakonodavstva u hanefitskoj pravnoj školi jeste predostrožnost Abu Hanife u

prihvatanju pojedinih predaja, s obzirom na činjenicu da je bio udaljen od Medine, kolijevke Muhamedove tradicije.

Velijulah al-Dehlevi (Waliyy Allāh al-Dahlawiyy, 1703-1762) smatra da imam Abu Hanifa nije izlazio izvan okvira učenja svog učitelja Ibrahima al-Nehaija, osim u nekoliko slučajeva, ali i kad su u pitanju ti izuzeci on se držao okvira mišljenja kufskih učenjaka (AL-DAHLAWIYY 1993: 39).

Nema podataka o tome da je imam Abu Hanifa iza sebe ostavio djelo iz oblasti islamske pravne nauke, ali je njegovo djelo iz dogme *Al-Fiqh al-akbar* u kojem govori o dogmatskim pitanjima nadaleko poznato.

Najpoznatiji učenici Abu Hanife

a) Abu Jusuf (ʿAbū Yūsuf, 731-798)

Ime mu je Jakub ibn Ibrahim (Yaʿqūb ibn ʿIbrāhīm), ali je poznatiji kao Abu Jusuf. Rođen je u Kufi. On je prvi učenik Abu Hanife koji je napisao islamsko pravno djelo u duhu hanefitske pravne škole. Iako se po određenim pitanjima osamostalio, smatra se najzaslužnijim za širenje hanefitske pravne škole, s obzirom na to da je bio prvi Glavni kadija (ar. Qāḍī al-quḍā) u historiji islamske države za vrijeme halife Haruna al-Rašida (Hārūn al-Rašīd, 763-809). Iza sebe je ostavio nekoliko djela od kojih je najpoznatija *al-Harāğ*.

b) Muhamed ibn al-Hasan al-Šajbani (Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Šaybāniyy, 749-805)

Rođen je u Kufi. Islamsku pravnu nauku je učio kod Abu Hanife, ali je nakon njegove smrti imao kontakata i rasprava sa al-Avzaijem (al-ʿAwzaʿiyyem) i Šafijem. Najzaslužniji je za kodificiranje hanefitske pravne škole, a iza sebe je ostavio čak šest djela i predanje Malikove *Muwaṭṭeʿ*³⁸.

c) Zufer ibn Huzejl (Zufar ibn Ḥuḍayl, 728-775)

³⁸ Iako su Abu Jusuf i Muhamed bili zasebni – apsolutni mudžtehidi, oni se smatraju učenjacima hanefitske pravne škole jer su se sa imamom Abu Hanifom slagali oko istih osnova i bili njegovi učenici, kao i zbog toga što su njihova mišljenja zabilježena u knjizi *al-Mabsūṭ* od Sarahsija koja se smatra jednim od temeljnih djela hanefitske pravne škole.

Prvo je istraživao hadis, a zatim se posvetio fikhu. Bio je poznat po velikom oslanjanju na analogiju (AL-‘AKKAM 1997: 156-159).

Istaknuti hanefitski pravnici

Ukoliko bi izuzeli četvoricu spomenutih, hanefitska pravna škola je imala veliki broj pravnika, od kojih izdvajamo:

- a) Šemsudin al-Sarahsi (Šams al-dīn al-Sarahsiyy, 0000-1097), autor djela *al-Mabsūt*,
- b) Kemal ibn al-Humam (Kamāl ibn al-Humām, 1388-1456), autor djela *Fath al-Qadīr* i drugih značajnih djela,
- c) Ibn Nudžejm (Ibn Nuğaym, 1520-1561), autor djela *Al-Baḥr al-rā’iq* i *Al-’Ašbāḥ wa al-naẓā’ir*,
- d) Ibn Abidin (Ibn ‘Ābidīn, 1784-1836), autor poznatog djela *Ḥāšiya Ibn ‘Ābidīn*.

Osnove hanefitske pravne škole

Učenje hanefitske pravne škole se temelji na: 1) Kur’anu, 2) *vjerodostojnoj suni*, pod uslovom da bude *mašhūr* ili *mutawâtir*³⁹, 3) konsenzusu *ashaba*, ali ako on ne postoji, onda se uzima mišljenje jednog od *ashaba*, s tim da se ne izlaze izvan okvira njihovih stavova, 4) *analogiji* i 5) *’istiḥsân-u*. Ova opreznost i rigoroznost u prihvatanju hadisa i mišljenja *ashaba* i *tabiina* bile su razlog velikog oslanjanja hanefitskih pravnika na *analogiju*.

Najpoznatija djela

- a) djelo *Al-Mabsūt* u trideset tomova autora imama Šemsudina al-Sarahsija,
- b) djelo *Badā’ al-ṣanā’i* Alaudina al-Kasanija (‘Alā’ al-dīn al-Kāsāniyy),
- c) djelo *Al-Hidāya* Burhanudina al-Marginanija (Burhān al-dīn al-Margināniyy), i
- d) djelo *Ḥāšiya Ibn ‘Ābidīn* Ibn Abidina.

Bitno je napomenuti da su muslimani Balkana sljedbenici upravo ove pravne škole.

³⁹ Hanefitski metodolozi prihvataju *âḥād-predaje* pod tri uslova: 1) da njegov prenosilac ne postupi suprotno samom predanju, 2) da sadržaj hadisa ne tretira svakodnevna pitanja, i 3) da značenje hadisa bude u skladu sa šerijatskim osnovama i analogijom.

5.4.2. Malikitska pravna škola

Utemeljitelj škole

Malik ibn Enes (Mālik ibn 'Anas, 715-796)

Imam Malik je rođen u Medini, kolijevci sune, prakse *ashaba* i *tabiina*, te fetvi njihovih nasljednika. Posebno se istakao na polju hadisa i islamske pravne nauke (ar. fiqh). Svoju hadisku stručnost je stekao kod Ibn Šihaba al-Zuhrija ('Ibn Šihāb al-Zuhriyy, 677-741), a islamsku pravnu kod Jahje ibn Se'ida al-Ensarija (Yaḥyā ibn Sa'īd al-'Anṣāriyy, umro 761) i Rebi'e al-Re'ja (Rabī' al-Ra'y, umro 753), koji je istu nauku preuzeo od *sedam čuvenih medinskih pravnika*.

Malik je iza sebe ostavio kapitalno djelo *Al-Muwaṭṭa* u kojem, pored hadiskih predanja, spominje i islamska pravna mišljenja. Cilj pisanja ovoga djela je sakupljanje vjerodostojnih hadisa i medinskih pravnih mišljenja u jedno djelo. *Muwaṭṭa* ima nekoliko verzija, a od najpoznatijih su verzija Jahje ibn Jahje al-Lejsija (Yaḥyā 'ibn Yaḥyā al-Layṭiyy, 769-848) i Muhameda ibn al-Hasana al-Šejbanija, Abu Hanifinog učenika.

Malikovi najpoznatiji učenici

a) Abdurahman ibn Kasim ('Abd al-Raḥmān 'ibn Qāsim, 745-806) je najistaknutiji Malikov učenik koji je za dvadeset godina druženja s njim od njega učio hadis i islamsku pravnu nauku. Dostigao je stepen apsolutnog mudžtehida.

b) Abdulah ibn Vehb ibn Muslim ('Abd Allāh 'ibn Wahb 'ibn Muslim, 742-812) jedan je od Malikovih učenika i komentatora njegovog djela *al-Muwaṭṭa*. Posebno je bio stručan u hadisu.

c) Ešheb ibn Abdulaziz al-Kajsi ('Ašhab 'ibn 'Abd al-'Azīz al-Qaysiyy, 757-819) je Malikov učenik koji je napisao nekoliko islamskih pravnih djela u skladu sa malikitskom pravnom školom.

Istaknuti malikitski pravници

Ukoliko bi izuzeli trojicu spomenutih prvaka, malikitska pravna škola je imala veliki broj pravnika, od kojih izdvajamo:

- a) Halil Abu al-Dija (Ḥalīl 'Abu al-Ḍiyā'), autor poznatog djela *Al-Tawḍīḥ*,
- b) Ibn Rušd ('Ibn Rušd, 1126-1198), autor djela *Bidāya al-muḡtahid*.

Osnove malikitske pravne škole

Osnove malikitske pravne škole Malik nije pojasnio na jednom mjestu. Iščitavajući djela malikitske pravne škole može se jednostavno zaključiti na koje izvore se ona oslanjala. Izvori u malikitskoj pravnoj školi po važnosti imaju sljedeći redoslijed: 1) Kur'an i 2) suna, jer je Malik smatrao da je suna drugi temelj islamskog zakonodavstva koji dodatno pojašnjava kur'anske propise, zatim tu spada 3) *mišljenje ashaba*, uz napomenu da je to smatrao dijelom sune, zatim 4) *konsenzus stanovnika Medine*, kome je davao prednost u odnosu na *âḥād-predanja*, 5) *analogija*, ali pod uslovom da štiti opšti interes i da otklanja i sprječava štetu, 6) *pravna preferiranja*, 7) *pravna presumpcija*, 8) *opšti interes*, kojem je Malik pridao poseban značaj i više se na njega oslanjao od drugih islamskih pravnika, 9) *pravna prevencija* i 10) *običaji*, a posebno *običaji stanovnika Medine*.

Najpoznatija djela

- a) Djelo *Al-'Istidkār* Ibn Abdulbera ('Ibn 'Abd al-Barr, 978-1071) u preko 30 svezaka,
- b) Malikovo djelo *Al-Mudawwana al-kubrā* koje od njega prenosi Sahnun (Saḥnūn, 776-854),
- c) djelo *Mawāhib al-Ġalīl* Hataba (Ḥaṭṭāb).

5.4.3. Šafiitska pravna škola

Utemeljitelj škole

Muhamed ibn Idris al-Šafii (Muḥammad 'ibn 'Idrīs al-Šāfi'iyy, 767-820)

Iako je Šafii rođen u Gazi (Palestina), svoje djetinjstvo je proveo u Meki gdje je stasao u velikana islamske pravne nauke, učeći hadisku nauku i fikh kod Muslima ibn Halida al-Zindžija (Muslim 'ibn Ḥālid al-Zinǧiyy, 717-795). Nakon što je Malikovu *al-Muwatṭu* naučio napamet, otputovao je u Medinu i određeni period bio Malikov učenik. Nakon toga se zaputio u Irak i učio kod Muhameda ibn al-Hasana al-Šejbanija, učenikom Abu Hanife, što nam govori da je Šafii u sebi objedinio hidžasku i iračku pravnu školu.

Nakon toga putuje u Egipat gdje se upoznaje sa okolnostima drugačijim od onih na koje se navikao u Hidžazu i Iraku, što je bio razlog da revidira svoja prethodna stajališta i stvori svoju 'novu pravnu školu' i pohrani je u svoje kapitalno djelo *Al-'Umm*. Dakle, evidentno je da je Šafii u svojoj pravnoj školi objedinio tradiciju i raciju. On je „okusio“ vode sa oba izvora, s obzirom na to da je bio Malikov učenik dugi niz godina u Medini i da se susreo i dosta toga naučio kod Muhameda, učenika Abu Hanife. Tako je je pokušao da pomiri malikitsko oslanjanje na tradiciju i hanefitsko služenje analogijom.

On se smatra kreatorom klasične teorije islamskog prava i utemeljiteljem metodologije islamskog prava. Jedini je među utemeljiteljima islamskih pravnih škola ostavio iza sebe napisana pravna djela, kako iz islamske pravne nauke, tako i iz njene metodologije.

Posljednje dane svoga života proveo je u Egiptu, gdje je i umro.

Najpoznatiji učenici imama Šafi'e

a) Jusuf ibn Jahja al-Buvejti (Yūsuf 'ibn Yaḥyā al-Buwayṭī) je učenik Šafi'e i njegov nasljednik u pogledu izdavanja fetvi. Iza sebe je ostavio djelo *Al-Muḥtaṣar* u kojem je citirao riječi i stavove Šafiija,

b) Ismail ibn Jahja al-Muzeni ('Ismā'il 'ibn Yaḥyā al-Muzaniyy, 791-876) je učenik Šafiija koji je napisao najviše djela o šafiitskoj pravnoj školi,

c) Rebia ibn Sulejman al-Muradi (Rabī'a 'ibn Sulaymān al-Murādiyy, 790-883) je najvjerodostojniji prenosilac mišljenja i djela imama Šafiija. Preko njega je preneseno njegovo kapitalno djelo *Al-'Umm*.

Istaknuti šafiitski pravnici

Šafiitska pravna škola je imala veliki broj pravnika, od kojih izdvajamo:

a) Abdulkerim ibn Muhamed al-Rafii ('Abd al-Karīm 'ibn Muḥammad al-Rāfi'iyy, 1162-1226) poznati islamski pravnik, autor djela *Al-Šarḥ al-kabīr*, jedan od pravnika čije je mišljenje najmjerodavnije kod razilaženja unutar šafiitske pravne škole,

b) Jahja ibn Šerefudin al-Nevevi (Yaḥyā 'ibn Šaraf al-dīn al-Nawawīyy, 631-676), autor djela *Al-Maḡmū'* i *Rawḍa al-tālibīn*,

c) Tekijudin al-Subki (Taqiyy al-dīn al-Subkiyy, 1284-1355), autor mnogobrojnih djela, od kojih je jedan dopuna al-Nevevijevo djela *Al-Maḡmū'*,

d) Abu Hamid al-Gazali ('Abū Ḥāmid al-Ġazālīyy, 1058-1111), poznati mistik i islamski pravnik, autor djela: *Al-Basīt*, *Al-Waḡīz* i *Al-Wasīt*, a njegovo najpoznatije djelo iz metodologije islamskog prava je *Al-Mustaṣfā*,

e) Ibn Hadžer al-Hejtemi ('Ibn Ḥaḡar al-Haytamiyy, 1503-1566), autor mnogobrojnih djela, od kojih je i komentar al-Nevevijevo djela *Al-Minhāḡ* po imenu *Tuhfa al-muḥtāḡ*.

Osnove šafiitske pravne škole

Osnove šafiitske pravne škole su: 1) Kur'an i 2) vjerodostojna *suna*, s tim da je prihvatao *mursel-hadise*⁴⁰ od uglednih *tabiina*, 3) *izričiti konsenzus*, a ne *prešutni*, 4) mišljenje *ashaba*, 5) *analogija* i 6) *pravna preferiranja*; iako je osudio hanefitsku pravnu školu zbog oslanjanja na isti izvor, ali se nakon istraživanja da zaključiti da ga je prihvatao, pod uslovom da je utemeljen na dokazima, 7) *opšti interes*, ali pod uslovom da je taj interes uvažen od strane Zakonodavca i da bude jedan vid *analogije*, a ne samostalan izvor zakonodavstva.

⁴⁰ *Mursel-hadis*, prema definiciji hadiskih stručnjaka, je hadis u čijem lancu prenosilaca nedostaje *ashab*, pa se stoga hadis završava *tabiinom* (NAKIČEVIĆ 1997: 108).

Najpoznatija djela

- a) Djelo *Al-'Umm* Šafiija,
- b) djelo *Al-Muḥaḍḍab* al-Širazija (Al-Širāziyy, 1002-1083),
- c) djelo *Rawḍa al-ṭālibīn* al-Nevevija, i
- d) djelo *Al-Muḥtaṣar* Muzenija.

5.4.4. Hanbalitska pravna škola

Utemeljitelj škole

Ahmed ibn Hanbal (Aḥmad 'ibn Ḥanbal, 780-855)

Iako je imam Ahmed jedan od utemeljivača hanbalitske pravne škole, njegov najveći doprinos je bio na polju hadisa, jer je za života ponio titulu *prvak sljedbenika sune*. Iza sebe je ostavio najveću hadisku zbirku po imenu *Al-Musnad* koja sadrži više od četrdeset hiljada hadisa. Zbog toga ga mnogi smatraju hadiskim stručnjakom više nego pravnikom, ali njegov se doprinos islamskoj pravnoj nauci ne može zanemariti.

Iako je živio u relativno prevrtljivom vremenu, punom izazova i pritiska, njegova stabilna ličnost je dolazila do izražaja, te je iz svih „bitaka“ izlazio kao najveći pobjednik. Najzaslužniji je za odbranu ehli-sunetskog učenja u vrijeme smutnje oko „stvorenosti Kur'ana“.

S obzirom na to da mu u poznavanju Muhamedove prakse nije bilo premca, svoje pravno mišljenje je temeljio isključivo na hadiskim predanjima. Nauku je tražio u Kufi, Basri, Meki, Medini, Šamu i Jemenu, a njegov najpoznatiji učitelj je Šafii, kod kojeg je naučio mnogo tokom boravka Šafiija u Bagdadu.

Najpoznatiji učenici imama Ahmeda

- a) Salih ibn Ahmed (Ṣāliḥ 'ibn Aḥmad, 818-878) je učenik imama Ahmeda, a ujedno i njegov najstariji sin, koji je hadis i fiqh naučio od svoga oca i prenio njegove fetve,
- b) Abdulah ibn Ahmed ('Abd Allah 'ibn Aḥmad, 828-903) je učenik imama Ahmeda i jedan od njegovih sinova. Od oca je prenio čuveni *Al-Musnad* i dodao mu određene dodatke,
- c) Omer ibn Husein ibn Abdulah al-Hireki ('Umar 'ibn Ḥusayn 'ibn 'Abd Allah al-Ḥiraqiyy, 000-945), autor poznatog kompendijuma *Muḥtaṣar al-Ḥiraqiyy* kojem je Ibn

Kudama (Ibn Qudāma al-Maqdisiyy, 1147-1223) napisao komentar i nazvao ga *Al-Muġnī*.

Istaknuti hanbalitski pravnici

Hanbalitska pravna škola imala je veliki broj pravnika, od kojih izdvajamo:

- a) Ibn Kudame al-Makdisi ('Ibn Qudāma al-Maqdisiyy, 1147-1223) autor djela *Al-Muġnī*, najpoznatijeg djela hanbalitske pravne škole,
- b) Ahmed ibn Abdulhalim ibn Tejmije (Aḥmad 'ibn 'Abd al-Ḥalīm 'ibn Taymiyya, 1263-1328), autor više poznatih djela, od kojih je najpoznatije *Al-Fatāwā* u 35 tomova,
- c) Ibn Kajim al-Dževzije ('Ibn Qayyim al-Ġawziyya, 1292-1349), autor mnogobrojnih djela od kojih je najpoznatije *Zād al-ma'ād*.

Osnove hanbalitske pravne škole

Osnove hanbalitske pravne škole su: 1) Kur'an i 2) vjerodostojna *suna*, s tim da su prihvatili *mursel-hadis* i onaj koji nije dostigao stepen vjerodostojnosti, 3) *fetve ashaba*, ako po tom pitanju nema više mišljenja prenesenih od *ashaba*, 4) *konsenzus ashaba*, jer su smatrali da je *konsenzus* nakon vremena *ashaba* neostvariv, 5) *analogija*, 6) *opšti interes* kao jedan vid *analogije*, 7) *pravna preferiranja* i 8) *pravna prevencija*.

Možda bi se u kritike hanbalitske škole mogla uvrstiti prekomjerna variranja mišljenja ove pravne škole zbog mnoštva predanja po jednom pravnom pitanju, gdje se veoma često spominju dva ili više mišljenja hanbalitske pravne škole.

Bitno je naglasiti ulogu imama Ibn Tejmije i Ibn Kajjima koju su imali u širenju metodologije i pravnih mišljenja hanbalitske pravne škole.

Najpoznatija djela napisana u skladu sa hanbalitskom pravnom školom

- a) djelo *Al-Muġnī* Ibn Kudame al-Makdisija,
- b) djelo *Muḥtaṣar al-Ḥiraqiyy* Omera ibn Huseina ibn Abdulaha al-Hirekija,
- c) djelo *Kaššāf al-qinā'* Al-Behutija (Al-Bahūtiyy, 1591-1641).

5.4.5. Zahiritska pravna škola

Utemeljitelj škole

Davud ibn Ali al-Zahiri (Dāwūd 'ibn 'Aliyy al-Zāhiriyy, 816-883)

Davud al-Zahiri je svoje obrazovanje u oblasti fikha sticao kod učitelja kao što su Abu Sevr (Abū Tawr) i Ishak ibn Rahavejh ('Ishāq 'ibn Rāhawayh), a bio je stručan i u hadiskoj nauci. Bio je sljedbenik šafiitske pravne škole, a zatim se okrenuo bukvalizmu i zanijekao ulogu razuma na polju donošenja pravnih normi, te se ograničio samo na islamske pravne tekstove, bez ikakvih pojašnjenja. Napisao je velik broj djela o islamskoj pravnoj nauci.

Zahiritska pravna škola iščezla je krajem V vijeka po hidžri, iako je i kasnije bilo učenjaka koji su slijedili ovakav pristup islamskim pravnim pitanjima. Možda je glavni razlog iščezavanja ove škole upravo bukvalizam, zbog činjenice da zahiritska pravna škola u sebi nije imala dovoljno fleksibilnosti da odgovori izazovima koje je sa sobom nosilo vrijeme.

Najpoznatiji pravnici zahiritske škole

a) Muhamed ibn Davud (Muḥammad 'ibn Dāwūd, 869-909), sin imama Davuda koji je radio na širenju očevih djela,

b) Ali ibn Hazm al-Andelusi ('Aliyy 'ibn Ḥazm al-Andalusiyy, 994-1064), autor djela *Al-Muḥallā* i *Al-'Iḥkām fī 'uṣūl al-'aḥkām*, koji se nakon imama Davuda smatra glavnim zagovaračem i prenosiocem ideja zahiritske škole, kojoj je, zahvaljujući njegovom doprinosu, ostao spomen među današnjim generacijama.

Osnove zahiritske škole

Osnovni izvori zahiritske pravne škole su: 1) bukvalno razumijevanje propisa Kur'ana, 2) bukvalno razumijevanje vjerodostojne *sune*, bez prava na *idžtiḥad* i crpljenje dokaza iz ta dva izvora, 3) konsenzus *ashaba* po pitanjima za koje postoji sakralni tekst.

Najpoznatija djela

- a) djelo *Al-Muḥallā* Ibn Hazma,
- b) djelo *Al-ʿIḥkām fī ʿuṣūl al-ʾaḥkām*, također, Ibn Hazma al-Andalusija.

5.4.6. Zejditska pravna škola

Utemeljitelj škole

Zejd ibn Ali (Zayd ʾibn ʿAliyy, 695-740)

Imam Zejd je praunuk Ali ibn Abi Taliba (ʿAliyy ʾibn ʾAbī Ṭālib, 599-661). Bio je istaknuti učenjak. Ubijen je od strane omajadske dinastije 740. godine. Iako su zejditi šiiti, njihova pravna škola je bliža sunitima od ostalih šiitskih pravnih škola. Bio je veoma cijenjen zbog poznavanja fikha i hadisa, a posebno hadisa koji se prenose od ʾahl al-bayta.⁴¹

S obzirom na to da u periodu u kojem je živio imam Zejd nije bila rasprostanjena kodifikacija pravne nauke, principi njegove pravne škole se prenosi na dva načina: a) preko njegovih učenika, i b) putem knjige *Al-Maǧmūʿ* u kojoj se navode hadisi, mišljenja i stavovi imama Zejda.

Najpoznatiji pravnici zejditske škole

- a) Imam al-Hadi (al-Hādī, 827-868) je najpoznatiji mudžtehid ove pravne škole. Napisao je nekoliko djela, od kojih je najpoznatije ono o *analogiji*,
- b) Muhamed ibn Ali al-Ševkani (Muḥammad ʾibn ʿAliyy al-Šawkāniyy, 1759-1834) koji je objedinio fikh, hadis, metodologiju islamskog prava i tefsir. Smatra se velikim mudžtehidom koji se nije ograničio samo na zejditsku islamsku pravnu školu.

Osnove zejditske pravne škole

Osnovni izvori zejditske pravne škole su: 1) Kurʾan, 2) vjerodostojna *sunā*, 3) konsenzus, s tim da ga dijele na *opšti* i *poseban*, a poseban konsenzus je konsenzus ʾAhl al-bayta, ili kako ga oni zovu *ʾiǧmāʿ al-ʾatira*, 4) analogija, 5) pravna preferiranja, mada imam Zejd nije imao određena pravila prema kojim je koristio analogiju, 6) opšti

⁴¹ ʾAhl al-bayt – Muhamedova uža porodica.

interes, 7) pravnu presumpciju, ali je ne smatraju izvorom, nego primjenom postojećeg dokaza.

Najpoznatija djela

- a) djelo *Al-Mağmū'* imama Zejda,
- b) djelo *Nayl al-'awṭār* Ševkanija.

5.4.7. Džaferitska pravna škola

Utemeljitelj škole

Džafer ibn Muhamed al-Bakir (Ġa'far 'ibn Muḥammad al-Bāqir, 699-765)

Imam Džafer je sin Muhameda al-Bakira, poznatog imama, stručnjaka za hadis, fikh i tefsir, poznatog prenosioca hadisâ *'ahl al-bayta*, ali i ostalih ashaba. Bio je učitelj poznatim stručnjacima za islamsku pravnu nauku, poput Abu Hanife, Malika i Sufjana ibn Ujejne (Sufyān 'ibn 'Uyayna, 725-815).

Osnove džaferitske pravne škole

Osnovni izvori džaferitske pravne škole su: 1) Kur'an i 2) vjerodostojna *suna*, ali pod uslovom da budu preneseni isključivo od *'ahl al-bayta*, međutim, dokazano je da su spomenute hadise prenosili i od ostalih *ashaba*, 3) konsenzus džaferitskih *mudžtehida*, 4) mišljenja nepogriješivog imama, što je, po njima, u rang sakralnog teksta, 5) *opšti interes*, ali ne kao izvor islamskog zakonodavstva, već su ga primjenjivali u pojedinim pravnim propisima.

Najpoznatija djela

- a) Djelo *Al-Kāfī* imama Abu Džafara ibn Jakuba al-Kulejnija (Abū Ġa'far 'ibn Ya'qūb al-Kulayniyy, 250-329),
- b) djela *At-Tahdīb* i *Al-'Istibṣār* Abu Džafara al-Tusija (Abū Ġa'far al-Ṭūsīyy, 1201-1274).

Ono što je karakteristično za zejidsku i džaferitsku pravnu školu jeste da pripadaju šiitskim pravnim školama. Također, džaferitska pravna škola pri dedukciji pravnih

propisa veliki značaj pridaje mišljenjima nepogrešivog imama, koji po njihovom mišljenju ima nepogrešiv stav, te ga je, kao takvog, nemoguće odbaciti. Naravno, s aspekta sunitskih pravnih škola, ovo je neprihvatljivo.

5.4.8. Ibaditska pravna škola

Utemeljitelj škole

Džabir ibn Zejd al-Ezdi, Abu al-Ša'sa' (Ġābir 'ibn Zayd al-Azdiyy - 'Abū al-Ša'tā', 642-701)

Iako je utemeljitelj ibadita bio Džabir ibn Zeid al-Ezdi, ova pravna škola nije nazvana po njemu, nego po Abdulahu ibn Ibadu al-Temimiju ('Abd Allāh 'ibn 'Ibād al-Tamīmiyy) koji je postao poznat po svojoj retorici i pojedinim političkim stavovima. Haridžiti su se, nakon pogibije njihovog vrhovnog vođe Abdulaha ibn Vehba al-Rasibija ('Abd Allāh 'ibn Wahb al-Rāsibiyy), podijelile na nekoliko grupa, od kojih je najbliža sunitima bila upravo ova.

Ibaditi nisu koristili ovaj naziv u prvim danima nastanka ove pravne škole, već naziv *Ġamā'a al-muslimīn* ili *'Ahl al-da'wa*, koje su im dali Omajadi. Danas, sljedbenici ove pravne škole se nalaze većinom u Omanu i djelomično u Alžiru.

Osnove ibaditske pravne škole

Osnovni izvori ibaditske pravne škole su: 1) Kur'an, 2) vjerodostojna *suna*, 3) konsenzus, i 4) analogija.

Najpoznatija djela

a) Djelo *Al-Nīl wa šifā' al-'alīl* imama Dijaudina Abdulaziza (Ḍiyā' al-dīn 'Abd al-'Azīz 1718-1808), i

b) komentar djela *Al-Nīl* Muhameda ibn Jusufa (Muḥammad 'ibn Yūsuf, 1818-1914).

5.5. Iščezle islamske pravne škole

Pravne škole u islamu nisu samo ovih osam spomenutih. Pored iščezlih škola imama Al-Evzaija i Al-Taberija, postojale su i druge pravne škole kojima nije bilo suđeno da se rašire i da imaju veći broj sljedbenika, a to su: škola Sufjana al-Sevrija (Sufyān al-Ṭawriyy, 715-777), Lejsa ibn Sada (Layṭ 'ibn Sa'd, 713-791), Ishaqa ibn Rahavejha (Ishāq 'ibn Rahawayh, 778-853), Abu Sevra (Abū al-Ṭawr, 786-860) i dr.

Od spomenutih, osvrnut ćemo se na tri istaknutije pravne škole, koje su, iako vremenom iščezle, ipak ostavile traga na islamsku pravnu misao.

5.5.1. Islamska pravna škola imama Al-Awzā'iyya

Utemeljitelj ove pravne škole je Abdurahman ibn Amr ibn Juhmed, Abu Amr al-Evzai ('Abd al-Raḥmān 'ibn 'Amr 'ibn Juḥmad, 'Abū 'Amr al-'Awzā'iyy, 707-774). Kod Španaca je bio poznat kao Auzū i Aowzei. Putovao je i sticao nauku kod učenjaka Šama, Iraka, Meke i Medine. Među najistaknutije pravnike ove škole spadaju: Ata ibn Abi Rebah ('Atā' 'ibn 'Abī Rabāḥ, 647-732) i Ibn Šihab al-Zuhri ('Ibn Šihāb al-Zuhriyy, 677-741).

Navodi se da su iza imama Al-Awzā'ija ostala četiri djela, a to su: *Al-Sunan*, djelo iz oblasti islamske pravne nauke, *Al-Musnad* – također djelo iz oblasti islamskog prava, jedno djelo o *fetvama* i djelo u kojem govori o odnosima muslimana sa nemuslimanima za vrijeme rata (HODŽIĆ 2007: 153).

5.5.2. Islamska pravna škola imama Al-Ṭawriya

Utemeljitelj ove islamske pravne škole je imam Sufjan ibn Seid al-Sevri (Sufyān 'ibn Sa'id al-Ṭawriyy, 715-777). Iako je pridavao veliki značaj hadisu i glasi za istaknutog hadiskog stručnjaka, često su njegova pravna mišljenja bila slična pravnim mišljenjima Abu Hanife.

Njegova pravna škola je iščezla početkom trećeg hidžretskog vijeka.

5.5.3. Islamska pravna škola imama Al-Ṭabariyya

Utemeljitelj ove islamske pravne škole je imam Abu Džafer Muhamed ibn Džerir al-Taberi (ʿAbū Ġaʿfar Muḥammad ʾibn Ġarīr al-Ṭabariyy, 838-923). Svoje obrazovanje je stekao kroz šafiitsku pravnu školu, a hadis kod učenika imama Malika.

Iza sebe je ostavio mnogo djela, od kojih su najvažnija:

- a) *Al-Taḥsīn al-kabīr*, iz oblasti tefsira,
- b) *Kitāb al-tārīḫ*, jedno od najmeritornijih djela iz oblasti historije,
- c) *Kitāb ʾiḥtilāf al-fuqahāʾ*, o komparativnom islamskom pravu i uzrocima razilaženja islamskih pravnika.

6. ARAPSKA VJERSKO-PRAVNA TERMINOLOGIJA U ISLAMU

Prije nego što odredimo značenja pojma „arapska vjersko-pravna terminologija u islamu“, smatramo da je bitno naglasiti da arapska vjersko-pravna terminologija potpada pod širi pojam „terminologija islama“, a da je naučni razvoj kroz historiju iziskivao da se svaka od naučnih grana osamostali, pa tako imamo „hadisku terminologiju“, „sufijsku terminologiju“, „usulsku metodologiju“, „akadsku terminologiju“, itd. Svaka od prethodnih islamskih oblasti ima svoje zasebne specijalizovane rječnike koji sadrže terminologiju te oblasti.

U određenoj mjeri vjersko-pravna terminologija u islamu (*muṣṭalaḥāt fiqhiyya*) prepliće se sa terminološkim sistemom vjersko-pravne metodologije (*muṣṭalaḥāt 'uṣūl al-fiqh*), zbog uske međusobne povezanosti između ove dvije nauke, što je jedan duži vremenski period i bio slučaj prilikom sastavljanja rječnika arapske vjersko-pravne terminologije u islamu (FAHMÎ 2005: 29). To je jedan od razloga zašto smo u našem rječniku naveli neke od termina terminološkog sistema vjersko-pravne metodologije (*muṣṭalaḥāt 'uṣūl al-fiqh*), s obzirom na to da neki njeni termini predstavljaju neozaobilazan dio arapske vjersko-pravne terminologije u islamu.

6.1. Definicija arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Prije nego što navedemo definiciju islamske pravne terminologije analiziraćemo svaku od komponenti sintagme „arapska vjersko-pravna terminologija u islamu“.

Atribut *arapska* ukazuje na utemeljenost ove vrste terminologije u arapskom jeziku i potvrđuje da je arapski jezik imao ključnu ulogu u njenom nastanku i razvoju.

Sintagma *vjersko-pravna terminologija* (*muṣṭalaḥāt fiqhiyya*) ukazuje da se ova terminologija odnosi na islamsku pravnu nauku, a definicija islamske pravne nauke glasi: „العلم بالأحكام الشرعية العملية المكتسب من أدلتها التفصيلية“, „znanje o praktičnim šerijatskim propisima od kojih je svaki izveden iz sebi svojstvene pojedinačne argumentacije“, dok je jedna od definicija terminologije, kao što smo to prethodno naveli: „هو العلم الذي يبحث في“.

„nauka koja istražuje vezu između naučnih pojmova i jezičkih izraza koji na njih ukazuju“ – „العلاقة بين المفاهيم العلمية والألفاظ اللغوية التي تعبر عنها

Imenica *islam* (ar. 'islām) arapskog je porijekla, a predstavlja glagolsku imenicu (ar. mašdar) glagola *'aslama* – „potpuno se predati Bogu“, „prihvatiti islam“, „postati musliman“ (MUFTIĆ 2004: 670).

Prilikom istraživanja ove tematike nismo naišli na veliki broj definicija arapske vjersko-pravne terminologije u islamu. Jedna od rijetkih definicija jeste ona u radu *'Ahammiyya al-muṣṭalaḥ fī al-'ulūm al-'islāmiyya* Muhameda Faruka al-Nabhana (Muḥammad Farūq al-Nabḥān), u kojoj je ponuđeno prihvatljivo i sadržajno određenje, koje ćemo prihvatiti i u ovom radu. Ta definicija glasi: „المفردات اللغوية التي تعارف الفقهاء على استعمالها“, „jezički izrazi koje su islamski pravници uobičajili koristiti u islamskoj pravnoj nauci kako bi ukazali na željena značenja“ (AL-NABHAN 2001: 49).

Halid Fehmi (Ḥālid Fahmī) kaže da je arapski vjersko-pravni termin „لفظ لغوي له معناه في اللغة الحقيقية – في الغالب – ثم جاء الإسلام عبر بوابة علم الفقه فنقل دلالات هذه الألفاظ بواسطة قوانين لغوية من تعميم وتخصيص“ – „jezički izraz koji, u većini slučajeva, ima svoje osnovno značenje u jeziku, a zatim je došao islam i putem islamske pravne nauke prenio njihova značenja, u skladu sa jezičkim pravilima, poput generalizacije, specijalizacije i dr., kako bi se ta značenja odnosila isključivo na ovu nauku“ (FAHMÍ 2003: 16).

Analiza definicija

Ukoliko pokušamo napraviti analizu ovih definicija, možemo u njima zapaziti sljedeće:

1. jedan od uslova da bi se neki izraz smatrao arapskim vjersko-pravnim terminom jeste promjena ili prenos njegovog značenja iz jezičkog u terminološko značenje, *putem jezičkih pravila, poput generalizacije, specijalizacije i drugih,*
2. uslov da bi se neki izraz smatrao arapskim vjersko-pravnim terminom jeste da ga jedan broj islamskih pravnika (ar. al-fuqahā') koristi u svojim djelima, čak iako se ostali ne bi sa njim slagali, poput slučaja kada određena islamska pravna škola koristi određenu terminologiju koju druge islamske pravne škole ne koriste,

3. dio definicije *u islamskoj pravnoj nauci* isključuje druge islamske termine, poput tefsirskih, hadiskih, akaidskih, itd, iako ćemo se doticati i nekih od njih zbog neraskidive veze arapske vjersko-pravne terminologije u islamu sa njima,
4. nije uslov da arapski vjersko-pravni termin bude spomenut u Kur'anu ili Muhamedovoj tradiciji, jer postoji značajan broj savremenih termina ili društvenih pojava za koje su termini potrebni, a koje nisu postojale u vrijeme Objave, poput termina *ta'mīn* – „osiguranje“ i *ma'sraf* – „banka“.

6.2. Značaj izučavanja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Prethodno smo spomenuli arapsku izreku koja kaže: *Termini su ključevi svih nauka i njihovi krajnji plodovi*. Ova nam izreka najbolje ukazuje na značaj izučavanja različitih terminoloških sistema, bez obzira da li se radi o islamskoj pravnoj ili nekoj drugoj nauci.

Značaj izučavanja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu ogleda se u nekoliko stvari.

1. Izučavanje arapske vjersko-pravne terminologije u islamu je ključ kojeg istraživač mora posjedovati kako bi istraživao jednu tako veliku i obimnu oblast kakva je islamska pravna nauka.

Islamski pravnici su vjekovima ulagali ugroman trud na polju pojašnjavanja i usavršavanja islamske pravne nauke, što nije bio slučaj sa drugim disciplinama, budući da su vjerske nauke kod Arapa uživale posebnu pažnju. Iz toga je proistekla i terminologija čije poznavanje je preduslov za pravilno iščitavanje djela velikana islamskih vjersko-pravnih disciplina. Najveća prepreka sa kojom se početnici susreću na polju istraživanja islamske pravne nauke jeste upravo terminologija, posebno literature koja je stara više od hiljadu godina.

2. Izučavanje arapske vjersko-pravne terminologije u islamu je preduslov za ispravno razumijevanje velikog naučnog blaga iz oblasti islamske pravne nauke koje je nemjerljivo i koje je na arapskom jeziku stvarano više od hiljadu godina. Islamski pravnici su, kao pripadnici različitih islamskih pravnih škola, stotinama godina stvarali i pisali o islamskoj pravnoj nauci, pa bi s toga slabo ili pogrešno shvatanje korištene terminologije značilo zanemarivanje blaga neprocijenjive vrijednosti.

3. Izučavanje arapske vjersko-pravne terminologije u islamu u velikoj mjeri olakšava razumijevanje razvoja i oscilacija do kojih je dolazilo u toj vrsti terminologije, a koje su se desile kroz mnogobrojne vjekove bavljenja ovom oblašću i njenom primjenom. Veliki geografski prostor i vremenska razlika neminovno su morale ostaviti traga na korišćenje i razvoj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu.

4. Izučavanje arapske vjersko-pravne terminologije u islamu neophodno je zbog pomoći svima onima koji žele da razumiju smisao vjere koju je Bog objavio ljudima. Nepoznavanje makar najelementarnijih islamskih pravnih termina neprihvatljivo je sa vjerskog stanovišta, jer bi to značilo neshvatanje same Objave i vjerskih dužnosti na koje je Bog obavezao čovjeka. S obzirom na to da poznato pravilo metodologije islamske pravne nauke glasi da „ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب“ – „ono bez čega obavezu nije moguće realizovati smatra se, također, obavezom“, onda možemo tvrditi da izučavanje islamske pravne terminologije ima status kolektivne obligatne vjerske obaveze (ar. farḍ al-kifāya), jer bi njeno zanemarivanje značilo zanemarivanje nerazdvojnog dijela islamske pravne nauke. O tome čuveni islamski autoritet Ibn Tejmije (ʿIbn Taymiyya) kaže sljedeće: „إن معرفة اللغة من الدين ومعرفتها فرض واجب، وإن فهم الكتاب والسنة فرض، ولا يفهم إلا بفهم اللغة العربية، وما“ – „Poznavanje arapskog jezika je obligatna vjerska obaveza kao i shvatanje Kur'ana i sune, a oni se ne mogu razumijeti bez poznavanja arapskog jezika, a ono bez čega obaveza nije potpuna smatra se obavezom“ (ʿIBN TAYMIYYA s. a.: 469).

5. Kur'an je imao veoma jak uticaj na promjenu ljudskih shvatanja, razmišljanja i ubjedenja, a za sve to bila je potrebna specifična i različita terminologija koja će ljudska shvatanja usmjeriti ka pozitivnom razmišljanju. Život preislamskih Arapa zasnivao se na slavljenju porijekla, ugleda i pripadnosti plemenu, na šta je došao Kur'an sa principom bogobojažnosti (ar. mabda' al-taqwā) i pojasnio da je ljudska vrijednost isključivo vezana za pokornost Bogu i činjenju dobrih djela. A da bi se to postiglo potrebno je izvršavati obavezujuće naredbe Uzvišenog Boga, poput molitve (ar. al-ṣalāt) i obaveznog udjeljivanja imetka kategorijama kojima je potreban (ar. al-zakāt).

Kod preislamskih Arapa žena je bila obespravljena, a njena građanska i svaka druga prava su gažena, sve dok Kur'an nije pojasnio njen značaj kao žene, majke, kćerke, te vlasnice svoga imetka. Zato je bila neophodna nova nauka o nasljedstvu (ar. al-mīrāt) i

nova terminologija koja podrazumijeva uključene žene u nasljedstvo, a prava žena su jasno i decidno pojašnjena, za razliku od preislamskog perioda kada žena, ne samo da nije imala pravo na nasljedstvo, nego je bila predmet nasljeđivanja. O tom nam Kur'an kaže sljedeće: „لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا“ – „Muškarcima pripada dio onoga što ostave roditelji i rođaci, a i ženama dio onoga što ostave roditelji i rođaci, bilo toga malo ili mnogo, određeni dio“ (KUR'AN 4: 7). Da bismo to mogli realizovati potrebno je pojasniti termine koji se vežu za ovu tematiku, poput termina: *al-kalāla*, *al-‘aṣaba*, *al-farḍ*, *al-ḥaḡb*, *al-‘awl*, itd. Upravo je to jedan od razloga zašto je istraživanje ove tematike bitno, ne samo za islamsku pravnu nauku, nego za ljudski život i ljudska prava, uopšte.

6. Izučavanjem arapske vjersko-pravne terminologije u islamu potvrđujemo bogatstvo leksike kojim arapski jezik raspolaže, jer je on svojim velikim mogućnostima bogaćenja leksike mogao da odgovori izazovu rađanja i razvijanja arapske vjersko-pravne terminologije kroz historiju.

7. Izučavanje vjersko-pravne terminologije u islamu daje ovoj oblasti mogućnost da se prilagođava i prati sve vidove naučnog, društvenog i ekonomskog napretka u svijetu, jer svaki novi izum iziskuje stav islamske pravne nauke, a za to je veoma bitno poznavanje termina koji pojašnjavaju novonastale pojmove.

6.3. Nastanak arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Dolazak islama na Arabijsko poluostrvo u VII vijeku prouzrokovao je brojne društvene, ekonomske, jezičke i druge promjene, ne samo u sredini u kojoj se pojavio, nego i šire. Islam je donio nova shvatanja, pojmove i vjerovanja što je izazvalo mnogobrojne promjene u toj sredini. Zajedno s novim shvatanjima došli su i novi termini koje je islam nametnuo svojim sljedbenicima, a među tim terminima bili su i oni koji su se odnosili na islamsko pravo, koje je u sljedećim vjekovima preraslo u potpuno organizovan naučni sistem.

Bitno je istaći činjenicu da je razvoj islamske pravne nauke podrazumijevao i razvoj arapske vjersko-pravne terminologije, jer razvoj prvoga neminovno iziskuje i razvoj drugoga. To potvrđuje Sinani kada kaže: „من الطبيعي أن يتبع الازدهار الذي عرفه علم الفقه — على غرار العلوم“

الأخرى – فيض من الاصطلاحات الخاصة التي يستعملها الفقهاء وتختلف معانيها عن المعاني اللغوية العامة مع الاحتفاظ بخيط دقيق يربط الأخرى – „Prirodno je nakon procvata islamske pravne nauke – kao što je to slučaj i sa drugim naukama – da uslijedi veliki procvat specifičnih termina koje su koristili islamski pravници i da se njihova značenja razlikuju od opštih jezičkih značenja uz održavanje tanke niti koja ih povezuje, tako da se njihova značenja ponekad približavaju, a ponekad udaljuju“ (SINANI 2010: 829).

Nakon studiozne obrade možemo da konstatujemo da su sjeme arapske vjersko-pravne terminologije u islamu posijali Kur'an i Muhamed kroz svoju tradiciju u prvoj polovici VII vijeka, a da je taj terminološki sistem svoje naučno sazrijevanje doživio krajem VIII i početkom IX vijeka.

Ovu konstataciju možemo potvrditi velikim brojem navoda relevantnih islamskih pravnika i stručnjaka koji su podrobnije istraživali arapsku vjersko-pravnu terminologiju u islamu.

1) Abdulvehab Halaf (‘Abd al-Wahhāb Ḥallāf, 1888-1956) u svom radu *Al-’Iṣṭilāḥāt al-fiqhiyya* kaže: „الاصطلاحات الفقهية نبتت في القرن الهجري الأول، وضع بذورها رسول الله صلى الله عليه وسلم بنقله بعض، فكأن الألفاظ العربية من معانيها اللغوية إلى حقائق عرفية شرعية ولكن هذا النبات ما نما ولا ترعرع وزادت فروعُه إلا في القرن الثالث الهجري. فكانت Islamska pravna terminologija je – “الرسول كما شرع أسس الأحكام شرع أسس الاصطلاح واستعمال الألفاظ nastala u prvom vijeku po hidžri. Njeno sjeme je posijao Alahov Poslanik, Bog mu se smilovao i spasio ga, tako što je značenja nekih arapskih riječi prenio iz jezičkog značenja u pravno-običajne činjenice. Međutim, ta biljka je narasla i napredovala i njene grane su postale veće tek u trećem vijeku po hidžri. Prema tome, kao da je Poslanik, kao što je propisao osnove islamskih pravnih propisa, propisao osnove terminologije i upotrebe riječi“ (HALLÂF 1953: 240).

2) O tome Abu Hatem al-Razi ('Abū Ḥātam al-Rāziyy, 811-890), autor djela *Al-Zīna fī al-kalimāt al-'islāmiyya al-'arabiyya*, kaže sljedeće: „فهذه الكلمات (أي الكلمات الإسلامية) ظهرت – “كلها في الإسلام على لسان محمد صلى الله عليه وسلم بلسان عربي terminologija (tj. islamska terminologija) se u cjelosti pojavila na arapskom jeziku dolaskom islama posredstvom Muhameda, Bog mu se smilovao i spasio ga“ (AL-RAZI 1994: 156).

3) Abdulkerim Bekri (‘Abd al-Karīm Bakriyy), direktor Visokog nacionalnog instituta za islamsku civilizaciju u Oranu (Alžir), između ostalog naglašava: „لقد كان القرآن

الكريم مصدراً أساسياً للألفاظ الإسلامية التي توسعت دلالتها واستعملت لمعاني جديدة جاءت في كتاب الله عز وجل لأنه جاء بمعاني Kur'an Časni je – “وتعاليم لم يكونوا يعرفونها من قبل فتولدت دلالات لنقل المصطلحات لتستوعب العبارات والحقائق الشرعية bio osnovni izvor islamskih termina čija su značenja proširena i korištena za nova značenja u Alahovoj Knjizi, jer je on donio nova značenja i uputstva koja prethodno nisu bila poznata. Na osnovu toga su nastala značenja koja bi tu terminologiju prenijela s ciljem obuhvatanja riječi i islamskih pravnih istina“ (BAKRIYY 1996: 52).

4) Sufi Hasan Abu Talib (Şūfiyy Ḥasan 'Abū Ṭalib) ističe: „لم يكن الإسلام ديناً فحسب بل كان ديناً ودولة، فقد جاء بدين جديد وتنظيم جديد للمجتمع مشتملاً على مبادئ خلقية وفلسفية وقانونية جديدة. هذه النظم والمبادئ أحدثت انقلاباً خطيراً في المجتمع العربي سواء من الوجهة الأخلاقية والاجتماعية أو من الوجهة القانونية، وكان من نتيجة ذلك أن ألغيت التقاليد والعادات التي تتنافى مع مبادئ الدين الجديد، مثل بيع الغر والربا وبعض صور الزواج واستبقيت التقاليد التي تتماشى مع المبادئ الفلسفية والخلقية والقانونية التي جاء بها الإسلام، مثل بعض صور البيوع والقصاص والدية واستحدثت قواعد ونظم جديدة، لم يكن للعرب عهد بها „Islam nije samo – “من قبل، نتيجة للتطور الذي حدث بالمجتمع، مثل توريث الإناث ونظام الخلافة كنظام سياسي للحكم vjera, nego islam predstavlja vjeru i javni život. Islam je donio novu ideologiju i novo uređenje društva koje sadrži nove moralne, društvene i zakonske principe. Ovi principi su prouzrokovali opasne promjene u arapskom društvu, podjednako s aspekta morala, društva i zakona. To je rezultiralo da se ukinu tradicija i običaji koji su u koliziji sa principima nove vjere, poput rizičnih oblika kupoprodaje, kamate i pojedinih oblika bračnih ugovora, a da se sačuvaju običaji koji su kompatibilni sa filozofskim, etičkim i pravnim principima koje islam zagovara, poput pojedinih oblika kupoprodaje, odmazde, krvarine, pa su uvedene nove osnove i pravila koje Arapi nisu poznavali, kao rezultat napretka koji se desio u društvu, poput omogućavanja ženskoj populaciji prava na nasljeđivanje i uvođenja hilafeta (ar. *hilāfa*) kao političkog sistema vladanja“ (ABŪ ṬĀLIB 2007: 171).

Sufi je u svom radu sve navedeno podrobnije pojasnio kroz primjere.

Društveni, kulturološki, naučni i svaki drugi oblik razvoja kojeg je potaknuo dolazak islama, bez imalo sumnje, predstavlja jedan od glavnih uzroka nastajanja i razvoja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu.

Pojedini autori smatraju da su osnovne riječi postojale i prije dolaska islama, ali je njihovo značenje bilo različito, a dolaskom i širenjem islama one su poprimile nova značenja. Takav stav, između ostalih, zastupa i Abu Hilal al-Askeri ('Abū Hilāl al-

وقد حدثت في الإسلام معانٍ وسميت بأسماء كانت في „ Askariyy, 920-1005) koji o tome kaže sljedeće: „ ثم كثر ذلك حتى سمي التمسح الجاهلية لمعانٍ آخر، فأول ذلك القرآن والسورة والآية والتميم، قال تعالى: فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا أي تحروه، U islamu su nastali pojmovi i nazvani su imenima koja su u preislamskom periodu korištena u drugom značenju; na prvom mjestu to su pojmovi: *Qur'ān, sūra, 'āya, tayammum*. Uzvišeni Alah je rekao: 'Onda dlanovima čistu zemlju dotaknite' – značenje riječi *tayammamū* jeste „potražite ga“, ali se ono proširilo, pa je počelo da znači i 'potiranje'“ (AL-‘ASKARIYY 1966: 35-36).

Pomenuti autori kao primjer i argument navode podatak da institucija zekata nije postojala prije dolaska islama, međutim, riječ *zakāt* Arapi su koristili u značenju „povećanje“, „rast“, a ne ono što se podrazumijeva pod zekatom u arapskoj vjersko-pravnoj terminologiji u islamu, odnosno – „إنفاق جزء معلوم من المال إذا بلغ نصاباً لمصارف معينة نص عليها“ – „udjeljivanje jednog dijela imetka koji je dostigao određeni iznos kategorijama koje je odredio Zakonodavac“. U tom smislu Ahmed ibn Muhamed al-Fejumi (Aḥmad ‘ibn Muḥammad al-Fayyūmiyy, 1368), autor rječnika *Al-Miṣbāḥ al-munīr* kaže: „عرف“ – „Arapī su u preislamskom periodu pod korijenom 'z k w' podrazumijevali povećanje i rast“ (AL-FAYYŪMIYY 1987: 97). Abu Avde (‘Abū ‘Awda) dijeli isto mišljenje: „وليس من شك أنها لم تكن معروفة في الجاهلية بهذا المعنى، لأن العرب في الجاهلية لم يعرفوا“ – „Nema nikakve sumnje da riječ *zakāt* u preislamskom periodu nije imala ovo značenje, jer Arapi u preislamskom periodu nisu poznavali određeni ekonomski sistem... Zato je Kur'an ljudima odredio sveobuhvatan i potpun islamski sistem glade postupanja sa imetkom koji se zasnivao na osnovnom pravilu da imetak pripada Alahu, a da je imetak čovjeku povjeren da njime upravlja“ (‘ABŪ ‘AWDA 1985: 213).

Isti je slučaj sa terminom suht – „sve što je zabranjeno“ ('ABÛ 'AWDA 1985: 332).

Takvih primjera ima još mnogo. Jedan od njih jeste i institucija *waqfa* – „zadužbine“, čije pomenuto terminološko značenje nije bilo poznato u predislamsko vrijeme, što potvrđuju riječi imama Šafie koji je rekao: „لم يحبس أهل الجاهلية فيما علمت داراً ولا أرضاً تبرراً وإنما حبس أهل“

الإسلام – „Preislamski Arapi, koliko znam, nisu iz vjerskih pobuda ostavljali kuće ili zemlju u zadužbinu, nego su tu radili nakon dolaska islama“ (FAHMI 2003: 253). Etimološki, riječ *waqf* znači „zabrana“, a njeno terminološko značenje je „zaustavljanje ili zabrana raspolaganja osnovom zadužbine, a korišćenje njenim profitom u dobrotvorne svrhe“.

Učenjaci su gotovo jedinstvenog stava da je značenje arapskih vjersko-pravnih termina u islamu usko vezano za njihovo etimološko značenje, s tim da je dolazilo do njegovog proširivanja, sužavanja ili prenosa. Za to možemo navesti nekoliko primjera koji će to praktično potvrditi.

- Osnovno značenje riječi *ṣiyām* je „sustezanje“, a njegovo terminološko značenje je „sustezanje od jela, pića i spolnog općenja od zore do zalaska sunca s namjerom da se to radi u ime Alaha“.
- Riječ *ḥaǧǧ* – „hadž“ postojala je među Arapima prije islama i označavala je „grupu vjerskih obreda koji su obavljani u Meki oko Svetog hrama“, ali forma tih obreda se u određenom mjeri razlikovala od forme kojom je islam obavezao svoje pripadnike i koju je Muhamed pojasnio svojim sljedbenicima (MARMARĠIYY 1937: 48), a čija definicija glasi: „أداء أعمال مخصوصة في حرم مكة في أوقات مخصوصة مع النية“ – „obavljanje određenih radnji u Mekanskom haremu u određeno vrijeme i sa namjerom“ (QAL‘AĠIYY 1988: 174).
- Riječ *bay‘* – „kupoprodaja“ u raznim oblicima je korištena prije islama, međutim, po dolasku islama, ista riječ je korištena za „kupoprodaju“, ali su neki oblici i uslovi kupoprodaje izmijenjeni i prilagođeni islamskom pogledu na život. Terminologija vezana za svakodnevni život, međusobno poslovanje i robnu razmjenu među ljudima je postojala i prije objave Kur’ana ili dolaska islama, ali je islam dokinuo određena poslovanja, poput kamate, a ostavio druga koja su bila u skladu sa prirodom islamskog zakonodavstva, poput principa poznatog kao *muḍāraba* – „partnerstvo u komercijalnom poduhvatu, pri čemu jedna strana ulaže kapital (*rabb al-māl*), a druga rad i ekspertizu (*muḍārib*) i upravlja investicijom“, itd.

Kao najbolja potvrda teorije da je novonastala arapska vjersko-pravna terminologija u islamu imala osnovu u jeziku predislamskih Arapa jesu riječi Ahmeda ibn Farisa

(ʿAḥmad ʾibn Fāris, 1004), čuvenog arapskog lingviste, u kojima pojašnjava način prelaska riječi iz jezičkog u terminološko značenje. On u svom djelu *Al-Šāḥibī* kaže sljedeće: „كان العرب في جاهليتها على إرث من آبائهم ولغاتهم وأدابهم ونسائكهم وقرايبهم، فلما جاء الله جل ثناؤه بالإسلام، حالت أحوال، ونسخت ديانات، وأبطلت أمور، ونقلت من اللغة ألفاظ عن مواضع إلى مواضع أخرى بزيادات زيدت، وشرائع شرعت، Arapi su u preislamskom periodu slijedili zaostavštinu svojih predaka u pogledu jezika, običaja, obreda i načina prinošenja žrtava, pa kada je došao islam stanje se promijenilo, jer su neki obredi derogirani, a neke odredbe su stavljene van snage. Također, na jezičkom planu pojedine riječi su promijenile semantičko polje putem određenih dodataka, propisa ili uslova, tako da je ono što je uslijedilo potisnulo prethodno“ (IBN FĀRIS 1997: 44).

Većina stručnjaka se slaže oko toga da značajan broj termina postojao i prije dolaska islama, u vidu zaostavštine Božije objave prethodnim poslanicima koji su živjeli na tim prostorima, poput Ibrahima i Ismaila ili opšteprihvaćenih društvenih izraza koji su i nakon pojave islama prihvaćeni i zadržani u upotrebi u značenju u kojem su korišteni i prije pojave islama ili su doživjeli neznatne promjene.

Uticaj islama na nastanak vjersko-pravne terminologije u islamu

U pogledu uticaja islama na nastanak vjersko-pravne terminologije u islamu možemo iznijeti sljedeće zaključke:

1) islam je uticao na nastanak novih pojmova koji nisu bili poznati preislamskom društvu u onom obimu kojeg islam koristi, poput termina *kaffāra* – „iskup“, *al-Qurʾān* – „Kurʾan“, *nifāq* – „licemjerstvo“, *āya* – „ajet“, „rečenica u Kurʾanu“, itd.;

2) islam je uticao na nastanak novih konstrukcija koje nisu bile poznate predislamskom društvu, kao što su: *sabīl Allah* – „Božiji put“, *al-muʾallafatu qulūbuhum* – „osobe čija je srca potrebno pridobiti za islam“, *ʿaṣṣāb al-yamīn* – „spašeni“, itd.;

3) islam je uticao na to da pojmovi/lekseme poznati preislamskom društvu, pored postojećeg značenja, dobiju i novi smisao i značenja, na primjer: *ḥaḡḡ* – „hadž“, *suḡūd* – „sedžda“, itd.;

4) islam je uticao na to da već postojeće konstrukcije poznate predislamskom društvu, dobiju novi smisao, značenja i uslove, poput termina: *al-dār al-ʾāhira* – „Drugi

svijet“, *al-ṣirāṭ al-mustaqīm* – „Pravi put“, itd. (MUHAMMAD AL-SAYYID 2010: 196-199). Slične stavove iznosi i Avde Halil Abu Avde u djelu *Al-Taṭawwur al-dilāliyy bayna luġa al-ši'r al-ġāhiliyy wa luġa al-Qur'ān al-karīm* ('ABŪ 'AWDA 1985: 540);

5) islam je uticao na potiskivanje pojedinih termina putem njihove degradacije i zabrane, poput termina *ḥulwān al-kāhin* – „nagrada za vrača“ i *ḥulwān al-baġiyy* – „nagrada prostitutki“;

6) islam je uticao na pozajmljivanje riječi i termina iz drugih jezika, poput izraza: *dīwān* – „registar“;

7) islam je uticao na tvorbu novih riječi, poput termina *waṭ'* – „spolni odnos“. (QAL'AGIYY 1988: 24).

Faze nastanka i razvoja arapskih vjersko-pravnih termina u islamu

Arapski vjersko-pravni termina u islamu nastajali su i razvijali se u nekoliko faza.

a) *Faza nastanka*, počinje pojavom islama, i ide preko doba prvih halifa, njihovih pravnih rješenja, zatim pravnih rješenja islamskih pravnika iz reda *ashaba* i *tabi'ina*, pa sve do prvih terminografskih pokušaja koji su počeli krajem VIII i početkom IX vijeka.

b) *Faza djelimične kodifikacije i razvoja pod uticajem susreta s različitim civilizacijama*, a počinje sredinom IX vijeka i traje do kraja X i početka XI vijeka kada počinje sistematsko bavljenje terminografijom arapskih vjersko-pravnih termina u islamu, a karakterišu je počeci kodificiranja tih termina i tvorba novih pod uticajem susreta s različitim državnim uređenjima novoosvojenih zemalja i njihovih kulturološko-religijskih pogleda na život.

c) *Faza potpune kodifikacije i zaokruživanja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu*, gdje je većina arapskih vjersko-pravnih termina sakupljena, klasificirana i zabilježena u specijalizirane rječnike (uz napomenu da se jedan dio autora tih rječnika ograničio samo na vjersko-pravnu terminologiju škole kojoj pripada).

d) *Faza savremene enciklopedijske obrade*, koja počinje sredinom XX vijeka kada se bavljenje ovom tematikom podiže na viši nivo u kojem počinje insitucionalno bavljenje arapskim vjersko-pravnim terminima u islamu, a najbolji primjer ove faze jeste kuvajtska *Islamska pravna enciklopedija (Al-Mawsū'a al-fiqhiyya)* sadržana u 43 toma.

Karakteristike prvih arapskih vjersko-pravnih termina u islamu

U prvom hidžrskom vijeku nije bilježeno ništa osim kur'anskog teksta, a svi tada poznati propisi bili su bliži beduinskoj jednostavnosti. Tek kasnije će početi naučna obrada i argumentacija teoretskih formi tih propisa i stvaranje terminološkog sistema iz ove oblasti. To potvrđuje i Abdulvehab Halaf koji kaže: „كانت عبارات هذه الأحكام على النمط العربي“ – „Riječi koje su korištene u ovim propisima su bile u skladu sa opštim arapskim obrascem koji se koristio za pojašnjavanje svih stvari“ (HALLÂF 1953: 235). Razlog za to je činjenica da se islamski propisi u tom periodu nisu bilježili niti kodificirali, nego su prenošeni usmenim putem, kao i činjenica da su propisi u tom periodu bili jednostavni, kao i stil života ljudi koji su u njemu živjeli. Ovaj period možemo okarakterisati i kao period realizma, jer su se u njemu rješavala realna svakodnevna pitanja s kojima su se obični građani suočavali.

Kur'an i suna se nisu bavili isključivo pravnom problematikom, niti je Kur'an pravna knjiga. Jezik koji je korišten za pravna pitanja bio je uprošten i jednostavan, iz prostog razloga što je islam bio namijenjen svim ljudima različitih društvenih nivoa, onima koji su stručni, ali i onima koji to nisu. To je potvrđeno i kur'anskim ajetom koji glasi: „وَلَقَدْ آتَيْنَا الْكُرْآنَ بِالذِّكْرِ الْبَيِّنَاتِ لِذِكْرِ فَهْلَ مِنْ مُذَكِّرٍ“ – „A Mi smo Kur'an učinili dostupnim za učenje napamet i pouku, pa ima li ikoga ko bi pouku primio“ (KUR'AN 54: 40)?!

Jedna od karakteristika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu jeste i to da su oni nastajali postepeno, razvijajući se shodno novim okolnostima s kojima su se susretali islamski pravnici.

Sve prethodno rečeno ukazuje na to da se arapska vjersko-pravna terminologija u VII vijeku postepeno uobličavala i prenosila usmenim putem, kao dio islamske pravne nauke, sve dok nije počela biti direktan cilj istraživanja islamskih pravnih eksperata (SANO 2000: 10-11).

Počeci studioznog bavljenja islamskom pravnom terminologijom

Nema preciznih podataka o tome ko se prvi počeo baviti sakupljanjem, bilježenjem, sistematizacijom, kodifikacijom i teorijskom obradom arapske vjersko-pravne terminologije, ali se zasigurno zna da se ne radi o kolektivnom, timskom ili institucionalnom poduhvatu, nego o pojedinačnom. Taj posao su otpočeli islamski

pravници koji su živjeli krajem VIII i početkom IX vijeka, a oni koji su došli poslije njih su dodatno obogatili islamsku pravnu nauku novom terminologijom, tako što su osnovno značenje leksema i izraza vezivali za terminološko, uz postojanje prikladnosti (ar. al-munāsaba) između dva značenja. Kao potvrdu ovih navoda možemo navesti riječi Abdulvehaba Halafa koji kaže: „مضى القرن المجري الأول ولم تظهر اصطلاحات فقهية ولم تأخذ الأحكام القانونية أية – “صيغة علمية، وكانت الأحاديث والآثار في الأحكام كالأحاديث والآثار في الأخلاق والعقائد وغيرها ليس لها ألفاظ اصطلاحية خاصة – „Tokom prvog hidžretskog vijeka nisu se pojavili islamski pravni termini, niti su pravni propisi dobili neku naučnu formu, a hadisi i predaje koji se odnose na propise bili su poput hadisa i predaja vezanih za moral, vjerovanje i slično, tj. nisu imali zasebne terminološke izraze“ (HALLÂF 1953: 235-236).

Tek početkom i sredinom VIII vijeka pristupa se bilježenju islamskih nauka, konkretno Muhamedove tradicije na osnovu naredbe Omera ibn Abdulaziza (‘Umar ‘ibn ‘Abd al-‘Azīz, 681-720). Naime, taj omajadski halifa je pisao svom namjesniku u Medini, Abu Bekru Muhamed ibn Amr ibn Hazmu (‘Abū Bakr Muḥammad ‘ibn ‘Amr ‘ibn Ḥazm, 684-752) da počne sa kodifikacijom Muhamedovih izreka jer se bojao da će nestati (islamska) nauka i da će poumirati (islamski) učenjaci. Isto je napisao i Muhamedu ibn Šihabu al-Zuhriju, jer je jedina pisana knjiga u to doba bio Kur’an. Početak kodifikacije sune – Muhamedove tradicije ujedno je i početak bilježenja principa vezanih za nastanak vjersko-pravne terminologije u islamu.

Razlog za to što ne postoje primjerci kodifikovane sune ili uobličene islamske pravne nauke u ranijem periodu leži u tome što je Muhamed zabranio svojim prijateljima da bilježe isključivo Kur’an, kako se druge izreke ne bi pomiješale sa ajetima Kur’ana.

Najstariji pisani dokument koji sadrži hadise – Muhamedove izreke, odredbe i norme islamske pravne nauke jeste Malikova zbirka hadisa i islamskih pravnih mišljenja poznata kao *Al-Muwatṭa*. Ona je karakteristična po mnogobrojnim hadiskim predajama i islamskim pravnim propisima koji su pisani u onom prvobitnom, uslovno rečeno, jednostavnom obliku, bez definicija, razilaženja i zahtjevnih termina.

Nakon *Al-Muwatṭe*, među prvim knjigama koje su na tu temu napisane bile su:

- a) Knjige *Al- Ġāmi‘ al-kabīr*, *Al-Ġāmi‘ al-šaḡīr*, *Al-Siyar al-kabīr*, *Al-Siyar al-šaḡīr* i *Al-Ziyādāt* Muhameda ibn Hasana al-Šejbanija,
- b) Knjiga *Al-’Umm* Muhameda ibn Idrisa al-Šafie i

c) Knjiga *Al-Mudawwana* Abduselama al-Suhnuna (‘Abd al-Salām al-Suḥnūn).

Međutim, tokom narednih vjekova arapska vjersko-pravna terminologija u islamu se formirala i izrasla u samostalnu nauku i samostalni terminosistem.

S obzirom na to da je tadašnjim Arapima glavni motiv bavljenja naukom bila zaštita i promocija Kur’ana i Muhamedove tradicije, zasigurno se može tvrditi da su djela koja su se usredsredila na objašnjenje nejasnih riječi u Kur’anu i Muhamedovoj tradiciji, zapravo, preteča bavljenja arapskom vjersko-pravnom terminologijom u islamu. Tu se najviše isticao čuveni *ashab* Ibn Abas (‘Ibn ‘Abbās, 618-687) poznatiji kao tumač Kur’ana (ar. tarḡumān al-Qur’ān).

U objašnjavanju nejasnih riječi u Kur’anu i Muhamedovoj tradiciji među prvim generacijama najviše se ističu sljedeći autori:

a) Ibn Kutejbe al-Dejnevi (‘Ibn Qutayba al-Daynawriyy) i njegovo djelo *Ġarīb al-Qur’ān*,

b) Al-Ragib al-Isfahani (Al-Rāḡib al-’Iṣfahāniyy) i njegovo djelo *Ġarīb al-Qur’ān*,

c) Abdurahman ibn Abduleala ibn Šemun (‘Abd al-Raḥmān ‘ibn ‘Abd al-’A’lā ‘ibn Šam‘ūn) i njegovo djelo *Ġarīb al-ḥadīṯ*,

d) Jahja ibn Zijad al-Fera (Yaḥyā ‘ibn Ziyād al-Farrā’).

Sinani Sinani smatra da je Abu Hatem al-Razi prvi napisao rječnik arapskih vjersko-pravnih termina u islamu, čak i prije nego je islamska pravna nauka dobila svoj konačni oblik. On o tome kaže: „

ألف أبو حاتم الرازي معجماً سماه كتاب الزينة في الكلمات العربية الإسلامية وما يلاحظ على ترتيبه ، أنه قسم مصطلحات الفقه إلى مجموعات وأبواب دون ذكر عناوينها، فبدأ بمصطلحات أصول الفقه ثم الموارث ثم الطهارة ثم الصلاة ثم الزكاة ثم الصوم ثم الزواج ثم الحدود. وهو ما يبين أن الرازي كان السباق إلى وضع نواة المعجم الفقهي في الوقت الذي لم يأخذ فيه الفقه

„Abu –“ ومصطلحاته الشكل النهائي، ولم تعرف بعد أبواب الفقه ومواضيعه المختلفة التي استقرت على أيدي الفقهاء في زمن لاحق

Hatem al-Razi je napisao rječnik *Kitāb Al-Zīna fī al-kalimāt al-’islāmiyya al-’arabiyya*.

Ono što se može primijetiti u sistematizaciji građe ovog rječnika jeste da je islamske pravne termine podijelio na grupe i poglavlja, ne spominjući njihove naslove. Tako je, naprimjer, počeo sa terminima vezanim za metodologiju islamskog prava, zatim nasljednog prava, zatim terminima vezanim za čistoću, namaz, post, zekat, hadž, a zatim brak i islamske pravne fiksne kazne. To ukazuje da je Al-Razi bio preteča po pitanju postavljanja temelja terminološkog rječnika islamskog prava, u vrijeme kada ni

islamska pravna nauka, niti njena terminologija nije imala svoj jasan oblik, niti su različita poglavlja i teme islamskog prava bili poznati, što će se, kasnije, kod islamskih pravnika ustaliti“ (SINÂÎ 2010: 828).

Međutim, naučno bavljenje terminologijom u tom periodu još nije uzelo znatnijeg maha. Organizovan i naučni karakter ono je počelo zadobijati krajem VIII i početkom IX vijeka, u vrijeme abasidske dinastije koja je bila pokrovitelj naučnog preporoda.

Među utemeljitelje islamske pravne nauke, a samim tim i tvorce arapskih vjersko-pravnih termina u islamu spadaju najpoznatiji islamski pravници: Abu Hanifa, utemeljitelja hanefitske pravne škole, njegovi učenici Abu Jusuf i Muhamed ibn al-Hasan, Malik i Šafii. Iako je al-Šafii došao poprilično kasno, njegov doprinos islamskoj pravnoj nauci, a posebno metodologiji islamske pravne nauke je nemjerljiv.

Kasnije, u IX, X i narednim vijekovima učenjaci su se počeli specijalizirati za sastavljanje terminoloških rječnika, a posebno mjesto u tim rječnicima zauzimala je arapska vjersko-pravna terminologija u islamu, zbog njene opšte raširenosti među narodom i dominacije na naučnom planu. O tome Sinani Sinani kaže:

"وتتميز المصطلحات الفقهية عن سائر مصطلحات العلوم لما للفقهاء خصوصاً وللشريعة عموماً من معنى الشمول، فالألفاظ الفقهية تتمتع وتسم بالانتشار الواسع بين أفراد المجتمع، على خلاف مصطلحات باقي العلوم. فالذين يعرفون الصلاة والزكاة والحج بمعانيها الاصطلاحية أكثر بكثير من الذين يعرفونها بالمعنى اللغوي. أما اصطلاحات باقي العلوم فالذين يعرفونها بمعانيها الاصطلاحية عددهم قليل محصور في أصحاب هذا الاختصاص. فمصطلحات النحو لا يعرفها إلا النحوي أو الدارس له وكذلك مصطلحات الفيزياء فلا يعرفها إلا من درس هذا العلم، أما مصطلحات الفقه فإنها مشاعة بين جُلِّ أفراد المجتمع الإسلامي، لأنها متعلقة بحياتهم التعبدية والاجتماعية"

„Islamska pravna terminologija se razlikuje od terminologije drugih nauka jer islamska pravna nauka ima svoju specifičnost, a šerijat svoju općenitost u smislu sveobuhvatnosti. To je zato što je odlika islamske pravne terminologije široka rasprostanjenost među članovima društva, a to nije slučaj sa terminologijom drugih nauka. Puno je više osoba koje poznaju terminološka značenja termina namaz, zekat ili hadž, nego onih koji poznaju njihova etimološka značenja, dok terminologiju ostalih nauka poznaje jako mali broj stručnjaka te oblasti. Tako, na primjer, gramatičku terminologiju poznaje samo lingvista ili osoba koja je izučava. Isti je slučaj sa fizikom, čiju terminologiju poznaje samo onaj ko se bavi ovom naukom, dok je islamska pravna terminologija rasprostranjena među većinom članova islamskog društva, jer je povezana za njihov društveni i obredoslovni život“ (SINÂÎ 2010: 826).

Među onima koji su se istakli na planu istraživanja i izrade rječnika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu ističemo sljedeće:

1. *Mafātiḥ al-‘ulūm* Al-Havarizmija,
2. *Al-Muğrib fī tartīb al-mu‘rib* Al-Muttarizija (al-Muṭṭariziyy, 1144-1213),
3. *Miftāḥ al-‘ulūm* Al-Sekakija,
4. *Al-Lafz al-mustağrab min šawāhid al-muḥaddab* Muhameda ibn Alija al-Kalija (Muḥammad ‘ibn ‘Aliyy ‘ibn al-Ḥasan al-Qal‘iyy),
5. *Tahdīb al-‘asmā’ wa al-luġāt* ili poznatiji kao *Luġa al-fiqh* Muhjidina ibn Šerefa al-Nevevija,
6. *Šarḥ al-muṣṭalaḥāt al-fiqhiyya wa al-‘alfāz al-ġarība al-wārida fī kitāb al-muqanna’* Muhameda ibn Abi Fetha al-Balija (Muḥammad ‘ibn ‘Abū Fath al-Ba‘liyy, 1247-1309),
7. *Al-Ta‘rīfāt* Al-Džurdžanija (Al-Ġurġāniyy, 1339-1413),
8. *Al-Kulliyyāt* Al-Kefevija i
9. *Kaššāf iṣṭilaḥāt al-funūm* Al-Tehanevija.

Nastanak arapske vjersko-pravne terminologije u islamu imao je uticaja na djelimično izumiranje pojedinih termina koji su bili u koliziji sa islamskim učenjem, iako je njihovo značenje ostalo zabilježeno unutar stručne literature, svjedočeći o razvoju termina u prvim vijekovima islama.

Pojedini autori smatraju da je presudan faktor u nestajanju pojedinih termina općenito razvijanje jezika, a ne kolizija sa islamskim učenjem. To je stav Džirdži Zejdana koji o tome kaže: „على أننا لا نشك في إهمال كثير من الألفاظ العربية في القرنين الأولين للهجرة، ولا سبب لذلك غير ما يقتضيه النمو من التجدد والدثور. يكفي لتحقيق ذلك مراجعة المعجمات وتدبر ألفاظها، فإنك ترى فيها مئات وألوفاً من الألفاظ التي Mi ne sumnjamo da su mnoge arapske riječi zanemarene u prva dva hidžretska vijeka, a uzrok tome može biti samo razvoj koji zahtijeva obnovu ili izumiranje riječi. Da bi se to potvrdilo dovoljno je da se konsultuju rječnici i pomno posmatraju riječi koje oni sadrže. U njima ćeš vidjeti stotine i hiljade riječi koje se više ne koriste, a mišljenja smo da su ih u prvim vijekovima islama sakupljali jer su te riječi bile rasprostranjene u jeziku Arapa“ (ZAYDAN 1988: 37-38).

Međutim, i on potvrđuje da je kolizija tih značenja sa islamskom ideologijom bila razlog nestajanja tih termina. „وكما أحدث الإسلام ألفاظاً جديدة للتعبير عن معان جديدة، اقتضاها الشرع الجديد والعلم...“ – „Kao što je islam proizveo nove riječi kako bi ukazao na nova značenja koja iziskuje nova vjera i nauka, isto tako je izbrisao stare riječi koje su nestale nestankom paganskih vjerovanja i običaja“ (ZAYDAN 1988: 37). Nakon toga Zejdan navodi nekoliko termina korištenih u predislamskom periodu, poput: *al-mirbā'* – „četrvtina plijena koju je vođa plemena uzimao za sebe“, *al-maks* – „porez kojeg su bespravno plaćali trgovci na pijaci“, te *rabbī* – „moj gospodaru“ (kojim su robovi oslovljavali svoga vlasnika).

6.4. Izvori arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Predislamski Arapi, kojima je objavljen islam, bili su narod koji je imao svoju tradiciju, kulturu, običaje i jezik. Njima je Kur'an objavljivan postepeno i on se svojim sadržajem doticao brojnih pojava u tom društvu, među kojima je značajno mjesto zauzimala vjerska tematika. Upoznavajući se s okolnostima njihovoga života i običaja lakše ćemo shvatiti prirodu teksta koji im je objavljen i prirodu korištene terminologije kojom se Bog obraćao tim ljudima. Vokabular Objave njima nije smio biti nepoznat, nearapski, odudarati od njihovih svakodnevnih navika, načina komuniciranja, itd.

Iako smo u definiciji spomenuli da su arapski vjersko-pravni termini u islamu *jezički izrazi čije korišćenje su uobičajili islamski pravnici*, to ne znači da je jedini izvor arapske vjersko-pravne terminologije Kur'an, nego je značajan dio njih nastajao vjekovima nakon perioda objave Kur'ana, pa sve do danas.

Pod „izvorima arapske vjersko-pravne terminologije u islamu“ misli se na izvore iz kojih su islamski pravnici crpili arapsku vjersko-pravnu terminologiju, odnosno kako je ona dospjela u njihova djela.

Sve spomenuto nas vodi do zaključka da su izvori arapske vjersko-pravne terminologije u islamu iz kojih su islamski pravnici crpili spomenutu terminologiju sljedeći:

Prvo: Kur'an i Muhamedova tradicija

Ogromna većina arapskih vjersko-pravnih termina u islamu spomenuta je u Kur'anu ili Muhamedovoj tradiciji. Jedan dio tih termina nisu bili poznati Arapima u onom terminološkom značenju u kojem su navedeni. Istina, oni su iste koristili, ali ne u onom značenju kojeg islam podrazumijeva. Time su Kur'an i Muhamedova tradicija u značajnoj mjeri obogatili leksički fond arapskog jezika, a poseban značaj odigrala je Muhamedova tradicija koja je imala ulogu tumača termina koji su korišteni u samome Kur'anu. To potvrđuje Adil Abduldžebbar Zajir ('Adil 'Abd al-Ğabbār Zāyir) kada kaže: "لقد غرست الحضارة الإسلامية في أعماق الإنسان مفاهيم جديدة في العقيدة والعبادات والمعاملات والأخلاق ما لم يألفه العرب في Islamska civilizacija je u – جاهليتهم. وبذلك بدأت مرحلة جديدة في تاريخ الحضارة تجلّى أثرها في اللغة العربية dubinama čovjeka zasadila nove pojmove vezane za doktrinu, obredoslovlje, imovinsko-pravne odnose i etiku koje Arapi nisu poznavali u preislamskom periodu. Time je otpočela nova etapa u historiji civilizacije čiji su se efekti osjetili u arapskom jeziku" (SINÂNÎ 2010: 827).

Drugi dio termina je bio poznat predislamskim Arapima, ali u drugačijem obliku ili kontekstu od onoga kojeg zagovara islam, te su, shodno potrebama vremena, transformirani u formu koja odgovara duhu islamskoga učenja. Najilustrativniji primjer ovog dijela jeste termin *ḥağğ* – „hadž“, obred koji je postojao kod Arapa još od vremena Ibrahima, ali mu je u islamu promijenjena forma i dodati određeni uslovi i propisi koji nisu postojali u predislamskom ritualu i obredima da bi se uklopio u duh islamskoga učenja.

Termini čiji su izvor Kur'an i Muhamedova tradicija su najzastupljeniji među arapskim vjersko-pravnim terminima u islamu.

Drugo: Jezička praksa preislamskih Arapa

Jedan dio arapskih vjersko-pravnih termina su koristili i preislamski Arapi u okviru svojih institucija i njima svojstvenim značenjima, a islam je ih preuzeo u istom značenju i nastavio koristiti, davajući svoj sud o njihovom pravnom statusu.

Najilustrativniji primjer ove vrste jeste termin *'itāwa* – „porez“, vrsta prodaje *bay' al-ḥaṣā* – „prodaja robe koja se određuje bacanjem kamenčića“, vrsta prodaje *bay' al-nağāš* – „podstrekivanje kupca da poveća cijenu obmanom“, *ta'sīr* – „desetina“ (vrsta poreza).

Islam je zabranio jedan dio ovih predislamskih vrsta kupoprodaje, jer u sebi sadrže jasnu obmanu i nepravdu, što je u koliziji sa osnovama islamskog učenja.

Treće: Drugi srodni i geografski bliski jezici

Širenjem islama i tadašnje arapsko-islamske države došlo je do kontakta između Arapa i drugih susjednih naroda. To je bio razlog da jedan broj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu vodi porijeklo iz drugih jezika, poput hebrejskog, persijskog ili grčkog jezika. Nekoliko tih termini navodimo kao primjer: *barīd* – „pošta“, „određena razdaljina“ (persijski), *dīnār* – „dinar“ (grčki), *ʿaskar* – „vojska“ (persijski), *zindīq* – „heretik“ (persijski), *fihris* – „indeks“ (grčki).

Bitno je napomenuti da je jedan dio tih termina korišten u Kur'anu (poput riječi *dīnār*) ili hadisu (riječ *qīrāʾ*), tj. prije širenja islamske države na prostore na kojima su spomenuti jezici dominirali.

Četvrto: Opšteprihvaćena međunarodna terminologija

S obzirom na to da je od pojave islama do danas prošlo više od četrnaest vjekova i da se islam susretao sa različitim narodima, civilizacijama i običajima, to je podrazumijevalo da se preuzme značajan broj novih pojmova i termina koje su islamski pravници koristili u svojim djelima čime su poprimili status arapskih vjersko-pravnih termina u islamu.

Pojavom savremenih naučnih dostignuća na raznim životnim poljima, poput tehnike ekonomije, bankarstva, medicine, pojavili su se novi termini na koje je islamska pravna nauka morala dati odgovor i pojasniti stav islama glede njih. Samim korišćenjem izraza u islamskoj pravnoj literaturi u formi termina, a shodno navedenoj definiciji, spomenuti izrazi postaju dijelom arapske vjersko-pravne terminologije u islamu. Tu možemo ubrojati termine: *ta'mīn* – „osiguranje“, *darā'ib* – „porezi“, *dīmūqrā'iyya* – „demokratija“, *šīk* – „ček“, *al-'aḥwāl al-šahṣiyya* – „porodično pravo“, *talqīḥ 'iṣṭinā'iyy* – „vještačka oplodnja“, itd.

6.5. Razvoj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu

Razvoj leksike je prirodna pojava u životu svih jezika i vezana je za razvoj samog ljudskog života, a na tu vrstu razvoja utiču brojni faktori: ekonomski, politički, sociološki i drugi, tako da ga nije moguće zaustaviti, kao što nije moguće zaustaviti razvoj ljudskog života. Također, razvoj jezika je odraz razvoja i promjena koje se dešavaju u određenoj govornoj zajednici.

U toku svog kraćeg ili dužeg postojanja riječi ne ostaju stalno iste, ni po svojoj formi ni po svom značenju, tj. one su izložene raznim manjim ili većim fonetskim, morfološkim i semantičkim promjenama. Među njima postoji određeno i trajno međusobno djelovanje. Uzroci tih procesa leže u samoj prirodi jezika, drugi u ljudima kao njegovim nosiocima, a treći u svijetu stvarnosti. Tako nastaju mnoge nove tvorevine, neke se stare riječi djelimično i u izvijesnom smislu mijenjaju, dok se druge gube iz stalne upotrebe (MUFTIĆ 1998: 670).

Ali Abdulvahid Vafi (‘Aliyy ‘Abd al-Wāḥid Wafī, 1901-1991) smatra da su uzroci koji su doveli do razvoja arapskog jezika sljedeći: a) smjene generacija i njihovih vrijednosti, b) uticaj drugih jezika na arapski jezik, c) geografski, psihički i sociološki faktori vezani za kulturu, civilizaciju i ideologiju naroda, d) kulturološki faktori koji se manifestuju u trudu kojeg ulažu osobe koji govore tim jezikom, ali i institucije koje imaju za cilj njegovu zaštitu i unapređenje (‘ABU ‘AWDA 1985: 47). Ibrahim Anis (‘Ibrāhīm ‘Anīs, 1906-1977) svemu tome dodaje i još neke razloge kao što su: a) upotreba (a tu ubraja: pogrešno razumijevanje i otrcanost riječi) i b) potreba za promjenom u procesu izražavanja (‘ANIS 1984: 134-151).⁴²

Širenjem arapsko-islamske države znatno se povećao leksički fond zbog toga što su životne okolnosti postale drugačije, drugačiji su postali običaji i uslovi života, a promjene su se dešavale na svim nivoima: političkom, ekonomskom i društvenom. Kao i ostale nauke, islamska pravna nauka kreirala je značajan dio novih termina, kao što je to bio slučaj i sa drugim naukama. S tim se slaže i Muhamed Kaladži (Muḥammad

⁴² Vidi i: Zarzūr, Nawāl Karīm, *Mu‘āḡam ‘alfāz al-qiyam al-‘ahlāqīyya wa taṭawuruhā al-dilālīyy bayna luġa al-ṣi‘r al-ġāhiliyy wa luġa al-Qur‘ān al-karīm*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 2001.

Qal'aġiyy) i tvrdi da je jedan od glavnih razloga razvoja termina, ali i pojave novih, širenje arapsko-islamske države i uspostavljanje kontakta sa drugim narodima i civilizacijama.

Uzroci razvoja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Mnogo je uzroka koji su kroz historiju imali uticaja i koji su doveli do semantičke promjene ili razvoja riječi, a od njih ćemo istaći sljedeće:

1. nastojanje da se koriste izrazi koji su više u skladu sa moralnošću, a posebno kada su u pitanju izrazi koji su vezani za spolna pitanja, poput izraza *lāmastum al-nisā'* – „sastajali se sa ženama“⁴³, umjesto nekog direktnijeg izraza,
2. teškoće prilikom izgovora prethodno korištenog izraza, poput riječi *mustešzir* – „grub“, koja je zamijenjena riječju *ħuff ḥašin* – „gruba mestva“,
3. suženost postojećih značenja i nemogućnost obuhvatanja novih koja su naknadno nastala, poput riječi *qitār* – „voz“, a koja u osnovi označava „skupinu deva koje jedna drugu prate“, pa je njeno značenje preneseno u savremene okolnosti i zbog sličnosti između značenja na koje ti termini ukazuju riječ *qitār* više ne znači „skupinu deva koje jedna drugu prate“, nego „voz“ (QAL' AĠIYY 1988: 20-22).

Prije nego počnemo govoriti o razvoju arapskih vjersko-pravnih termina u islamu bitno je naglasiti da njihov razvoj podrazumijeva dva nivoa:

- a) razvoj riječi iz jezičkog u terminološko značenje, i
- b) razvoj termina iz jednog terminološkog u drugo terminološko značenje.

6.5.1. Razvoj riječi iz jezičkog u terminološko značenje

Jezička osnova arapskih vjersko-pravnih termina u islamu

S obzirom na činjenicu da značajan dio arapskih vjersko-pravnih termina u islamu nije bio poznat predislamskim Arapima, postavlja se pitanje da li je Zakonodavac (ar.

⁴³ Ovako ga prevodi Besim Korkut (KUR'AN 4: 43) u kontekstu ajeta koji govori o obavezi čišćenja nakon spolnog odnosa.

al-Šāri‘) ove termine izveo iz osnovnih značenja ili ih je u osnovi postavio tako da aludiraju na pravna značenja, bez obzira na njihovu jezičku osnovu?

To je dilema koja je podijelila učenjake u tri skupine.

a) Jedan dio islamskih pravnika smatra da su termini u osnovi postavljeni da ukazuju na svoja vjersko-pravna značenja, pa je tako leksema *ṣalāt* – „namaz“ u osnovi postavljena da

b) Abu Bekr al-Bakilani (‘Abū Bakr al-Bāqillāniyy) smatra da termini imaju svoju jezičku osnovu, ali da su im dodati određeni uslovi, ograničenja i forma, te da na taj način, tj. nakon što su „modificirani“ ukazuju na nova terminološka značenja po kojima ih poznajemo.

c) Al-Gazali i Al-Razi (Al-Rāziyy) smatraju da su termini preneseni iz svojih osnovnih značenja u nova terminološka, te su putem specijaliziranja (ar. *taḥṣīs*) ili generaliziranja (ar. *ta‘mīm*) dobili nova značenja, kao što se dešava sa riječima pod uticajem običaja kada dobijaju nova značenja. Tako su riječi poput *ḥaḡḡ* – „hadž“ i *ṣawm* – „post“ koje imaju svoja jezička značenja specijalizirana novim terminološkim značenjem (AL-SÂMURRÂ’I 1990: 11).

Arapski vjersko-pravni termini u islamu usko su vezani za svoje osnovno značenje i ono je osnova za stvaranje terminološkog značenja. Kur’an i Muhamedova tradicija koristili su osnovna značenja kao osnovu za kreiranje novih terminoloških značenja.

Kao potvrdu ove teorije navest ćemo riječi Abdulvehaba Halafa koji je rekao: „كل لفظ اصطلاحاً على وضعه للدلالة على معنى عرفي بينوا أصل وضعه في اللغة وبينوا معناه الذي نقل إليه. ولهذا يقولون في كل باب العول في اللغة الزيادة وفي الاصطلاح الفقهي زيادة سهام أصحاب الفروض عن أصل المسألة. الكفالة لغة الضم وفي الاصطلاح ضم ذمة إلى ذمة في Za svaki termin, oko čijeg značenja je postignuta saglasnost, pojašnjeno je njegovo osnovno značenje u jeziku, a zatim i novo značenje koje je dobio. Zbog toga početak svakog poglavlja glasi ovako: – jezičko značenje riječi *al-‘awl* jeste 'višak', a terminološko značenje u islamskoj pravnoj nauci je 'višak udjela fiksno određenih nasljednika u odnosu na ukupan broj udjela u nasljedstvu', – jezičko značenje riječi *al-kafāla* jeste 'priklijučenje', a terminološko značenje u islamskoj pravnoj nauci je 'priklijučenje

odgovornosti jamca odgovornostima glavnog dužnika u potraživanju', – jezičko značenje riječi *al-waqf* jeste 'zabrana', a terminološko značenje u islamskoj pravnoj nauci je 'zabrana raspolaganja zadužbinom, a korišćenje njenim profitom u dobrotvorne svrhe'“ (HALLAF 1953: 239). Iz navedenog se zaključuje da je neophodna prikladnost ili sličnost između osnovnog i terminološkog značenja.

Jedan od primjera jeste i riječ *ṣawm* – „post“. Njeno jezičko značenje je „sustezanje“. Dokaz za to jeste kur'anski ajet u kojem se Merjemi sugerira sljedeće: „فَإِذَا تَرَيْتِ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا“ – „A ako vidiš čovjeka kakva, ti reci: 'Ja sam se zavjetovala Milostivom da ću šutjeti (tj. sustezati se od govora), i danas ni s kim neću govoriti'“ (KUR'AN 19: 26). Jezičko osnovno značenje riječi *ṣawm* podrazumijeva „općenito sustezanje“, dok je njegovo terminološko značenje u islamu „sustezanje od jela, pića i spolnog općenja od zore do zalaska sunca s namjerom da se to radi u ime Alaha“. Dakle, veza između njegovog osnovnog i terminološkog značenja je očita.

To potvrđuje i veliki arapski lingvista Ibn Fāris kada kaže:

”كانت العرب في جاهليتها على إرث آبائهم في لغاتهم وأدابهم ونسائلكهم وقرابينهم. فلما جاء الله جلّ ثناؤه بالإسلام حالت أحوال، ونسخت ديانات، وأبطلت أمور، ونقلت من اللغة ألفاظ من مواضع إلى مواضع آخر بزيادات زبدت، وشرائع شرعت، وشرائع شرطت فعنى الآخر الأول. فكان مما جاء في الإسلام: ذكر المؤمن والمسلم والكافر والمنافق، وأن العرب إنما عرفت المؤمن من الأمان والإيمان وهو التصديق، ثم زادت الشريعة الإسلامية شرائط وأوصافاً بها سمي المؤمن بالإطلاق مؤمناً. وكذلك الإسلام والمسلم: إنما عرفت منه إسلام الشيء ثم جاء في الشرع من أوصافه ما جاء. وكذلك كانت لا تعرف من الكفر إلا الغطاء والستر. فأما المنافق فاسمٌ جاء به الإسلام لقوم أبطنوا غير ما أظهروه، وكان الأصل في نفاقه اليربوع، ولم يعرفوا في الفسق إلا قولهم: "فسقت الرطبة" إذا خرجت عن قشرها، وجاء الشرع بأن الفسق الإفحاش في الخروج عن طاعة الله عز وجل. ومما جاء في الشرع الصلاة، وأصله في لغتهم الدعاء. وقد كانوا عرفوا الركوع والسجود، ولم يكن على هذه الهيئة... وكذلك الصيام أصله عندهم الإمساك... ثم زادت الشريعة النية، وحظرت الأكل والمباشرة وغير ذلك من شرائع الصوم. وكذلك الحج لم يكن عندهم فيه غير القصد... ثم زادت الشريعة ما زادت من شرائط الحج وشعائره؛ وكذلك الزكاة، لم تكن العرب تعرفها إلا من ناحية النماء، وزاد الشرع ما زاده فيها... وعلى هذا سائر ما تركنا ذكره من العمرة والجهاد وسائر أبواب الفقه.“

„Arap su u predislamskom periodu slijedili zaostavštinu svojih predaka po pitanju jezika, običaja, obreda i načina prinošenja žrtava. Kada je došao islam stanje se promijenilo, jer su neki obredi derogirani, a neke stvari su stavljene van snage. Također, na jezičkom planu pojedine riječi su promijenile mjesto upotrebe putem određenih

dodataka, propisa ili uslova, tako da je ono što je uslijedilo potisnulo prethodno. Islam je, između ostaloga, uveo riječi, poput: *mu'min* – „vjernik“, *muslim* – „musliman“, *kāfir* – „nevjernik“, *munāfiq* – „licemjer“, a Arapi su za riječ *mu'min* – „vjernik“ znali kroz riječi *'amān* – „sigurnost“ ili *'imān* – „prihvatanje“, „potvrda“, nakon čega je islamski vjerozakon dodao određene uslove i opise na osnovu kojih određena osoba dobija naziv *mu'min*. Isti je slučaj sa riječima *'islām* – „predanost“ i *muslim* – „osoba koja nešto predaje“, jer se pod tim podrazumijevalo predavanje nečega, nakon čega je Zakodavac dodao opise koje je dodao. Također, predislamski Arapi su pod leksemom *kufir* – „nevjernik“ isključivo mislili na „prekrivanje“ i „zaklanjanje“. Riječ *munāfiq* – „licemjer“ je nova leksema koju je islam uveo kao oznaka za osobe koje ispoljavaju nešto drugačije nego što misle, a u osnovi se za ovu leksemu znalo samo kroz primjer *nāfiqā' al-yarbū'i* – „mišija rupa“. Za leksemu *fisq* – „griješ“ znali su samo putem izreke: *fasaqat al-ruṭaba* – „izlašla je datula (iz kore)“, dok je islam uveo novo značenje za leksemu *fisq*, a to je „pretjerano zanemarivanje pokornosti Uzvišenom Alahu“. Od riječi koje je islam uveo jeste i riječ *ṣalāt* – „namaz“, koja je u jeziku preislamskih Arapa imala značenje „molitva“. Oni su znali za termine *rukū'* – „klanjanje“, kao i *suḡūd* – „podanje na tlo“, ali ne na ovaj (islamski) način... Isto je sa leksemom *ṣiyām* – „post“, koja je kod njih označavala „suzdržavanje“... zatim je islam dodao namjeru i zabranio konzumiranje jela, spolni odnos i druge propise vezane za post. Isti je slučaj sa leksemom *ḥaḡḡ* – „hadž“, koja je za njih označavala samo „namjeru“, da bi islam na to dodao uvjete i obrede, kao i sa leksemom *zakāt* – „zekat“, za koju su Arapi znali samo kroz značenje „povećanja“, nakon čega joj je islam dodao ono što je dodao. Isti je slučaj sa svim ostalim leksemama, kao *'umra* – „umra“, *ḡihād* – „borba na Alahovom putu“ i ostala poglavlja islamske pravne nauke ('IBN FÂRIS 1997: 44-46).

Dakle, riječi koje se upotrebljavaju u Kur'anu su već postojale u arapskom jeziku, ali dolaskom islama i nove vizije o svijetu i čovjeku, te su riječi transponirane u novu pojamovnu mrežu. Tako je, na primjer, riječ *nabiyy* (iz korijena *n b '*) u arapskom jeziku prije islama označavala „čovjeka koji nešto obznanjuje“, „obznanjivača“, „glasnika“, „navješćivača“. Sa dolaskom islama ona označava čovjeka koji je posebno odabran od Boga da primi Objavu mimo svih ljudi, da razglasi objavljene iskaze pamteći doslovni izvorni oblik do najtanahnijih detalja te da potom tu Objavu prenese svojoj zajednici;

Oblici razvoja riječi iz jezičkog u terminološko značenje

6.5.1.1. Semantičko ogrančavanje – restrikcija (ar. al-tahsīs al-dilāliyy)

Možda najbolje pojašnjenje ove vrste razvoja iz osnovnog u terminološko značenje daje Halid Fehmi, autor djela *Turāḥ al-ma‘āgim al-fiqhiyya fī al-‘arabiyya*: „إن الشرع أو علم، الفقه قد عمد إلى مجموعة من ألفاظ اللغة كانت تدل على عموم ما أو لها معانٍ مطلقة غير مقيدة فجاء الإسلام فحدّد دلالتها ومعناها بعينه وجبّسها أو وقفها على جانب خاص، إذا أطلقت الكلمة في هذا الميدان أو المجال العلمي الخاص انصرف الذهن إلى هذه الدلالة التي

Islam ili islamska pravna nauka je – “خصصت ولم يتوجه إلى معناها الذي كان عاماً في اللغة من قبل انتقالها

ograničila i konkretizirala značenja jedne grupe jezičkih izraza koji su ukazivali na općenito ili nesputano značenje i dala im specifično terminološko značenje, tako da kada se te riječi koriste u ovoj oblasti ili specifičnom naučnom polju, ljudski um će pomisliti na specificirano značenje, a ne na ono općenito značenje koje je bilo poznato u jeziku prije njegove promjene“ (FAHMI 2003: 251).

a) Riječ 'adān

121

b) Riječ 'umra

Osnovno značenje riječi *'umra* dolazi od glagola *'amara* što znači „posjeta“ (MUFTIĆ 2004: 1012), a njeno terminološko značenje je „obaviti umru, odnosno posjetiti Hram u Meki u *'iḥrâmu*, obavljajući *ṭawâf* i *sa'y*, bez stajanja na brdu *'Arafât*“.

c) Riječ suġūd

Osnovno značenje riječi *suġūd* dolazi od glagola *saġada* što znači „sageti se, nakloniti, sageti glavu“ (MUFTIĆ 2004: 628), a njegovo terminološko značenje je „stavljanje čela, ruku, koljena i nožnih prstiju na tlo iz pokornosti prema Alahu“.

d) Riječ ġulūl

Osnovno značenje riječi *ġulūl* znači „varanje“ ili „krađa“ (MUFTIĆ 2004: 1071), a njeno terminološko značenje je „krađa dijela plijena“, tako da je terminološko značenje ograničeno isključivo na ratni plijen, dok njegovo jezičko značenje obuhvata svaku krađu.

e) Riječ wiṣāl

Jezičko značenje riječi *wiṣāl* znači „spajanje“ (MUFTIĆ 2004: 1643), a njeno terminološko značenje u islamskoj pravnoj nauci je „spajanje dva dana u postu, između kojih nema konzumiranja hrane, pića ili spolnog općenja“.

f) Riječ qaḍf

Jezičko značenje riječi *qaḍf* je „bacanje“ ili „bljuvanje“ (MUFTIĆ 2004: 1176), a njegovo terminološko značenje u islamskoj pravnoj nauci je „optuživanje za blud na način sramoćenja ili grdnje“.

Kao što se moglo vidjeti, u svim prethodno navedenim primjerima osnovno značenje je suženo na jedno od značenja, čime je ista riječ dobila novo terminološko značenje.

6.5.1.2. Semantičko proširivanje – ekstenzija (ar. al-ta'mīm al-dilāliyy)

Ekstenzija predstavlja proširivanje značenja pojedinih riječi. Hilmi Halil za ovu vrstu jezičkog razvoja iz osnovnog u terminološko značenje kaže sljedeće: „أما تعميم الدلالة فهو – الانتقال بدلالة الكلمة من معناها المعجمي الضيق إلى دلالة أعم وأوسع منه“ Semantičko proširivanje (ekstenzija)

je prenos značenja riječi iz njenog uskog leksikološkog u šire i općenitije značenje“ (FAHMI 2003: 259).

Mnogo je primjera koje bi mogli navesti za ovu vrstu bogaćenja arapske leksike, ali od njih izdvajamo sljedeće:

a) Riječ nusuk

Osnovno značenje riječi *nusuk* je „žrtva“, „posvećenost Bogu“, „pobožnost“ (MUFTIĆ 2004: 1487). Terminološko značenje riječi *nusuk* (mnostvo riječi *nasika*) je „životinja koja se kolje nakon obavljanja hadžskih obreda“, pa je iz toga nastala nova leksema *manāsik*, tj. „hadžski obredi“. Prema tome, riječ *nusuk* više se ne ograničava samo na žrtvu, nego ima šire terminološko značenje, a to su svi obredi hadždža, među kojima je i žrtva.

b) Riječ wariq

Riječ *wariq* označava isključivo „kovani novac“ (MUFTIĆ 2004: 1631). Međutim, jedan broj islamskih pravnika smatra da ova riječ obuhvata sve što je od srebra, bez obzira da li bilo kovano ili ne.

c) Riječ 'ihlāl

Riječ *'ihlāl* znači „pojava“ ili „vikanje“ (MUFTIĆ 2004: 1586). Ista leksema se koristi za otpočinjanje hadžskih obreda, bez obzira da li njihov početak bio označen podizanjem glasa ili ne. Tako je riječ *'ihlāl* postala vezana za hadžske obrede i njeno značenje se transformiralo iz užeg značenja – „podizanja glasa“ u šire – „početak hadžskih obreda ili ulazak u *'ihrām* prilikom čega se diže glas učeći *talbiyyu*“.

d) Riječ ġārīya

Riječ *ġārīya* dolazi od korijena „ğ r y“ što znači „teći“, „desiti se“, „žuriti“ (MUFTIĆ 2004: 216), a particip aktivni ovog korijena je *ġārīya* – „brod“ ili „ženska osoba koja žuri“, i tako dalje, dok se isti termin u islamskoj pravnoj nauci koristi za „robinju“, zbog brzine kojom robinja uslužuje svoje vlasnike. Međutim, značenje riječi *ġārīya* – „robinja“ prošireno je na sve vrste robinja, bez obzira da li one bile brze, spore, stare ili mlade.

d) Riječ muḍāraba

Termin *muḍāraba* dolazi od sintagme *ḍarb fī al-'arḍ* – „putovati po Zemlji“ (MUFTIĆ 2004: 841). U preislamsko doba ljudi su jedni drugima davali novac s ciljem

da putuju u Šam (Sirija) ili Jemen i trguju tim novcem. Vremenom, ista leksema se zadržala kao termin koji označava vid poslovanja u kojem novac bude od jedne strane, a trud od druge, a zarada se dijeli između njih u skladu sa dogovorom, dok eventualni gubitak snosi ulagač novca. Ovaj termin se zadržao i u islamsko doba, s tim da je njegovo značenje prošireno na ovaj vid trgovine, bez obzira da li on podrazumijevao putovanje ili ne.

e) Sintagma *'arḍ 'ādiyya*

U predislamsko vrijeme postojao je drevni narod poznat po imenu 'Ād (MUFTIĆ 2004: 1028), o kojem se u nekoliko navrata govori i u Kur'anu. Ova leksema označava zemlju koja je pripadala narodu 'Ādu, nakon čega se njegovo značenje proširilo i ono ukazuje na svaku zapuštenu zemlju koja nema vlasnika, a 'Ādova zemlja u sebi sadrži sva spomenuta svojstva: zapuštena i koja nema vlasnika.

6.5.1.3. Semantički prenos (ar. al-'intiḳāl al-dilāliyy)

Semantički prenos ili pomjeranje značenja podrazumijeva promjenu sfere upotrebe riječi i izraza zbog pojašnjavanja značenja predstavljanjem imaginarne slike na način koji ne ostavlja mjesta sumnji i zbog progressa u duhovnoj sferi (HAFIZOVIĆ 1994: 124). Ovu vrstu razvoja Ibrahim Anīs naziva „taḡayyur maḡāl al-'isti'māl“ (ANIS 1984: 160).

Za ovaj način razvoja riječi iz jezičkog u terminološko značenje navest ćemo nekoliko primjera:

a) Riječ *rafat*

Osnovno značenje riječi *rafat* je „bestidan govor“ (MUFTIĆ 2004: 544), a u Kur'anu (KUR'AN 2: 197) ova riječ je dobila novo preneseno terminološko značenje, a to je „spolno općenje“; razlog povezivanja dva značenja jeste u tome što je bestidan govor jedan od predkoraka ka spolnom odnosu, a to je u arapskoj stilistici poznato kao *'itibāru mā sayakūn* – „uzimanje onoga što će biti umjesto onoga što jeste“ (MUFTIĆ 1995: 97), a spada u jedan od oblika metonimije (ar. al-maḡāz al-mursal), kao što je to slučaj sa groždem i vinom, s obzirom da će grožđe prerasti u vino.

b) Riječ rišwa

Osnovno značenje riječi *rišwa* – „mito“ dolazi od riječi *rišā'* – „konopac (za kofu)“ (MUFTIĆ 2004: 533). Ista leksema u hadiskim tekstovima dobila je novo preneseno terminološko značenje, a to je „mito“. Razlog povezivanja dva značenja jeste u tome što se ovaj izraz u oba slučaja koristi u vidu sredstva da bi se došlo do nečega, pa tako u osnovnom značenju „uže“ se koristi za kofu kojom se vadi voda iz bunara, a u terminološkom da bi se došlo do neke koristi.

c) Riječ yamīn

Osnovno jezičko značenje riječi *yamīn* je „desno“ ili „desna strana“ (MUFTIĆ 2004: 1687), dok je njeno terminološko značenje „zakletva“. Osnova ove riječi jeste običaj da kada se neko zaklinje ili nešto ugovara da to radi desnom rukom, pa je ime za stranu poprimilo značenje zakletve, zbog međusobne povezanosti ova dva značenja.

6.5.1.4. Jačanje značenja termina (ar. al-ruqiyy al-dilāliyy)

Nasuprot slabljenja značenja termina, pojedini termini su imali slabo značenje, pa su vremenom i upotrebom u Kur'anu dobili jače značenje od prethodnog. Jedan od primjera jačanja značenja termina jeste termin *rasūl* koji je imao općenito značenje „poslanik“, da bi upotrebom ovog termina njegovo značenje postalo jače i dobilo značenje „Božiji poslanik“.

Nasuprot jačanja, javlja se i semantičko slabljenje, jer vremenom i prekomjernim korišćenjem značenja gube na snazi. Jedan od primjera te pojave jeste riječ *kursiyy* – „stolica“, koja je nakada značila isto što i *'arš* – „prijestolje“, ali je vremenom izgubila značenje i počela da se koristi kao oznaka za bilo koju vrstu stolice (HAFIZOVIĆ 1994: 124).

Da bi mogli porediti osnovna i prenesena terminološka značenja potrebno je poći od osnovnog značenja riječi u arapskom jeziku. Od rječnika osnovnih jezičkih značenja (ar. *'uṣūl al-luġa*) koji istražuju osnove značenja riječi s obzirom na razgranatost jednog korijena i mogućnost vraćanja svih značenja u jedno osnovno značenje, možemo nabrojati sljedeće:

1. *Kitāb al-'ayn* Halila ibn Ahmeda al-Ferahidija,

2. *Kitāb al-ğamhara* Ibn Durejda,
3. *Maqāyīs al-luġa* Ibn Farisa,
4. *Al-Šihāh* Al-Dževherija,
5. *Lisān al-‘arab* Ibn Manzura,
6. *Al-Qamūs al-muḥīṭ* Fejruzabadija,
7. *Tağ al-‘arūs* Al-Zebidija (BAKRIYY 1996: 54).

Uslovi transformacije termina iz osnovnog u terminološko značenje

Transformacija ili razvoj riječi iz osnovnog u terminološko značenje mora imati svoja pravila i zakone. Kada su u pitanju arapski vjersko-pravni termini u islamu Muhamed Kaladži navodi uslove za transformaciju riječi iz osnovnog u novo, terminološko značenje:

1. postojanje minimalne veze između osnovnog i novog terminološkog značenja,
2. odabir termina među riječima koje nemaju poznato i rašireno osnovno značenje,
3. termin ne može da se odnosi na više značenja,
4. više termina ne treba koristiti za jedno značenje,
5. davanje prednosti terminima iz arapskog jezika,
6. izbjegavanje riječi koje se teško izgovoraju ili su nemoralnog značenja,
7. izbjegavanje kovanica, onoliko koliko je to moguće, i
8. obraćanje veće pažnje na značenje termina nego na formu (QAL‘AĞIYY 1998: 22-23).⁴⁴

Dominacija terminološkog nad jezičkim značenjem

Vremenom, arapska leksika je doživjela značajne promjene i osnovna značenja su prihvatila nova, prenesena; u pojedinim slučajevima osnovna značenja su postala gotovo potpuno neprepoznatljiva u poređenju sa prenesenim ili terminološkim. Tu je posebnu ulogu odigrao islam i njegov pogled na život, a samim tim i terminologija koja sve to prati. Međutim, pored islama mnoštvo je drugih faktora koji su ostavili traga na sematički razvoj arapske leksike.

⁴⁴ Više o ovome vidi: Al-Malā’ika, Ġamīl, *Fī mustalzamāt al-muṣṭalah al-‘arabiyy*, Mağalla al-mağma‘ al-‘ilmiyy al-‘irāqiyy, al-muğallad al-rābi‘ wa al-‘iṣrūn, Baġdād, 1974.

Prilikom razvoja riječi iz osnovnog u terminološko značenje, često se dešavalo da kod pojedinih riječi terminološko značenje dominira i uzme maha do te mjere da se osnovno – jezičko značenje zanemari i postane arhaično, tako da ga poznaju isključivo lingvisti.

Uzmimo kao primjer termin *'aḍān* ili *wuḍū'*: njihovo terminološko značenje poznaje gotovo svaki musliman u svijetu, bio Arap ili ne, dok njihovo osnovno jezičko značenje poznaju samo osobe čija uža naučna specijalnost ima dodira sa islamskom pravnom naukom ili arapskim jezikom.

Navest ćemo još nekoliko primjera koji potvrđuju ovu tvrdnju.

a) Jezičko značenje riječi *al-kafāla* jeste „priključenje“, a terminološko značenje u islamskoj pravnoj nauci je „garancija“, pa je terminološko značenje dominantno do te mjere da je jezičko značenje poznato samo filolozima ili stručnjacima islamskog prava;

b) osnovno značenje termina *naqd* jeste „ispitivanje kvalitete kovanog novca i razlikovanje dobrog od lošeg“, dok taj pojam pri prvom spomenu danas asocira isključivo na „kritiku“,

c) jezičko značenje termina *'adab* – „književnost“ ili „etika“ jeste „hrana“, a *'adīb* (terminološko značenje – „književnik“) je „osoba koja priprema mnogo hrane za goste“. Vremenom, ova riječ se razvila i danas ukazuje na pozitivne ljudske ideje i osjećanja ('ABU 'AWDA 1985: 20-21).

6.5.2. Razvoj termina iz jednog terminološkog u drugo terminološko značenje

Uvidom u termine koji su korišteni u mnogim poglavljima islamske pravne nauke uočavamo vidan napredak u značenju termina i obrazloženjima, koja nisu bila prisutna u prvom i drugom hidžretskom vijeku. Ako se tome dodaju mnogobrojne podjele, redoslijedi, obrazloženja i pretpostavljene situacije, tek onda se može zaključiti koliki napredak i visok nivo razvoja je doživjela ta terminologija (HALLAF 1953: 238).

Koliko se arapska vjersko-pravna terminologija u islamu razvila za samo tri vijeka govori i podatak da kada bismo uzeli neku hadisku zbirku i pročitali hadise koji se odnose na neke islamske pravne propise, a zatim pročitali neku od knjiga iz X ili XI vijeka, poput djela *Al-Mabsūṭ* Sarahsija, a poslije toga pročitali neko od djela islamske pravne nauke iz XII vijeka, poput djela *Badā'ī al-ṣanā'i* od Kasanija, jasno bi uočili

razliku i veliki napredak na polju razvoja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu. Kao potvrdu ovih navoda možemo navesti riječi Abdulvehaba Halafa kada kaže: „ومن قرأ أحكام باب معين في السنة ثم قرأه في مبسوط الإمام محمد ثم قرأه فيما دون ذلك في القرن الرابع والخامس أو ما بعدهما تبين أن „Ko bude čitao propise nekog poglavlja u knjigama Muhamedove tradicije, a zatim ih pročita u djelu Al-Mabsūt imama Muhameda, zatim istu tematiku pročita u drugim djelima napisanim u četvrtom ili petom (hidžretskom) vijeku ili kasnije od toga – jasno će uvidjeti da se redoslijed islamskih pravnih propisa i način njihovog elaboriranja vidno razvio“ (HALLÂF 1953: 237).

Kao primjer za ovu usporedbu uzet ćemo poglavlje o „pravu na prvokupnju“ (ar. šuf'a):

a) Imam Malik u djelu *Al-Muwatta* o pravu na prvokupnju (ar. šuf'a) kaže sljedeće:

"بسم الله الرحمن الرحيم كتاب الشفعة باب ما تقع فيه الشفعة: حدثنا يحيى عن مالك عن ابن شهاب عن سعيد بن المسيب وعن أبي سلمة بن عبد الرحمن بن عوف أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قضى بالشفعة فيما لم يقسم بين الشركاء فإذا وقعت الحدود بينهم فلا شفعة فيه. قال مالك وعلى ذلك السنة التي لا اختلاف فيها عندنا. قال مالك إنه بلغه أن سعيد بن المسيب سئل عن الشفعة هل فيها من سنة فقال: نعم، الشفعة في الدور والأرضين ولا تكون إلا بين الشركاء"

„U ime Alaha, Milostivog, Samilosnog. Knjiga o prvokupnji, poglavlje o onome na što se odnosi prvokupnja. Prenio nam je Jahja (Yaḥyā) od Malika (Mālik) od Ibn Šihaba (ʿIbn Šihāb) od Said ibn al-Musejjeba (Saʿīd ʿibn al-Musayyab) i Abu Seleme ibn Abdurahmana ibn Avfa (ʿAbū Salama ʿibn ʿAbd al-Raḥmān ʿibn ʿAwf) da je Alahov Poslanik presudio da postoji pravo prvokupnje u onome što nije podijeljeno među ortacima, a kada se postave granice među njima, onda se prvokupnja na to ne odnosi. Rekao je Malik: 'Ovo je prema Muhamedovoj tradiciji ono oko čega se ne razilazimo'. Malik je rekao da je čuo kako je Said ibn al-Musejjeb, upitan šta je Muhamedova praksa po pitanju prava na prvokupnju, odgovorio: 'Pravo prvokupnje se odnosi na kuće i zemlju, a može biti samo među ortacima“ (MÂLIK 1985: 713-714).

b) Al-Sahnun u djelu *Al-Mudawwana al-kubrā* o istom poglavlju navodi:

"كتاب الشفعة الأول، باب تشافع أهل الذمة. قلت لعبد الرحمن بن القاسم: هل لأهل الذمة شفعة في قول مالك؟ قال: سألت مالكا عن المسلم والنصراني تكون بينهما الدار فيبيع المسلم نصيبه، هل للنصراني فيه شفعة؟ قال: نعم أرى ذلك له، مثل لو كان شريكه مسلماً. قلت: فلو كان ذميان شريكين في دار فباع أحدهما، أ تكون لصاحبه الشفعة أم لا؟ قال: إن تحاكما إلى المسلمين حكم بينهما بالشفعة."

„Prva knjiga o pravu prvokupnje, poglavlje o pravu prvokupnje podanika islamske države. Upitao sam Abdurahmana ibn al-Kasima (‘Abd al-Raḥmān ‘ibn al-Qāsim): 'Da li po Malikovom mišljenju pravo prvokupnje važi i za podanika islamske države?' On odgovori: 'Pitao sam Malika za slučaj u kojem su musliman i kršćanin ortaci i posjeduju kuću, pa musliman odluči da proda svoj udio, da li kršćanin ima pravo prvokupnje'. On mi je odgovorio: 'Da, mislim da on ima pravo na to, kao i da je ortak musliman'. Zatim sam ga upitao: 'Kada bi dva štićenika islamske države bili ortaci, pa jedan od njih proda kuću, da li njegov ortak ima pravo na prvokupnju?' Na to je odgovorio: 'Ukoliko budu tražili stav islama, biće presuđeno da on na to ima pravo'“ (AL-SUḤNŪN 1994: 4/213).

c) Muhamed ibn Hasan al-Šejbani u djelu *Al-Mabsūṭ*, a kojeg od njega prenosi Muhamed ibn Ahmed al-Serahsi, o istom poglavlju ističe:

"كتاب الشفعة قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد شمس الأئمة وفخر الإسلام أبو بكر محمد بن أبي سهل السرخسي رحمه الله إماماً: الشفعة مأخوذة من الشفع الذي هو ضد التوتر؛ لما فيه من ضم عدد إلى عدد، أو شيء إلى شيء، ومنه شفاعته النبي صلى الله عليه وسلم للمذنبين فإنه يضمهم بها إلى العابدين، وكذلك الشفع بأخذه يضم المأخوذ إلى ملكه، فيسمى لذلك شفعة، وزعم بعض أصحابنا رحمه الله أن القياس يأبى ثبوت حق الشفعة، لأنه يتملك على المشتري ملكاً صحيحاً له بغير رضاه، وذلك لا يجوز فإنه من نوع الأكل بالباطل وتأييد هذا بقوله: صلى الله عليه وسلم (لا يحل مال امرئ مسلم إلا بطيب نفس منه)، ولأنه بالأخذ يدفع الضرر عن نفسه على وجه يلحق الضرر بالمشتري في إبطال ملكه عليه، وليس لأحد أن يدفع الضرر عن نفسه بالإضرار بغيره ولكننا نقول تركنا هذا القياس بالأخبار المشهورة في الباب، والأصح أن نقول الشفعة أصل في الشرع، فلا يجوز أن يقال: إنه مستحسن من القياس، بل هو ثابت، وقد دلت على ثبوته الأحاديث المشهورة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وعن أصحابه رضوان الله عليهم"

„Knjiga o pravu prvokupnje. Rekao je šejh, najveći imam, asketa, sunce svih imama i ponos islama, Abu Bekr Muhamed ibn Abi Sahl al-Sarahsi, da mi se Alah smiluje, putem diktata: 'Prvokupnja dolazi od riječi «par», tj. suprotno neparu, jer se jedan broj pripaja drugome ili jedna stvar pripaja drugoj. Odatle dolazi i zauzimanje poslanika Muhameda za griješnike (ar. šafā‘a), jer ih on pripaja pobožnima. Isti je slučaj sa osobom koja ima pravo na prvokupnju (ar. šaft‘), jer ona uzimanjem pripaja uzeto u svoje vlasništvo. Zato je pravo prvokupnje nazvano ovim imenom – *šuf‘a*. Neki naši drugovi, da im se Alah smiluje, tvrde da analogija ne prihvata postojanje prava na prvokupnju, jer se time kupcu bez njegove saglasnosti oduzima ispravno stečena imovina, a to nije dozvoljeno i ubraja se u bespravno uzurpiran imetak, tvrdeći da to

potvrđuje Muhamedova izreka u kojoj kaže: 'Nije dovoljeno uzeti imetak muslimana osim uz njegovu dozvolu'. Također, oni svoj stav opravdavaju i time da ukoliko on pravom na prvokupnju otklanja štetu samome sebi, da on pritome čini štetu kupcu uništavanjem njegove imovine, a niko nema pravo da nanosi štetu drugome, otklanjajući štetu od sebe. Međutim, mi smatramo da ovu analogiju treba zanemariti zbog poznatih predaja koje se prenose po pitanju ovoga poglavlja. Ispravnije je da kažemo da je pravo prvokupnje osnova u islamu, te zbog toga ne treba da se kaže da je to jedan vid analognog pravnog preferiranja, nego se radi o utemeljenoj osnovi, koju su potvrdile poznate Muhamedove izreke i izreke njegovih drugova, neka je Alah zadovoljan njima“ (AL-SARAḤSIYY 1989: 14/90).

a) Alauddin al-Kasani u djelu *Badā'i al-ṣanā'i* u istom poglavlju veli:

„(كتاب الشفعة) الكلام في هذا الكتاب يقع في مواضع: في بيان سبب ثبوت حق الشفعة، وفي بيان شرائط ثبوت حق الشفعة، وفي بيان ما يتأكد به حق الشفعة ويستقر، وفي بيان ما يبطل به حق الشفعة بعد ثبوته، وفي بيان ما يملك به المشفوع فيه، وفي بيان طريق التمليك، وبيان كفيته، وفي بيان شرط التملك، وفي بيان ما يملك به، وفي بيان الممتلك، وفي بيان الممتلك منه، وفي بيان حكم اختلاف الشفيع والمشتري، وفي بيان الحيلة في إبطال الشفعة، وفي بيان أنها مكروهة أم لا. سبب وجوب الشفعة فالكلام فيه في موضعين: أحدهما: في بيان ماهية السبب، والثاني: في بيان كفيته. الأول فسبب وجوب الشفعة أحد الأشياء الثلاثة الشركة في ملك المبيع، والخلطة وهي الشركة في حقوق الملك والجوار، وإن شئت قلت أحد الشيئين الشركة والجوار، ثم الشركة نوعان شركة في ملك المبيع وشركة في حقوقه كالشرب والطريق وهذا عند أصحابنا رضي الله عنهم...”

„Knjiga o pravu prvokupnje. Izlaganje o ovom poglavlju ćemo podijeliti na nekoliko tema: pojašnjenje razloga utvrđivanja prava na prvokupnju (ar. ḥaqq al-šuf'a); pojašnjenje uvjeta za utvrđenje prava na prvokupnju; pojašnjenje onoga čime se utvrđuje i stabilizuje pravo na prvokupnju; pojašnjenje onoga što može anulirati pravo na prvokupnju nakon njegovog utvrđenja; pojašnjenje kako se preuzima vlasništvo nad predmetom prava prvokupnje (ar. al-mašfū' fih), te kako se prenosi vlasništvo; pojašnjenje uslova za prelazak u vlasništvo; čime se predmet prava na prvokupnju prenosi u vlasništvo; pojašnjenje vezano za osobu koja preuzima vlasništvo (ar. šaft') i ono što se preuzima u vlasništvo; pojašnjenje propisa u slučaju razilaženja osobe koja ima pravo na prvokupnju i kupca; pojašnjenje pravne doskočice za poništenje prava na prvokupnju; pojašnjenje da li je pravna doskočica (ar. al-ḥīla) pokuđena ili ne; razlozi utvrđivanja prava na prvokupnju: ovdje će se govoriti o dvije stvari: a) o suštini razloga,

b) o pojašnjenju njegove forme. Prvo: razlog postojanja prava na prvokupnju je jedna od tri stvari: a) ortaštvo u vlasništvu predmeta prodaje, jer postoje dvije vrste ortaštva; ortaštvo u vlasništvu predmeta prodaje i ortaštvo u pravima koja se prodaju, poput prava na korištenje vode ili puta, a to je mišljenje naših drugova, neka je Alah zadovoljan njima...“ (AL-KÂSÂNIYY 97: 89-93).

Kroz ovih nekoliko konkretnih primjera vidjeli smo razlike između terminologije koja se koristi u istom poglavlju ali od strane različitih islamskih pravnih škola i različitih vremenskih perioda, a te razlike su:

a) razlika u upotrebljenoj terminologiji, gdje nalazimo lekseme poput: šarṭ, sabab, buṭlān, ḥaqq, ṭubūt, māhiyya i druge, koje nisu korištene u najranijim djelima islamske pravne nauke,

b) razlika u teoretijskom postavljanju teme, uvodu, uvjetima, pretpostavljenim pitanjima, što je, također, novina u odnosu na prethodne knjige koje su obrađivale istu tematiku,

c) korišćenje novih izvedenica putem derivacije, pa tako srećemo izraz *ṣaḥīḥ*, *al-maṣḥūḥ fīhi*, *ḥaqq al-ṣūf'a*, *al-ḥīla*, *tamalluk* i slične koje nisu spomenute u prvim izvorima islamske pravne nauke,

d) činjenica da su se djela islamskog prava u prvim vjekovima razvoja islamske pravne nauke ograničavala, u većini slučajeva, na citiranje sakralnih tekstova (tekstova Kur'ana ili sune), te na pokoju izreku istaknutih *ashaba*, dok su u narednim vjekovima, poput IX i X, djela islamske pravne nauke karakteristična po teorijskoj obradi tematike uz šturo navođenje citata iz sakralnih tekstova (tekstova Kur'ana ili sune), te pokoje izreke istaknutih *ashaba*.

Posebna briga za arapsku vjersko-pravnu terminologiju u islamu u prvim vjekovima dolaska islama, ali i do danas, dovela je do toga da je ona postala raširenija u muslimanskim zajednicama od terminologije bilo koje druge naučne oblasti. Njena raširenost, pa čak među običnim pukom, bila je i ostala tolika da je značajan dio arapske vjersko-pravne terminologije u islamu bio poznat među običnim narodom, dok je terminologija drugih disciplina poznata samo užem krugu stručnjaka ili korisnika u mnogim muslimanskim zemljama.

Jedan od primjena razvoja termina jeste i zamjena termina drugim leksemama koji nisu prethodno korišteni u tekstovima Kur'ana ili suni, ali ni od strane islamskih pravnika. Jedan od primjera jeste izraz *qiyâs* – „analogija“, kao jedan od izvora islamske pravne nauke. Naime, ova leksema je prvim generacijama bila poznat kao *ra'y* – „mišljenje“, „oslanjanje na razum“, na osnovu čega su islamski pravnici koji su djelovali u Iraku nazvani *'ahl al-ra'y* – „racionalisti“, da bi se vremenom leksema *qiyâs* – „analogija“ potpuno ustalila i skoro potisnula leksemu *ra'y* – „oslanjanje na razum“ (DIMITROF 1908: 5-8).

Na razvoj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu uticali su mnogobrojni faktori, od kojih izdvajamo sljedeće:

1. razvoj islamske civilizacije – s obzirom na to da su se islamski pravnici susreli sa novim običajima, pogledima na život i navikama, to je iziskivalo nove odgovore, ali i nove termine kojima bi se dao adekvatan odgovor na novonastala pitanja,
2. kodifikacija islamske pravne nauke i njene terminologije, jer su nakon kodifikacije uslijedili komentari, glose i različite obrade te vrste pravne materije,
3. naučni pristup ovoj tematici, jer je time terminologija prerasla u nauku koja ima svoja pravila i norme, pa je ova okolnost uticala da se arapski vjersko-pravni termini u islamu dodatno razviju i unaprijede,
4. mnoštvo razilaženja islamskih pravnih učenjaka dovelo je i do razvoja samih termina, a posebno zbog postojanja različitih škola ili pravaca, poput iračke i hidžaske škole ili zbog geografske udaljenosti između Arabijskog poluostrva i zemalja Magreba.

Nivoi terminološkog razvoja arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Razvoj arapske vjersko-pravne terminologije u islamu iz jednog terminološkog u drugo terminološko značenje možemo podijeliti na tri novoa: semantički, upotrebn i razvojni.

6.5.2.1. Semantički nivo (ar. al-mustawā al-dilāliyy)

Pod ovim mislimo na lekseme koje su imale svoje terminološko značenje, ali se to značenje znatno promijenilo dolaskom islama. Jedan od primjera jeste izraz *maṣraf* – „banka“, koji je nekada predstavljao „kategoriju kojoj se udjeljuje zekat“ (ar. maṣraf al-zakāt), a ne današnje značenje *maṣraf* – „banka“ koje predstavlja mjesto gdje se obavljaju financijske transakcije.

6.5.2.2. Upotrební nivo (ar. al-mustawā al-isti‘māliyy)

Poneke lekseme su vremenom dokinute i nisu više u upotrebi, da li zbog dokidanja pojedinih propisa, poput robovlasništva, gdje se terminologija vezana za ovu oblast skoro više ne koristi, ili zbog izmjena državnih sistema, poput terminologije vezane za ustroj islamske države.

Jedan od tih primjera jeste i sintagma *bayt al-māl* čiji je doslovan prevod: „kuća novca“. Ovaj izraz je označavao državnu riznicu. Međutim, vremenom je ovaj izraz zanemaren i danas se koristi sintagma *al-ḥizāna al-‘āmma li al-dawla* – „državni trezor“.

6.5.2.3. Produkcijski nivo (ar. al-mustawā al-tawlīdiyy)

Budući da u historiji islamske pravne nauke nisu postojali svi oblici aktivnosti koji su, uticajem životnih okolnosti, nastali nakon perioda Objave, zajedno sa njima nastala je i nova terminologija koja ih prati. Tako, na primjer, nisu postojali termini *saftaḡa* – „mjenica“, *dīwān* – „registar“, itd.

6.6. Semantički odnosi između arapskih vjersko-pravnih termina u islamu

Izučavanje semantičkih odnosa između arapskih vjersko-pravnih termina u islamu je važno zbog činjenice da postoji značajan broj sinonima i polisemnih izraza u arapskoj vjersko-pravnoj terminologiji u islamu.

Postoje tri vrste semantičkih odnosa između arapskih vjersko-pravnih termina u islamu.

6.6.1. Terminološka sinonimija (ar. al-tarāduf al-muṣṭalaḥiyy)

Terminološka sinonimija je međusobna jednakost značenja dvaju ili više termina (MUFTIĆ 1998: 675).

Mnoštvo je primjera ove vrste semantičkih odnosa u arapskoj vjersko-pravnoj terminologiji u islamu, a neki od njih su:

- a) Riječi *salam* i *salaf* imaju isto terminološko značenje, a to je „بيع السلعة الآجلة الموصوفة في“ – „prodaja jasno određene robe koja će naknadno biti gotova za cijenu koja će biti isplaćena prilikom sklapanja ugovora“ (QAL‘AĞIYY 1998: 249),
- b) Riječi *ḥayḍ*, *ṭamt*, *‘irāk* i *ikbār* imaju identična značenja, a ukazuju na „menstrualni ciklus kod žena“,
- c) Riječi *mahr*, *ṣadāq*, *niḥla*, *farīda*, itd. sve one predstavljaju sinonime za „vjenčani dar“ kojeg je suprug obavezan dati svojoj supruzi.

6.6.2. Terminološka polisemija (ar. al-’ištirāk al-muṣṭalaḥiyy)

Terminološka polisemija je međusobna približna sličnost značenja jednog termina (MUFTIĆ 1998: 681).

Kao i terminološka sinonimija, i terminološka polisemija ima značajan broj primjera u arapskoj vjersko-pravnoj terminologiji u islamu, a neki od njih su:

- a) Riječ *’iḥṣān* može da znači „bračni status kojim bludnik zaslužuje kaznu za preljubu“, zatim može da znači „čednost“, ali i „sloboda“,

b) Riječ *ṣadaqa* može da podrazumijeva „obavezu udjeljivanja zekata“, a može i „dobrovoljnu milostinju“,

c) Riječ *rağ'a* može podrazumijevati „čin kojim suprug vraća svoju suprugu u brak“, ali može i da znači „proživljenje nakon smrti“.

6.6.3. Terminološka antonimija (ar. al-taḏād al-muṣṭalaḥiyy)

Terminološka antonimija je međusobna potpuna suprotnost značenja nekog termina (MUFTIĆ 1998: 688).

Primjeri terminološke antonimije u islamskoj pravnoj terminologiji su:

a) Riječ *qur'* ima dva suprotna značenja, jedno je „mjesečno pranje kod žena (ar. al-ḥayḍ)“ ili „period čistoće između dva mjesečna pranja kod žena (ar. al-ṭuhr)“,

b) Riječ *bay'* podrazumijeva i „prodaju“ i „kupovinu“, kao što riječ *ṣirā'* ukazuje na ista dva spomenuta značenja.

6.7. Specifična arapska vjersko-pravna terminologija unutar islamskih pravnih škola

Postoji određeni broj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu koji se koriste isključivo unutar jedne islamske pravne škole i ne označavaju isti sadržaj pojma kojeg ima isti termin u drugoj islamskoj pravnoj školi.

Kada smo govorili o etapama razvoja islamske pravne nauke istakli smo da je treći period razvoja islamskog zakonodavstva obilježilo javljanje različitih arapskih vjersko-pravnih termina i njihova kodifikacija, ali i mnoštvo razilaženja između islamskih pravnih škola, što je imalo za rezultat značajnu podvojenost škola i njihovih terminoloških sistema.

Pod specifičnom arapskom vjersko-pravnom terminologijom u islamu unutar jedne islamske pravne škole podrazumijevamo jednu od dvije stvari:

a) postojanje terminologije koja unutar jedne islamske pravne škole ukazuje na posebna značenja. Ovdje ćemo navesti nekoliko primjera:

- 1) u hanefitskoj islamskoj pravnoj školi pod terminom *al-'imām* misli se na utemeljitelja škole Abu Hanifu, pod terminom *al-šayḥān* misli se na Abu Hanifu i Abu Jusufa, a pod *al-ṭarafān* misli se na Abu Hanifu i Muhameda ibn al-Hasana,
- 2) isti ti termini kod drugih islamskih pravnih škola znače nešto drugo, poput hanbalitske pravne škole, gdje leksema *al-šayḥān* podrazumijeva Ibn Kudamu i Medžduddina Abu al-Berekata (Mağd al-dīn Abū al-Barakāt, 1194-1254) autora hanbalitskog djela *Al-Muḥarrar fī al-fiqh*,
- 3) u šafiitskoj pravnoj školi se pod terminom *al-šayḥān* misli na dvojicu pravnika šafiitske pravne škole Abu al-Kasima al-Rafi'ija i Muhjida al-Nevavija,
- 4) u hanefitskoj pravnoj školi se termin *'aṣḥābunā* – „naši drugovi“ odnosi na osnivače hanefitske pravne škole: Abu Hanifu, Abu Jusufa i Muhameda ibn al-Hasana,
- 5) termin *al-maḏhab* označava oficijelno mišljenje u malikitskoj pravnoj školi, a ako se spomene termin *al-mašḥūr* – „poznat“ ili „čuven“, to upućuje na pravni razlaz unutar malikitske pravne škole, a općepoznato je da *al-mašḥūr* znači „ono što je mišljenje mnogih“,
- 6) termin *al-ğadīd* – „novi“ označava novi stav imama Šafi'ea nakon odlaska u Egipat, utemeljen na pisanim izvorima ili verbalnim pravnim decizijama. Nasuprot toga stoji *al-qadīm* – „stari“, a to su Šafijeva mišljenja izrečena u Iraku i zapisana u njegovoj knjizi *Al-Ḥuḡḡa* ili ono što je izrekao u vidu fetve tokom perioda boravka u Iraku,
- 7) termin *'aqwāl* – „mišljenja“ su mišljenja koja se pripisuju Šafii, dok termin *'awḡuh* – „lica“, „načini“ predstavljaju mišljenja šafiitskih pravnika koja su građena na pravilima i po metodologiji koju je postavio Šafii kao utemeljitelj škole, dok termin *ṭuruq* – „verzije“ predstavljaju različite verzije mišljenja koje prenose prenositelji mišljenja šafiitske pravne škole,
- 8) kada savremeni hanbalitski pravници spomenu termin *al-šayḥ* – „autoritet“ ili *šayḥ al-'islām* – „vrhunski islamski autoritet“ onda misle na Abu al-Abbasa Ahmeda Tekijudina ibn Tejmiju,

9) kada pravnici hanbalitske pravne škole koriste termin *'anhu* – „od njega“ misli se od imama Ahmeda, a termin *naṣṣ* – „tekst“ označava tekst imama Ahmeda (AL-ZUHAYLI 1985: 57-67).

b) druga vrsta specifične arapske vjersko-pravne terminologije podrazumijeva postojanje arapskih vjersko-pravnih termina u islamu koji imaju svoje sinonime, pa su neke islamske pravne škole odabrale jedne, a druge pravne škole druge termine. Razlog te raznolikosti jeste izvor terminologije koji je podjednako koristio oba sinonima, pa su neki islamski pravnici uzeli jedan, a drugi – drugi termin. Također, razlog raznolikosti korišćenja je što su stanovnici Medine ili Hidžaza prihvatili jedan, a stanovnici Iraka prihvatili drugi termin. Ovo ćemo pokazati i u samom rječniku koji slijedi nakon teoretskog dijela ovoga rada gdje ćemo kod svakog termina navesti njegov sinonim i koja geografska oblast ga je koristila.

Ovu pojavu ćemo ilustrovati sa nekoliko primjera.

1) Pod terminom *salam* podrazumijeva se „kupovina jasno određene robe koja će naknadno biti gotova za cijenu koja će biti isplaćena prilikom preuzimanja robe“. Za ovu vrstu ugovora stanovnici Iraka koriste termin *salam*, dok stanovnici Hidžaza koriste termin *salaf*, koji predstavlja sinonim terminu *salam*,

2) primjer ove vrste jesu i sinonimi *qirāḍ* i *muḍāraba*, tj. „vrsta partnerskog poslovanja u kojoj imamo dvije strane: jedna je vlasnik novca koji u partnerstvu učestvuje sa novcem, a drugo je radnik koji trguje sa istim novcem i njemu pripada procentualno tačno određena dobit“. Ovu vrstu partnerstva stanovnici Iraka su nazivali *muḍāraba*, jer radnik sa njim putuje – *yaḍrib fī al-'arḍ*, dok je isti kod stanovnika Hidžaza bio poznat kao *qirāḍ*.

Ovo su samo neki primjeri korišćenja termina unutar pojedinačnih islamskih pravnih škola. Iako tema našeg rada ne podrazumijeva opširnije bavljenje ovom tematikom, smatrali smo da je neophodno dati osnovne informacije o njoj, jer neki naslovi, poput djela Ismaila Salima Abdulala *Al-Baḥṭ al-fiqhiyy* i mnoga druga slična djela pod arapskom vjersko-pravnom terminologijom podrazumijevaju isključivo ovaj segment terminologije.

6.8. Značaj arapskog jezika u izučavanju arapske vjersko-pravne terminologije u islamu

Izučavanje arapskog jezika od izuzetnog je značaja za izučavanje islama uopšte, a samim tim i arapske vjersko-pravne terminologije u islamu, jer su osnovni izvori islamske pravne nauke, tj. Kur'an i Muhamedova tradicija upravo na arapskom jeziku. Govoreći o uticaju islama na razvoj arapskog jezika Teufik Muftić kaže sljedeće: „Osim istaknutog uticaja kur'anskog jezika na formiranje arapskog književnog jezika, od posebnog je značaja uopšte pojava islama i razvoj arapskog društva pod njegovim uticajem (širenje novih vidika, razvoj nauke), što je sve imalo učinka u oblikovanju samog jezika, njegove semantike, stilistike, vokabulara i drugih jezičkih karakteristika“ (MUFTIĆ 1998: 11). To potvrđujemo kur'anskim ajetom u kojem Uzvišeni Alah kaže: „إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ“ – „Objavljujemo je (tj. Knjigu) kao Kur'an na arapskom jeziku da biste razumjeli“ (KUR'AN 12: 2).

Razumljivost Kur'ana, koja se spominje u citiranom kur'anskom ajetu, odnosi se na svako vrijeme i to je jedna od njegovih karakteristika i odlika, jer, iako je neznatna vremenska razlika između preislamske poezije (ar. *al-ši'r al-ġāhiliyy*) i kur'anskog teksta, mogućnost razumijevanja kur'anskih tekstova je daleko veća nego što je to slučaj sa preislamskom poezijom. Upravo na to ukazuje sljedeći kur'anski ajet: „وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ“ – „I Kur'an je, sigurno, objava Gospodara svjetova donosi ga povjerljivi Džibril na srce tvoje, da opominješ na jasnom arapskom jeziku“ (KUR'AN 26: 192-195). Riječ *mubīn* – „jasan“ najbolje potvrđuje razumljivost kur'anskih tekstova.

Ta razlika između kur'anske leksike i stila, s jedne, te leksike i stila preislamske poezije, s druge strane je očita, što potvrđuje i 'Abu 'Avda u djelu *Al-Taṭawwur al-dilāliyy bayna luġa al-ši'r al-ġāhiliyy wa luġa al-Qur'ān al-karīm* kada kaže: „ومن الملاحظات أيضاً هذا الفرق الواضح بين لغة الشعر الجاهلي ولغة القرآن الكريم. فقارئ الشعر الجاهلي يصطدم بألفاظ كثيرة غريبة في السمع، ثقيلة على الأذن، وهي وإن كانت مفهومة ومألوفة للناس في العصر الجاهلي، إلا أن هؤلاء الناس أنفسهم وجدوا فرقاً كبيراً بينها وبين صياغة القرآن الكريم. فقارئ القرآن الكريم لا يكاد يجد لفظة غريبة في أصواتها، ثقيلة في جرسها“ – „Od zapaženih stvari, također, jeste i ova jasna razlika između jezika preislamske poezije i jezika Kur'ana Časnog.

Osoba koja iščitava preislamsku poeziju susreće se sa mnoštvom stranih riječi, koje su neuobičajene i koje paraju uši. Te riječi su bile razumljive i poznate ljudima u preislamskom periodu, ali isti ti ljudi su uvidjeli veliku razliku između njih i stila Kur'ana Časnog, jer osoba koja čita Kur'an Časni skoro da ne može naći čudnu riječ u tim glasovima, niti težak zvuk“ ('ABU 'AWDA 1985: 539).

Također, to potvrđuje i Ahmed Emin (Aḥmad Amīn) u djelu *Faḡr al-islām* kada kaže:

„صحيح أن القرآن نزل بلغة العرب، ونصه لا يحتمل الشك، وهو يُفيدنا في تعرف كثير من حياة الجاهلية العقلية فيما يَحكي من أقوال المعاندين، وفيما يصور من حياتهم الاجتماعية والاقتصادية، ولكن ألفاظه وتعبيراته ومعانيه لا تمثل لغة الجاهليين بأكملها؛ لأن القرآن استعمل ألفاظاً لم يكن يستعملها الجاهليون، وخصص ألفاظاً لمعانٍ لم يكن يخصصها الجاهليون، واستعمل استعارات ومجازات خارجة عن الدائرة التي كان يستعملها الجاهليون“

„Tačno je da je Kur'an objavljen na arapskom jeziku i da u njegov tekst ne postoji nikakva sumnja, kao i da nam, pri opisu izjava protivnika i načinu predstavljanja njihovih društvenih i ekonomskih prilika, pomaže u otkrivanju mnogih stvari iz mentalnog života preislamskog društva, ali njegove lekseme, stil izražavanja i značenja ne predstavljaju u cjelosti ljude koji su u tom periodu živjeli. To je zato jer je Kur'an koristio riječi koje oni nisu koristili i specificirao je neke riječi značenjima nepoznatim za te ljude. Također, koristio je poređenja i metaforu mimo okvira koje su preislamski Arapi koristili“ ('AMIN 2011: 64).

U drugom ajetu Uzvišeni Alah garantuje da će čuvati Kur'an od bilo kakvog iskrivljena, a samim tim i jezik na kojem je Kur'an objavljen, tj. arapski jezik: „إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا“ „Mi, uistinu, Kur'an objavljujemo i zaista ćemo Mi nad njim bdjeti!“ (KUR'AN 15: 9).

Muhamedova tradicija je izrečena, prenesena i sačuvana isključivo na arapskom jeziku. Također, sva relevantna islamska pravna djela napisana su na arapskom jeziku. U tom kontekstu Ibn-Faris kaže sljedeće: „القرآن نازل بلغة العرب، ورسول الله صلى الله عليه وسلم عربي، ومن أراد - “معرفة ما بكتاب الله عز وجل وما في سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم من كلمة عربية أو نظم عجيب لم يجد من العلم باللغة بداً“ „Kur'an je objavljen na arapskom jeziku i Božiji Poslanik je bio Arapin, pa ko bude želio saznati sadržaj knjige Uzvišenog Alaha i tradicije Muhameda, bilo da se radi o

arapskim riječima ili divnom stilu, neophodno je da nauči arapski jezik“ (‘IBN FÂRIS 1997: 64).

Zanimljivo je spomenuti da je značajan broj islamskih pravnika, iako nisu bili Arapi, dugi niz vjekova stvarao isključivo na arapskom jeziku i unutar arapsko-islamskog civilizacijskog kruga.

Učenjaci arapskog jezika, bilo da se radi o klasicima ili savremenikima, slažu se oko činjenice da je interes za izučavanje arapskog jezika tokom prvih vjekova bio motiviran željom da se, prije svega, stane u odbranu Božije riječi – Kur’ana, jer on predstavlja posljednje Božije javljanje čovječanstvu. Sve nauke i discipline koje su nastajale u prvim vjekovima nakon dolaska islama imale su prevenstveno za cilj očuvanje Kur’ana, njegovo razumijevanje, istraživanje njegovih zakona, pravila i normi, a zatim i Muhamedove tradicije. To potvrđuje Ramadan Abdutevab (Ramaḍān ‘Abd al-Tawwāb):

نشأت الدراسات العربية بفروعها المختلفة، متعلقة بالقرآن الكريم، كتاب الله العزيز، فكان القرآن هو المحور الذي دارت حوله تلك الدراسات،

التي تتعلق تعلقاً مباشراً بتفسير القرآن وتوضيح آياته وتبيين معناه واستنباط أحكام الشريعة منه أو تلك التي تخدم هذه الأغراض جميعها

„Studije arapskog jezika, sa svim različitim disciplinama vezane su za Kur'an Časni, knjigu Silnog Alaha. Prema tome, Kur'an je bio osovina oko koje su kružile sve te studije koje se direktno vežu za komentar Kur'ana, pojašnjenje njegovih rečenica i značenja, kao i za crpljenje islamskih propisa iz njega ili koje služe svim ovim ciljevima putem istraživanja njegove semantike, derivacije formi, formiranje rečenica i stilskih figura“ (FAHMI 2003: 46). A Abu Hatem al-Razi u djelu *Al-Zīna* kaže: „وكان أصحاب العربية يرون أن دراسة العربية يجب ألا تكون لشيء إلا“

„Arapski filolozi su smatrali da izučavanje arapskog jezika treba biti isključivo s ciljem služenja Kur'ana i Muhamedove tradicije“ (AL-RAZI 1994: 18). Iste navode možemo naći i kod drugih mnogobrojnih autora koji potvrđuju ovu činjenicu (MUHTAR OMAR 1988: 80).

Iako se naučna terminologija kod Arapa veže za nastanak i razvoj samih nauka, bitno je istaći važnu činjenicu – da je Kur’an odigrao ključnu ulogu u razvoju različitih nauka, jer je sve bilo u službi komentara Kur'ana i pojašnjavanja kur'anskih pojmova, značenja i strukture.

Islamski filolozi su, upravo zbog toga, smatrali da su deskripcija, izučavanje i čuvanje arapskog jezika i svega što je vezano za njega, ustvari, zaštita same vjere i Božije objave koja se manifestuje kroz Kur'an.

Abu Mensur al-Sealibi ('Abū Maṣṣūr al-Ta'ālībīy, 961-1038) u knjizi *Fiqh al-luġa* o značaju izučavanja arapskog jezika kaže sljedeće: „والعربية خير اللغات والألسنة، والإقبال على تفهمها „ – „Arapski jezik je najbolji jezik, a posvećivanje pažnje njegovom izučavanju je vjerska obaveza, jer on predstavlja naučno oruđe, ključ shvatanja vjere i uzrok uspjeha u životu i nakon smrti“ (AL-TA'ALIBIYY 2000: 29).

Također, Al-Sujuti smatra da: „لا شك أن علم اللغة من الدين لأنه من فروض الكفايات وبه تعرف معاني ألفاظ – القرآن والسنة“ Nema sumnje da je izučavanje (arapskog) jezika dio vjere, jer spada u kolektivnu obavezu (ar. furūd al-kifāya), jer se njima dokućuju značenja leksike Kur'ana i Muhamedove tradicije“ (AL-SUYUTĪY II s. a.: 2/302).

Neosporna je činjenica da skoro ukupna vjersko-pravna terminologija u islamu vodi porijeklo iz arapskog jezika.

Razlog za to je više nego jasan. Kur'an, kao Božija objava, objavljen je na arapskom jeziku. Muhamed, Božiji poslanik, bio je Arapin, a jezik njegove tradicije, takođe, je bio arapski jezik. Dakle, dva osnovna izvora islama i islamske pravne nauke su na arapskom jeziku. Ako se tome doda da je ogromna većina muslimana i muslimanskih velikana stvarala isključivo na arapskom jeziku i djelovala unutar tog civilizacijskog kruga nekoliko vjekova, onda je povezanost vjersko-pravne terminologije u islamu s arapskim jezikom više nego očita i razumljiva.

Vjersko-pravna terminologija u islamu je, kako smatra Mustafa Kutb Sanu (Muṣṭafā Quṭb Sānū), autor rječnika *Mu'ğam muṣṭalahāt uṣūl al-fiqh*, prije svega svoje utemeljenje ima u arapskom jeziku. Vjersko-pravna terminologija u islamu oslanja na osnovna značenja leksema, a islamska pravna nauka je tâ značenja putem jezičkih pravila promijenila i dala im nova značenja (SANU 2000: 15-20).

Međusobni odnos islama, a pod islamom podrazumijevamo sve nauke proistekle iz njega, i arapskog jezika karakteriše uzajamni uticaj, jer je islam naglasio čistotu i bogatstvo arapskog jezika i sačuvao ga od iskrivljavanja i izumiranja, prvenstveno kroz Kur'an i Muhamedovu tradiciju. Zauzvrat, arapski jezik je bogatstvom izraza i

fleksibilnošću svojih značenja pomogao da islam bude shvaćen kao fleksibilna i univerzalna vjera.

Značajna uloga koju je objava Kur'ana odigrala u očuvanju arapskog jezika najviše se ogleda u objedinjavanju tada postojećih dijalekata Arabijskog poluostrva u jedan naddijalekt, odnosno dijalekt plemena Kurejš, kao najpoznatijeg i najprihvatljivijeg dijalekta među Arapima, zbog činjenice da je Meka bila ekonomski centar Arabijskog poluostrva i da su ga, samim tim, ostala arapska plemena poznavala. Objavom Kur'ana kurejšitski dijalekt je uzet kao osnovni dijalekt i time se sačuvalo jezičko jedinstvo Arapa, ali i učinio veliki korak ka svakom drugom obliku jedinstva.

Kada smo govorili o uslovima tvorbe arapskih vjersko-pravnih termina u islamu vidjeli smo da jedan dio autora uslovljava da se termin, prije svega, formira na arapskom jeziku, jer je to jezik svih izvora islamske pravne nauke i jezik na kojem je nastala vjersko-pravna terminologija u islamu, što potvrđuje značaj arapskog jezika u njenom izučavanju.

Međutim, i pored toga postoji jedan broj termina koji ne vodi porijeklo iz arapskog jezika, bilo da se radi o riječima čiji korijen je iz arapskog jezika, ili koje su arabizirane ili prevedene na arapski jezik.

Muhamed Revas Kal'adži u predgovoru svog *Mu'ğam luğa al-fuqahā'* navodi desetine vjersko-pravnih termina u islamu koji su preneseni iz drugih jezika, poput persijskog, grčkog, latinskog i drugih jezika (QAL' AĞIYY 1988: 19-20). To potvrđuje i Sināni Sināni:

„ولقد لجأ الفقهاء إلى استعمال بعض المصطلحات التي لم يكن لها وجود من قبل في لغة العرب، وذلك حينما لا تتسع لغة العرب الجاهليين لاستيعاب المفاهيم الجديدة التي تولدت مع توسع مباحث علم الفقه "فقد أخذوا في نقل قسم من الألفاظ الأعجمية بعد تعريبها والتصرف بها"، كما لجؤوا إلى الاشتقاق والتوسع في الكناية والجاز“

„Islamski pravници su posegnuli za korištenjem terminologije koja nije postojala u arapskom jeziku, jer jezik preislamskih Arapa nije mogao obuhvatiti nove pojmove koji su nastali širenjem studija vezanih za islamsku pravnu nauku. Zbog toga su u arapski jezik počeli prenositi pojedine strane riječi, nakon procesa njihove arabizacije i prilagođavanja, tako što su koristili derivaciju, te proširenja značenja riječi putem alegorije i metafore“ (SINÂNÎ 2010: 832).

Dakle, nije se ograničavalo isključivo na riječi iz arapskog jezika nego su korištene i riječi arabizirane iz drugih jezika. Upravo zbog toga postoje riječi u arapskom jeziku poznate kao *arabizirane strane riječi* (ar. al-'alfāz al-mu'arraba) i *strane riječi koje su ostale nepromijenje ili su doživjele neznatnu promjenu u arapskom jeziku* (ar. al-'alfāz al-dahila). Razlog korišćenja stranih izraza jeste nastajanje novih pojmova koje jezik preislamskih Arapa nije obuhvatao, pa su Arapi bili prisiljeni da putem derivacije, metafore, arabiziranja, prevoda ili kovanja unesu nove lekseme u arapski jezik.

Islamski pravници su, u velikoj mjeri, putem izučavanja i korišćenja arapskih vjersko-pravnih termina u islamu obogatili arapski jezik novim terminima i konstrukcijama, što potvrđuju mnogi stručnjaci.

"إن الاطلاع على كتب الفقه بين الثراء الكبير الذي احتوته أبوابه من المصطلحات، فلونظرنا إلى باب الميراث مثلاً لوجدنا: الميراث والفرائض، الشروط والموانع، الرق والقتل، المرتد والزندق، اختلاف الدين واختلاف الدارين، القضاء والتنفيذ، النصف والرابع، الثمن والثلاثين، الثلث والسدس، الأكدرية والحجرية، أولاد الأعيان وأولاد العلات، العصبية والنسبة، المنبرية والعمرتان، الخرقاء والغراء وكذلك: الحجب والعول والرد، والمفقود والغرقى والمهدمى والحرقى، وعدد كبير من المصطلحات اختص بها باب الميراث في الفقه وكلها ألفاظ نقلت من معناها اللغوي العام واختصت بدلالة متعلقة بميراث الميت وتقسيمه"

„Uvid u islamsku pravnu literaturu pojašnjava kakvo veliko terminološko bogatstvo sadrže njihova poglavlja. Kada bi se posmatralo poglavlje o nasljednom pravu (ar. mīrāt) našli bi sljedeće termine: *al-mīrāt* – „nasljedstvo“, *farā'id* – „dijelovi nasljeđa“, *šurūt* – „uvjeti“, *mawānī* – „prepreke“, *riqq* – „robovlasništvo“, *qatl* – „ubistvo“, *murtadd* – „otpadnik od vjere“, *zindīq* – „heretik“, *'ihṭilāf al-dīn* – „razlika u vjerskoj pripadnosti“, *'ihṭilāf al-dārayn* – „boravak u dvije različite države“, *qaḍā'* – „sudstvo“, *tanfīd* – „izvršenje (sudske odluke)“, *nisf* – „polovica“, *rub 'u* – „četrvtina“, *tumun* – „osmina“, *tuluṭān* – „dvije trećine“, *tuluṭ* – „trećina“, *sudus* – „šestina“, *'akdariyya*, *ḥağariyya*, *'awlād al-'a'yān*, *'awlād al-'allā*, *al-'aṣaba*, *al-nisba*, *al-minbariyya*, *al-'umariyyatān*, *al-ḥarqā'*, *al-ğarrā'*. Također, tu su i *ḥağb*, *'awl*, *radd*, *mafquḍ* – „izgubljena osoba“, *ğarqā* – „utopljenici“, *hadmā* – „žrtve urušavanja“, *ḥarqā* – „žrtve požara“ i veliki broj drugih termina koji su vezani isključivo za poglavlje o nasljeđivanju u islamskom pravu. Sve su ovo termini čija su opšta jezička značenja

specijalizirana i prenesena u terminološka značenja vezana za nasljedstvo umrloga i način njegove raspodjele“ (SINANI 2010: 830).

7. RJEČNIK ARAPSKIH VJERSKO-PRAVNIH TERMINA U ISLAMU

7.1. Dosadašnja iskustva na polju izrade rječnika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu

Nije mali broj arapskih lingvista ili islamskih pravnika koji su se opredjelili za sastavljanje rječnika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu i to opredjeljenje realizovali u stvarnosti. Nedvojbeno je najobimniji i najznačajniji poduhvat te vrste izrada kuvajtske *Islamske pravne enciklopedije* u 45 tomova, gdje je sakupljen i pojašnjen ogroman broj arapskih vjersko-pravnih termina u islamu po abecednom redoslijedu.

Pored kuvajtske *Islamske pravne enciklopedije* možemo izdvojiti još nekoliko autora koji su svoj trud posvetili izradi sličnih rječnika:

- a) Nezih Hamad (Nazīh Ḥammād), autor rječnika *Mu'ğam al-muṣṭalahāt al-'iqtiṣādīyya fī luġati al-fuqahā'*,
- b) Mahmud Abdurahman Abdulmun'im (Maḥmūd 'Abd al-Raḥmān 'Abd al-Mun'im), autor rječnika *Mu'ğam al-muṣṭalahāt wa al-alfāz al-fiqhiyya*,
- c) Muhamed Revas Kaladži (Muḥammad Rawās Qal'aġiyy), autor rječnika *Mu'ğam luġati al-fuqahā'*,
- d) Sa'di Abu Džejb (Sa'dī 'Abū Ġayb), autor rječnika *Al-Qamūs al-fiqhiyy*,
- e) Nedžmudin al-Nesefi (Nağm al-dīn al-Nasafiyy), autor rječnika *Ṭilba al-ṭalaba*,
- f) Kasim ibn Abdullah al-Kunevi (Qāsīm ibn 'Abd 'Allāh al-Qūnawiyy), autor rječnika *'Anīs al-fuqahā'*,
- g) Jahja Murad (Yaḥyā Murād), autor rječnika *'Ithāf al-bariyya bi al-ta'rīfāt al-fiqhiyya wa al-'uṣūliyya*.

Na južnoslavenskim jezicima ne postoji nijedan rječnik arapskih vjersko-pravnih termina u islamu, pa se nadamo da će ovaj rad predstavljati značajan doprinos izučavanju islamske pravne nauke i njene terminološke strane na našim prostorima. Pored *Leksikona islama* Nerkeza Smailagića i *Enciklopedije islama* Sirila Glasa (Cyrila Glasse), do sada nije bilo pokušaja izrade rječnika ili prevoda sličnih na

južnoslavenskim jezicima koji tretiraju islamsku terminologiju općenito, a tako ni arapsku vjersko-pravnu terminologiju u islamu.

7.2. Metode izrade rječnika arapskih vjersko-pravnih termina

Pomno iščitavajući rječnike arapskih vjersko-pravnih termina u islamu dolazimo do zaključka da su njihovi autori, prilikom njihovog sastavljanja, koristili dva metoda.

7.2.1. Tematski metod

Ovim metodom obrađena je arapska vjersko-pravna terminologija u islamu vezana za jedno polje islamske pravne nauke (ar. *madrassa al-tartīb al-fiqhiyy*). Prednost ove metode je u tome što sve termine jednog polja islamske pravne nauke nalazimo na jednom mjestu, a nedostatak je što slabo upućeni u islamsku pravnu nauku, koji žele da pronađu značenje nekog arapskog vjersko-pravnog termina, neće biti u stanju da to učine, jer je teško znati kojem polju islamske pravne nauke pripada.

Najznačajniji autori koji su koristili ovaj metod su:

- a) Jahja Murad (Yahyā Murād), autor rječnika *’Itḥāf al-bariyya bi al-ta’rīfāt al-fiqhiyya wa al-’uṣūlīyya*,
- b) Muhamed ibn Ali ibn al-Hasan al-Kal’i (Muḥammad ’ibn ‘Alī ’ibn al-Ḥasan al-Qal’iy), autor djela *Al-Lafẓ al-mustaḡrab min šawāhid al-muḥaddḍab (Al-Qāmūs al-fiqhiyy)*,
- c) Nedžmudin al-Nesefi (Nağm al-dīn al-Nasafīyy), autor rječnika *Ṭilba al-ṭalaba*,
- d) Kasim ibn Abdullah al-Kunevi (Qāsim ’ibn ‘Abd ’Allāh al-Qūnawīyy), autor rječnika *’Anīs al-fuqahā’*.

Kao uzorak za analizu uzećemo djelo *Ṭilba al-ṭalaba*. Autor u predgovoru knjige navodi razlog pisanja rječnika, ali ne i metod, ostavljajući nama da analizirajući njegovo djelo shvatimo na koji se metod oslanjao pri izradi ovog rječnika.

S obzirom na to da Al-Nesefi spada u grupu autora koji su svoj rječnik arapskih vjersko-pravnih termina u islamu pisali prema tematskom metodu, teme i redoslijed kojih se pridržavao u svom rječniku su sljedeće:

39- كتاب الدعوى	20- كتاب الإباق	1- كتاب الطهارة
40- كتاب الإقرار	21- كتاب المفقود	2- كتاب الصلاة
41- كتاب الوكالة	22- كتاب الغصب	3- كتاب الزكاة
42- كتاب الكفالة والحوالة	23- كتاب الوديعة	4- كتاب الصوم
43- كتاب الصلح	24- كتاب العارية	5- كتاب المناسك
44- كتاب الرهن	25- كتاب الشراكة	6- كتاب النكاح
45- كتاب المضاربة	26- كتاب الصيد	7- كتاب الرضاع
46- كتاب المزارعة	27- كتاب الذبائح	8- كتاب الطلاق
47- كتاب الشرب	28- كتاب الأضاحي	9- كتاب العتاق
48- كتاب الأشربة	29- كتاب الوقف	10- كتاب المكاتب
49- كتاب الإكراه	30- كتاب الهبة	11- كتاب الولاء
50- كتاب الحجر	31- كتاب البيع	12- كتاب الأيمان
51- كتاب المأذون	32- كتاب الصرف	13- كتاب الحدود
52- كتاب الديات	33- كتاب الشفعة	14- كتاب السرقة
53- كتاب الوصايا	34- كتاب القسمة	15- كتاب السير
54- كتاب الفرائض	35- كتاب الإيجارات	16- كتاب الاستحسان
55- كتاب الخنثى	36- كتاب أدب القاضي	17- كتاب التحري
56- كتاب الحيل	37- كتاب الشهادات	18- كتاب اللقيط
57- كتاب الاستحلاف والتركية	38- كتاب الرجوع عن الشهادات	19- كتاب اللقطة

Iz navedenog i uvida u sām rječnik može se zaključiti da se Al-Nesefi razlikovao od svojih prethodnika u redoslijedu samih poglavlja i nije dijelio poglavlja na manje cjeline. Prilikom obrade termina obrađivao bi prvo njegovo jezičko značenje, zatim sve sinonime koje sadrži naslov tog poglavlja, a zatim bi dodatno pojasnio termin, spominjući odgovarajuće sakralne tekstove koji se odnose na temu naslova. Bitno je istaći da se Al-Nesefi nije upuštao u rasprave i detaljne pravne propise, jer je jasno naglašavao da se tim nije želio baviti u svojoj knjizi.

Pored ovoga općenito tematskog metoda, postoji značajan broj rječnika koji, pored spomenutih poglavlja, sadrže i biografije pojedinih islamskih pravnih velikana, najčešće jedne pravne škole. Takav primjer je djelo *Al-Lafz al-mustagrab min šawāhid al-muḥaddab* Al-Kalija. On je nakon 15 poglavlja, sličnih prethodno navedenim, naveo pet kategorija biografija:

الباب الأول: ذكر أسماء الرواة التي يكثر فيها التصحيف والتحريف

الباب الثاني: ذكر أسماء المكينين من الرواة ثم النساء

الباب الثالث: بيان من ذكر بلقب أو نسب

الباب الرابع: فيمن ذكر من غير اسم ولا كنية ولا لقب ولا نسب

الباب الخامس: في بيان ما وقع فيه الوهم

7.2.2. Alfabetiski metod

Ovaj metod se temelji na alfabetskom redoslijedu termina, gdje se ostavlja mogućnost čitaocu ili istražiocu da na jednostavan način pronađe potreban termin.

Prednost ove metode jeste u lakhoći pronalaska termina, pa čak i kad se termin koristi u više oblika nastoji se ukazati na ono mjesto gdje je isti detaljnije pojašnjen, a manjkavost je njihova tematska raštrkanost po čitavom rječniku. Među zagovornicima ove metode ima onih koji pri redoslijedu suglasnika obraćaju pažnju samo na korijenske suglasnike, dok drugi uzimaju vanjski oblik termina, bez uzimanja u obzir njegove korijenske osnove.

Od autora koji su u svojim rječnicima koristili ovaj metod izdvajamo:

- a) Muhamed Revas Kal'adži (Muḥammad Rawās Qal'aḡiyy), autor djela *Mu'ḡam luḡa al-fuqahā'*,
- b) Sadi Abu Džejb (Sa'dī 'Abū Ġayb), autor rječnika *Al-Qāmūs al-fiqhiyy*,
- c) Kuvajtska islamska pravna enciklopedija – (ar. *Al-Mawsū'a al-fiqhiyya*).

Kao što je to bio slučaj i sa tematskim metodom, i alfabetski metod je korišten za sastavljanje značajnog broja rječnika koji, pored termina, sadrže i biografije pojedinih islamskih pravnih velikana, najčešće jedne pravne škole. Takav primjer je djelo *Tahdīb al-'asmā' wa al-luḡāt* Al-Nevavija.

7.3. Rječnik arapskih vjersko-pravnih termina

7.3.1. Uvodne napomene

Prije nego pređemo na navođenje termina u rječniku arapskih vjersko-pravnih termina u islamu smatram da je potrebno da napomenem nekoliko bitnih stvari:

a) cilj rječnika arapskih vjersko-pravnih termina u islamu nije pobrojati i obuhvatiti sve termine, nego nabrojati nekoliko stotina najznačajnijih termina i pojasniti njihova značenja;

b) prilikom sastavljanja ovog rječnika koristit će se alfabetski metod, o kojem smo prethodno govorili. I pored toga, smatramo da je prvi metod u znatnoj mjeri praktičniji, posebno ako se radi isključivo o rječniku, jer se spomenuti nedostatak može otkloniti tako što bi se na kraju rječnika u posebnom indeksu termina pobrojali svi termini i pojasnila stranica na kojoj se oni nalaze;

c) prilikom traganja za značenjima i definicijama određenih termina, koristili smo metod indukcije, pri čemu smo konsultovali nekoliko djela i uspjeli doći do općeprihvatljive definicije;

d) značenja pojedinih termina su naslonjena samo na jednu islamsku pravnu školu, najčešće hanefitsku pravnu školu kojoj pripadaju muslimani Balkana, a razlog ograničavanja jeste u tome što bi za spominjanje mišljenja drugih pravnih škola bio potreban znatno veći prostor, a to nije zadaća ovoga rada;

e) prilikom navođenja termina spomenućemo nekoliko njegovih terminoloških značenja (čak i ona koja nisu iz domena islamske pravne nauke) i nekoliko osnovnih značenja koja smo najčešće crpili iz Muftićevog *Arapsko-bosanskog rječnika*, ali i drugih rječnika, poput rječnika *Al-Mu‘ğam al-wasīf* i drugih;

f) nećemo posezati za citatima iz Kur’ana ili Muhamedove tradicije, koji spominju određeni termin, jer smatramo da obim ovoga rada nije za to predviđen;

g) prilikom sastavljanja ovog rječnika oslanjali smo se na sljedeća djela iz domena islamske pravne nauke: *Al-Fiqh al-‘islāmiyy* Vehbe al-Zuhajlija, *Hanefijski fikh* Abdulhamida Tuhmaza (‘Abd al-Ḥamīd Ṭuhmāz), *Bidāya al-muğtahid* Ibn Rušda (‘Ibn Rušd), *Al-Hidāya* Al-Marginanija (Al-Margināniyy), *Kifāya al-‘ahyār* Al-Husnija (Al-

Ḥuṣṣniyy), *Al-Muḡnī* Ibn Kudame al-Makdisija ('Ibn Qudāma al-Maqdisiyy), čime su obuhvaćene sve četiri najrasprostranjenije islamske pravne škole, kao i djela komparativnog islamskog prava;

h) prilikom odabira termina koje smo uvrstili u ovaj rječnik koristili smo najfrekventnije termine, tako da se nismo ograničili samo na neku specifičnu oblast islamske pravne nauke, iako je moguće da je bilo i poznatijih termina koji nisu uvršteni, međutim, odabir navedenih bio je rezultat istraživanja spomenute literature.

**RJEČNIK ARAPSKE VJERSKO-PRAVNE TERMINOLOGIJE
U ISLAMU**

1. ‘Ayb (عَيْب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> „nedostatak u robi koji umanjuje njen obim, vrijednost ili želju za njom; islamski pravници ga dijele na neznatan (yasīr) i veliki (fāḥiṣ)“ <i>Osnovno značenje:</i> nedostatak, mana, greška
2. ‘Aqd al-ḍimma (عَقْدُ الدِّمَّةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ugovor između muslimanske države i sljedbenika Knjige na osnovu kojeg oni plaćaju glavarinu (ḡizya), a zauzvrat im se jamči i garantuje sloboda vjere i zaštita od strane države, dok za razliku od muslimana nisu obavezni davati zekat, niti učestovati u odbrani zemlje od vanjskog neprijatelja <i>Osnovno značenje:</i> ugovor o jamstvu, garanciji; zaštiti
3. ‘Āqila (عَائِلَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osobe koje su krvno vezane za osobu i koje snose krvarinu (diyya) u slučaju da osoba počini ubistvo; neki tvrde da je to očeva uzlazna i silazna linija, dok drugi tvrde da se radi o ‘asabi <i>Osnovno značenje:</i> razboritost; krvno srodstvo; vezivanje; sprječavanje Veza između jezičkog i terminološkog značenja može biti zbog dva razloga: a) zato što se krvarina <i>veže</i> u dvorištu najbližih ubijenog, i b) jer krvarina <i>sprječava</i> prosipanje druge krvi
4. ‘Aqīqa (عَقِيقَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> životinja koja se kolje, obično, sedmi dan nakon rođenja novorođenčeta, a tom prilikom se šiša njegova kosa; za muško dijete se kolju dvoje bravčadi, a za žensko jedno <i>Osnovno značenje:</i> raspuknuće; žrtvena ovca; nepokornost; dlaka zametka

5. 'Aql (عقل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) podobnost za shvatanje i prihvatanje vjerskih obaveza (ar. taklīf) i uslov za ispravnost pravnih postupaka, poput kupoprodaje, sklapanja ugovora, itd, jer je općenita vjerska podobnost i zrelost uslovljena razumom; b) krvarina za ubistvo <i>Osnovno značenje:</i> zatvoriti, uhapsiti; zabraniti; pojmiti; postati zreo; opametiti se; dati krvarinu za ubijenog
6. 'Arāyā (عَرَائِيَا)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kupovina svježih za približan iznos suhih datula <i>Osnovno značenje:</i> datula data drugom da je obere; davanje na korišćenje bez naknade, posudba
7. 'Arafāt (عَرَافَات)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjesto gdje stajanjem hodočasnici krunišu svoje hodočašće devetog dana mjeseca dū al-hiġġa; stajanje na njemu ima status glavnog stuba hodočašća u islamu <i>Osnovno značenje:</i> ime mjesta udaljenog 12 milja od Meke
8. 'Ariyya (عَارِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> davanje nečega na korišćenje bez uzimanja naknade <i>Osnovno značenje:</i> davanje na korišćenje bez naknade, posudba
9. 'Aṣāba (عَصَبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svaki muški rođak kojeg sa mrtvacem ne spaja ženska osoba, a to su: otac, sinovi i svi muški rođaci sa očeve strane; nazvani su tim imenom jer <i>okružuju</i> čovjeka; ova vrsta rodbinske veze ima status <i>al-'aṣāba bi al-naḥs</i>; druga vrsta je <i>al-'aṣāba bi al-ġayr</i>, a podrazumijeva žene čiji udio u nasljedstvu iznosi polovinu i dvije trećine koje sa svojim sestrama postaju <i>'aṣāba</i>, a to su: kćerke, unuke (kćerke kćerki) i sestre; treća vrsta je <i>al-'aṣāba ma'a al-ġayr</i>, a obuhvata svaku blisku žensku osobu koja predstavlja rodbinu sa drugom ženskom osobom, poput sestre sa kćerkom

	<i>Osnovno značenje:</i> previti (ranu); žila; savez; rodbina po ocu; koji okružuju
10. ‘Asb al-fahl (عَسْبُ الْفَحْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> naknada koja se uzima za iznajmljivanje mužjaka za oplodnju <i>Osnovno značenje:</i> oplodnja
11. ‘Atama (عَتَمَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) prva trećina noći nakon sumraka; b) <i>ṣalāt al-‘atama</i> : jacija-namaz, posljednja obavezna dnevna molitva <i>Osnovno značenje:</i> zakašnjenje; prolazak prve trećine noći
12. ‘Awāriḍ al- ’ahliyya (عَوَارِضُ الْأَهْلِيَّةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> stanja koja zbog poremećaja sposobnosti sprječavaju potpunu ili djelimičnu sposobnost realizacije postupaka koji se nesmetano realizuju u stanju potpune sposobnosti; u tom slučaju ti postupci mogu biti pravno neispravni ili da budu uslovljeni saglasnošću staratelja koji na to ima pravo; islamski pravnici ih dijele na dva dijela: a) stečeni poremećaji (ar. ‘awāriḍ muktasaba), a to su poremećaji na koje je čovjek imao mogućnost uticaja i tu spadaju: neznanje, opijenost, i b) urođeni poremećaji (ar. ‘awāriḍ samāwiyya), a to su Bogom dati poremećaji na koje čovjek nije mogao uticati, a tu spadaju: zaborav, bolest, smrt <i>Osnovno značenje:</i> smetnje sposobnosti
13. ‘Awl (عَوْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> povećanje broja fiksno određenih nasljednika u nasljedstvu, uz manjak udjela koje zaslužuju nasljednici <i>Osnovno značenje:</i> podignuti; prevagnuti; izdržavati
14. ‘Awra (عَوْرَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dijelovi tijela (avret) koje je obavezno pokriti i koje je zabranjeno da niko izuzev mahrema može vidjeti; kod muškarca ‘awra je sve između koljena i pupka, a kod žena

	čitavo tijelo, osim lica, šaka i stopala <i>Osnovno značenje:</i> stidno mjesto; manjkavost; dijelovi tijela koje čovjek treba da pokriva; sve čega se čovjek treba stidjeti; nešto što je nezaštićeno
15. ‘Ibâda (عِبَادَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> propisana djela koja se čine s ciljem približavanja Bogu, poput namaza, posta, zekata, hadža <i>Osnovno značenje:</i> poniznost, blagost; snaga; otpornost
16. ‘Idda (عِدَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> period u kojem žena ne može sklopiti novi brak, a nakon kojeg se može preudati nakon smrti muža ili poslije razvoda braka; svrha ovog pričeke je provjera da li je razvedenica trudna ili ne, a u slučaju smrti supruga i jedan vid žala za njim; postrazvodni priček ima status obaveze nakon sklopljenog braka ili nakon osamljivanja koje proizvodi pravne posljedice (ar. ḥalwa ṣaḥīḥa) <i>Osnovno značenje:</i> rok; brojanje; izvjestan broj
17. ‘Îna (عِيْنَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prodaja i predaja robe za određenu cijenu koja će se naknadno platiti, a zatim kupovina gotovinom iste za manji iznos od prve cijene; ovim se hoće sklopiti ugovor o kreditiranju, ali u obliku ugovora o kupoprodaji <i>Osnovno značenje:</i> kredit; davanje unaprijed; lijep izgled
18. ‘U(a)rbūn (عُرْبُون)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> davanje jednog dijela sredstava (kapare) kao dokaza iskrene namjere da se isplati ostatak cijene robe, s tim da će se taj iznos, u slučaju zaključivanja ugovora i isplaćivanja ostatka sredstava, smatrati dijelom ukupne cijene, a ako se odustane od zaključivanja ugovora, ta sredstva pripadaju prodavaču <i>Osnovno značenje:</i> kapara, avans, zalog
19. ‘Umariyatān	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dva poznata slučaja u

(عَمْرِيَّتَانِ)	islamskom nasljednom pravu gdje su nasljednici: a) muž i dvoje roditelja, b) supruga i dvoje roditelja, a koja je prvi riješio ‘Umar ‘ibn al-Ḥaṭṭāb <i>Osnovno značenje:</i> dva Omerova nasljedno-pravna rješenja
20. ‘Umra (عُمْرَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> “malo hodočašće Kabe“ u vidu obilaženja oko Ka‘be i bržeg hoda (sa‘ya) između brda Safe i Merve u specifičnoj odjeći (ihramu); za umru važe isti uslovi kao i za hadždž, osim što se razlikuje od hadždža u činjenici da nije vremenski ograničena, da ne zahtjeva stajanje na Arafatu i da nema status obligatne dužnosti, po mišljenju većine islamskih pravnih škola, te da nije obavezno bacanje kamenčića na Mini i da nije obavezno prinijeti žrtvu <i>Osnovno značenje:</i> posjeta nekom mjestu; svadba kod ženine rodbine
21. ‘Umūm al-balwā (عُمُومُ الْبَلْوَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ono od čega se teško čovjek može sačuvati, bilo da se radi o nečistoćama ili zabranama, poput neznatne nečistoće na putu i slično; stav islamskih pravnika je da to ne predstavlja grijeh i ne kvari propisnu čistoću; razlog zbog kojeg su takve stvari dobile ovaj status jeste teškoća njihovog izbjegavanja <i>Osnovno značenje:</i> raširenost potrebe; nevolje
22. ‘Urf (عُرْف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ono što je kod ljudi opšteprihvaćeno i što zdrava ljudska priroda prihvata; običajno pravo; ‘urf ima posebno mjesto u islamskom pravu, jer ima status uslova, pa zato i postoji pravilo u islamskoj pravnoj nauci koje glasi: <i>običaj je kao uslov</i> <i>Osnovno značenje:</i> običaj, navika; običajno pravo
23. ‘Uṣr (عُشْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) desetina koja se uzima na neke robe na ime zekata, poput plodova i usjeva; b) porez kojeg plaćaju nemuslimani na trgovačku robu, ukoliko s njom prelaze iz

	jednog mjesta u drugo, unutar islamske države, a njegov iznos je desetina <i>Osnovno značenje:</i> desetina
24. 'Âfāqiyy (أَفَاقِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja je izvan mekanskog prostornog miqāta, makar bio i stanovnik Meke <i>Osnovno značenje:</i> koji je iz daleka svijeta
25. 'Aḥbaṭān (أَحْبِطَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mokraća i izmet <i>Osnovno značenje:</i> dva koja su pokvarena i ogađena
26. 'Āya (آيَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> grupa međusobno povezanih kur'anskih riječi u rečenici <i>Osnovno značenje:</i> znak; izraz (na primjer zahvalnosti); izreka
27. Al-Ḥaḡar al-aswad (الحَجَرُ الْأَسْوَد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> crni kamen kojeg je poslanik Muhamed svojim časnim rukama postavio u istočni ugao Ka'be; Muhamedove predaje ukazuju da je to bijeli kamen iz dženneta kojeg su ljudski grijesi učinili crnim <i>Osnovno značenje:</i> crni kamen
28. Al-Ḥaramān al-šarīfān (الْحَرَمَانِ الشَّرِيفَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dva časa mjesta: a) Ka'ba s nekoliko milja okolice; b) unutrašnji prostor oko Ka'be predviđen za namaz i Muhamedova džamija u Medini <i>Osnovno značenje:</i> dva časa zaštićena mjesta
29. Al-Maš'ar al-ḡarām (الْمَشْعَرُ الْغَرَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> poznato mjesto na Muzdelifi, u blizini Meke, na kojem se obavljaju hadžski obredi, a koje spada unutar granica časnih mjesta <i>Osnovno značenje:</i> mjesto gdje se obavljaju časni obredi
30. Al-Qadr	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) noć koja je spomenuta u

(الْقَدْر)	Kur'anu gdje se ističe da je vrijednija od hiljadu mjeseci i da se u njoj spušta svaka vrijedna stvar; većina učenjaka smatra da je to 27. noć lunarnog mjeseca ramazana; b) posebno kur'ansko poglavlje posvećeno ovoj noći <i>Osnovno značenje:</i> vrijednost; sudbina
31. Al-Qur'an (الْقُرْآن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> Alahov govor objavljen Alahovom poslaniku Muhamedu na arapskom jeziku, nadnaravan i u svojoj najkraćoj suri, zapisan u <i>mushafu</i> – <i>zbirci</i>, prenesen do nas tawātur predajom, čije učenje predstavlja približavanje Bogu, počinje poglavljem <i>Al-Fātiha</i>, a završava poglavljem <i>Al-Nās</i> <i>Osnovno značenje:</i> knjiga koja se čita, čitanka
32. 'Aṣḥāb al-furūd (أَصْحَابُ الْفُرُوضِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nasljednici čiji su udjeli u nasljedstvu jasno definisani, a ti udjeli su: polovica, trećina, četvrtina, šestina, osmina, dvije trećine; u ovu skupinu spadaju četiri muške i osam ženskih osoba <i>Osnovno značenje:</i> nasljednici sa jasno određenim dijelovima nasljeđa
33. 'Āšūrā' (عَاشُورَاءُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> deseti dan lunarnog mjeseca muharema, kojeg je pohvalno postiti; u njemu je Uzvišeni Alah spasio Musāa i njegov narod od Faraona, kako stoji u hadiskim predajama <i>Osnovno značenje:</i> deseti
34. Badana (بَدَنَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> životinje (isključivo deve i krave) koje se koriste kao žrtva prilikom klanja kurbana <i>Osnovno značenje:</i> biti krupan, gojazan
35. Bāḡī (بَاغِي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> suprotstavljanje snažne skupine muslimana vlastodršcu (vladaru muslimanske države) ili iskazivanje neposlušnosti njemu, uz posjedovanje validne argumentacije za svoj postupak; vladar islamske države se neće oružano sukobljavati sa

	njima ukoliko nemaju oružanu snagu <i>Osnovno značenje:</i> koji čini nepravdu, tlači; koji traži
36. Baj‘ al-ḥaṣā (بَيْعُ الْحَصَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prodaja u kojoj prodavač kaže kupcu: prodat ću ti onu robu na koju padne kamenčić za toliko i toliko <i>Osnovno značenje:</i> prodaja kamenčićima
37. Bāṭil (بَاطِل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) u obredoslovlju: neispravnost određenog obredoslovnog djela; b) metodologija islamske pravne nauke: islamski učenjaci se razilaze oko njegove definicije: većina islamskih pravnika smatra da je <i>bāṭil</i> sinonim <i>fāsidu</i>, dok hanefitska pravna škola smatra da je <i>bāṭil-ugovor</i> ono u čijem temelju-osnovi postoji ništavnost, bilo da se radi o ruknu ili nečem drugom bitnom, kao što su forma ugovora, učesnici u kupoprodaji i kupoprodajna stvar, tako da zbog toga ugovor kao da nije bio ni zaključen pa iz njega ne proizilaze nikakve pravne posljedice, dok je <i>fāsid-ugovor</i> onaj koji ima nedostataka u nekom opisu, uvjetu i sl., ali ne u osnovi i svojoj biti, tako da iz njega proizilaze neke pravne posljedice ako se ispune temeljne odrednice ugovora, kao što je, na primjer, kupovina po nepoznatoj cijeni <i>Osnovno značenje:</i> ništavan; bezvrijedan; netačan, lažan
38. Baḡiyy (بَغِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> žena koja za spolni odnos sa strancem traži naknadu <i>Osnovno značenje:</i> koji želi; koji traži
39. Bay‘ (بَيْع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zamjena (razmjena) jedne stvari za drugu, svejedno da li se radilo o imetku ili nečem drugom <i>Osnovno značenje:</i> prodaja; kupovina; kupoprodaja; prisega
40. Bay‘ al-mu‘āṭāt (بَيْعُ الْمُعَاطَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> uzimanje robe i plaćanje njene cijene ili davanje robe i izumanje cijene za robu uz obostrano

	zadovoljstvo, bez ikakvog govora koji bi aludirao na punodu ili prihvatanje <i>Osnovno značenje:</i> kupoprodaja uz uzimanje, davanje
41. Bay‘ mawqūf (بَيْعٌ مَوْقُوفٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kupoprodaja od strane treće osoba koja nema opunomoćenje da to čini u nečije ime; takva kupoprodaja ovisi o dozvoli osobe u čije ime je sklopljena <i>Osnovno značenje:</i> zaustavljena prodaja
42. Bayyina (بَيِّنَةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) jak argument, bez obzira da li bio pismeni ili usmeni; b) svjedočenje; c) jedno od kur’anskih poglavlja <i>Osnovno značenje:</i> b. jasan; razgovijetan; vidljiv
43. Bayt Allāh (بَيْتُ اللَّهِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) ime za svaku džamiju; b) posebno se odnosi na časni hram u Meki <i>Osnovno značenje:</i> Alahova kuća
44. Bayt al-māl (بَيْتُ الْمَالِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izraz koji je korišten u prvim vijekovima islama a koji je ukazivao na državnu blagajnu u kojoj je čuvana pokretna državna imovina, poput petine dobijene od plijena ili drugih poreza; u prvim vijekovima islama nosila je ime <i>bayt māl al-muslimān</i>, da bi se to ime skratilo na <i>bayt al-māl</i> <i>Osnovno značenje:</i> kuća novca; sef, trezor
45. Bayt al-Maqdis (بَيْتُ الْمَقْدِسِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> treća po važnosti džamija kod muslimana, koja se nalazi u Jerusalemu (ar. al-Quds); Kur’an izričito naglašava da je Uzvišeni Alah blagoslovio njenu okolinu <i>Osnovno značenje:</i> sveti, časni hram ili kuća
46. Bayt al-zawġiyya (بَيْتُ الزَّوْجِيَّةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjesto koje odredi suprug za stanovanje sa suprugom; naziva se još i <i>kuća poslušnosti</i> (ar. bayt al-

(الرَّوْحِيَّة)	ṭā'a) <i>Osnovno značenje:</i> mjesto stanovanja supružnika
47. Barā'a (بَرَاءة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> imovinsko-pravni odnosi: nezaduženost osobe ili ispravnost robe; <i>islamsko bračno pravo:</i> čistoća maternice od trudnoće; <i>islamsko krivično pravo:</i> potvrda da osoba nije optužena za neko krivično djelo <i>Osnovno značenje:</i> nevinost, nedužnost; sloboda;
48. Basmala (بِسْمِ اللَّهِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izgovoriti ili napisati: <i>bismi 'Allāh al-raḥmān al-raḥīm</i> , a koristi se prije svakog dobrog posla; b) riječi kojima počinju kur'anska poglavlja <i>Osnovno značenje:</i> prizivanje Boga, traženje Njegove pomoći i milosti
49. Bid'a (بِدْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve o čemu ne postoji jasan tekst od Alaha, Njegovog poslanika Muhameda ili nekog od pravnika iz reda ashaba; dijeli se na: a) novotarija pravog puta (ar. bid'a huḍā), a označava novotarije koje se slažu sa intencijama islamskoga prava, i b) novotarija zablude (ar. bid'a ḍalāl), a označava novotarije koje su u koliziji sa intencijama islamskoga prava <i>Osnovno značenje:</i> novina, novotarija; herezija
50. Bīkr (بِكْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> djeвица čije djevičanstvo nije prekinuto spolnim odnosom <i>Osnovno značenje:</i> prvorodenče; mlada deva; djeвица
51. Bint al-labūn (بِنْتُ اللَّبُونِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> deva koja je napunila dvije i ušla u treću godinu; mužjak iste starosti naziva se <i>'ibn al-labūn</i> ; ovaj termin se koristi za vrstu deva koje se daju na ime zekata za svakih 40 deva

	<i>Osnovno značenje:</i> mladunče deve koje je u fazi dojenja
52. Bint al-mahāḍ (بِنْتُ الْمَخَاضِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> deva koja je napunila jednu i ušla u drugu godinu; mužjak iste starosti naziva se 'ibn al-mahāḍ; ovaj termin se koristi za vrstu deva koje se daju na ime zekata za 25 deva <i>Osnovno značenje:</i> nedavno rođeno mladunče deve
53. Buduww al-ṣalāḥ (بُدُوُّ الصَّلَاحِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pojava i zrelost plodova na drveću; koristi se kao preduvjet za ispravnost kupoprodaje <i>Osnovno značenje:</i> pojava zrelosti
54. Bulūḡ (بُلُوغٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> završetak perioda djetinjstva i podobnost za prihvatanje vjerskih obaveza; uslov za ispravnost pravnih postupaka, poput kupoprodaje, sklapanja ugovora, itd.; nastaje pojavom određenih znakova, poput pojave znakova seksualne zrelosti, izrastanja dlaka na stidnim mjestima ili pojava mjesečnog pranja kod djevojaka <i>Osnovno značenje:</i> (do)stizanje; (do)sazrijevanje, biti zreo; silina, snaga; punoljetnost
55. Da'wa (دَعْوَةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) poziv u islam, vjerska misionarska aktivnost; b) molba upućena Bogu; c) poziv na gozbu u raznim prigodama <i>Osnovno značenje:</i> poziv; molitva; gozba; dova
56. Ḍamān (ضَمَانٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) garancija za sigurnost isplate potraživanja; b) povrat naknadive robe koja je uništena, ako postoji zamjena, ili njene vrijednosti, ako nije naknadiva <i>Osnovno značenje:</i> odgovornost; jamčevina
57. Dār (دَارٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>dār al-'islām</i> : država u kojoj mirno žive muslimani i nemuslimani (ar. 'ahl al-ḍimma) i sude prema

	islamskim propisima; b) <i>dār al-ḥarb</i> ili <i>dār 'aḡnabiyya</i>: država u kojoj ne postoji islamska vlast i u kojoj se ne sudi prema islamskim zakonima; c) <i>dār al-'ahd</i>: država u kojoj žive nemuslimani, ali koja sa muslimanima ima ugovore na osnovu kojih ne napada muslimane, a islamskoj državi plaćaju porez na zemlju (ar. al-ḥarāḡ) <i>Osnovno značenje</i>: kuća; boravište; mjesto
58. Ḍarūra (ضُرُورَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: stanje nužde koje dozvoljava činjenje zabranjenog ili zapostavljanje naređenog, jer bi u protivnom, najvjerovatnije, čovjek bio životno ugrožen ili bi bila pričinjena ogromna šteta njemu, njegovom imetku ili časti <i>Osnovno značenje</i>: nužda, potreba; oštećenje
59. Ḍarūriyyāt ḥams (ضُرُورِيَّاتُ خَمْسَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: stanja u kojima bi, najvjerovatnije, čovjek bio životno ugrožen ili bi bila pričinjena ogromna šteta njemu, njegovom imetku ili časti; ta stanja su ugrožavanje: vjere, života, razuma, časti (potomstva) i imetka; zaštita ovih pet kategorija, ujedno, predstavlja pet intencija islamskog prava (ar. maqāsid al-šarī'a) <i>Osnovno značenje</i>: pet stanja nužde
60. Ḍabā'iḥ (ذَبَائِحُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: svaka dozvoljena životinja koja je propisno zaklana, a to podrazumijeva: presijecanje grkljana, ždrijela, vratnih žila i proticanje određenog vremena potrebnog za iskrvarenje <i>Osnovno značenje</i>: zaklane životinje
61. Daf' al-šā'il (دَفْعُ الصَّائِلِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: otpor napadaču koji želi da nekoga ubije, da nešto otme ili da skrnavi nečiju čast <i>Osnovno značenje</i>: odbijanje napadača

62. Dafn (دَفْن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kopanje mrtvaca tako što se stavi u raku i zatrpa zemljom <i>Osnovno značenje:</i> prikrivanje; (u)pokopavanje, sahranjivanje
63. Ḍakāt (ذَكَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> klanje životinje u skladu sa islamskim propisima <i>Osnovno značenje:</i> klanje; prinošenje žrtve; žestina; prodiranje
64. Dalīl (دَلِيل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dokaz; dokaze po jačini može kategorizirati na sljedeći način: a) <i>kategoričan dokaz po autentičnosti</i> je onaj koji je utvrđen mutevatir predajom, tj. spomenut je u Kur'anu ili mutevatir predanju, b) sve mimo toga smatra <i>spekulativnim dokazom po autentičnosti</i>, tj. nije spomenut u Kur'anu ili mutevatir predanju; c) <i>kategoričan dokaz po značenju</i> je onaj koji na nedvosmislen način ukazuje samo na jedno značenje, d) <i>spekulativan dokaz po značenju</i> može da ukazuje na nekoliko značenja <i>Osnovno značenje:</i> znak; vodič; dokaz
65. Dalk (دَلَك)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> trljanje dijelova tijela prilikom uzimanja abdesta (obrednog pranja); prema mišljenju malikitske pravne škole, <i>dalk</i> ima status obligatne obaveze (ar. farḍ) prilikom uzimanja abdesta, dok ostale pravne škole smatraju da ima status slijeđenja Muhamedove tradicije (sune) <i>Osnovno značenje:</i> potiranje, trljanje; ugađivanje
66. Dam (دَم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>abdest – obredno pranje:</i> krv koja izađe iz rane i poteče, po mišljenju hanefitske pravne škole kvari abdest; b) <i>u hadžskim obredima:</i> klanje ovce, krave ili deve s ciljem iskupjenja od prestupa <i>Osnovno značenje:</i> krv; mast; boja
67. Dawū al-	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) bliži krvni rođaci; b) u

'arḥām (ذُؤُ الْأَرْحَامِ)	<i>nasljednom pravu</i>: osobe koje sa osobom od koje se nasljeđuje veže ženska osoba; izuzetak su braća po majci, jer oni spadaju u kategoriju <i>'aṣḥāb al-furūd</i> <i>Osnovno značenje</i>: rodbina
68. Dibāḡa (دِبَاغَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: štavljenje kože životinje čije je meso dozvoljeno konzumirati (po mišljenju većine islamskih pravnika štavljenje kože strvi čini je dozvoljenom za upotrebu) <i>Osnovno značenje</i>: (u)štavljenje kože; ojačavanje želuca
69. Diya (دِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: krvarina koju je potrebno isplatiti na ime nadoknade za prolivenu krv ubijenog čovjeka, a plaća se užoj porodici ubijenog <i>Osnovno značenje</i>: stradanje; primanje (uzimanje) krvarine
70. Dimmiyy (دِمِّي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: slobodan nemusliman koji živi u ili pod zaštitom islamske države kojoj plaća glavarinu <i>Osnovno značenje</i>: štićenik
71. Dīnār (دِينَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: kovana novčanica načinjena od 22 karatnog zlata, težine 4.25 grama; za vreme vladavine Omajada vrijednost dinara bila je 10 dirhema <i>Osnovno značenje</i>: dinar; zlatnik; dukat
72. Dirham (دِرْهَم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: dirham potiče od imena grčkog novčića - drahma; u vrijeme osnivanja islamske države u 7. vijeku, dirham je postao zvanična valuta islamske države <i>Osnovno značenje</i>: vrt; dirhem, drahma; srebreni novčić
73. Dīwān (دِيْوَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i>: a) registar u kojeg sudija zapisuje svoje zabilješke; b) registar vojnika ili hadžija; u prvim vjekovima islama, divan se sastojao od četiri vrste: divan za vojsku,

	divan za pokrajine, divan za namjesnike i divan za državni trezor <i>Osnovno značenje:</i> registar, bilježnica (arabizirana riječ porijeklom iz persijskog jezika)
74. Du‘ā al-istiftāḥ (دُعَاءُ الْإِسْتِغْثَاتِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dova kojom se, nakon tekbira, počinje namaz; ova dova ima dvije verzije: a) <i>subḥānaka ‘allāhumma wa bi ḥamdika wa tabāraka ‘ismuka wa ta‘ālā ḡadduka wa lā ‘ilāha ḡayruka</i>; b) <i>waḡḡahtu waḡhiya lillaḏī faṭara al-samāwāti wa al-‘arḍa hanīfan wa mā ana min al-mušrikīn, ‘inna ṣalātī wa nusukī wa maḥyāya wa mamātī lillāhi rabbi al-‘ālamīn, lā šarīka lahū wa biḏālika ‘umirtu wa ana min al-muslimīn</i> <i>Osnovno značenje:</i> početna dova
75. Du‘ā’ (دُعَاءُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) ponizna i pokorna molba upućena Bogu; b) jedan vid slavljenja i veličanja Boga <i>Osnovno značenje:</i> usmjeravanje nečega svojim glasom ili govorom
76. Duḥūl (دُخُول)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) u namazu: otpočinjanje namaza donošenjem početnog tekbira; b) u braku: prvi spolni odnos u braku <i>Osnovno značenje:</i> ulazak; pristupanje
77. ‘Adā’ (أَدَاءُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) općenito obavljanje vjerskih obaveza; b) pravovremeno izvršavanje vjerskih obaveza unutar zakonski određenog termina <i>Osnovno značenje:</i> obavljanje, izvršavanje
78. ‘Adān (أَذَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> glasno izgovaranje poznatih riječi određenih od strane Zakonodavca kao obavijest da je nastupilo vrijeme molitve <i>Osnovno značenje:</i> obznana, objavljivanje

79. 'Adab (أَدَب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz: šafiitska pravna škola smatra da je 'adab sve što je potrebno uraditi, bez obzira da li bilo pohvalno ili obavezno, dok hanefitska pravna škola smatra da je 'adab sve ono što je Muhamed običavao da radi jednom ili dva puta, a nije ustrajavao u tome, poput izgovaranja tespiha na ruku'u ili sedždi više od tri puta <i>Osnovno značenje:</i> vaspitanje; obrazovanje; lijepo ponašanje
80. 'Ağr al-miṭl (أَجْرُ الْمِثْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> naknadno definisanje visine naknade ili iznosa koju određuju stručna lica ili običaj, uzimajući u obzir mjesto, vrijeme i stručnost osobe koja za urađeni posao zaslužuje naknadu koja nije prethodno definisana <i>Osnovno značenje:</i> uobičajena, ista ili slična naknada
81. 'Ahl al-dimma (أَهْلُ الدِّمَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sljedbenici Knjige kojima je muslimanski vladar dao jamstvo, putem ugovora ili na neki drugi način; njihova obaveza je da plaćaju glavarinu (ar. al-ğizya) za pojedince i zemljarinu (ar. al-ḥarāğ) za usjeve, a zauzvrat im se jamči i garantuje sloboda vjere i zaštita od strane države, a za razliku od muslimana nisu obavezni davati zekat, niti učestovati u odbrani zemlje od vanjskog neprijatelja; ova kategorija obuhvata isključivo sljedbenike Knjige, tj. jevreje i kršćane, ali i vatropoklonike (ar. al-mağūs) <i>Osnovno značenje:</i> oni koji su pod jamstvom, garancijom, zaštitom
82. 'Ahl al-kitāb (أَهْلُ الْكِتَاب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sljedbenici vjera koje su dobile Božiju objavu, a misli se na jevreje i kršćane (a njihov tretman imaju i vatropoklonici – al-mağūs) <i>Osnovno značenje:</i> narodi koji imaju Knjigu
83. 'Ahliyya	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pravna sposobnost osobe da postupa, ali i da prima i preuzima propisana prava, a dijeli se na: a)

(أَهْلِيَّة)	pravna sposobnost za pravno validno postupanje (ar. 'ahliyya al-'adā') i b) pravna sposobnost za primanje prava i obaveza (ar. 'ahliyya al-wuḡūb) <i>Osnovno značenje:</i> podesnost; sposobnost
84. Al-'Ayyām al-bīḍ (الأيام البيض)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dani svijetlih noći koje su tako nazvane zbog svjetline i bjeline koju poprimaju od mjeseca; te noći su: 13., 14. i 15. noć lunarnih mjeseci; pohvalno ih je postiti <i>Osnovno značenje:</i> bijeli dani
85. 'Ayyām al-tašrīq (أيام التشريق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> 11., 12. i 13. dan lunarnog mjeseca dū al-ḥiḡḡa; tako su nazvani zbog toga što se tih dana kurbansko meso sušilo na suncu; drugi ih nazivaju 'ayyām Minā <i>Osnovno značenje:</i> dani sušenja na suncu
86. 'Amān (أمان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> garancija neprijateljskom vojniku da neće biti ugrožen njegov život, imetak, čast i vjera <i>Osnovno značenje:</i> garancija, sigurnost, bezbjednost, zaštita
87. 'Ama (أمة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> porobljena ženska osoba ili osoba koja je rođena od majke robinje i nije oslobođena robovlasništva <i>Osnovno značenje:</i> robinja; služavka
88. 'Arš (أرش)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) imetak koji se daje na ime naknade za nanesene tjelesne oštete, pod uslovom da se ne radi o ubistvu; b) u kupoprodaji: razlika između vrijednosti oštećene i neoštećene robe <i>Osnovno značenje:</i> rana; huškanje; krvarina; razdor
89. 'Ašhur al-ḥaḡḡ (أشهر الحج)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> lunarni mjeseci u kojima se kreće na put u Meku s namjerom obavljanja hadžskih obreda, a to su:

	šawwāl, dū al-qa‘da i dū al-ḥiġġa <i>Osnovno značenje:</i> mjeseci hadža
90. Al-’Ašhur al-ḥurum (الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> lunarni mjeseci u kojima je zabranjeno započinjati bilo kakvu borbu, osim onima kojima je nepravda učinjena, a to su mjeseci: raġab, dū al-qa‘da, dū al-ḥiġġa i muḥarram; nagrade za dobra djela u njima su veće od nagrada u drugim mjesecima, isto tako je i kazna za grijeh počinjen u njima znatno veća nego u drugim mjesecima <i>Osnovno značenje:</i> sveti mjeseci
91. ’Awqāt al-ṣalāt (أَوْقَاتُ الصَّلَاةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> tačno određena vremena koja označavaju početak i kraj svakog od namaza ponaosob, a vežu se za položaj sunca, noć i zoru <i>Osnovno značenje:</i> namaska vremena
92. Farā’id (فَرَائِضُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) vjerska obligatna obaveza naređena dokazom kategoričke autentičnosti i značenja, poput stubova islama; b) poznavanje islamskog nasljednog prava, tj. poznavanje ko ima pravo na nasljedstvo i način kako se nasljedstvo dijeli <i>Osnovno značenje:</i> vjerske dužnosti; dio nasljeđa
93. Farḍ (فَرَضُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve što je naređeno dokazom kategoričke autentičnosti i značenja, a zbog čijeg nijekanja se osoba može proglasiti nemuslimanom; <i>farḍ</i> se dijeli na pojedinačnu obavezu (ar. farḍ ‘ayn), poput namaza, posta, zekata, hadža, i kolektivna obaveza (ar. farḍ kifāya), poput dženaze-namaza <i>Osnovno značenje:</i> zaključak; ostavljanje traga na nečemu (a veza sa terminološkim je u tome što <i>farḍ</i>, kojeg je Uzvišeni Bog naredio, ima svoje granice i obilježja)
94. Fāsīd (فَاسِدُ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nema razilaženja među

	islamskim pravnicima da je termin <i>fāsid</i> sinonim terminu <i>bātil</i>, tj. ništavan ili nevalidan, u svim oblastima islamskog prava, osim u području imovinsko-pravnih odnosa gdje kod ostalih islamskih pravnika <i>fāsid</i> ugovor ne proizvodi nikakav rezultat, dok hanefitski pravници smatraju da su <i>fāsid</i> imovinsko-pravni postupci na stepenu između ispravnih – <i>ṣaḥiḥ</i> i ništavnih – <i>bātil</i>, jer je njegovo odstupanje od ispravnog samo u nekim sporednim, a ne krucijalnim dijelovima, pa kada se taj nedostatak eliminiše, ugovor će biti ispravan – <i>ṣaḥiḥ</i> <i>Osnovno značenje:</i> pokvaren, ništavan, nevažeći
95. Fātiḥa (فَاتِحَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prvo poglavlje u Kur'anu; poznata je i kao 'umm al-Qur'ān – „majka Kur'ana“ zato što s njom Kur'an počinje; poznata i kao al-sab'a al-maṭānī <i>Osnovno značenje:</i> sve što je oprečno zatvaranju; izlazak
96. Fay' (فَيْء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ratni plijen koji je bez borbenih dejstava uzet od neprijateljske vojske na osnovu ugovora ili nakon završetka rata <i>Osnovno značenje:</i> povratak; ratni plijen
97. Faqīh (فَقِيْه)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) vrsni poznavalac statusa islamskih pravnih praktičnih propisa; b) jedan od „sedam Medinskih islamskih pravnika“, a oni su: Said ibn Musajjib (Sa'id 'ibn Musayyib), Urve ibn Zubejr ('Urva 'ibn Zubayr), Abu Bekr ibn Abdurahman ('Abū Bakr 'ibn 'Abd al-Raḥmān), Ubejdulah ibn Abdulah ibn Utbe ibn Mesud ('Ubayd Allāh 'ibn 'Abd Allāh 'ibn 'Utba 'ibn Mas'ūd), Haridže ibn Zeid (Ḥārīğa 'ibn Zayd), Kasim ibn Muhamed ibn Abu Bekr al-Sidik (Qāsīm 'ibn Muḥammad 'ibn 'Abū Bakr al-Ṣiddīq) i Sulejman ibn Jesar (Sulaymān 'ibn Yasār) <i>Osnovno značenje:</i> koji razumije

98. Faqīr (فَقِير)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedna od kategorija kojoj se udjeljuje zekat; postoji nekoliko mišljenja oko njene definicije: a) šafiitska i hanbalitska pravna škola smatraju da je to osoba koja uopšte ništa ne posjeduje, b) malikitska pravna škola smatra da je faqīr osoba koja ne posjeduje hranu za narednu godinu, dok je miskīn taj koji ne posjeduje ništa, c) hanefitska pravna škola smatra da je faqīr osoba koja ne posjeduje toliki imetak na koga je obavezan dati zekat, dok je miskīn taj koji ne posjeduje ništa <i>Osnovno značenje:</i> siromah, bijednik; osoba slomljene kičme
99. Fark (فَرْك)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> struganje nečistoće sa odjeće sve dok se ne odstrani njen trag <i>Osnovno značenje:</i> (pro)trljanje; struganje
100. Farsah (فَرْسَخ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjera za dužinu koja iznosi 3 milje ili 5544 metra <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ persijskog porijekla
101. Faṣḥ (فَسْح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> poništavanje ispravnog ugovora zbog uslova kojeg su ugovorene strane navele u ugovoru ili zbog nemogućnosti realizacije preuzetih obaveza <i>Osnovno značenje:</i> ukidanje, anuliranje, poništavanje, abrogacija
102. Fatwā (فَتْوَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> argumentovano pojašnjenje islamskog pravnog pitanja od strane relevantne osobe za onoga ko za njega pita <i>Osnovno značenje:</i> zahtjevanje odgovora na islamsko pravno pitanje
103. Fidyā (فِدْيَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) puštanje na slobodu neprijateljskog zatvorenika uz naknadu, bilo da se to radi na osnovu uzimanja novca ili zahtjeva da se oslobodi muslimanski zatvorenik koji je zatvoren kod neprijatelja; b) novac kojeg adresat daje kao

	iskupljenje za nemogućnost obavljanja vjerskih obaveza, poput otkupa za nepostenje (nahraniti siromaha za svaki neispošteni dan) ili brijanje kose za muḥrima koji je na to bio prinuđen (zaklati bravče) <i>Osnovno značenje:</i> iskup, otkupnina; žrtva
104. Fiqh (فقه)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) u prvom vijeku nakon hidžre korišten za općenito shvatanje vjere, najčešće za doktrinarna pitanja, poput djela <i>Al-Fiqh al-ʿakbar</i>; b) znanje o pojedinačnim islamskim pravnim propisima od kojih je svaki izveden iz sebi svojstvene argumentacije <i>Osnovno značenje:</i> spoznaja; razumijevanje
105. Fiṭr (فطر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) prekidanje posta ili nepostenje; b) <i>ʿīd al-fiṭr</i>: ramazanski bajram, ujedno prekid ramazanskog posta, a nastupa 1. šawwāla lunarne godine; c) <i>ṣadaqa al-fiṭr</i>: određeni iznos kojeg je dužan udijeliti svaki musliman nakon ramazanskog posta, kao vid izbavljenja za eventualne propuste tokom posta <i>Osnovno značenje:</i> prekid, kidanje
106. Fuḍūliyy (فُضُولِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja bez dozvole vlasnika zaključuje ugovore u njegovo ime; njegov postupak je nametljiv s obzirom na to da nije zasnovan na bilo kakvoj punomoći ili starateljstvu, te kao takav zahtijeva odobrenje i saglasnost osobe koje se to tiče <i>Osnovno značenje:</i> nametljivac; brbljavac; nezvani gost
107. Ġuʿāla (جُعَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obavezivanje davanja precizno određene nagrade za precizno određen posao, bez obzira na to ko će ga izvršiti <i>Osnovno značenje:</i> nadnica, plaća; nagrada

108. Ġaḍab (عَضَبَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ljutnja, a dijeli se na nekoliko stepena jačine: a) ljutnja sa samokontrolom; b) ljutnja u kojoj se gubi samokontrola, ali razumije ono što govori; c) ljutnja usljed koje čovjek gubi samokontrolu i ne razumije šta govori; značaj ove kvalifikacije ogleda se u uticaju na pravne postupke adresata; ova zadnja vrsta ljutnje ima za rezultat pravnu ništavnost ljudskih verbalnih postupaka <i>Osnovno značenje:</i> ljutnja, srdžba
109. Ġa'īḥa (جَائِحَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svaka nepogoda koja zadesi plodove, a od koje se nije moglo zaštititi, bilo da se radi o ljudskom ili prirodnom faktoru; ovakva vrsta plodova ne podliježe obavezi zekata <i>Osnovno značenje:</i> nesreća, nevrijeme, katastrofa
110. Ġalaq al-rahn (عَلَقَ الرُّهْن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nemogućnost aktiviranja zaloga s ciljem podmirivanja neizmirenog duga; u tom slučaju ostaje kao dokaz u njegovim rukama sve dok se dug ne odblokira <i>Osnovno značenje:</i> zatvaranje, blokada ili zamrzavanje zaloga
111. Ġanīma (غَنِيْمَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> imetak koji se tokom rata uzme od neprijatelja uz upotrebu sile <i>Osnovno značenje:</i> plijen; trofej; zarada; korist
112. Ġarar (غَرَر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prikazivanje stvari u njihovom nestvarnom obliku s ciljem da se kod kupca pobudi želja za kupovinom robe i sklopi kupoprodajni ili neki drugi ugovor; primjer za to je reklama za nepostojeće osobine robe <i>Osnovno značenje:</i> varanje, obmana; neiskustvo
113. Ġārim (غَارِم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dužnik koji ne nalazi sredstava kojima bi podmirio svoj dug; spada u jednu od kategorija kojima se udjeljuje zekat

	<i>Osnovno značenje:</i> dužnik; suparnik; protivnik
114. Ġaṣb (عَصَب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> javno uzimanje tuđeg zaštićenog vrijednog imetka bez dozvole njegovog vlasnika; razlika između termina sariqa i ġaṣb jeste da se kod prvog imetak uzima tajno iz mjesta predviđenog za njegovo čuvanje, dok je ġaṣb javno otuđivanje tuđeg imetka uz upotrebu sile <i>Osnovno značenje:</i> otimanje, uzurpacija, krađa uz upotrebu sile
115. Ġahāla (جَهَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> vjerovanje u nešto suprotno njegovom stvarnom stanju; razlika između termina ġahāla i ġarar je u tome što se ġarar odnosi na pitanja za koja se sigurno ne zna da li će se uopšte desiti, poput prodaje ptice u zraku, dok je ġahāla nepoznavanje opisa i oblika prisutne stvari <i>Osnovno značenje:</i> neznanje, neupućenost
116. Ġald (جَلْد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> bičevanje bičem ili štapom kao jedna od fiksnih kazni za neki od prestupa; za bludne radnje neoženjene osobe propisano je 100, za potvoru nedužnih 80 bičeva, a za opijanje 40 (šafiitska pravna škola) ili 80 bičeva (mišljenje većine islamskih pravnika) <i>Osnovno značenje:</i> bičevanje
117. Ġallāla (جَلَّالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svaka životinja koja se hrani nečistima, poput balege i brabonjaka; ishrana njenim mesom ili mlijekom je pokuđena <i>Osnovno značenje:</i> koji se hrani balegom i brabonjcima
118. Ġam' (جَمْع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) spajanje namaza za putnika ili u drugim prihvatljivim okolnostima; b) okupljanje hadžija na Muzdelifi, nakon stajanja na Arefatu; c) yawm al-ġam' – „dan sastavljanja“: jedno od imena Sudnjega dana, jer će svi ljudi od

	Adema do zadnjeg čovjeka biti sastavljeni na jednome mjestu <i>Osnovno značenje:</i> okupljanje, sastavljanje, spajanje
119. Ġanāba (جَنَابَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> apstraktna nečistoća koja je nastala spolnim odnosom, strastvenim poluciranjem, te mjesečnim ili postporođajnim krvarenjem <i>Osnovno značenje:</i> daljina; strana
120. Ġihād (جِهَاد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) borba protiv legitimnog neprijatelja, b) borba sa samim sobom (ar. ġihād al-naḥs) u nastojanju da dušu što više udaljimo od zabranjenih i usmjerimo u dozvoljene stvari <i>Osnovno značenje:</i> ulaganje krajnjeg truda; borba
121. Ġilbāb (جِلْبَاب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> široka odjeća koju oblači žena na svoju odjeću <i>Osnovno značenje:</i> široka košulja; haljina
122. Ġināya (جِنَايَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) postupak, nemarnost ili prouzrokovanje štete koji ugrožavaju ljudski život, za što se zaslužuje ovosvjetska kazna; b) postupci kojih se osoba koja obavlja hadž mora kloniti <i>Osnovno značenje:</i> grijeh; prestup; zlodjelo
123. Ġizya (جِزْيَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ugovor o porezu (glavarini) ili sama glavarina koju muslimanska država propisuje svojim nemuslimanskim podanicima <i>Osnovno značenje:</i> nagrada
124. Ġu(i)zāf (جُزَاف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kupoprodaja koja se vrši odsjekom (ḍuture), bez poznavanja tačne količine <i>Osnovno značenje:</i> nemjerenje

125. Ġubār (جُبَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> postupak za koji se ne nadoknađuje šteta, ukoliko se ne utvrdi da se desio jasan propust <i>Osnovno značenje:</i> zarastanje; popravljjanje; iz kojeg ne proističu posljedice
126. Ġubn (عُبْن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nedostatak u cijeni ili robi u vrijeme sklapanja ugovora, a dijeli se na dvije vrste: a) <i>ġubn fāḥiṣ</i>: zakidanje preko kojeg se obično ne prelazi i radi kojeg se zahtijeva nadoknada, i b) <i>ġubn yasīr</i>: neznatno zakidanje preko kojeg se obično prelazi <i>Osnovno značenje:</i> umanjenje; zakidanje
127. Ġulūl (عُلُول)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> krađa dijela plijena; terminološko značenje je ograničeno isključivo na ratni plijen prije njegove raspodjele, iako je njegovo jezičko značenje općenito <i>Osnovno značenje:</i> pronevjeravanje; krađa
128. Ġunub (جُنُب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja je u stanju aspraktne nečistoće nakon spolnog odnosa ili strastvenog poluciranja <i>Osnovno značenje:</i> daljina; strana
129. Ġunūn (جُنُون)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> psihički poremećaj koji osobu čini potpuno nesposobnom da se stara o sebi i svojim interesima; ili poremećaj snage osobe tako da nije u stanju da razlikuje dobro od lošeg, kao ni konačne ishode stvari; dijeli se na potpuni (ar. <i>ġunūn muṭbaq</i>), a traje minimalno godinu dana, i nepotpuni (ar. <i>ġunūn ġayr muṭbaq</i>), a njegova granica je ispod godine dana, a može da traje i jako kratko <i>Osnovno značenje:</i> pokrivanje; ludilo, bezumlje
130. Ġurmūq	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ono što se oblači iznad mestvi s

(جُرْمُوق)	ciljem njihove zaštite od vode ili nečega drugoga <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ persijskog porijekla
131. Ġusl (غُسل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kupanje i obuhvatanje čitavog tijela vodom; predstavlja uslov za uklanjanje apstraktne nečistoće tijela <i>Osnovno značenje:</i> čišćenje
132. Ĥabal al-ħabala (حَبْلُ الْحَبَلَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prodaja plodovog ploda koji se nalazi u utrobi deve ili neke druge životinje; jedan od oblika prodaja u predislamskom periodu, kojeg je islam zabranio <i>Osnovno značenje:</i> plod ploda
133. Ĥabaṭ (حَبَث)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> materijalna nečistoća, poput izmeta, urina <i>Osnovno značenje:</i> loš, pokvaren
134. Ĥaḍāna (حَضَانَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> odgajanje i briga o osobama koje nisu u stanju da se same brinu o sebi; može se odnositi na dijete, sloboumne i slične osobe <i>Osnovno značenje:</i> odgajanje, njegovanje; naručje
135. Ĥadd (حَدّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> islamska pravna kazna koja je u islamu fiksno određena, a ima ih nekoliko: kazna za odmetništvo (ar. ĥadd al-ridda), kazna za razbojništvo (ar. ĥadd qaṭ‘ al-ṭarīq), kazna za preljubu (ar. ĥadd al-zinā), kazna za krađu (ar. ĥadd al-sariqa), kazna za neosnovanu optužbu za blud (ar. ĥadd al-qaḍf) i kazna za opijanje (ar. ĥadd šurb al-ḥamr) <i>Osnovno značenje:</i> granica, međa; kraj; oštrica
136. Ĥadaṭ ašgar	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> apstraktna nečistoća koja zahtijeva abdest

(حَدَّثَ أَصْغَرَ)	<i>Osnovno značenje:</i> događaj; djelo; nečistoća
137. Ḥadaṭ akbar (حَدَّثَ أَكْبَرَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> apstraktna nečistoća koja zahtijeva <i>ḡuṣl</i>; termin <i>hadaṭ 'akbar</i> ima šire značenje od termina <i>ḡanābā</i> <i>Osnovno značenje:</i> događaj; djelo; nečistoća
138. Ḥaḡb (حُجِبَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> potpuno ili djelimično uskraćivanje nasljedstva nekoj osobi, zbog nekog razloga, kao što je: ubistvo nasljednika, promjena vjere, postojanje drugih nasljednika koji umanjuju udio nasljednika u nasljedstvu <i>Osnovno značenje:</i> prekrivanje; uskraćivanje; zabrana
139. Ḥaḡḡ (حُجَّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> posjeta Ka'bi radi obavljanja određenih obreda, u određeno vrijeme i pod određenim uslovima; predstavlja petu temeljnu islamsku dužnost; obaveza je da ga vjernik koji je u stanju obavi jednom u životu <i>Osnovno značenje:</i> cilj, namjera; posjeta
140. Ḥaḡḡa al-wadā' (حَجَّةُ الْوَدَاعِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedini i ujedno oproštajni hadž kojeg je Muhamed obavio desete godine po lunarnom kalendaru, kada je održao svoj čuveni oproštajni govor (ar. ḥuṭba al-wadā') <i>Osnovno značenje:</i> oproštajna posjeta
141. Ḥaḡr (حُجِرَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sprečavanje osobe da čini određene postupke ili stavljanje pod skrbništvo i sprječavanje finansijskih transakcija osobe zbog umne nezrelosti ili lošeg poslovanja; ova mjera može da bude zbog zaštite njegovog imetka, a može i zbog zaštite imetka drugih s ciljem vraćanja dugova <i>Osnovno značenje:</i> zabrana, spječavanje, ograničavanje
142. Ḥayḍ (حَيْضٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> krv koju izbacuje maternica

	punoljetne zrele žene, koja nije bolesna, niti trudna, niti je dostigla menopauzu <i>Osnovno značenje:</i> izlazak crvene tekućine
143. Ḥalāl (حَلَال)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) sve što je islamom dozvoljeno, b) osoba koja se ne nalazi u ihramu <i>Osnovno značenje:</i> dopušten, dozvoljen; raščlanjen; analiziran
144. Ḥalq (حَلَق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> u hadžskim obredima: sastavni završni dio hadžskih obreda, gdje se onome ko obavlja hadž ostavlja na izbor između brijanja i skraćivanja kose <i>Osnovno značenje:</i> uklanjanje; brijanje
145. Ḥalwa (حَلْوَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) osamljivanje čovjeka i žene bez prisustva drugih osoba na nekom mjestu; b) boravak čovjeka i žene bez prisustva drugih osoba na mjestu na kojem ih niko ne može vidjeti, poput prostorije čija su vrata, prozori i zastori zatvoreni (ar. ḥalwa šaḥīha), a ima za rezultat obavezu davanja polovice ili čitavog vjenčanog dara, a po nekima i postrazvodno čekanje (ar. ‘idda) <i>Osnovno značenje:</i> praznina; usamljenost
146. Ḥammām (حَمَّام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjesto za kupanje vrućom vodom, bez obzira da li je privatnog ili javnog karaktera <i>Osnovno značenje:</i> vrućina, toplina; loženje
147. Ḥamr (خَمْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) vino; b) svako piće od grožđa ili nečega drugog koje nadodje, provrije a zatim dobije opojno svojstvo <i>Osnovno značenje:</i> prekrivanje; vino
148. Ḥarām (حَرَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) sve što je islamom kategorički zabranjeno; b) nečinjenje nečega što je kategorički naređeno

	<i>Osnovno značenje:</i> zabrana; žestina; pritisak
149. Ḥarīm (حَرِيم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>porodično pravo:</i> supruga i ženski dio porodice; b) prostor koji okružuje izvor ili bunar <i>Osnovno značenje:</i> zabranjeno mjesto; okvir bunara; svetište
150. Ḥawāla (حَوَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prenos duga sa jedne na drugu osobu <i>Osnovno značenje:</i> jamstvo; prenos (duga); ček
151. Ḥawl (حَوْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> u <i>zekatu</i>: posjedovanje <i>niṣāb</i> tokom godine dana kao preduslov za obavezu davanja zekata; pojedini islamski pravници uslovljavaju da to bude tokom čitave godine, dok drugi smatraju da je dovoljno da <i>niṣāb</i> bude na početku i na kraju godine, bez obzira da li bio tokom svih dana u godini; početak <i>ḥawla</i> nije vezan za određeni datum, nego za vrijeme kada osoba bude imala <i>niṣāb</i> <i>Osnovno značenje:</i> promjena; prolazak; godina
152. Hady (هَدْي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> životinje koje se žrtvuju zbog prestupa učinjenog tokom obavljanja hadžskih obreda, bez obzira da li se radilo o ovci, kravi ili devi; nazvani su zato jer se poklanjaju kod Hrama njegovim stanovnicima <i>Osnovno značenje:</i> poklon; ponašanje; pravac
153. Hiba (هِبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> davanje nečega u posjed bez naknade <i>Osnovno značenje:</i> dar, poklon; oprost
154. Ḥidād (حِدَاد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> postsmrtni period u kojem se ženi, čiji je muž preminuo, zabranjuje nošenje nakita ili ukrasa <i>Osnovno značenje:</i> ograničenje, zabrana

155. Ḥiḡāb (حِجَاب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ono što je zrela žena obavezna obući kako bi pokrila svoja stidna mjesta od stranih ljudi; najčešće se koristi za maramu koja pokriva kosu i vrat <i>Osnovno značenje:</i> prekrivanje; uskraćivanje, zabrana
156. Ḥiḡāma (حِجَامَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> puštanje ili isisavanje krvi iz rane ili gnoja putem pomoćnih sredstava; predstavlja jedan od oblika alternativnih medicinskih metoda, koje je praktikovao Muhamed i njegovi sljedbenici nakon njega <i>Osnovno značenje:</i> ograničavanje
157. Ḥiyār al-šart (خِيَارُ الشَّرْطِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pravo ugovarača da postave određene uslove prilikom sklapanja ugovora, koji, ukoliko se ne ispoštuju, ugovor se smatra ništavnim; na primjer: kada prodavač uslovi kupcu da mu donese novac za isplatu robe do određenog datuma, u protivnom, ugovor će se smatrati poništenim <i>Osnovno značenje:</i> sloboda postavljanja uslova
158. Ḥimā (حِمَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zapuštena i ničija zemlja koju muslimanski vladar odredi da se na njoj čuva stoka i koristi za druga opšta dobra <i>Osnovno značenje:</i> zabranjeno, zaštićeno; osigurano
159. Ḥimār (حِمَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) veo u širem smislu riječi; b) sve ono čime žena pokriva svoju kosu i dio svoje glave, mimo lica <i>Osnovno značenje:</i> prekrivač; veo
160. Ḥirāba (حِرَابَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oružano razbojništvo s ciljem pljačkanja putnika, sprječavanja putnika da prolaze tim putem ili s nekim drugim ciljem <i>Osnovno značenje:</i> bitka, borba; suzbijanje

161. Ĥirz (حِرْز)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> adekvatno zaštićeno mjesto koje je predviđeno za čuvanje vrijednih stvari; iz ovoga proizilazi da se krađa nečega što nije bilo adekvatno zaštićeno ne smatra krađom za koju se kažnjava fiksno određenom islamskom pravnom kaznom (ar. ḥadd); mjerilo koje je relevantno za ocjenu da li se nešto mjesto smatra <i>ḥirzom</i> jesu običaji i navike određene sredine, s obzirom da za to nema sakralnog teksta koji to definiše ili precizira <i>Osnovno značenje:</i> utvrđeno, zaštićeno, osigurano
162. Ĥisba (حِسْبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> institucija koja vodi računa o zaštiti moralnih vrijednosti u društvu, koja naređuje dobro i odvraća od zla <i>Osnovno značenje:</i> voditi računa; upravljati; očekivati nagradu
163. Ĥitān (حِتَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obrezivanje spolnog organa, sunećenje; kod muškaraca odstranjivanje dijela kože koja prekriva vrh muškog spolnog organa <i>Osnovno značenje:</i> rezanje, odsjecanje
164. Ĥiṭba (حِطْبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prosidba žene lično ili od njenih staratelja <i>Osnovno značenje:</i> govor, predavanje, obraćanje
165. Ĥuff (حُفَّت)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mestva - nepropuštajuća obuća koja pokriva stopala sve do iznad članaka; takva vrsta obuće dozvoljava da se potire po njoj umjesto njenog skidanja i pranja nogu, ali pod posebnim uslovima <i>Osnovno značenje:</i> lahkoća; pribranost
166. Ĥuġġa (حُجَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) naučna titula koja označava autoritativnost osobe koja je nosi, na primjer: Abū Ḥāmid al-Ġazālīy imao je titulu „autoritet islama“ (ar. ḥuġġa al-islām); b) argument

	kojim se nešto potvrđuje <i>Osnovno značenje:</i> dokaz, argument; autoritet
167. Ḥukm (حُكْم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> Alahov govor (ar. al-ḥiṭāb) koji se odnosi na postupke (djela) pravnih adresata u formi zahtjeva, izbora ili definiranja povoda i pretpostavki <i>Osnovno značenje:</i> propis; naredba; vlast
168. Ḥul‘ (حُلْع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> razvod braka na inicijativu supruge uz naknadu oko koje se dogovore supružnici, a koju plaća supruga mužu ili odricanjem jednog dijela ili ukupnog vjenčanog dara <i>Osnovno značenje:</i> skidanje; vađenje
169. Ḥuqūq al-’irtifaq (حُقُوقُ الْإِرْتِفَاقِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prava koja se stječu kupovinom nekretnine, poput puta, odvoda ili kanalizacije <i>Osnovno značenje:</i> prava koja prate, koja se podrazumijevaju
170. Ḥuṣū‘ (حُصُوع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ponizno, pijetetno i mirno stojanje u namazu, gledajući u zemlju <i>Osnovno značenje:</i> smiraj, spokojstvo
171. Ḥuṭba (حُطْبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> tradicionalno vjersko obraćanje sa uzvišenog mjesta, najčešće sa minbera u džamiji, a sastoji se od izgovaranja bismile, zahvale Alahu, salavata na poslanika Muhameda i teme obraćanja <i>Osnovno značenje:</i> razgovor; nevolja; govor
172. ’I‘āda (إِعَادَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ponavljanje iste obaveze po drugi put u njegovom terminu, kao što je ponavljanje jednom već obavljene molitve - namaza <i>Osnovno značenje:</i> ponavljanje, vraćanje

173. 'I'āra (إِعَارَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ograničeno poklanjanje koristi bez naknade, pod uslovom da se posuđena stvar vrati njenom vlasniku ili ograničeno besplatno davanje koristi u posjed drugima <i>Osnovno značenje:</i> pozajmljivanje, davanje u zajam
174. 'I'sār (إِعْسَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nemogućnost osobe da ispunjava svoje materijalne obaveze <i>Osnovno značenje:</i> prelazak iz stanja imućnosti u stanje potrebe
175. 'I'tikāf (إِغْتِكَاف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) neprekidan boravak osobe u džamiji tokom zadnjih deset dana ramazana sa namjerom slijeđenja Muhamedove tradicije i po ugledu na njegovu praksu; b) boravak u džamiji makar i za kraći period <i>Osnovno značenje:</i> zadržavanje; ostanak unutar prostorije; posvećivanje nečemu
176. 'Ibn al-sabīl (ابْنُ السَّبِيل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> putnik čije putovanje je u dozvoljene svrhe, a koji je ostao bez sredstava, bez obzira da li bio unutar svoje države ili ne; on je jedna od osam kategorija kojima se udjeljuje zekat <i>Osnovno značenje:</i> putnik, bkv. <i>sin puta</i>
177. 'Ibrā' (إِبْرَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oslobađanje od zasluženog prava kojeg je neko potraživao od nekoga drugoga <i>Osnovno značenje:</i> izlječenje; oslobađanje
178. 'Idṭibā' (إِضْطِبَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> način oblačenja ihrama prilikom obavljanja obreda hadža tako što se desni dio odjeće stavi ispod desnog pazuha i zabaci na lijevu stranu, a desno rame ostavi otkriveno <i>Osnovno značenje:</i> otkriti nadlakticu (mišicu)
179. 'Ifrād (إِفْرَاد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namjera za obavljanje hadžskih

	obreda bez obavljanja umre <i>Osnovno značenje:</i> odvojenost, izoliranost
180. 'Iftār (إِفْطَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svjesno prekidanje ili završetak posta na bilo koji od načina koji ga prekida: jelom, pićem ili spolnim odnosom <i>Osnovno značenje:</i> cijepanje, sjećanje; stvaranje
181. 'Ġgāb (إِجَاب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prvo izjašnjavanje jednog od dva ugovarača kojim se iskazuje tvrda namjera da se sklopi ugovor <i>Osnovno značenje:</i> obavezivanje, stavljanje u dužnost; saglasnost
182. 'Ġgāra (إِجَارَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> davanje koristi na korišćenje drugome uz naknadu, bez obzira da li naknada bila novčana, dug ili neka druga korist <i>Osnovno značenje:</i> unajamljivanje, zakupljivanje
183. 'Ġgāza (إِجَازَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> <i>hadiska nauka:</i> dozvola koju hadiski stručnjaci daju svojim učenicima kojom ih ovlašćuju da prenose hadiske predaje; <i>islamska pravna nauka:</i> a) dozvola za izdavanje islamskih pravnih decizija; b) odobrenje postupka ili ugovora kojeg je ugovorila treća neovlaštena osoba; za ispravnost odobrenja uslovljava se da bude od strane osobe koja ima ovlasti da sklopi isti sporazum, ali i da ugovor sam po sebi bude ispravan i dozvoljen <i>Osnovno značenje:</i> dozvola, odobrenje; potvrda
184. 'Ġgbār (إِجْبَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pritisak kojim se želi natjerati osoba da postupa protiv svoje volje; može biti legalna, poput prisile od strane sudije da dužnik koji je u stanju vrati dug, ili nelegalna, kao što je prisila na sklapanje braka i slično <i>Osnovno značenje:</i> prisila; obaveza

185. 'Iġmā' (إِجْمَاع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> saglasnost mudžtehida jednog vremena o nekom pravnom pitanju, poslije smrti poslanika Muhameda <i>Osnovno značenje:</i> sakupljanje, sastavljanje; čvrsta i nepokolebljiva odluka
186. 'Iġtihād (إِجْتِهَاد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ulaganje truda s ciljem spoznaje islamskih pravnih propisa, a može se odnositi samo na tekstove koji su spekulativnog utemeljenja i značenja, te kategoričkog utemeljenja a spekulativnog značenja, jer tekstovi koji su kategoričkog značenja ne prihvataju 'iġtihād <i>Osnovno značenje:</i> ulaganje krajnjeg truda
187. 'Ihāla (إِحَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> davanje punomoći drugoj osobi za naplatu duga od dužnika <i>Osnovno značenje:</i> prenošenje; upućivanje
188. 'Ihyā' al-mawāt (إِحْيَاءُ الْمَوَات)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oživljavanje ničije zapostavljene i nenastanjene zemlje njenom obradom, sijanjem, građenjem ili slično; cilj dozvoljavanja ove vrste prisvajanja zemlje jeste podsticanje ljudi da eksplatišu i obrađuju zemlju <i>Osnovno značenje:</i> oživljavanje zapostavljene zemlje
189. 'Ihrām (إِحْرَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>u namazu:</i> stupanje u namaz, jer se time zabranjuje osobi koja obavlja molitvu – namaz sve što mu je bilo dozvoljeno izvan namaza, poput svih stvari koje kvare namaz, kao što je jelo, ljudski govor, smijanje i slično; b) <i>hadž ili umra:</i> otpočinjanje hadžskih ili umretskih obreda putem namjere (nijeta) i <i>talbiye</i>; c) specifična odjeća koju osoba koja obavlja hadž ili umru oblači tokom njihovog obavljanja <i>Osnovno značenje:</i> zabrana; žestina; pritisak

190. 'Iḥṣār (إِخْصَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> stanje spriječenosti prilikom obavljanja obreda hadža ili 'umre gdje postoji prepreka za dalje obavljanje hadžskih ili 'umretskih obreda <i>Osnovno značenje:</i> zagradi; blokirati, spriječiti
191. 'Iḥtikār (إِحْتِكَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kupovina neophodnih namirnica, poput hrane i slično, s ciljem gomilanja i iščekivanja povećana njihove cijene; ovaj postupak je u islamu zabranjen i prema mišljenju nekih islamskih pravnika odnosi se samo na hranu, dok drugi smatraju da se odnosi na sve stvari čiji bi nestanak ili uvećanje cijene ljudima predstavljao štetu; ovaj drugi stav bliži je intencijama islamskog prava <i>Osnovno značenje:</i> monopolisati; zelenašiti
192. 'Iḥtilām (إِحْتِلَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) poluciranje u snu; b) fizička punoljetnost, jer je sposobnost poluciranja znak zrelosti i punoljetnosti <i>Osnovno značenje:</i> postati zreo
193. 'Ikrāh (إِكْرَاه)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> bespravno prisiljavanje osobe da bez svoje volje nešto učini, kaže ili ne učini, s tim da istu stvar ne bi uradio da mu se to ostavilo na slobodnu volju; razlika između 'ikrāha i 'iḡbāra jeste što 'ikrāh obično bude nelegalan, a 'iḡbār legalan <i>Osnovno značenje:</i> sila, prisiljavanje
194. 'Īlā' (إِيلَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) muževa zakletva da neće spolno općiti sa svojom suprugom određeni period; ova vrsta zaklinjanja vodi porijeklo iz predislamskog perioda; b) razvod braka na osnovu muževe zakletve da neće imati snošaja sa svojom suprugom najmanje četiri mjeseca <i>Osnovno značenje:</i> redosljed; zakletva

195. 'Ittiqā' al- hitānayn (إِتِّقَاءُ الْحِثَانَيْنِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pod ovim se podrazumijeva spolni odnos nakog čega slijedi obaveza potpunog pranja tijela (ar. al-ḡusl) <i>Osnovno značenje:</i> sastajanje spolnih organa
196. 'Imām (إِمَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>u državi:</i> predsjednik i vođa islamske države, a zove se još i <i>al-'imām al-'akbar</i> – „najveći vođa“; b) <i>u namazu:</i> predvodnik skupine ljudi kojeg ona slijedi u namazu, a za to se još koristi i termin <i>al-'imāma al-ṣuḡrā</i> <i>Osnovno značenje:</i> koji bude ispred, koji predvodi
197. 'Imsāk (إِمْسَاك)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>u postu:</i> apstiniranje tokom mjeseca ramazana od jela, pića i spolnog uživanja, od zore do zalaska sunca s namjerom postizanja Alahovog zadovoljstva; b) <i>u bračnom pravu:</i> povratak supruge koja je puštena u bračnu vezu s namjerom nastavka braka (ar. al-raḡ'a) <i>Osnovno značenje:</i> suzdržljivost; škrtost
198. 'Iqāla (إِقَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> razvrgavanje ugovora ili kupoprodaje na obostrano zadovoljstvo <i>Osnovno značenje:</i> oprost; opoziv, poništenje; smjena
199. 'Iqāma (إِقَامَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>u namazu:</i> obznana određenim riječima neposredno prije obavljanje farz-namaza da će se početi sa namazom; b) <i>na putovanju:</i> namjera ostajanja određenog perioda u nekom mjestu što za sobom povlači pravne posljedice, poput prestanka prava na skraćivanje ili spajanje namaza <i>Osnovno značenje:</i> ustajanje, uspravljanje, stajanje; uspostavljanje
200. 'Iqtā' (إِقْطَاع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dozvola islamskog vladara kojom dodjeljuje jedan komad zemlje čije vlasništvo pripada državi na korišćenje nekoj osobi

	<i>Osnovno značenje:</i> dodjeljivanje; otkidanje
201. 'Isqāṭ (إِسْقَاط)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) pobačaj, abortus; b) opraštanje prava kojeg je druga osoba dužna izmiriti prvoj <i>Osnovno značenje:</i> obaranje; oduzimanje
202. 'Isti'āda (إِسْتِيعَادَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izgovaranje riječi 'A'ūdū billāhi min al-šayṭān al-raḡīm – utičem se Alahu od prokletog šejtana (đavola); b) opštenito traženje zaštite od Boga <i>Osnovno značenje:</i> traženje svakog oblika zaštite
203. 'Istibrā' (إِسْتِبْرَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) čišćenje nakon obavljanja male nužde s ciljem otklanjanja nečistoće; b) iščekivanje da li je ženska osoba trudna ili ne, a u to se može uvjeriti mjesečnicom ili očitom trudnoćom <i>Osnovno značenje:</i> oslobađanje; sustezanje od nečistoće
204. 'Isti'dān (إِسْتِئْذَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) zahtjev za dozvolu korišćenja nečega od osobe koja tu dozvolu može dati; b) zahtjev za ulazak u kuću; c) zahtjev malodobnih za ulazak u bračne odaje u tri slučaja: prije sabah-namaza, nakon podne i poslije jacije namaza <i>Osnovno značenje:</i> traženje dozvole
205. 'Istiḡmār (إِسْتِغْمَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> čišćenje kamenčićima nakon obavljanja velike ili male nužde s ciljem otklanjanja nečistoće <i>Osnovno značenje:</i> sabiranje, traženje kamenčića
206. 'Istihāda (إِسْتِحْضَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izlazak krvi iz ženskog spolnog organa izvan vremena predviđenog za mjesečno ili postporođajno pranje; takva osoba se zove mustahāda <i>Osnovno značenje:</i> krvarenje nakon menstruacije

207. 'Istiḥdād (إِسْتِحْدَاد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> uklanjanje dlaka oko spolnog organa pomoću oštrog predmeta <i>Osnovno značenje:</i> traženje i upotreba oštrog predmeta
208. 'Istihlāl (إِسْتِهِلَال)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> plač novorođenčeta ili neki drugi znak života koji ukazuje na to da je novorođenče rođeno živo; ukoliko se desi da novorođenče pusti glas, a zatim umre, obaveze prilikom njegove sahrane bi bile kao i prema odrasloj osobi <i>Osnovno značenje:</i> početak
209. 'Istiḥqāq (إِسْتِحْقَاق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> slučaj kada se ustvrdi da druga osoba polaže pravo na robu, čime kupac gubi vlasništvo nad kupljenom robom, a kupac zahtijeva povrat cijene od prodavača; primjer toga je kupovina vakufske zemlje ili zemlje koja pripada drugoj osobi <i>Osnovno značenje:</i> zasluga; dospijeće; polaganje prava
210. 'Istinbāt (إِسْتِنبَاط)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izvođenja novih islamskih pravnih rješenja iz sakralnih tekstova (ar. nuṣūṣ) metodom dedukcije <i>Osnovno značenje:</i> traganje
211. 'Istinḡā' (إِسْتِنْجَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> čišćenje oba analna otvora nakon obavljanja velike ili male nužde <i>Osnovno značenje:</i> oslobađanje
212. 'Istinšāq (إِسْتِنْشَاق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> unošenje vode u nos snagom uzdaha prilikom uzimanja abdesta s ciljem čišćenja nosa <i>Osnovno značenje:</i> mirisanje; ušmrkivanje
213. 'Istinṭār (إِسْتِنْثَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ispiranje nosa vodom prilikom uzimanja abdesta, tako što se voda unesena u nos izbacuje snagom puhanja kroz nos

	<i>Osnovno značenje:</i> rasipanje, razbacivanje
214. 'Istiṣnā' (إِسْتِصْنَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ugovor o izradi poznate stvari na dogovoreni način; islamski pravници se razilaze po pitanju prirode samog ugovora, da li se smatra obećanjem ili prodajom <i>Osnovno značenje:</i> ugovor o zahtjevu da se nešto napravi
215. 'Istihāra (إِسْتِخَارَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> molba Uzvišenom Alahu da usmjeri onoga ko Ga moli na najbolji put; molba se upućuje nakon obavljena dva <i>rekata</i> a zatim se uči dova '<i>istiḥāre</i> koja glasi ovako: اللهم إني أستخيرك بعلمك، وأستقدرك بقدرتك، وأسألك من فضلك العظيم، فإنك تقدر ولا أقدر، وتعلم ولا أعلم، وأنت علام الغيوب. اللهم إن كنت تعلم أن هذا الأمر خير لي في ديني ومعاشي وعاقبة أمري فاقدره لي، ويسره لي، ثم بارك لي فيه. وإن كنت تعلم أن هذا الأمر شر لي في ديني ومعاشي وعاقبة أمري عاجله وآجله فاصرفه عني واصرفني عنه، واقدر لي الخير حيث كان ثم أرضني به Gospodaru moj, tražim da mi iz Tvog znanja podariš dobro, tražim od Tvoje Svemoći, i molim iz Tvoje velike dobrote, jer Ti si moćan, a ne ja, i Ti znaš, a ja ne znam, i Ti si poznavalac svih tajni. Gospodaru moj, ako smatraš da je ova stvar dobra za mene, za moju vjeru i život, i ima dobre posljedice na oba svijeta, odredi mi je, olakšaj i blagoslov mi daj u njoj. A ako smatraš da je ova stvar štetna po moju vjeru i život, i ako su joj posljedice loše na ovom i onom svijetu, odbij je od mene, i odbij mene od nje, i odredi mi dobro gdje god bilo, i učini me zadovoljnim njime kako god da bude“ <i>Osnovno značenje:</i> traženje najboljeg rješenja
216. 'Istihlāf (إِسْتِخْلَاف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>upravljanje državom:</i> postavljanje vrhovnog vođe muslimanske države od strane njegovog prethodnika; b) <i>namaz:</i> u slučaju gubljenja abdesta u toku namaza, imam na svoje mjesto postavlja osobu iza sebe koja će umjesto njega nastaviti predvođenje namaza <i>Osnovno značenje:</i> određivanje i ostavljanje nasljednika iza sebe

217. 'Išhād (إِشْهَاد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zahtjev da se prilikom nekog postupka pozovu svjedoci koji će svojim svjedočenjem potvrditi da se postupak desio; mnoštvo je prilika kada se to radi, a neki od njih su: prilikom kupoprodaje, prilikom stupanja u brak, prilikom vraćanja supruge u brak, itd. <i>Osnovno značenje:</i> zahtjev za svjedočenjem
218. 'Itāwa (إِثَاوَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) novčani iznos koji se određuje vlasniku nekretnine srazmjerno koristi koju dobija javnim radovima koje izvodi država; b) zemljarina, porez <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ porijeklom iz persijskog jezika
219. 'Ihtilāf al-maṭāli (إِخْتِلَافُ الْمَطَالِعِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> razilaženje oko pojave mlađaka kao sredstva kojim se određuje početak lunarnih mjeseci, posebno mjeseci ramađāna i šawwāla kada se započinje, odnosno završava post <i>Osnovno značenje:</i> razilaženje oko pojave mlađaka
220. 'Ihtilās (إِخْتِلَاس)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> krađa imetka na javnom mjestu i uz prisustvo vlasnika ukradene stvari, a zatim bježanje sa mjesta krađe; osoba koja ovako postupi ne kažnjava se fiksnom kaznom za krađu (ar. ḥadd al-sariqa), nego adekvatnim odgojnim mjerama koje precizira sudija <i>Osnovno značenje:</i> krađa, otimanje
221. Yad (يَد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) vlasnik nečega i osoba koja ga može koristiti, b) izraz „iz ruke u ruku“ (ar. yadan bi yad) ukazuje na razmjenu robe ili novca na mjestu sklapanja ugovora; c) pojam „ruka povjerenja“ (ar. yad al-'amāna) ukazuje na osobu kod koje se nalazi tuđi imetak i u slučaju njegovog oštećenja ili uništenja ta osoba ne snosi odgovornost, ukoliko nije zanemarila njegovo čuvanje; d) pojam „ruka koja garantuje imetak“ (ar. yad al-ḍamān) odnosi se na osobu kod koje se nalazi tuđi imetak, sa i bez dozvole za njegovo

	držanje, u slučaju njegovog oštećenja ili uništenja ta osoba snosi odgovornost za njega, bez obzira šta je dovelo do njegovog oštećenja ili uništenja <i>Osnovno značenje</i> : ruka; darežljivost; vlast; blagodat
222. Yamīn (يَمِين)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i> : zakletva, a može da ima brojne oblike <i>Osnovno značenje</i> : desna strana; sreća; blagostanje
223. Yamīn ġamūs (يَمِينُ غَمُوس)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i> : zakletva za koju onaj koji se zaklinje zna da je lažna; ovo ime je dobila zato što zaroni onoga ko se tako zaklinje u grijeh, a zatim i u Vatru nakon smrti <i>Osnovno značenje</i> : zakletva koja zaroni (nekoga u nešto)
224. Yamīn laġw (يَمِينُ لَغو)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i> : a) zakletva da je nešto onako kako osoba koja se zaklinje misli da jeste, pa se ispostavi da je suprotno; b) zakletva koju izrekne, ali bez postojanja jasne namjere za njeno izricanje <i>Osnovno značenje</i> : zakletva brbljanja
225. Yasār (يَسَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i> : imetak koji je dovoljan za normalan život, iako ne ukazuje na bogatstvo <i>Osnovno značenje</i> : bogatstvo, imetak
226. Yatīm (يَتِيم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i> : osoba koja je prije punoljetstva izgubila oca <i>Osnovno značenje</i> : klonuti, malaksati
227. Yawm (يَوْم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja</i> : a) vrijeme, bilo da se radi o danu ili noći, kraćem ili dužem vremenu; b) vrijeme od izlaska do zalaska sunca; c) 24 sata; d) „dan sumnje“ (ar. yawm al-šakk): dan koji slijedi nakon 29. lunarnog mjeseca ša‘bāna, ukoliko se ne vidi mlađak zbog oblačnosti, jer se sumnja da li ovaj dan pripada mjesecu

	ša'bānu ili je to prvi dan ramađāna, kada ujedno počinje obaveza posta <i>Osnovno značenje:</i> dan; vrijeme
228. Ka'ba (كَعْبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sveti hram u Meki, kockastog oblika, prekriven crnim platnom ka kojem se svi muslimani u svijetu okreću u obavljanju namaza – molitvi <i>Osnovno značenje:</i> kocka; kockasta zgrada
229. Kafāla (كَفَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pripajanje odgovornosti jamca odgovornostima glavnog dužnika u tražbini općenito, svega onoga čija se supstanca mora vratiti, kao što je osoba ili dug, ili supstanca stvari, kao ono što je uzurpirano i slično <i>Osnovno značenje:</i> garancija, osiguranje; briga; pripajanje
230. Kaba'ir (كَبَائِر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> veliki grijesi su grijesi za čije činjenje se zaslužuje fiksna kazna na ovome svijetu, poput bluda i konzumiranja alkohola, ili za koju slijedi prijetnja onosvjetskom kaznom, poput lažnog svjedočenja i neposlušnosti roditeljima; nasuprot kaba'rima stoje šağā'ir, tj. manji grijesi koji su manji od prethodnih i za koje ne slijedi prijetnja onosvjetskom kaznom <i>Osnovno značenje:</i> veliki, ogromni; važni
231. Kafa'a (كَفَاءَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> uvjeti koje garantuju da supružnici budu približno istog društvenog i materijalnog ranga, kao jedna od pretpostavki uspješnosti braka; tu se ubrajaju materijalno stanje, društveni status, porijeklo, itd. <i>Osnovno značenje:</i> ravnopravnost, jednakost
232. Kafan (كَفَن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> odjeća bijele boje u koju se umotava mrtvac, a sastoji se od tri dijela: jedan od glave do stopala, košulje od glave do stopala bez rukava i odjeće koja prelazi preko glave i stopala, kojim se zamotava mrtvac i sveže donji i gornji kraj

	<i>Osnovno značenje:</i> obavljanje, umotavanje
233. Kaffāra (كَفَّارَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> postupak kojeg je Zakonodavac propisao kao razlog za brisanje ili iskupljenje grijeha; može biti post, hranjenje gladnih, oslobađanje robova i drugo, shodno počinjenom grijehu ili prestupu <i>Osnovno značenje:</i> prekrivanje; iskup
234. Kayl (كَيْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) posuda od drveta ili metala s kojom se nešto mjeri; b) jedinica mjere količine <i>Osnovno značenje:</i> određivanje stvari putem njihove količine
235. Kalāla (كَلَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) nasljednici među kojima nema roditelja ili djece; b) ime osobe koja nema (živog) oca, niti djeteta <i>Osnovno značenje:</i> umor, iznemoglost
236. Kirā' (كِرَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> davanje nečega na korišćenje drugome uz naknadu; većina islamskih pravnika ne pravi razliku između termina 'iğāra i kirā', osim malikitskih pravnika koji smatraju da se 'iğāra koristi za iznajmljivanje pokretne, dok termin kirā' za iznajmljivanje nepokretne imovine <i>Osnovno značenje:</i> iznajmljivanje, davanje pod zakup
237. Kiswa (كِسْوَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) odjeća koju je osoba koja napravi određeni prestup dužna kupiti siromašnima na ime iskupljenja; b) odjeća koju je suprug dužan obezbijediti supruzi <i>Osnovno značenje:</i> odjeća
238. Kitābiyy (كِتَابِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sljedbenik vjere koja je dobila Božiju objavu, a odnosi se na jevreje i kršćane (a njihov tretman imaju i vatropoklonici – ar. <i>al-mağūs</i>)

	<i>Osnovno značenje:</i> pismen; pripadnik vjeroispovjesti koja je primila Božiju knjigu
239. Laḥd (لَحْد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> udubina u raki s desne strane mrtvaca, koja treba da bude u pravcu Ka'be <i>Osnovno značenje:</i> sahrana; skretanje s pravog puta
240. Lāḥiq (لَا حِق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja se kasnije priključila namazu, bez obzira da li kasnio na sve rekate ili neke od njih, kao i da li kašnjenje bilo sa ili bez razloga <i>Osnovno značenje:</i> koji stiže; koji se priključuje
241. Laḥn fi al-qirā'a (لَحْن فِي الْقِرَاءَةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) učenje Kur'ana melodično; b) pogrešno učenje Kur'ana, nepoštivanjem pravila nauke o pravilnom učenju Kur'ana (ar. al-taḡwīd) <i>Osnovno značenje:</i> melodičnost u učenju
242. Li'ān (لِعَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zakletve koje su potvrđene vjerovanjem u Boga i popraćene prizivanjem prokletstva u svrhu suprugove optužbe na račun supruge za preljubu ili u svrhu suprugine odbrane od izvršenja islamske pravne kazne nad njom za preljubu <i>Osnovno značenje:</i> međusobno proklinjanje, zaklinjanje
243. Luqata (لُقْطَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nađeni imetak kojem se ne zna vlasnik <i>Osnovno značenje:</i> podignuto (sa zemlje); pronalazak
244. Mā' musta'mal (مَاءٌ مُسْتَعْمَلٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> voda koja je korištena za otklanjanje manje ili veće apstraktne nečistoće <i>Osnovno značenje:</i> korištena voda
245. Mā' mutlaq	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> voda koja nema mirisa, okusa

(ماء مُطْلَق)	niti boje, niti je korištena za uklanjanje aspraktne nečistoće, niti je u njenu manju količinu pala nečistoća; za ovu vrstu vode se još može reći da je sama po sebi čista i čisteća (ar. ṭāhir ṭahūr) <i>Osnovno značenje:</i> apsolutna voda
246. Mā' naḡis (ماء نجس)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> manja količina vode u koju je pala nečistoća ili veća količina vode koja je usljed pada nečistoće u nju promijenila svoj miris, okus ili boju <i>Osnovno značenje:</i> prljava voda
247. Maḍmaḍa (مَضْمَضَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pokretanje vode u ustima s ciljem boljeg ispiranja usta prilikom uzimanja abdesta <i>Osnovno značenje:</i> mućkanje; ispiranje
248. Maḥram (مَحْرَم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) u islamskom bračnom pravu: osoba sa kojom je zauvijek zabranjeno sklapanje braka; b) na putovanju: punoljetan i pametan musliman pratilac, bez obzira da li se radi o mužu ili osobi sa kojom je zauvijek zabranjeno sklapanje braka <i>Osnovno značenje:</i> zabranjen, svet
249. Mâl (مَال)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve što ima vrijednost i može se njime koristiti, a Zakonodavac ga nije zabranio <i>Osnovno značenje:</i> imovina, ono čemu čovjek teži
250. Maṣrif (مَصْرِف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) kategorija na koju se troši ili kojima se udjeljuje zekat, a koje su decidno definisane kur'anskim ajetom, b) banka <i>Osnovno značenje:</i> mjesto prodaje; potrošnja
251. Ma'tūh (مَعْتُوْه)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> slaboumna, nerazbirljiva i osoba nerazumnog govora koja nije dosegla granicu ludila <i>Osnovno značenje:</i> slabouman

252. Ma'mūm (مَأْمُوم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koju neko predvodi u zajedničkom namazu od njegovog početka <i>Osnovno značenje:</i> osoba koju neko predvodi
253. Maḍhab (مَذْهَب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> metod u shvatanju i zaključivanju praktičnih pravnih propisa iz njihovih pojedinačnih dokaza; razilaženje oko ovih metoda bio je uzrok stvaranju islamskih pravnih škola, poput hanefitske, malikitske, šafiitske i hanbalitske; postoji osam poznatih islamskih pravnih škola, a četiri spomenute su najpoznatije <i>Osnovno značenje:</i> put, pravac; način; škola
254. Maḍiyy (مَذِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> rijetka sluzava tečnost koja izlazi blago iz spolnog organa prilikom nadražaja; izlazak ove tečnosti ima za posljedicu gubljenje abdesta <i>Osnovno značenje:</i> tečnost koja ističe iz slavine
255. Ma'dūn (مَأْدُون)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba kojoj su neki postupci zabranjeni, pa je dobila dozvolu od svog staratelja za njihovo upražnjavanje, poput roba ili maloljetne osobe <i>Osnovno značenje:</i> kome je nešto dozvoljeno
256. Mafqūd (مَفْقُود)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> odsutna osoba za koju se ne zna da li živa ili mrtva <i>Osnovno značenje:</i> izgubljena osoba
257. Mahr (مَهْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> vjenčani dar supruzi koji se daje prilikom sklapanja braka ili nakon njega, a može se dijeliti na dva dijela: a) <i>mahr mu'aḡḡal</i> – koji se daje pri sklapanju braka i prije stupanja u spolni odnos, b) <i>mahr mu'aḡḡal</i> – koji se daje tokom braka ili pri rastavi braka ili smrti; termin mahr ima mnogo sinonima, a među njima su: <i>ṣadāq, niḥla i farīda</i>

	<i>Osnovno značenje:</i> vještina; naknada
258. Mayta (مَيْتَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> životinja koja je uginula ili ubijena, a da pritom nije zaklana u skladu sa islamskim propisima <i>Osnovno značenje:</i> leš(ina), uginula životinja
259. Makrūh (مَكْرُوه)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> djelo koje je bolje izostaviti nego učiniti, ili, to je djelo za čije činjenje se zaslužuje ukor, a za nečinjenje pohvala <i>Osnovno značenje:</i> pokudan, mrzak, predmet mržnje
260. Maks (مَكْس)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> porez kojeg bespravno uzimaju vladarevi pomoćnici od stranih trgovaca <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ persijskog porijekla
261. Mandūb (مَنْدُوب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> djelo čije izvršenje Zakonodavac traži na neobavezujući način, gdje se pohvaljuje i nagrađuje onaj ko ga izvrši, a ne kori se, niti se kažnjava onaj ko ga ne izvrši <i>Osnovno značenje:</i> podstaknuti, bodriti; poslati
262. Maniyy (مَنْي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sperma čiji izlazak prouzrokuje veliku apstraktnu nečistoću (ar. al-ḥadaṭ al-'akbar) <i>Osnovno značenje:</i> sjeme, sperma
263. Maqāṣṣa (مَقَاصَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kompenzacija dugova koje dvije strane imaju jedna prema drugoj uz obostrani pristanak; ukoliko je jedan veći od drugog, u tom slučaju kompenzacija obuhvata manji, a razlika ostaje kao dug <i>Osnovno značenje:</i> nagodba; kompenzacija
264. Mas'ala	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> islamsko pravno pitanje koje je potrebno pojasniti

(مَسْأَلَة)	<i>Osnovno značenje:</i> pitanje, problem, zadatak; stvar, predmet
265. Masbūq (مُسْبُوق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja se sa zakašnjenjem od jednog ili više rekata priključila zajedničkom namazu <i>Osnovno značenje:</i> ostavljen pozadi, preteknut
266. Masġid (مَسْجِد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) mjesto koje je pripremljeno za stalno obavljanje molitve; b) jedan od tri najpoznatija vjerska objekta u islamskom svijetu: <i>Al-Masġid al-ḥarām</i> u Meki, <i>Al-Masġid al-nabawiyy</i> u Medini i <i>Al-Masġid al-ʿaḳṣā</i> u Jerusalemu (ar. al-Quds) <i>Osnovno značenje:</i> mjesto obavljanja molitve
267. Masġid ġāmiʿ (مَسْجِد جَامِع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> najveća centralna džamija u jednom mjestu u kojoj se sakupljaju svi njegovi stanovnici kako bi obavili džumu-namaz <i>Osnovno značenje:</i> centralni molitveni objekat
268. Maṣḥ (مَسْح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>mestve</i> : potiranje vlažnom rukom po obučenim mestvama minimalno koliko pokrivaju tri prsta; b) <i>tejemum</i> : potiranje lica i ruku do laktova prašinom; c) <i>abdest</i> : potiranje glave mokrom rukom kao jedan od sastavnih dijelova abdesta; d) potiranje po zavoju prilikom uzimanja abdesta, kao jedan vid olakšice <i>Osnovno značenje:</i> potiranje, brisanje
269. Maṣāqqa (مَشَقَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> teškoća koja izlazi izvan okvira uobičajenog podnošljivog stanja; takva teškoća za sobom povlači određene olakšice <i>Osnovno značenje:</i> napor, teškoća
270. Miḥrāb (مِحْرَاب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> udubljenje u zidu džamije u pravcu Kaʿbe predviđeno da u njemu stoji imam i predvodi zajedničku

	molitvu <i>Osnovno značenje:</i> soba, dvorac
271. Minbar (مِنْبَر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> uzdignuto mjesto u džamiji u pravcu Ka'be sa kojeg se imam obraća prisutnima petkom na sedmičnoj zajedničkoj molitvi (<i>džuma-namazu</i>) ili nekom drugom prilikom <i>Osnovno značenje:</i> podignut, uzdignut, istaknut
272. Mīqāt (مِيقَات)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjesto kod kojeg osoba koja ima namjeru obaviti hadž ili 'umru mora da obuče obrednu odjeću (<i>ihram</i>) <i>Osnovno značenje:</i> određeno (ugovoreno) vrijeme; rok; sastajalište
273. Mirāṭ (مِيرَاث)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> imetak i prava koja ostaju kao nasljedstvo, a koja nasljeđuju osobe koje na to imaju pravo <i>Osnovno značenje:</i> naslijeđe, zaostavština
274. Miskīn (مِسْكِين)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedna od kategorija kojoj se udjeljuje zekat; postoji nekoliko mišljenja oko definicije ovog termina: a) šafiitska i hanbalitska pravna škola smatraju da je to osoba koja posjeduje jedan dio onoga koliko mu je potrebno, b) malikitska i hanefitska pravna škola smatraju da je <i>miskīn</i> osoba koji ne posjeduje ništa <i>Osnovno značenje:</i> siromašan, jadan, bijedan
275. Miṭliyy (مِثْلِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve što ima zamjensku stvar koja se može nabaviti na tržištu, bez posebne razlike između osnovnog i zamjenskog proizvoda, tako da se njihova cijena i kvalitet mnogo ne razlikuju <i>Osnovno značenje:</i> ista stvar

276. Miṭqāl (مِثْقَال)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjera za težinu, a iznosi 4,5 grama <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ, a jezički se koristi kao: trun, malo
277. Mu'tadda (مُعْتَدَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>u slučaju smrti muža:</i> žena kojoj se u periodu od četiri mjeseca i deset dana nakon smrti muža zabranjuje preudaja; b) <i>u slučaju razvoda:</i> žena koja je u postrazvodnom periodu i kojoj nisu prošla tri menstrualna ciklusa, ukoliko nije trudna, a ako je trudna nije se još porodila <i>Osnovno značenje:</i> koja broji dane
278. Al-Mu'allafa qulūbuhum (الْمُؤَلَّفَةُ قُلُوبُهُمْ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedna od osam kategorija kojoj se daje zekat s ciljem pridobijanja njihove naklonosti ili odanosti islamu, jer je njihova naklonost potrebna ili jer islam nije ušao u njihova srca pa se ovim činom žele učvrstiti u islamu <i>Osnovno značenje:</i> spajanje, pripitomljavanje
279. Mu'awwidat ān (مُعَوِّذَاتٍ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dva zadnja kur'anska poglavlja: <i>Al-Falaq</i> i <i>Al-Nās</i> koja u sebi sadrže molbe u kojima se od Alaha traži zaštita <i>Osnovno značenje:</i> dvije koje čuvaju
280. Mubāḥ (مُبَاح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> djelo u kojem je Zakonodavac prepustio pravnom adresatu pravo izbora da ga čini ili ne čini, a za čije (ne)činjenje neće biti kažnjen <i>Osnovno značenje:</i> dozvoljen, dopušten
281. Mubāhala (مُبَاهَلَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> međusobno prizivanje Božije srdžbe i prokletstva na onoga ko ne govori istinu <i>Osnovno značenje:</i> proklinjanje; prepuštanje na volju

282. Mubāšara (مُبَاشَرَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) strasno doticanje tijela druge osobe bez prepreke; b) lijepljenje tijela ili spolnih organa muškarca i žene jedno za drugo, bez da dođe do spolnog odnosa <i>Osnovno značenje:</i> doticanje kože, direktan kontakt
283. Muḍāraba (مُضَارَبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> vrsta partnerskog poslovanja u kojoj imamo dvije strane: jedna je vlasnik novca koja u partnerstvu učestvuje sa novcem, a druga je radnik koji trguje sa istim novcem i njemu pripada procentualno tačno određena dobit; ovu vrstu partnerstva stanovnici Iraka su nazivali ovim imenom, jer radnik sa njim putuje (ar. ḍarb fī al-’arḍ), dok je isti kod stanovnika Hidžaza bio poznat kao qirād; <i>muḍāraba</i> može biti opšta i ograničena, a ograničenje može, između ostalog, biti vezano za mjesto ili vrijeme <i>Osnovno značenje:</i> nadmetanje; borba
284. Mudd (مُدّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjera za količinu – težinu; kod hanefitske pravne škole iznosi 815 grama, a dok kod ostale tri pravne škole 543 grama <i>Osnovno značenje:</i> (is)pružanje (ruku); rastezanje
285. Mudrik (مُدْرِك)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja je kasnila prilikom priključenja u zajednički namaz iza imama, ali je nije prošao nijedan rekat <i>Osnovno značenje:</i> koji stiže; koji spoznaje
286. Mu’addī (مُؤَدِّي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja obavlja neku vjersku obavezu u njenom predviđenom vremenskom periodu <i>Osnovno značenje:</i> koji obavlja
287. Muftī (مُفْتِي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) opunomoćeni dobar poznavalac islamske pravne nauke koji donosi islamska pravna rješenja – decizije (ar. fatāwā); b) osoba koja je administrativno-

	vjerski vođa jedne oblasti po ovlaštenju viših organa <i>Osnovno značenje:</i> koji opunomoćuje; koji daje fetvu
288. Muğtahid (مُجْتَهِد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pravni ekspert koji je sposoban da samostalno riješi neko vjersko-pravno pitanje tumačenjem izvora islamskog prava <i>Osnovno značenje:</i> ko ulaže veliki trud
289. Muhāya'a (مُهَايَاةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sporazumna podjela korišćenja nečega naizmjenično, a može biti vremenska ili mjesna <i>Osnovno značenje:</i> zajedničko korišćenje; dežuranje
290. Muhāqala (مُحَاقَلَةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> iznajmljivanje zemlje za jedan dio uroda <i>Osnovno značenje:</i> dati zemlju pod zakup
291. Muḥarram (مُحَرَّم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) metodologija islamskog prava: sve što je nepobitno zabranjeno (sinonim za <i>ḥarām</i>); b) prvi mjesec u godini prema lunarnom računanju vremena, a spada u četiri sveta mjeseca <i>Osnovno značenje:</i> zabranjeni, sveti mjesec
292. Muḥṣan (مُحْصَن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osobine koje treba imati osoba kako bi bila kažnjena ili optužena za preljubu; ti uslovi su: a) da bude musliman, b) mentalno zdrav, c) punoljetan; za kaznu za preljubu dodaje se i: d) da je prethodno konzumirao validan brak, e) uslovljava se da bi neka osoba mogla optužiti drugu za preljubu da bude čedna <i>Osnovno značenje:</i> zaštićen, sačuvan; obzidan
293. Mulāmasa (مُلَامَسَةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oblik prodaje koja se zaključuje dodirivanjem robe od strane kupca koja tada postaje njegovim vlasništvom; ova vrsta kupoprodaje je zabranjena, jer u sebi sadrži

	obmanjivanje i nejasnoću <i>Osnovno značenje:</i> dodirivanje, doticanje
294. Mumayyaz (مُمَيَّز)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dijete koje je dostiglo nivo shvatanja da je u stanju prepoznati ono što mu koristi i šteti, te šta je očita šteta, a šta očita korist; islamski pravnici nisu suglasni oko godine koja bi se uzimala kao orijentir toga stanja, iako neki uzimaju 7. godinu kao doba koje predstavlja tu prekretnicu, mada se to razlikuje od pojedinca do pojedinca; u islamskoj pravnoj nauci postoje zasebni propisi vezani za ovu dob, posebno kada se radi o finansijskom poslovanju djeteta u ovoj dobi <i>Osnovno značenje:</i> raspoznavanje i razlikovanje sličnih stvari
295. Munābaḍa (مُنَابَذَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oko definicije ove vrste prodaje postoji nekoliko mišljenja; ovo su neka od njih: a) obostrano bacanje robe i prihvatanje kupovine robe bez njenog kontrolisanja (<i>malikitska pravna škola</i>), b) da prodavač baci robu prema kupcu nakon pregovaranja oko cijene, bez da kupac ima pravo da je vrati (<i>hanefitska pravna škola</i>), c) da prodavač kaže kupcu: bilo koju odjeću da bacim, ti ćeš je kupiti za toliko i toliko (<i>hanbalitska pravna škola</i>), d) da prodavač kaže kupcu: ako ti bacim ili ako mi baciš, onda je dogovorena kupoprodaja za toliko; ova vrsta kupoprodaje je zabranjena, jer u sebi sadrži obmanjivanje i nejasnoću <i>Osnovno značenje:</i> međusobno bacanje
296. Munāsaḥa (مُنَاسَحَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prenošenje nasljednikovog udjela u nasljedstvu jer je umro prije podjele nasljedstva kojeg je naslijedio <i>Osnovno značenje:</i> potiskivanje; nadomještanje
297. Muqāyaḍa (مُقَايَضَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prodaja robe za robu – trampa; odnosi se isključivo na robu; malikitska pravna škola umjesto ovoga

	termina koristi termin <i>mu'āwaḍa</i> <i>Osnovno značenje:</i> izjednačavanje; zamjena
298. Muqīm (مُقِيم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja ima namjeru boravljenja određenog perioda u nekom mjestu, što za sobom povlači pravne posljedice, poput prestanka prava na skraćivanje ili spajanje namaza <i>Osnovno značenje:</i> stalno nastanjen, rezident
299. Muqtadī (مُقْتَدِي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja slijedi predvodnika - imama u zajedničkom namazu <i>Osnovno značenje:</i> koji oponaša drugoga, koji se ugleda na drugoga, povoditi za drugim
300. Murābaḥa (مُرَابَحَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prodaja robe po kupovnoj cijeni s dodatkom jasno određenog iznosa <i>Osnovno značenje:</i> preprodaja; povećanje
301. Muṣallā (مُصَلَّى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjesto na otvorenom, obično izvan grada, gdje se obavlja bajram-namaz ili neki drugi zajednički namaz <i>Osnovno značenje:</i> mjesto za obavljanje molitve - namaza
302. Musāqā (مُسَاقَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ugovor između vlasnika drveća i radnika koji će raditi na njihovom zalijevanju i obrađivanju, a zarada se dijeli između njih prema dogovoru <i>Osnovno značenje:</i> međusobno davanje pića
303. Muṣarrāt (مُصَرَّرَات)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nemuženje životinje da bi se nakupilo mlijeko u vimenu i time obmanuo kupac da je životinja mliječana <i>Osnovno značenje:</i> sakupljanje; zaštita

304. Muṣḥaf (مُصْحَف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zbirka ili svezak koji u sebi sadrži sva kur'anska poglavlja <i>Osnovno značenje:</i> svezak, knjiga
305. Muskir (مُسْكِر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve što opija i nakon čijeg konzumiranja osoba izgubi mogućnost razlikovanja stvari <i>Osnovno značenje:</i> koji opija; koji puni
306. Mustahabb (مُسْتَحَب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> djelo čije izvršenje Zakonodavac traži na neobavezujući način, gdje se pohvaljuje i nagrađuje onaj ko ga izvrši, a ne kori se, niti se kažnjava onaj ko ga ne izvrši <i>Osnovno značenje:</i> poželjan, omiljen, preporučljiv
307. Mut'a (مُتْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) novac kojeg muž daje puštenoj supruzi da se njime potpomogne za vrijeme postrazvodnog perioda, b) privremeni brak u kojem se upražnjavaju bračni odnosi, a koji se, zatim, po dogovoru prekida; ovakav oblik braka je dozvoljen kod šiitskih muslimana; c) obavljanje 'umre prije hadža, zatim oslobađanja od ihrama da bi se na kraju obavio hadž <i>Osnovno značenje:</i> užitak
308. Mutaqawwam (مُتَقَوِّم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) imetak koji ima svoju materijalnu vrijednost, b) imetak kojeg je dozvoljeno koristiti <i>Osnovno značenje:</i> koji ima vrijednost
309. Mutawātir (مُتَوَاتِر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mutawātir predaja je ona koju prenosi veliki broj ljudi u svim generacijama tako da je nemoguće posumnjati u njegovu istinitost; dijeli se na dvije vrste: a) <i>doslovna mutawātir predaja</i>, tj. predaja koja je u svim generacijama prenošena doslovno i na isti način, b) <i>mutawātir predaja po značenju</i>, predaja o nekoj radnji koju prenosi veliki broj ljudi u svim generacijama

	<i>Osnovno značenje:</i> uzastopan, neprekidan, u nizu
310. Muwālā (مُوَالَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) da osoba nepoznatog porijekla kaže drugoj osobi, poznatog porijekla: „Ti si moj zaštitnik, ako umrem ti ćeš me naslijediti, a ako počinim kakav prestup ti ćeš platiti moju krvarinu“; b) neprekidnost i povezanost radnji prilikom uzimanja abdesta ili pranja cijelog tijela (gusl) ili tejemuma (u slučaju abdesta ima status farza kod malikitske pravne škole, dok ga ostali smatraju sunnetom) <i>Osnovno značenje:</i> dugotrajnost, neprekidnost
311. Muḥābara (مُخَابَرَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> iznajmljivanje zemlje za jedan dio uroda, gdje zemljoradnik ima pravo da koristi zemlju, a naknada za korišćenje će biti određena procentualno u urodu, poput polovine, trećine i slično <i>Osnovno značenje:</i> uzimanje zemlje pod zakup; dopisivanje
312. Muzāyada (مُزَايَدَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> postepeno povećanje ponuda kako bi se postigla što povoljnija cijena za prodavača na osnovu koje bi se zaljučio ugovor <i>Osnovno značenje:</i> nadmetanje; povećavanje
313. Muzāra‘a (مُزَارَعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ugovor o davanju zemlje pod zakup uz podjelu prinosa <i>Osnovno značenje:</i> učestvovanje sa nekim u obradi zemlje, zajedno sijati zemlju, napoličarstvo
314. Muzdalifa (مُزْدَلِفَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ime mjesta nedaleko od Meke između Arefāta i Mine; jedno od mjesta na kojem se boravi prilikom obavljanja obreda hadža <i>Osnovno značenje:</i> ime mjesta

315. Naḍḥ (نَضَحَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prskanje mjesta koje je dohvatila mokraća dojenčeta ili odrasle osobe, kako bi otklonili sumnju u nečistoću tog dijela odjeće ili tijela <i>Osnovno značenje:</i> prskanje
316. Naḥr (نَحَرَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) klanje; b) klanje kurbana prvog dana kurbanskog-bajrama; c) specifično klanje deve tako što se počinje sa predjelom ispod vrata, jer je taj dio sadrži najmanje mesa, pa je samim tim taj dio najlakši za klanje <i>Osnovno značenje:</i> grlo; ubosti u grlo; zaklati; stati ispred
317. Naṣṣ (نَصَّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sakralni tekst iz Kur'ana ili sunneta, tj. ustanovljen Objavom <i>Osnovno značenje:</i> tekst; pojava; nedvosmislena riječ
318. Nāẓir al-waqf (نَاطِرُ الْوَقْفِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja je postavljena za upravitelja zadužbine ili vakufa da vodi brigu o njemu <i>Osnovno značenje:</i> nadzornik vakufa
319. Nabīd (نَبَيْدَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> piće u kojem su bačene datule ili grožđe, a čija svojstva još uvijek nisu opojna; kada postanu opojna više se ne smatraju <i>nabīdom</i> nego <i>hamrom</i>, tj. alkoholom <i>Osnovno značenje:</i> (od)bačen; piće
320. Naḍr (نَذَرَ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zavjetovanje činjenja propisanog postupka s ciljem veličanja Alaha ili iz zahvale prema Njemu <i>Osnovno značenje:</i> priseganje, zavjetovanje
321. Nafaqa (نَفَقَةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izdržavanje i snošenje ličnih troškova, troškova supruge i porodice, ali i uže familije; b) alimentacija koja se daje puštenoj supruzi za vrijeme postrazvodnog

	perioda; c) obaveza izdržavanja osoba za koje se čovjek dužan starati ili životinja koje su u njegovom posjedu <i>Osnovno značenje:</i> potrošnja; nestanak
322. Nafy (نَفْي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) nijekanje; b) progonstvo osobe zbog bludnih radnji iz jednog mjesta boravka u drugo; c) zatvorska kazna <i>Osnovno značenje:</i> negiranje; odstranjivanje, progonstvo
323. Nafl (نَفْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svako neobavezno dobro djelo <i>Osnovno značenje:</i> davanje (poklona, dara, plijena); poricanje
324. Nağāsa (نَجَاسَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve što je Zakonodavac okarakterisao kao prljavštinu, bez obzira da li je ljudi smatrali prljavštinom ili ne; dijelimo je na <i>stvarnu</i> i <i>pravnu</i> prljavštinu; stvarna se također dijeli na dva dijela: velika i mala; <i>velika stvarna prljavština</i> je izmet, mokraća, strvina i krv (zadnje je nečisto prema mišljenju hanefitske pravne škole); oko <i>male stvarne prljavštine</i> ima razilaženja, a u nju spada mokraća svega čije se meso jede; <i>pravna prljavština</i> je ono čemu je Zakonodavac dao taj status, a tu spada sve što prouzrokuje stanje poznato kao <i>ḥadaṭ 'akbar</i>, poput spolnog odnosa ili stanje <i>ḥadaṭ 'asgar</i> koji obavezuje uzimanje abdesta <i>Osnovno značenje:</i> nečistoća, prljavština; oskrvnuće
325. Nağāš (نَجَّاش)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> podstrekivanje kupca da poveća cijenu tako što se u razgovor o cijeni uplete treća strana i povećava ponudu, iako nema stvarnu namjeru da kupi određeni proizvod <i>Osnovno značenje:</i> vađenje; podstrekavanje; zapaljivanje
326. Nasī'a (نَسِيئَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) svako dogovoreno povećanje iznosa duga na ime odgađanja njegovog vraćanja; b) praksa predislamskih Arapa da pomjeraju mjesec muḥarram u vrijeme šafara,

	kako bi se izbjeglo da dođu tri sveta mjeseca uzastopno <i>Osnovno značenje:</i> odgađanje, plaćanje na kredit
327. Nash (نَسْخ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mijenjanje ili uklanjanje islamskog pravnog propisa ili norme drugim islamskim pravnim propisom ili normom koja je vremenski došla nakon nje (derogacija) <i>Osnovno značenje:</i> uklonjanje, odstranjivanje
328. Nifās (نِفَاس)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) babine, b) krv koja izlazi iz maternice žene neposredno nakon poroda, a traje sve dok ne presuši ili maksimalno 40 dana nakon poroda, prema mišljenju većine islamskih pravnika; c) porođaj <i>Osnovno značenje:</i> vjetar; krv nakon poroda
329. Niyya (نِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> srčana namjera da se nešto uradi ili ne uradi <i>Osnovno značenje:</i> namjera, nakana; cilj
330. Nikāḥ (نِكَاح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> neograničeni bračni ugovor kojim se dozvoljava spolno općenje muške i ženske osobe, na osnovu kojeg svako od njih ima svoja prava i obaveze <i>Osnovno značenje:</i> spajanje, okupljanje; spolni odnos
331. Nikāḥ al-muḥallil (نِكَاحُ الْمُحَلِّل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> fiktivni brak u kojem osoba sklapa brak sa ženom koju je njen muž pustio tri puta, da bi se ona nakon ovog fiktivnog braka mogla udati ponovo za prvog muža <i>Osnovno značenje:</i> brak sa osobom koja čini stvar dozvoljenom
332. Niṣāb (نِصَاب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) najmanji iznos imovine na koji se obavezno daje zekat; b) najmanji iznos imovine zbog čije krađe se izvršava islamska pravna fiksna kazna za krađu <i>Osnovno značenje:</i> porijeklo; osnova, temelj

333. Nukūl (نُكُول)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sustezanje od davanja iskaza ili zaklinjanja <i>Osnovno značenje:</i> kažnjavanje; poricanje
334. Nušūz (نُشُوز)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> uzdizanje žene iznad muža, loše postupanje prema njemu, te napuštanje bračne kuće bez opravdanja; osoba koja to učini naziva se <i>nāšiz</i> i muž, u tom slučaju, nije obavezan izdržavati suprugu <i>Osnovno značenje:</i> uzdizanje; nedodirljivost; nepokornost
335. Qabḍ (قَبْض)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) kontrola nad nečim i mogućnost upravljanja njime ili preuzimanje trgovačke robe; b) vezanje ruku tako što se desna šaka stavlja na lijevu prilikom stajanja u namazu, što je praksa većine islamskih pravnika <i>Osnovno značenje:</i> skupljanje (šake); primitak
336. Qabr (قَبْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> raka ili iskopana udubina u zemlji u koju se sahranjuju mrtvi; uslovljava se da njena dubina bude u visini prsa, a suna je da donja desna strana mrtvaca, koja treba da bude u pravcu Ka'be, bude djelimično udubljena <i>Osnovno značenje:</i> grob
337. Qabūl (قَبُول)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pristanak drugog ugovarača na prethodno izrečenu ponudu prvog <i>Osnovno značenje:</i> prihvatanje (ponude)
338. Qaḍā' (قَضَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> naknadno izvršavanje obaveze nakon isteka njenog određenog vremena <i>Osnovno značenje:</i> završavanje; obavljanje
339. Qāḍī (قَاضِي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koju je vlastodržac postavio da donosi presude među ljudima; institucija kadije postojala

	je od vremena Poslanika, a najpoznatiji kadija u islamskoj državi, a ujedno i prvi koji je ponio epitet <i>glavni kadija</i> (ar. qāḍī al-quḍāt) bio je imam Abu Jusuf, učenik imama Abu Hanife; <i>Osnovno značenje:</i> sudija; odlučujući, presudan
340. Qahqaha (قَهَقَاةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> glasno smijanje koje osoba koja stoji u blizini može čuti; ovaj vid smijanja kvari abdest i namaz, prema mišljenju hanefitske pravne škole, dok prema mišljenju ostalih islamskih pravnika smijanje naglas kvari namaz, ali ne i abdest <i>Osnovno značenje:</i> smijanje naglas
341. Qay' (قَيْءٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ono što želudac izbaci putem usta; namjerno povraćanje kvari post <i>Osnovno značenje:</i> bljuvanje, povraćanje
342. Qasāma (قَسَامَةٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zakletva pedeset osoba nekog naselja u kojem je pronađena ubijena osoba da ga oni nisu ubili, niti da znaju ko je ubica <i>Osnovno značenje:</i> zakletva, prisega
343. Qaṣr (قَصْرٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> skraćivanje četverorekatnih namaza na dva rekata za putnika i slično, pod uslovima preciziranim u djelima islamske pravne nauke <i>Osnovno značenje:</i> skraćivanje, sužavanje; dvorac
344. Qaṭ' al-ṭarīq (قَطْعُ الطَّرِيقِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oružano razbojništvo s ciljem pljačkanja i zastrašivanja putnika i njihovog sprječavanja da prolaze tim putem; ovaj čin se kažnjava islamskom pravnom fiksnom kaznom (ar. ḥadd) <i>Osnovno značenje:</i> presjecanje puta
345. Qatl (قَتْلٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ubijanje, a dijelimo ga na

	nekoliko vrsta: a) <i>ubistvo s namjerom</i> (ar. qatl al-‘amd), a realizuje se namjernim udarcem oružjem ili onim što ima status oružja, tj. što inače ubija; b) <i>približno namjerno ubistvo</i> (ar. qatl šibh al-‘amd), a realizuje se udarcem s ciljem nanošenja boli, ali ne s ciljem ubistva, s nečim što inače ne ubija; c) <i>ubistvo greškom</i> (ar. qatl al-ḥaṭa’), a bude kada osoba ima namjeru da ubije, ali ne i ubiti ubijenog, poput namjere ubistva životinje u lovu, a ispostavi se da je ubijen čovjek <i>Osnovno značenje:</i> ubistvo
346. Qibla (قِبْلَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sveti hram u Meki u pravcu kojeg se neophodno okrenuti prilikom obavljanja molitve <i>Osnovno značenje:</i> susret; pravac
347. Qiyāfa (قِيَافَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> fiziognomika kojom se, putem analiziranja djetetovih dijelova tijela i dijelova tijela potencijalnih bioloških očeva, dolazi do zaključka ko mu je stvarni biološki otac <i>Osnovno značenje:</i> slijeđenje traga, istraživanje
348. Qiyām (قِيَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mirno i skrušeno uspravno stajanje u namazu, na način da kada bi se spustile ruke niz tijelo ne bi dodirnule koljena <i>Osnovno značenje:</i> uspravno stajanje; ustajanje
349. Qiyās (قِيَاس)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izjednačavanje jednog pravnog slučaja, za čiji pravni propis postoji sakralni tekst, s drugim pravnim slučajem, za čiji pravni propis ne postoji sakralni tekst, zbog podudarnosti dva slučaja u efektivnom uzroku propisa; predstavlja četvrti izvor islamskog zakonodavstva <i>Osnovno značenje:</i> izjednačavanje, sravnavanje nečega s nečim; mjerenje
350. Qirā’a (قِرَاءَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> učenje kur’anskog poglavlja Al-

	Fātiḥa i jednog kraćeg ili dijela dužeg poglavlja na stajanju u namazu <i>Osnovno značenje:</i> čitanje; učenje
351. Qirāḍ (قِرَاض)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> vrsta partnerskog poslovanja u kojoj imamo dvije strane: jedna je vlasnik novca koji u partnerstvu učestvuje sa novcem, a drugo je radnik koji trguje sa istim novcem i njemu pripada procentualno tačno određena dobit; ova vrsta partnerstva kod stanovnika Hidžaza bila je poznata kao qirāḍ, a stanovnici Iraka su je nazivali muḍāraba <i>Osnovno značenje:</i> davanje zajma
352. Qirān (قِرَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) uže kojim se veže zarobljenik, kojim se spajaju njegove noge i ruke; b) sklapanje braka, jer se spajaju suprug i supruga u jedan brak; c) spajanje hadža i umre sa jednim ihramom u mjesecima u kojima se obavlja hadž <i>Osnovno značenje:</i> spajanje, povezivanje, sjedinjavanje
353. Qirāṭ (قِرَاط)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) (karat) = 0,2125 grama srebra, ako se radi o miskalu dvadesetkaratnom, a ako se radi o dvadeset i dvokaratnom, onda je 0,2475 grama srebra; b) veličina nagrade koja se spominje u hadiskim predajama za obavljanje molitve za umrloga (dženaze-namaz), koja aludira na ogromnu nagradu <i>Osnovno značenje:</i> palac; mjera
354. Qiṣāṣ (قِصَاص)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> odmazda kojom se nad ubicom izvršava isto ono što je on uradio sa žrtvom <i>Osnovno značenje:</i> vraćanje; naknada
355. Qu‘ūd (قُعُود)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sjedenje na nogama u namazu; prvo sjedenje je nakon drugog rekata četverorekatnog namaza, a zadnje sjedenje može biti na kraju drugog dvorekatnog namaza, trećeg trorekatnog namaza ili na kraju četvrtog četverorekatnog namaza

	<i>Osnovno značenje:</i> sjedanje; ostajanje
356. Qunūt (قُنُوت)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dova koja se uči nakon donešenog tekbira u namazu, najčešće nakon trećeg rekata vitr-namaza ili na stajanju nakon rukua na sabah-namazu; ona glasi ovako: 'Allāhumma 'innā nasta'īnuka wa nastağfiruka wa nastahdīka wa nu'minu bika wa natūbu ilayka wa natawakkalu 'alayka wa nuṣṣī 'alayka al-ḥayra kullahū naṣkuruka wa lā nakfuruka wa nahla'u wa natruku man jafğuruka. 'Allāhumma 'iyyāka na'budu wa laka nuṣallī wa nasğudu wa 'ilayka nas'ā wa nahfidu nargū raḥmataka wa nahšā 'adābaka, 'inna 'adābaka al-ğidda bi al-kuffāri mulḥiq; postoji nekoliko verzija qunūt-dove <i>Osnovno značenje:</i> pokornost
357. Qur' (قُرْء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedna od polisemnih riječi koje označavaju mjesječnicu, ali i čistoću nakon postmjesječnog pranja <i>Osnovno značenje:</i> općenito vrijeme
358. Qur'a (قُرْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> bacanje kocke s ciljem određivanja nečega <i>Osnovno značenje:</i> udaranje; posvećivanje
359. Rabība (رَبِيبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pastorka (suprugina kćerka od prethodnoga muža) o kojoj se skrbi očuh <i>Osnovno značenje:</i> osoba koja se odgaja
360. Raḍā' (رَضَاع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dojenje novorođenčeta dok za to postoji potreba <i>Osnovno značenje:</i> dojenje
361. Rafat (رَفَث)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> spolni odnos za vrijeme posta ili prilikom obavljanja obreda hadža, a ima za posljedicu neispravnost tih

	obreda <i>Osnovno značenje:</i> bestidan govor; obljuba, snošaj
362. Rağ‘a (رَجْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> opoziv razvoda braka sa suprugom koja je u periodu postrazvodnog čekanja (ar. ‘idda), bez ponovnog sklapanja braka <i>Osnovno značenje:</i> povratak; opoziv
363. Rağm (رَجْم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) kamenovanje oženjenog bludnika ili bludnice sve do smrti; b) kamenovanje mjesta na kojima je poslanik Ibrahim vidio šejtana, ili kamenovanje šejtana, kako to vjeruje običan puk, prilikom obavljanja hadža na Džemretima <i>Osnovno značenje:</i> kamenovanje; proklinjanje; predskazanje
364. Rahn (رَهْن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zalaganje materijalne stvari kao garancije za dug, s ciljem da se iz nje može naplatiti dug ukoliko dužnik ne bude u stanju da ga vrati <i>Osnovno značenje:</i> zalog; produženje, kontinuitet; obećanje
365. Rak‘a (رَكْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> skupina radnji u namazu koje počinju učenjem na stajanju, a završavaju padanjem ničice na tlo (činjenjem sedžde) <i>Osnovno značenje:</i> presavijanje, pregibanje
366. Ramal (رَمَل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ubrzani hod prilikom kruženja oko Ka‘be (obavljanja <i>ṭawāḥḩa</i>) <i>Osnovno značenje:</i> slaba kiša; kaskanje
367. Ramy (رَمَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> bacanje sitnih kamenčića na Mini tokom dana <i>tašrīqa</i> (11, 12. i 13. dan mjeseca <i>ḩū al-ḩiğğā</i>) na za to predviđenom mjesto s ciljem simboličnog kamenovanja šejtana i njegovih došaptavanja, po uzoru na poslanika Ibrahima

	<i>Osnovno značenje:</i> bacanje, gađanje
368. Ribā (رِبَا)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svako uslovljeno povećanje u ugovoru koje nema propisanu protuvrijednost, a dijeli se na: a) poček-kamata (ar. ribā al-nasī'a): uslovljeno povećanje duga naspram odgode ili postavljenog roka, i b) kamata viška (ar. ribā al-faḍl): prodaja jedne od roba na koju se može odnositi kamata za drugu robu iste vrste a različite količine; proizvodi na koje se odnosi kamata su: zlato, srebro (tj. današnji novac), žito, ječam, hurme i so <i>Osnovno značenje:</i> povećanje, rast; prekoračenje
369. Ridḍa (رِدَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izlazak iz islama na jedan od tri načina: a) nijekanjem općeprihvaćenih i utemeljenih istina vjere (ar. mā 'ulima min al-dīn bi al-ḍarūra), b) verbalnim istupanjem iz islama, i c) praktičnim činjenjem djela koja su jasno nevjerstvo <i>Osnovno značenje:</i> echo (glas); refleksija (svjetlost); povratak
370. Rikāz (رِكَاز)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> blago pronađeno pod zemljom čiji je vlasnik nepoznat, bez obzira da li se radilo o metalu ili novcu i bez obzira da li ga je neko zakopao ili ne <i>Osnovno značenje:</i> ruda; zakopano blago
371. Riṭl (رِطْل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> mjera za količinu - težinu; <i>riṭl šerijatski</i> ili <i>riṭl bagdatski</i> iznosi približno 408 grama, dok <i>riṭl misirski</i> iznosi približno 450 grama <i>Osnovno značenje:</i> ručna procjena težine
372. Ru'ya al-hilāl (رُؤْيَةُ الْهَيْلَال)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> viđenje mlađaka mjeseca kao pokazatelj početka lunarnog mjeseca; to predstavlja poseban značaj za određivanje početka i kraja mjeseca ramazana – mjeseca posta <i>Osnovno značenje:</i> viđenje mlađaka

373. Rukn (رُكْن)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) stubovi u Ka‘bi, poput jemanskog; b) ključni dio obreda bez koga bilo kakvo djelo ne bi bilo ispravno, poput namaskih ruknova, tj. učenja Kur’ana, obavljanja <i>rukū‘a, sağde</i>, itd. <i>Osnovno značenje:</i> oslonac, stub; glavni uvjet
374. Rukū‘ (رُكُوع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> saginjanje u namazu na prednju stranu tako da stavimo ruke na koljena, dok su leđa ispravna i smirena; predstavlja sastavni dio namaza, bez kojeg bi namaz bio neispravan; pojedini namazi ne sadrže <i>rukū‘</i>, poput dženaze-namaza <i>Osnovno značenje:</i> presavijanje, pregibanje
375. Ruqbā (رُقْبَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> slučaj kada vlasnik nekretnine podari nekretninu drugoj osobi, pod uslovom da vlasništvo nad njom na drugu osobu prelazi nakon smrti darovatelja; u slučaju da onaj kome je podarena umre prije darovatelja, onda ona ostaje darovatelju <i>Osnovno značenje:</i> motrenje, promatranje, čekanje, bdjenje nad; veza između jezičkog i terminološkog značenja je u čekanju i iščekivanju smrti darovatelja ili onoga kome je nešto darovano
376. Ruqya (رُقْيَا)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) molitva kojom se traži od Alaha lijek i ozdravljenje bolesnom; b) učenje kur’anskih ajeta na ime izliječenja od različitih psiho-fizičkih oboljenja <i>Osnovno značenje:</i> liječenje; (op)čaranje; davanje zapisa
377. Rušd (رُشْد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> za ispravnost postupaka islamski pravnici uslovljavaju da osoba bude razborita i promišljena u svojim postupcima, a posebno se to uslovljava u financijskim transakcijama; mjerilo razboritosti nije punoljetnost nego uobičajeno ispravno upravljanje imetkom, pri čemu vjersko griješenje, prema mišljenju većine islamskih pravnika, ne utiče na gubitak ove osobine

	<i>Osnovno značenje:</i> ići pravim putem; promišljenost, osviještenost
378. Šā‘ (صَاع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> stara mjera za obim, a iznosi četiri mudda, a mudd je količina koja može stati u dvije sakupljene ruke osrednjeg čovjeka; neki procjenjuju da se radi o 2,4 kg <i>Osnovno značenje:</i> rasipanje; (pre)savijanje
379. Sā‘ī (سَاعِي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> osoba koja je opunomoćena da sakuplja zekat, milostinju i druge financijske obaveze prema državi <i>Osnovno značenje:</i> trkač; koji zarađuje; koji brine o nečemu
380. Ša‘īd (صَعِيد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) sve čisto što se nalazi na površini zemlje, bilo da se radi o prašini ili ne; b) čista prašina koja se koristi za simbolično vjersko pranje – ar. tayammum <i>Osnovno značenje:</i> ono što se nalazi iznad zemlje
381. Sa‘y (سَعْي)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ubrzani hod između (brežuljaka) Šafā i Marwa, kao jedan vid hadžskih ili ‘umretskih obreda <i>Osnovno značenje:</i> ubrzani hod koji ne dostiže stepen trčanja
382. Šadāq (صَدَاق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ime za vjenčani dar kojeg supruga zaslužuje sklapanjem vjenčanog ugovora; ovo je sinonim <i>mahru</i>; neki, pak, prave razliku između <i>mahra</i> i <i>šadāqa</i>, jer smatraju da se <i>šadāq</i> odnosi na onaj dio neobaveznog vjenčanog dara <i>Osnovno značenje:</i> bračni ugovor; vjenčani poklon; iskrenost
383. Šadaqa (صَدَقَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> milostinja koja se udjeljuje s ciljem postizanja Alahovog zadovoljstva; ovaj termin koristi se za četiri značenja: 1) najčešće se koristi kao dobrovoljna milostinja; 2) zekat, tj. obavezan udio u imetku kojeg je obavezno udijeliti posebnim kategorijama, 3) vakuf – zadužbina, i 4) općenito dobro djelo

	<i>Osnovno značenje:</i> iskrenost, milostinja; nazvana je sadakom jer ukazuje na iskrenost onoga koji je udjeljuje
384. Šadaqa al-fiṭr (صَدَقَةُ الْفِطْرِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> određeni iznos kojeg udjeljuje svaki musliman nakon ramazanskog posta, kao jedan vid iskupljenja za eventualne propuste tokom posta <i>Osnovno značenje:</i> milostinja nakon posta
385. Šaḥābiyy (صَحَابِيّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svako ko je vidio Muhameda, povjerovao u njega i družio se s njim toliko vremena koliko je dovoljno da se to nazove druženjem i umre kao musliman <i>Osnovno značenje:</i> drug
386. Šaḥīḥ (صَحِيح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) u hadiskoj terminologiji: predaja kontinuiranog lanca, tačnih i pouzdanih prenosioca, sve do Muhameda ili do nekog iz reda ashaba ili tabi‘ina; b) u postupcima obredoslovlja ili kupoprodaje: čiji su uslovi i stubovi ispunjeni <i>Osnovno značenje:</i> b. zdrav; pravilan; istinit, vjerodostojan
387. Sā’iba (سَائِبَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) imetak kojeg je vlasnik prestao koristiti, ali nije svoje vlasništvo nad njim prenio na drugoga ili uvakufio; b) običaj predislamskih Arapa da oslobode one deve od jahanja koje rode deset djevdadi ili donesu svog vlasnika iz rata <i>Osnovno značenje:</i> odbačena; oslobođena
388. Šalāt (صَلَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) molitva koja se sastoji od mnoštva propisanih radnji, počinje sa tekbirom, a završava sa selamom; postoji velik broj namaza, a dnevni obavezni namazi su: sabah-namaz (ar. šalāt al-faḡr ili šalāt al-ṣubḥ), podne namaz (ar. šalāt al-ẓuhr), ikindija namaz (ar. šalāt al-‘aṣr), akšam-namaz (ar. šalāt al-maḡrib) i jacija namaz (ar. šalāt al-‘iṣā’); b) donošenje blagoslova na Muhameda, njegovu porodicu i drugove

	<i>Osnovno značenje:</i> molitva; veza
389. Šalāt al-‘īd (صَلَاةُ الْعِيدِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koji se sastoji od dva rekata, a obavlja se dva puta godišnje nakon izlaska sunca prvog dana bajrama (1. dana mjeseca šawwāla i 10. dana mjeseca dū al-hiġġa lunarnog – hidžreetskog kalendara) <i>Osnovno značenje:</i> praznik; blagdan
390. Šalā al-ġamā‘a (صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zajedničko obavljanje molitve - namaza uz obavezno slijeđenje predvodnika – imama, za što slijedi velika nagrada <i>Osnovno značenje:</i> zajednička molitva
391. Šalāt al-ġanāza (صَلَاةُ الْجَنَازَةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obavljanje molitve umrloj osobi s ciljem traženja oprosta i zauzimanja za nju <i>Osnovno značenje:</i> namaz za mrtvaca; ime za mrtvaca i sve osobe koji ga prate
392. Šalāt al-ġumu‘a (صَلَاةُ الْجُمُعَةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sedmična obavezna zajednička molitva petkom, u džamiji ili na otvorenom, kojoj prethodi obraćanje imama, a obavlja se umjesto podne-namaza <i>Osnovno značenje:</i> namaz u petak
393. Šalāt al-‘istisqā’ (صَلَاةُ الْإِسْتِسْقَاءِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koji se obavlja u stanju suše s ciljem upućivanja molitve Alahu da se smiluje i spusti kišu; namaz se sastoji od dva rekata i obavlja se kolektivno; nakon namaza uči se dova nadajući se promjeni stanja i padanju kiše <i>Osnovno značenje:</i> traženje vode; crpljenje vode
394. Šalāt al-kusūf (صَلَاةُ الْكُسُوفِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koja se obavlja prilikom pomračenja sunca <i>Osnovno značenje:</i> pomračenje (sunca)

395. Ṣalāt al-tarāwīḥ (صَلَاةُ التَّرَاوِيحِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dobrovoljni namaz koji se obavlja u noćima mjeseca ramazana, a sastoji se najmanje od osam, uobičajeno od dvadeset, a može se obavljati i sa više rekata; po pravilu nakon svaka dva ili četiri rekata pravi se manji odmor <i>Osnovno značenje:</i> namaz uz odmor, osvježavanje
396. Ṣalāt al-witr (صَلَاةُ الْوَيْتْرِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koji se obavlja nakon jacije-namaza, a obavlja se tako što se obavi neparan broj rekata <i>Osnovno značenje:</i> namaz neparnog broja (rekata)
397. Ṣalāt al-ḥawf (صَلَاةُ الْحَوْفِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koja se obavlja u stanju straha, poput slučaja kada se strahuje od napada neprijatelja na bojnem polju ili slično <i>Osnovno značenje:</i> namaz u stanju straha
398. Ṣalāt al-ḥusūf (صَلَاةُ الْحُسُوفِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koja se obavlja prilikom pomračenja mjeseca <i>Osnovno značenje:</i> namaz u stanju pomračenja (mjeseca)
399. Ṣarf (صَرْفٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> zamjena novca za novac; pri tome je potrebno da se zamjena obavi iz ruke u ruku i za vrijeme sklapanja ugovora, a ne odgođeno, jer bi to, u protivnom, bilo smatrano jednom vrstom kamate <i>Osnovno značenje:</i> zamjena; potrošnja
400. Ṣawm (صَوْمٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> suzdržavanje od jela, pića i spolnog općenja od zore do zalaska sunca s ciljem postizanja Alahovog zadovoljstva <i>Osnovno značenje:</i> suzdržavanje, sustežanje
401. Sadl (سَدْلٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> spuštanje ruku prilikom stajanja u namazu, što je praksa malikitske pravne škole, za razliku od ostalih

	koji prakticiraju qabḍ, tj. vezanje ruku tako da stavljaju desnu na lijevu ruku <i>Osnovno značenje:</i> spuštanje; opuštanje
402. Safah (سَفَه)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> lakoumnost zbog koje se osoba rasipnički odnosi prema svom imetku, tj. suprotno onome kako to zahtjeva ljudski razum i vjera; ovaj termin stoji nasuprot pojma <i>rušd</i>; osoba koja se na ovakav način odnosi prema svom imetku je safih i njegova imovina i postupci stavljaju se pod kontrolu staratelja <i>Osnovno značenje:</i> bestidnost, drskost; laganost; glupost
403. Safar (سَفَر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izlazak iz mjesta boravka na put s ciljem odlaska u neko mjesto koje je udaljeno toliko da dozvoljava skraćivanje četverorekatnih namaza; ta razdaljina se procjenjuje na oko 89 km <i>Osnovno značenje:</i> putovanje; otkrivanje
404. Sağda (سَجْدَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) padanje ničice na zemlju s ciljem klanjanja i pokoravanja Bogu, tako da čelo, nos, šake, koljena i nožni prsti dotiču zemlju; b) naziv jednog kur'anskog poglavlja <i>Osnovno značenje:</i> padanje ničice na tlo
405. Sağda al-sahw (سَجْدَة السَّهْو)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obavljanje dvije sedžde na kraju molitve – namaza u slučaju sumnje u njegovu ispravnost ili u slučaju zaborava da se obavila neka namaska radnja <i>Osnovno značenje:</i> padanje ničice na tlo u slučaju zaborava
406. Sağda al-šukr (سَجْدَة الشُّكْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obavljanje jedne sedžde u znak zahvale Bogu za neko dobro koje se desilo ili zbog neke radosne vijesti <i>Osnovno značenje:</i> padanje ničice na tlo s ciljem zahvale Bogu

407. Sağda al-tilāwa (سَجْدَةُ التَّلَاوَةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obavljanje jedne sedžde prilikom učenja ili slušanja ajeta u Kur'anu u kojima se ona spominje <i>Osnovno značenje:</i> padanje ničice na tlo tokom učenja Kur'ana
408. Sahm (سَهْم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) udio u ukupnoj količini zekata koji pripada jednoj od kategorija; b) udio vojnika u ratnom plijenu <i>Osnovno značenje:</i> strijela, strelica; udio
409. Saḥūr ili suḥūr (سُحُور / سُحُور)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> saḥūr je hrana ili piće koje se konzumira pred zoru (prije početka posta tokom mjeseca ramadāna ili izvan njega), a suḥūr je konzumiranje hrane u to vremensko doba <i>Osnovno značenje:</i> zora, osvit
410. Salām (سَلَام)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izgovoranje islamskog pozdrava: <i>Al-Salāmu 'alaykum wa raḥmatullāhi wa barakātuhu</i> (neka je na vas mir Božiji, Njegova milost i blagoslov); b) izgovoranje kraćeg oblika tog pozdrava: <i>Al-Salāmu 'alaykum wa raḥmatullāhi</i> (neka je na vas mir Božiji i Njegova milost) za izlazak iz namaza ili za njegovo okončanje <i>Osnovno značenje:</i> mir; pozdrav
411. Salaf (سَلَف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) prve odabrane generacije muslimana koje su živjele u prva tri vijeka po hidžri; b) kupovina jasno određene robe koja će naknadno biti gotova za cijenu koja će biti isplaćena prilikom preuzimanja robe; termin <i>salaf</i>, koji predstavlja sinonim terminu <i>salam</i>, koriste stanovnici Hidžaza <i>Osnovno značenje:</i> plaćanje unaprijed, ono što je prethodilo
412. Salam (سَلَم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) pozdrav – <i>salām</i>; b) predaja; c) kupovina jasno određene robe koja će naknadno biti gotova za

	cijenu koja će biti isplaćena prilikom preuzimanja robe; ovu formu termina (ar. <i>salam</i>) koriste stanovnici Iraka <i>Osnovno značenje:</i> mir; pozdrav; predaja unaprijed; narudžba
413. Samsara (سَمْسَرَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> posredovanje u trgovini s ciljem zaključivanja poslovnih ugovora, poput prodaje, iznajmljivanja i slično; mešetar ili posrednik ima ulogu najamnika koji za svoj trud uzima naknadu <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ persijskog porijekla
414. Sariqa (سَرِقَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> tajna krađa nečega što je u tuđem posjedu; krađa koja obavezuje izvršenje fiksne kazne (ar. <i>ḥadd</i>) u islamu mora ispunjavati sljedeće uslove: a) da kradljivac bude pravni adresat, b) da ukradeni iznos ili vrijednost ukradene stvari bude u visini nišāba, c) da ukradena stvar bude u tuđem vlasništvu, d) da nema sumnje oko ukradene stvari da li pripada kradljivcu ili ne, e) da ukradena stvar prethodno bude zaštićena, i f) da se krađa odvija tajno, a ne javno i otimanjem <i>Osnovno značenje:</i> skrivenost; slabost; krađa
415. Saw'a (سَوَاءَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) stidno mjesto; b) najčešće se koristi u dvojini, a označava spolni organ i stražnjicu <i>Osnovno značenje:</i> stidno mjesto
416. Siqt (سِقْط)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) nedonošče jasnog oblika koje je rođeno mrtvo; b) plodovi koji su prije sazrijevanja pali sa drveća <i>Osnovno značenje:</i> nešto što je palo
417. Siwāk (سَوَاك)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> <i>siwāk</i> ili <i>miswāk</i>: četkica za zube od drveta 'arāk; njeno korišćenje ima status sune <i>Osnovno značenje:</i> ime drvceta kojim se čiste zubi, a koje se dobija

	od drveta 'arāk
418. Saġġāda (سَجَّادَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prostirka na kojoj se obavlja sedžda, tj. namaz <i>Osnovno značenje:</i> prostirka
419. Su'r (سُور)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> ostatak vode ili hrane iza čovjeka ili životinje <i>Osnovno značenje:</i> ostatak; nešto što nije završeno
420. Suftaġa (سُفْتَجَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> transfer novca ili prijenos novčanog iznosa tako što se novac preda osobi kako bi se isti iznos podigao u drugom mjestu od njegovog zastupnika, s ciljem izbjegavanja potencijalnih opasnosti koje se mogu desiti na putu <i>Osnovno značenje:</i> arabizirana riječ persijskog porijekla
421. Suknā (سُكْنَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obaveza muža da osigura smještaj ženi od koje se razveo u periodu u kojem postoji mogućnost njenog povrata u brak sve do okončanja postrazvodnog perioda (ar. 'idda) <i>Osnovno značenje:</i> stanovanje; boravak; smještaj
422. Šulḥ (صُلْح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> dogovor koji okončava neuglasice uz obostranu saglasnost i rješavanja pitanja oko kojih se strane razilaze <i>Osnovno značenje:</i> pomirenje, sklapanje mira; nagodba
423. Sulṭān (سُلْطَان)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kralj, namjesnik ili slično koji ima najveće ovlasti u upravljanju muslimanskom državom; ovu titulu najviše je koristila osmanska dinastija <i>Osnovno značenje:</i> snaga, moć
424. Sunan rāṭiba	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pritvrđeni dobrovoljni namazi

(سُنَن رَاطِبَة)	na čijem obavljanju je poslanik Muhamed ustrajavao i muslimani ih, po ugledu na njega, obavljaju redovno; ukupno broj takvih namaza je pet, a to su: dva rekata prije sabah-namaza, četiri prije i dva poslije podne-namaza, dva rekata poslije akšam-namaza i dva poslije jacie namaza <i>Osnovno značenje:</i> stalni suneti
425. Sunna (سُنَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) tradicija i praksa poslanika Muhameda; b) svaki postupak koji se prenosi da ga je poslanik Muhamed preporučio, činio ili šuteći odobrio, a lijepo ga je raditi po uzoru na praksu poslanika Muhameda; c) <i>hadiska nauka</i>: sve što se prenosi od poslanika Muhameda od riječi, djela, odobravanja ili opisa; d) <i>metodologija islamskog prava</i>: sve što se prenosi od poslanika Muhameda, od riječi, djela ili odobravanja <i>Osnovno značenje:</i> put; način; običaj
426. Sutra (سُتْرَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve što se stavi ispred osobe koja obavlja molitvu – namaz, kao znak da se ne smije prelaziti između nje i tog predmeta <i>Osnovno značenje:</i> pokrivač, zastor
427. Šarṭ (شَرْط)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve od čega zavisi postojanje nečega, ali je izvan njegove biti i nije njegov konstitutivni elemenat; na primjer: abdest je <i>šarṭ</i> za namaz, ali nije njegov konstitutivni elemenat, kao što je prisustvo svjedoka kod skapanja braka uvjet za valjanost braka, ali je izvan njegove biti <i>Osnovno značenje:</i> neophodni znak, obilježje; uslov
428. Ša‘ā’ir (شَعَائِر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) islamski vjerski obredi ili objekti koji simboliziraju islamsko učenje, poput namaza, posta, džamije, ezana, itd. b) hadžski obredi, poput <i>ṭawāfa</i>, stajanja na Arafatu, itd. c) žrtvena označena životinja

	<i>Osnovno značenje:</i> označeni, obilježeni, obredi
429. Šahāda (شَهَادَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) svjedočenje da nema drugog boga osim Alaha i da je Muhamed Njegov poslanik; b) smrt na Božijem putu <i>Osnovno značenje:</i> svjedočenje, potvrda
430. Šahīd (شَهِيد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>šehid ovoga svijeta:</i> onaj ko je ubijen u bici ili ranjen i odnešen sa bojnog polja i umro prije nego bude obnašao kakve ovozemaljske poslove; b) <i>šehid Onoga svijeta:</i> onaj ko bude bespravno ubijen ili pogine u požaru, ruševinama, vodi, itd. <i>Osnovno značenje:</i> svjedok; žrtva; mučenik
431. Šarī‘a (شَرِيعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> <i>šarī‘a</i> ili <i>šar‘</i> je: a) svi propisi koje je Zakonodavac, Uzvišeni Alah propisao ljudima da se u skladu s tim odnose; b) islamski propisi koje obrađuje islamska pravna nauka <i>Osnovno značenje:</i> početak; ozakonjenje
432. Šarika (شَرِيكة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> spajanje ili miješanje imetka različitih ljudi u zajednički imetak tako da se ne može raspoznati šta od tih imetaka kome pripada; veliki je broj oblika partnerskog poslovanja, a najznačajniji su: novčano i tjelesno partnerstvo <i>Osnovno značenje:</i> sudjelovanje; miješanje
433. Šigār (شِعَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedan od predislamskih brakova u kojem čovjek daje saglasnost da neko oženi njegovu sestru ili kćerku, pod uslovom da i druga strana dā saglasnost za isto, bez postojanja vjenčanog dara; to je jedan od oblika brakova koje je islam zabranio i deklarirao kao nevalidan <i>Osnovno značenje:</i> praznina; raštrkanost

434. Šuf'a (شُفْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pravo prvokupnje ili prisilno prisvajanje prodane nepokretne imovine komšije ili partnera od kupaca po cijeni koja je u prvom ugovoru dogovorena u korist komšije ili partnera <i>Osnovno značenje:</i> sparivanje
435. Šūrā (شُورَى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> savjetodavno vijeće u nekoj ustanovi ili državi sastavljeno od relevantnih osoba koje daje svoja mišljenja po određenim pitanjima <i>Osnovno značenje:</i> sugestija, savjet
436. Ta'ziya (تَعْزِيَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izražavanje saučešća koje će ublažiti tugu osobi koja je nekoga izgubila; b) izgovaranje riječi: „neka Alah poveća vašu nagradu i nagradi vas za vaše strpljenje“ ('ahsanallāhu 'azā'akum wa 'aẓama 'Alahu 'ağrakum); c) izgovaranje riječi: „Alahovi smo i Njemu ćemo se svi vratiti“ ('innā lillāhi wa 'innā 'ilayhi rāği'ūn) <i>Osnovno značenje:</i> utjeha; strpljivo podnošenje; primanje saučešća
437. Ta'zīr (تَعْزِير)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> nedefinisana kazna koja spada u Alahova prava ili prava ljudi, a odnosi se na prestup za koji ne postoji jasno određena kazna ili otkup; vladaru se ostavlja sloboda izbora adekvatne kazne za ovakve prestupe, ali se uslovljava da ne prelazi visinu neke od islamskih pravnih fiksnih kazni definisanih sakralnim tekstom (ar. ḥadd); ova vrsta kazne može biti tjelesna ili novčana, ali može biti i jedan vid ograničavanja sloboda <i>Osnovno značenje:</i> grditi, ružiti; kažnjavati
438. Tağrīb (تَغْرِيب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> progon neoženjenog bludnika u trajanju od godine dana iz mjesta njegovog rođenja ili boravka kao kazna za blud

	<i>Osnovno značenje:</i> otići u tuđinu; otići prema zapadu
439. Ṭahāra (طَهَارَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) čistoća od stvarne i apstraktne nečistoće; b) poglavlje u islamskoj pravnoj nauci koje obuhvata pitanja i propise vezane za čistoću, poput abdesta, gusla, hajza, nifasa, itd. c) obrezivanje spolnog organa, sunećenje <i>Osnovno značenje:</i> općenito čišćenje
440. Taḥmīd (تَحْمِيد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izgovaranje riječi zahvale Alahu: Hvala Alahu (<i>al-ḥamdu lillāhi</i>) <i>Osnovno značenje:</i> zahvala
441. Taḥrīm mu'aqqat (تَحْرِيم مُؤَقَّت)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> privremena zabrana sklapanja braka sa osobama, poput suprugine majke, sestre, tetke, itd., s kojima čovjeka veže veza tazbinstva <i>Osnovno značenje:</i> privremena zabrana
442. Taḥrīm mu'abbad (تَحْرِيم مُؤَبَّد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> stalna zabrana sklapanja braka sa osobama, poput majke, sestre, kćerke, itd., s kojima čovjeka veže krvna veza <i>Osnovno značenje:</i> vječna zabrana
443. Ṭayyib (طَيِّب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) sve što je čisto; b) sve što je dozvoljeno <i>Osnovno značenje:</i> dobar, prijatan
444. Ṭalāq (طَلَاق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> razvod braka po njegovoj direktnosti može da bude: a) <i>ṭalāq ṣarīḥ</i>: kada se nedvosmislenim riječima (po nekima isključivim korišćenjem riječi <i>ṭalāq</i>) izrazi razvod braka, b) <i>ṭalāq bi al-kināya</i>: kada se dvosmislenim i indirektnim riječima izrazi razvod braka <i>Osnovno značenje:</i> puštanje, oslobađanje

445. Ṭalāq al-bid‘a (طَلَاقُ الْبِدْعَةِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) kada suprug pusti svoju suprugu u periodu mjesečnog pranja; b) kada suprug pusti svoju suprugu dva ili više puta u jednom navratu; c) kada suprug pusti svoju suprugu u periodu čistoće (tj. kada nije u mjesečnom pranju) u kojem je imao spolni odnos s njom <i>Osnovno značenje:</i> novotarijski razvod braka
446. Ṭalāq al-fārr (طَلَاقُ الْفَارِّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> puštanje supruge u smrtnoj bolesti kako bi joj onemogućio da bude jedan od nasljednika <i>Osnovno značenje:</i> razvod braka osobe koja (nešto) izbjegava
447. Ṭalāq al-ṭalāt (طَلَاقُ الْتَالَاتِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> puštanje supruge tri puta u jednom navratu, bilo da to uradi jednom riječju ili rastavljeno <i>Osnovno značenje:</i> tri razvoda braka
448. Ṭalāq bā’in (طَلَاقُ بَائِنٍ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> postoje dvije vrste ovoga razvoda: a) <i>ṭalāq bā’in baynūna ṣuḡrā</i>: kada suprug pusti svoju suprugu jedanput ili dva puta, pa istekne postrazvodni period i ona prestane biti njegovom suprugom, ali on u tom slučaju ima pravo da je vrati u brak novim bračnim ugovorom i novim vjenčanim darom; b) <i>ṭalāq bā’in baynūna kubrā</i>: kada suprug pusti svoju suprugu treći put, pa istekne postrazvodni period, u tom slučaju ona prestaje biti njegovom suprugom i on nema pravo da je vrati u brak sve dok ona ne konzumira drugi brak <i>Osnovno značenje:</i> jasan razvod braka
449. Ṭalāq raḡ‘iy (طَلَاقُ رَجْعِيٍّ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kada suprug pusti svoju suprugu jedanput ili dva puta, ali mu ostaje pravo da je vrati u brak u toku postrazvodnog perioda <i>Osnovno značenje:</i> razvod braka uz mogućnost povratka

450. Taqṣīr (تَقْصِير)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) skraćivanje odjeće tako da ne visi ispod članaka; b) skraćivanje kose kao jedan od završnih činova prilikom obavljanja hadža; c) neduljenje i nepretjerivanje u namazu <i>Osnovno značenje:</i> skraćivanje, sužavanje
451. Tāsū‘ā (تَاسُوعَاء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> deveti dan mjeseca muḥarrama, kojeg je pohvalno postiti sa desetim danom istog mjeseca <i>Osnovno značenje:</i> deveta
452. Ṭawāf (طَوَاف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obilaženje i kruženje oko Ka‘be s namjerom Allahovog zadovoljstva; dijeli se na: a) <i>ṭawāf al-quḍūm</i> (tavaf-posjete), b) <i>ṭawāf al-ziyāra</i> ili <i>ṭawāf al-‘ifāda</i> (hadžski ili tavaf-posjete), c) <i>ṭawāf al-wadā‘</i> (oprostajni tavaf), i d) <i>ṭawāf al-taṭawwu‘</i> (dobrovoljni tavaf) koji nije ograničen vremenom i povodom <i>Osnovno značenje:</i> kruženje, obilaženje
453. Ta‘addud al-zawġāt (تَعَدُّدُ الزَّوْجَاتِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> poligamija – višeženstvo; mogućnost sklapanja braka sa više žena (maksimalno četiri) pod uslovom sposobnosti njihovog uzdržavanja i pravednog odnosa među njima <i>Osnovno značenje:</i> višeženstvo
454. Ta‘awwud (تَعَوُّذ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) traženje utočišta, zaštite i pomoći od Alaha; b) učenje riječi: tražim Allahovu zaštitu od prokletog šejtana (<i>‘a‘ūdū billāhi min al-šayṭān al-raġīm</i>); uči se prije svakog dobrog djela, nakon početne dove u namazu i u ostalim prilikama <i>Osnovno značenje:</i> tražiti utočište, zaštitu, pomoć
455. Tabannī (تَبَنَّى)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> prisvajanje tuđeg djeteta; pojava koja je postojala prije islama, ali ju je islam dokinuo i zabranio

	<i>Osnovno značenje:</i> uzimanje za sina, prisvajanje
456. Tafarruq (تَفَرُّقٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) tjelesno razilaženje nakon sklapanja ugovora i okončanje sastanka na kojem je on sklopljen, čime se gubi jedna od mogućnosti raskidanja ugovora (ar. <i>hiyār al-mağlis</i>); b) verbalno postizanje i okončanje dogovora, nakon čega slijedi razilaženje (prema stavu hanefitske pravne škole) <i>Osnovno značenje:</i> razilaženje
457. Tafrīq (تَفْرِيقٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) u porodičnom pravu: sudsko razdvajanje između supruge i supruga zbog nekog opravdanog razloga, poput odmetništva od vjere i slično; b) u kupoprodaji: razdvajanje ugovora, tako da se izvrši predaja samo jednog dijela ugovorene robe <i>Osnovno značenje:</i> razdvajanje, rastavljanje
458. Taḡwīd (تَجْوِيدٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pravila učenja Kur’ana na arapskom jeziku, a podrazumijeva ispravno izgovaranje glasova arapskog jezika i poznavanje mjesta na kojima je dozvoljeno stajanje u Kur’anu <i>Osnovno značenje:</i> popravljjanje, poboljšanje
459. Tahaḡḡud (تَهَجُّدٌ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> noćni namaz koji uslijedi nakon spavanja, a prije zore, kao jedan vid pohvalne dobrovoljne molitve <i>Osnovno značenje:</i> bdijenje, spavanje
460. Taḥiyya al-masḡid (تَحِيََّةُ الْمَسْجِدِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> namaz koji se sastoji od dva rekata, a obavlja se neposredno nakon ulaska u džamiju, a prije sjedenja <i>Osnovno značenje:</i> pozdrav džamiji
461. Tayāmun	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pohvalnost otpočinjanja pozitivnih dijela sa desnom stranom, što je, ujedno, bila praksa

(تَيَامُم)	poslanika Muhameda; jedan od primjera jeste davanje prednosti desnoj strani prilikom oblačenja, obuvanja, uzimanja abdesta i ulaska u džamiju <i>Osnovno značenje:</i> desna strana; donijeti sreću
462. Tayammum (تَيَامُم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> u nedostatku vode ili zbog bolesti potradi lice i ruke do iza lakata čistom zemljom ili prašinom s namjerom simboličnog čišćenja od nečistoće kako bi se ispunio preduslov čišćenja za ispravnost obavljanja namaza <i>Osnovno značenje:</i> namjera, nakana
463. Tayyib (تَيَّيْب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) ženska osoba koja je brakom izgubila svoje djevičanstvo; b) ponekad se i starija djevica naziva <i>tayyib</i>, iako je djevica <i>Osnovno značenje:</i> ženska osoba koja nije djevica
464. Takbīr (تَكْبِير)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izgovaranje riječi: Alah je najveći ('<i>Allāhu 'akbar</i>); b) izgovaranje riječi: '<i>Allāhu 'akbar 'Allāhu 'akbar 'Allāhu 'akbar lā ilāha illāllāh, 'Allāhu 'akbar 'Allāhu 'akbar, wa lillāhi al-ḥamd</i> prije i za vrijeme bajrama, iza obaveznih (farz) namaza <i>Osnovno značenje:</i> veličanje, hvaljenje, slavljenje
465. Talbiya (تَلْبِيَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izgovaranje riječi (odziva) prilikom obavljanja obreda hadža: <i>labbaykallāhumma, labbayk, labbayka lā šarīka laka, labbayka, 'inna al-ḥamda wa al-ni'mata laka wa al-mulk, lā šarīka laka</i> (odazivam Ti se, Bože, odazivam; odazivam Ti se, Ti nemaš sudruga, odazivam Ti se; doista zahvala i blagodat pripadaju Tebi, Ti nemaš sudruga) <i>Osnovno značenje:</i> od(a)ziv, prihvatanje (poziva)
466. Talaqqī al-	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> izlazak izvan granica mjesta u

rukḅān (رُكْبَان)	koje se donosi hrana s ciljem susretanja sa stanovnicima ruralnih naselja koji dopremaju robu i kupovina robe od njih za dosta niže cijene prije nego stignu do gradskog tržišta; pod ovim se podrazumijeva kupovina od njih, bez obzira da dolaze jašući ili ne <i>Osnovno značenje:</i> dočekivanje jahača
467. Tamattu‘ (تَمَتُّع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> obavljanja ‘umre u mjesecima hadža, a zatim ostajanje u Meki do obreda hadža koji se, u tom slučaju, počinju obavljati iz same Meke ili izlazak do granica Meke i otpočinjanje hadža od toga mjesta <i>Osnovno značenje:</i> uživanje; korišćenje
468. Ta’mīn (تَأْمِين)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izgovaranje riječi ‘āṁm, u sebi ili naglas, na kraju proučenog poglavlja <i>al-Fātiḥa</i> ; b) izgovaranje riječi ‘āṁm na dovu koja se uči; c) osiguranje imovine ili lica; d) davanje sigurnosti osobi koja je državljanin države koja je u ratnim odnosima sa muslimanskom državom <i>Osnovno značenje:</i> osiguranje, jamstvo; uvjerenje
469. Tarḡī‘ (تَرْجِيع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> spuštanje, a zatim podizanje glasa prilikom izgovaranja šhadeta (tj. riječi: „svjedočim da nema drugog Boga osim Alaha“ (‘ašhadu ‘an lā ‘ilāha ‘illallāh) i „svjedočim da je Muhamed Alahov poslanik“ (‘ašhadu ‘anna Muḥammadan rasūlullāh) prilikom oglašavanja za namaz - molitvu <i>Osnovno značenje:</i> ponavljanje, refren
470. Tartīb (تَرْتِيب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) izvršavanje vjerskih radnji u skladu sa redoslijedom kojeg je naredio Zakonodavac, poput redoslijeda prilikom vjerskog čišćenja – abdesta; b) učenje hanefitske pravne škole nalaže da je neophodno naklanjavanje propuštenih namaza po redoslijedu, ukoliko ih nema više od pet

	<i>Osnovno značenje: red, poredak, slijed</i>
471. Tartīl (تَرْتِيل)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja: usporeno i razgovjetno učenje Kur'ana na arapskom jeziku</i> <i>Osnovno značenje: lagano recitiranje</i>
472. Tasbīḥ (تَسْبِيح)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja: a) izgovaranje riječi kojima veličamo Alaha; b) izgovaranje riječi: „uzvišen neka je Alah“ (subḥānallāh)</i> <i>Osnovno značenje: zahvala; uzdizanje</i>
473. Taslīm (تَسْلِيم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja: a) izgovaranje islamskog pozdrava: „neka je na vas mir Božiji, Njegova milost i blagoslov“ (al-salāmu ‘alaykum wa raḥmatullāh wa barakātuhū); b) ispražnjavanje i predavanje prodanog objekta ili stvari; c) okončanje namaza izgovaranjem riječi „neka je na vas mir Božiji i milost“ (al-salāmu ‘alaykum wa raḥmatullāh) okrećući glavnu na desnu, pa na lijevu stranu</i> <i>Osnovno značenje: predavanje, isporučivanje; pokoravanje</i>
474. Tašahhud (تَشَاهُد)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja: a) izgovaranje šehadeta, tj. riječi kojima se potvrđuje vjerovanje u Božiju jednoću i Muhamedovo poslanstvo riječima: „svjedočim da nema drugog Boga osim Alaha i svjedočim da je Muhamed Božiji poslanik“ (‘ašhadu ‘an lā ilāha ‘illallāh wa ‘ašhadu ‘anna Muḥammadan rasūlullāh); b) sjedenje nakon drugog i četvrtog rekata i izgovaranje sljedećih riječi: „al-taḥiyyātu wa al-ṣalawātu wa al-ṭayyibātu, al-salāmu ‘alayka ‘ayyuha al-nabiyyu wa raḥmatullāhi wa barakātuhū, al-salāmu ‘alayna wa ‘alā ‘ibādillāhi al-ṣaliḥīn, ‘ašhadu ‘an lā ilāha ‘illallāh wa ‘ašhadu ‘anna Muḥammadan ‘abduhū wa rasūluhū“ (čast i slava pripadaju Alahu, Njega treba iznad svega poštivati i u Njegovo ime dobra djela raditi. Spas neka je na tebe, Božiji Poslaniče, neka je na tebe Božija milost i</i>

	blagoslov! Neka je Božije spasenje na nas i sve dobre robove Božije! Ja svjedočim da je samo Alah Bog i da je Muhamed Njegov rob i Njegov poslanik) <i>Osnovno značenje:</i> svjedočenje
475. Taṭawwu‘ (تَطَوُّع)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve ono što je propisano od dobrovoljnih djela, a nije naređeno, poput slijeđenja tradicije poslanika Muhameda, dobrovoljnih molitvi, itd. <i>Osnovno značenje:</i> pokornost; dobrovoljan čin
476. Tawātur (تَوَاتُر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> slučaj kada grupa ljudi prenosi neku vijest od druge grupe i tako od početka do kraja lanca prenosilaca na način da se zbog velikog broja prenosioca u svakoj kariki ne mogu složiti oko toga da su to izmislili ili pogriješili u stvari koju prenose <i>Osnovno značenje:</i> uzastopnost; slijeđenje
477. Tawarruk (تَوَرُّك)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) sjedenje oslanjajući se na warik, tj. na kuk; b) sjedenje u namazu tako što se desno bedro stavi na desnu nogu, a lijevo bedro na zemlju <i>Osnovno značenje:</i> podbočavanje, sjedenje oslanjajući se na kuk
478. Tawliya (تَوَلِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) postavljanje na upravljačko mjesto; b) ugovor o kupoprodaji u kojem prodavač obavještava kupca da je cijena robe, ustvari, kupovna, bez bilo kakve izmjene u cijeni <i>Osnovno značenje:</i> pomoć; imenovanje, postavljanje na čelo
479. Tilāwa (تِلَاوَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> pravilno i ubrzano učenje Kur’ana Časnog <i>Osnovno značenje:</i> čitanje, recitacija
480. Ṭiwāl al-	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> islamski pravnici se razilaze oko toga šta se podrazumijeva pod ovim terminom, pa tako: a)

mufaṣṣal (طَوَال) (الْمُفَصَّل)	hanefitska pravna škola smatra da su to kur'anska poglavlja od poglavlja al-Ḥuḡurāt do poglavlja al-Burūḡ, b) malikitska pravna škola smatra da su to poglavlja od poglavlja al-Ḥuḡurāt do poglavlja al-Nāzi‘at <i>Osnovno značenje:</i> duga i detaljna (poglavlja)
481. Ṭuma’nīna (طُمَأْنِينَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> smirenost udova prilikom obavljanja namaza čime se aludira na staloženo obavljanje namaza, a predstavlja jedan od uslova za ispravnost namaza <i>Osnovno značenje:</i> smirenost, stišanost; pokornost
482. ‘Uḏḥiya (أُضْحِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> kurban – životinja koja se kolje ili prinosi kao žrtva tokom dana hadžijskog-bajrama, a kurban mogu biti: bravče, goveče i kamila <i>Osnovno značenje:</i> dati užinu kad poodmakne dan; prinijeti žrtvu
483. ‘Ūqiyya (أَوْقِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oka, a iznosi od 240-320 grama, shodno mjestu korišćenja <i>Osnovno značenje:</i> jedinica za mjeru
484. Wāḡib (وَاجِب)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> sve ono što Zakonodavac traži da se izvrši na način imperativa, tako da onaj ko to ne uradi zaslužuje ukor i kaznu, a onaj ko uradi zaslužuje pohvalu i nagradu <i>Osnovno značenje:</i> obaveza, potrebno
485. Waqf (وَقْف)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) <i>prilikom učenja u Kur’anu:</i> mjesta na koja je dozvoljeno stati prilikom učenja Kur’ana na arapskom jeziku; b) zadužbina, a njen smisao je zaustavljanje raspolaganja osnovom nekretnine, a korišćenje njenim profitom u dobrotvorne svrhe; zadužbina se, između ostalog, dijeli se na nekoliko vrsta: „porodična zadužbina“ (ar. waqf ‘ahliyy), gdje osoba ostavlja zadužbinu svojoj porodici i potomcima, pod uslovom da ista u

	konačnici završava kao opšta zadužbina, i „zadužbina s ciljem postizanja Alahovog zadovoljstva u dobročinstvene svrhe“ (ar. waqf ḥayriyy) <i>Osnovno značenje:</i> zaustavljanje, zadržavanje; utemeljenje
486. Wašiyya (وَصِيَّة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> oporuka kojom oporučitelj prenosi vlasništvo na drugu osobu nakon svoje smrti; u osnovi, niko nema pravo da nakon svoje smrti raspolaže svojim imetkom, pa je zato oporuka dozvoljena u granicama trećine imetka i može biti samo u korist osobe koja nije nasljednik oporučioca <i>Osnovno značenje:</i> oporuka; savjet, staviti u dužnost
487. Waṭ' (وُطْء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> spolni odnos između muškarca i žene <i>Osnovno značenje:</i> gaženje, pripremanje
488. Wadi'a (وَدِيْعَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> imetak koji je ostavljen bez naknade kod druge osobe s ciljem čuvanja <i>Osnovno značenje:</i> ostavljanje; napuštanje; davanje
489. Wady ili Wadiyy (وَدْيِ أَوْ وَدْيِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> bijela bezmirisna tečnost koja izlazi iz muškog spolnog organa nakon uriniranja <i>Osnovno značenje:</i> tekućina, vlažnost spolnog organa
490. Wakāla (وَكَالَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> punomoć koju osoba daje drugoj ili postavljanje druge osobe na mjesto prve, uz njenu saglasnost, po pitanju validnosti postupaka <i>Osnovno značenje:</i> povjera, prijenos, prepuštanje
491. Walīma (وَلِيْمَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> svaka hrana koja se priprema za neku radosnu prigodu, s tim da se najčešće odnosi na svadbenu gozbu <i>Osnovno značenje:</i> pir, (svadbena) gozba

492. Wasq (وَسْق)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) tovar; b) mjera za količinu, a iznosi 165 litara <i>Osnovno značenje:</i> tovar
493. Wilāya (وِلَايَة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) upravljanje određenom teritorijom; b) provincija ili administrativni dio države; c) starateljstvo nad maloljetnim ili pravno nezrelim osobama, bilo da se radi o pomanjkanju njihove sposobnosti na polju novčanih transakcija, braka ili kupoprodaje; ova vrsta starateljstva se dijeli na: starateljstvo nad imetkom (ar. wilāya ‘alā al-māl), a obuhvata starateljstvo na planu upravljanja finansijskim transakcijama, i „odgojno starateljstvo“ (ar. wilāya ‘alā al-naḥs) u smislu odgajanja maloljetnika; d) stepen potpune predanosti Bogu <i>Osnovno značenje:</i> srodstvo; vladanje; rukovanje; starateljstvo
494. Wilāya al-maẓālim (وِلَايَةُ الْمَظَالِمِ)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> institucija koje se isključivo bavi pravednim rasuđivanjem među ljudima i otklanjanjem nepravde <i>Osnovno značenje:</i> institucija za pravdu
495. Witr (وِتْر)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) neparni brojevi, poput 1, 3, 5; b) vitr-namaz (ar. ṣalāt al-witr) je namaz koji se obavlja nakon jacije-namaza, a čiji broj rekata je neparan, najčešće tri rekata <i>Osnovno značenje:</i> učiniti neparnim
496. Wuḍū’ (وُضُوء)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) vjersko pranje i potiranje određenih dijelova tijela određenih od strane Zakonodavca; b) čistoća <i>Osnovno značenje:</i> bjelina, blistavost, sjaj
497. Zakāt (زَكَاة)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) udio u imetku koji je pregodinio u korist osoba ili kategorija koje je odredio Zakonodavac <i>Osnovno značenje:</i> rast, napredovanje; množenje

498. Zamzam (زَمْزَم)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> poznati izvor u blizini Ka'be u Meki koji postoji još od vremena Božijeg poslanika Ismaila, sina Ibrahimovog <i>Osnovno značenje:</i> skupljanje, čuvanje; odjekivanje iz daljine
499. Zawāḡ (زَوَاج)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> brak postignut na osnovu sporazuma između muža i žene na osnovu kojeg im se dozvoljava seksualno i svako drugo dozvoljeno uživanje sa svojim bračnim drugom <i>Osnovno značenje:</i> brak, vjenčanje; ukrštanje
500. Zawāl (زَوَال)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> a) prelazak sunca polovice neba (ar. zawāl al-šams) znak je nastupanja vremena podne-namaza; b) nestanak zdravog rasuđivanja (ar. zawāl al-‘aql) je razlog da osoba prestane biti pravni adresat, c) prestanak vlasništva (ar. zawāl al-milkiyya) nad određenom stvari <i>Osnovno značenje:</i> prolazak, nestanak; (po)micanje
501. Zihār (ظِهَار)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> jedan od oblika razvoda braka u predislamskom dobu u kojem je muž govorio svojoj supruzi: „’anti ‘alayya ka zahri ’ummi“ (ti si mi (zabranjena) poput (leđa) moje majke!); ovu vrstu razvoda braka islam je zabranio i deklarirao kao nevažeći <i>Osnovno značenje:</i> okretanje leđa; stražni dio; zanemarivanje
502. Zinā (زِنَا)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja:</i> spolni odnos sa osobom ženskog spola s kojom nije u bračnom odnosu, bez vlasništva ili postojanja sumnje; ovakav čin zasluđuje islamsku pravnu fiksnu kaznu (ar. ḥadd) <i>Osnovno značenje:</i> preljuba, blud

503. Zūr (زور)	<i>Objašnjenje terminološkog značenja: lažno svjedočenje</i> <i>Osnovno značenje: nagnutost; uljepšanost; laž</i>
----------------	---

7.4. Analiza navedenih termina

Rječnik koji sadrži više od 500 arapskih vjersko-pravnih termina u islamu predstavlja i praktičnu primjenu teoretskih postavki i praktični dio rada o ovom važnom terminološkom sloju. Glavni kriterij kojim smo se rukovali prilikom izbora termina bila je njihova frekventna upotreba u stručnoj i relevantnoj literaturi različitih islamskih pravnih škola, a koju smo naveli u uvodnom dijelu rječnika.

S obzirom na to da je za većinu ekscerpiranih termina bilo nemoguće pronaći jednočlani ekvivalent na našim jezicima, opredijelili smo se za objašnjenje terminološkog značenja, gdje smo, pored objašnjenja, spomenuli i određene podatke vezane za taj termin za koje smo smatrali da su bitni. Poslije toga smo naveli osnovno jezičko značenje radi lakšeg uvida u vezu između njega i prenesenog terminološkog značenja.

Velika većina navedenih termina crpljena je iz djela starih stotinama godina, a koja se koriste i dan-danas kao najreferentnija literatura unutar različitih islamskih pravnih škola, što ukazuje da u zadnjih nekoliko desetljeća nije dolazilo do značajnijih inovacija na polju arapske vjersko-pravne terminologije u islamu, osim kada su u pitanju pojave za koje je islamska pravna nauka trebala dati adekvatan sud. Dakle, radi se o staroj jezičkoj pojavi čiji korijeni sežu u daleku prošlost.

Ogromna većina ovih termina je opšteprihvatljiva i korištena od strane svih islamskih pravnih škola. Kod termina oko čijih značenja su se islamski pravници razilazili, ukazali smo na stav islamskih pravnih škola i pojasnili ga (više o tome vidi termine: *kirā'*, *salam*, *miskīn*, *itd*). S obzirom da smo se, prilikom sastavljanja rječnika, opredijelili za pojašnjenje značenja termina, a ne za navođenje njihovih ekvivalenata na našim jezicima – to pojašnjenje je, u nekim slučajevima, obuhvatalo stav svih islamskih pravnih škola, a nekada mišljenje jednog dijela islamskih pravnikā. U slučaju razilaženja oko definicije termina, prednost smo davali hanefijskoj pravnoj školi, ukoliko nismo opširno navodili stavove ostalih islamskih pravnih škola.

Bitno je istaći da najčešća razilaženja islamskih pravnih škola oko značenja ili upotrebe pojedinih termina je vezana za malikitsku pravnu školu, s obzirom da je ona raširena na prostorima arapskog Magreba, iz čega se zaključuje da je geografska

udaljenost arapskih naučnih centara na istoku arapskog svijeta (Kairo, Damask, Bagdad, Meka) ostavila traga i na njihovo razilaženje sa njihovom braćom u vjeri na zapadu arapskog svijeta.

Veza između osnovnog – etimološkog i terminološkog značenja je veoma jasno izražena i terminološko značenje svakog arapskog vjersko-pravnog termina koji vodi porijeklo iz arapskog jezika je usko vezana za njegovo osnovno značenje.

Istražujući izvor iz kojeg su ekscerpirani termini za ovaj rječnik, došli smo do podatka da je izvor za 461 termin Kur'an ili Muhamedova tradicija što predstavlja 93,1% citiranih termina, a da je izvor tek 35 termina preislamski period i običaji Arapa, što predstavlja 6,9% citiranih termina.

Ukoliko usporedimo procenat zastupljenosti islamskih pravnih termina koji vode porijeklo iz arapskog jezika i onih koji su putem posuđivanja i arabiziranja ušli u arapski jezik, dolazimo do rezultata da 496 termina vode porijeklo iz arapskog jezika, što predstavlja 98,6% od ukupnog broja navedenih termina u ovom rječniku, dok samo 7 termina vodi porijeklo iz nekog drugog jezika. To dokazuje osnovnu tezu rada da je arapski jezik imao ključnu ulogu u stvaranju arapskih vjersko-pravnih termina. Također, bitno je napomenuti da su termini, koji vode porijeklo iz drugih jezika, prošli određeni proces adaptacije u arapskom jeziku, odnosno najčešće su prilagođavani jednom od tvorbenih obrazaca koji postoje u arapskom jeziku, za što postoje brojni primjeri.

Analizirajući korpus navedenih termina može se zapaziti da se citirani termini pretežno odnose na poglavlja vezana za obredoslovlje (ar. 'ibādāt), dok su ostale grane islamske pravne nauke manje zastupljene. Razlog za to je jednostavan. Obredoslovlje predstavlja lični, intimni odnos vjernika spram Boga, koji je zastupljen u njegovom svakodnevnom životu, tako da se podrazumijeva da svaki vjernik nauči terminologiju vezanu za svoje svakodnevne obaveze prema Stvoritelju.

U namjeri da dođemo do podatka koliki je procenat arapskih vjersko-pravnih termina koji se koriste u pozitivnom pravnom sistemu arapskih država, usporedili smo naš rječnik i rječnik pravnih termina *Mu'ğam al-muṣṭalahāt al-qānūniyya* Abdulvahida Kerema ('Abd al-Wāhid Karam). Nakon upoređivanja došli smo do zaključka da je 117 arapskih vjersko-pravnih termina u islamu koje sadrži rječnik sadržano u ovome radu, što predstavlja 23% od ukupnog broja citiranih termina. Ako se uzme u obzir činjenica da pozitivni pravni sistemi većine arapskih zemalja iz islamskog prava crpe isključivo

poglavlja vezana za porodično i nasljedno pravo, a da se, naprimjer, u njihovoj pravnoj terminologiji ne koristi terminologija vezana za obredoslovlje, koja je u ovom radu najzastupljenija – onda se dolazi do zaključka da ovaj procenat nije zanemariv i da je islamska pravna terminologija imala veliki uticaj na pravnu terminologiju arapskih zemalja.

Ukoliko bi pravili poređenje ovoga rječnika sa drugim specijalizovanim rječnicima arapske vjersko-pravne terminologije, poput kuvajtske *Al-Mawsū'a al-fiqhiyya*, mogli bi konstatovati da postoje nekoliko sličnosti i razlika. Sličnost se manifestuje u navođenju jezičkog i terminološkog značenja, navođenju sinonimnih termina, zatim kontekste i značenja u kojima se oni spominju. Ovaj rječnik se razlikuje od spomenute kuvajtske *Al-Mawsū'a al-fiqhiyya* po tome što se navodi nekoliko definicija različitih pravnih škola, kur'anski tekstovi ili hadisi koji sadrže spomenuti termin, kao i islamske pravne propise vezane za same termine.

Kada uspoređujemo ovaj rječnik sa opštim rječnicima arapskog jezika, poput rječnika Akademije za arapski jezik u Kairu *Al-Mu'ğam al-wağẓ*, dolazimo do zaključka da se *Al-Mu'ğam al-wağẓ* nakon navođenja jezičkih značenja riječi ukratko osvrće na terminološka, bilo da se radi o islamskoj pravnoj nauci ili drugim naukama.

Značajan broj termina ima višestruko, tj. polisemno značenje i islamski pravници su tu vrstu termina koristili u različitim terminološkim značenjima, uz napomenu da svako od tih terminoloških značenja ima vezu sa jednim od osnovnih značenja te riječi. Mi smo u radu nastojali da nabrojimo većinu polisemnih značenja svakog termina, tako da smo u nekim slučajevima imali i do četiri polisemna značenja pojedinih termina. To nedvosmisleno ukazuje na kompleksnost ove teme i značaj njenog istraživanja.

Kada se radi o složenicama koje se koriste u navedenom korpusu termina, najčešće su korištene u formi genitivne veze, naprimjer: „taḥiyya al-masğid“ – „pozdrav džamiji“ ili „namaz koji se obavlja neposredno nakon ulaska u džamiju“ i „sağda al-šukr“ – „padanje ničice iz zahvale“. Međutim, jedan broj termina je korišten u formi atributivne sintagme, kao što je to slučaj u sljedećim primjerima: „sunan rātiba“ – „pritvrđeni suneti“ ili „taḥrīm mu'abbad“ – „vječna zabrana“. Ova vrsta termina nije zastupljena u velikoj mjeri, jer su jednočlani termini dominantniji.

S obzirom na to da je islamsko učenje ostavilo značajan uticaj na kulturu, tradiciju i jezike muslimana Balkana, jedan neznatan dio citiranih arapskih vjersko-pravnih

termina smo zadržali u izvornoj arapskoj formi, uz određenu adaptaciju fonetskom sistemu bosanskog jezika, tako da su navedeni u onoj formi u kojoj je koriste muslimani Balkana. Ti termini u našem jeziku imaju status tuđica (tj. turcizama ili arabizama).

8. ZAKLJUČAK

Rijetka je naučna oblast čija je terminologija toliko rasprostranjena i opštepoznata u muslimanskim društvima kao što je to slučaj sa arapskom vjersko-pravnom terminologijom u islamu. Većina muslimana, ali i jedan broj nemuslimana u muslimanskim sredinama, dobro poznaje ovu vrstu terminologije, a razlog za to jeste činjenica da ona predstavlja nerazdvojni dio svakodnevnice svakog muslimana.

Arapske riječi su dinamično konstruisane utvrđenim tvorbenim obrascima čime otvaraju mogućnosti stvaranju novih termina na osnovu preciznih derivacionih postupaka, a ta izvorna dinamika je jedna od karakteristika arapskog jezika, koju mnogi svjetski jezici ne posjeduju. Upravo je to jedna od karakteristika koja je delegirala arapski jezik da bude jezik posljednje Božije objave.

Neosporna je činjenica da skoro ukupna vjersko-pravna terminologija u islamu vodi porijeklo iz arapskog jezika. Razlog za to je što je Kur'an, kao Božija objava, objavljen na arapskom jeziku, a Muhamed, Božiji poslanik, je Arapin i jezik njegove tradicije bio je, upravo, arapski jezik. Dakle, dva osnovna izvora islama i islamske pravne nauke su na arapskom jeziku.

Ogromna većina muslimana i muslimanskih velikana su stvarali isključivo na arapskom jeziku i djelovali unutar tog civilizacijskog kruga nekoliko vjekova, pa je otuda povezanost vjersko-pravne terminologije u islamu s arapskim jezikom više nego očita i razumljiva.

Arapski filolozi, bilo da se radi o klasicima ili savremenima, slažu se oko činjenice da je interes za izučavanje arapskog jezika tokom prvih vjekova bio motiviran željom da se, prije svega, stane u odbranu Božije riječi – Kur'ana, s obzirom na to da on predstavlja posljednje Božije javljanje čovječanstvu. Sve nauke i discipline koje su nastajale u prvim vjekovima nakon dolaska islama imale su prevenstveno za cilj očuvanje Kur'ana, njegovo razumijevanje, istraživanje njegovih jezičkih zakona, pravila i normi, a zatim i Muhamedaove tradicije. Islamski učenjaci su, upravo zbog toga, smatrali da je učenje i čuvanje arapskog jezika i svega što je vezano za njega, ustvari, zaštita same vjere i Božije objave koja se manifestuje kroz Kur'an. Sve to ukazuje na činjenicu da postoji neodvojiva i čvrsta povezanost između filologije i teologije.

Kada je Kur'an objavljen, neka značenja su, pored osnovnih, poprimila nova terminološka značenja, koja su nastajala na osnovu prvih, tj. osnovnih, zbog semantičke veze između jezičkog i terminološkog značenja.

U prvim vjekovima nakon dolaska islama, arapski filolozi i lingvisti su posvetili pažnju izučavanja prvenstveno islamske terminologije, a zatim terminologije uopšte, i to predstavlja kamen temeljac daljnjem bavljenju terminologijom na arapskom jeziku. Nekoliko vjekova nakon toga stvarana je i izučavana terminologija svih nauka na arapskom jeziku, nakon čega se početkom i sredinom XX vijeka kod Arapa počela izučavati terminologija kao zasebna naučna disciplina i za to su osnovane brojne specijalizirane institucije, među kojima se najviše ističu akademije za arapski jezik u Kairu, Damasku, Bagdadu, Amanu..., kao i Koordinacioni biro za arabizaciju sa sjedištem u Rabatu.

Ukoliko bi izuzeli značajan broj leksikografskih djela koja s leksikografskog aspekta obrađuju ovu vrstu terminologije, veoma je zanimljiva činjenica da je jako mali broj radova koji su obrađivali vjersko-pravnu terminologiju u islamu na teorijskoj ravni.

Arapski jezik je fleksibilan jezik sa ogromnim derivacionim potencijalom što omogućava relativno lako i uspješno imenovanje svakog novog pojma i stvaranje različitih terminosistema. Mehanizmi za leksički razvoj arapskog jezika, poput derivacije, figurativnog značenja, posuđivanja i arabizacije najbolji su garant da se on može odgovoriti izazovima koje sa sobom nosi vrijeme, kao što je to bio slučaj sa nastankom arapske vjersko-pravne terminologije u islamu koja se formirala u okrilju arapskog jezika.

Najvažniju ulogu na polju tvorbe nove arapske vjersko-pravne terminologije u islamu odigrala je derivacija, putem koje je nastalo više od 90% termina. Derivacija iz arapskih korijena (ar. *al-'ištiqâq*) je oduvijek smatrana najprirodnijim načinom razvoja arapskog jezika zbog čega je arapski jezik i nazvan *jezik derivacije* (ar. *luġa al-'ištiqâq*). Ovaj način je, općenito, najširi, najčešći i najrasprostranjeniji oblik leksičkog bogaćenja arapskog jezika, a samim tim i terminologije.

Nakon studiozne obrade možemo da konstatujemo da su sjeme arapske vjersko-pravne terminologije u islamu posijali Kur'an i poslanik Muhamed, kroz svoju tradiciju u prvoj polovini VII vijeka, a da su svoju kulminaciju i naučno sazrijevanje terminosistemi vezani za ovu oblast doživjeli krajem VIII i početkom IX vijeka.

Dolazak islama u VII vijeku na Arabijsko poluostrvo prouzrokovao je brojne društvene, ekonomske, jezičke i druge promjene, ne samo u sredini u kojoj se pojavio, nego i šire. Dolaskom islama nastala su nova shvatanja, pojmovi i vjerovanja koja nisu bila uobičajena za arabljansko podneblje, što je značilo da je ta sredina doživjela krupne promjene i na mnogim drugim planovima. Zajedno s novim pojmovima iz različitih društvenih oblasti došli su i novi termini koje je islam propagirao i nametnuo svojim sljedbenicima, a među tim terminima bili su oni koji su se odnosili na islamsko pravo, koji su u sljedećim vjekovima prerasli u nauku, koja ima svoja pravila i zakone.

Arapski jezik je prolazio kroz određene faze razvoja, a samim tim je i arapska vjersko-pravna terminologija doživjela je određene izmjene i stepene razvoja. Taj razvoj se ogleda u dva nivoa: a) razvoj riječi iz jezičkog u terminološko značenje, i b) razvoj termina iz jednog terminološkog u drugo terminološko značenje. Pored toga, složenost životnih prilika ostavila je traga i na nastanak novih termina koji su izvedeni iz termina spomenutih u jednom od dva temeljna izvora islama: Kur'ana ili sune. U radu smo naveli konkretne primjere koji to nepobitno potvrđuju.

Izučavanje arapskog jezika od izuzetnog je značaja za izučavanje islama uopšte, a samim tim i arapske vjersko-pravne terminologije u islamu, jer su osnovni izvori islamske pravne nauke, tj. Kur'an i Muhamedova tradicija, upravo na arapskom jeziku. Muhamedova tradicija je izrečena, prenesena i sačuvana isključivo na arapskom jeziku. Također, sva relevantna islamska pravna naučna djela su napisana na arapskom jeziku.

Neophodno je nastaviti osnovna teorijska i praktična istraživanja na polju terminoloških problema u arapskom jeziku na svim poljima, jer ona predstavljaju glavni preduslov za napredak ove naučne grane. To se može realizovati putem osnivanja posebnih odsjeka za terminološka istraživanja na univerzitetima širom arapskog svijeta, kao što je to slučaj sa jednim dijelom univerziteta u Evropi. Posebnu pažnju treba posvetiti upotrebi terminologije u obrazovnim procesima, na svim nivoima, što iziskuje preispitivanje planova i programa svih nivoa obrazovanja u arapskim zemljama kako bi sutrašnje generacije bile pošteđene loših iskustava na polju korišćenja različitih termina, a posebno pojave dvosmislenih/višesmislenih termina.

Bitan preduslov poznavanja vjersko-pravne terminologije u islamu jeste posvećenost Arapa, ali i drugih muslimanskih naroda, svojoj vjeri, jer će njihovo udaljavanje od vjere podrazumijevati i zapostavljanje i slabije poznavanje ove vrste terminologije.

Smatramo da se rad na polju izučavanja i istraživanja terminologije u arapskom jeziku u našoj sredini mora nastaviti, kako na teorijskom planu tako i na praktičnoma, prvenstveno sastavljanjem rječnika na bosanskom jeziku kako bi se olakšalo izučavanje islamske pravne nauke i kako bi se ista približila narodnim masama.

9. LITERATURA

a) Knjige

1. 'Abd al-Raḥmān, Maḥmūd 'Abd al-Mun'im, *Mu'ḡam al-muṣṭalaḥāt wa al-'alfāḍ al-fiqhiyya*, Dār al-faḍīla, Al-Qāhira, 1999.
2. 'Askariyy (al-), 'Abū Hilāl, *Al-'Awā'il*, Dār al-'ulūm, Al-Riyāḍ, 1981.
3. 'Abū Ġayb, Sa'dī, *Al-Qāmūs al-fiqhiyy*, Dār al-fikr, Dimašq, 1988.
4. 'Abū Ṭālib, Šūfi Ḥasan, *Tārīḥ al-nuḡum al-qānūniyya wa al-'iḡtimā'iyya*, 2007.
5. 'Amīn, 'Aḥmad, *Faḡr al-'islām*, Kalimāt 'arabiyya, Al-Qāhira, 2011.
6. 'Anīs, 'Ibrāhīm, *Dilāla al-'alfāz*, Maktaba al-'anḡlū al-miṣriyya, 1984.
7. 'Arhišiš, 'Abd al-Salām, „Iškālāt ta'sīs 'ilm al-muṣṭalaḥāt fī al-ṭaqāfa al-'arabiyya al-mu'ašira“, *Al-Lisān al-'arabiyy*, Rabāṭ, raqm 46, Maktab al-ta'rib, 1998.
8. 'Ibn 'Aḥmad, Ḥalīl, *Kitāb al-'ayn*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, T. I-IV, Bayrūt, 2003.
9. 'Ibn 'Anas, Mālik, *Al-Muwatta*, Iḥyā' al-turāṭ al-'arabiyy, Bayrūt, 1985.
10. 'Ibn al-'Aṭīr, Maḡd al-dīn, *Al-Nihāja fī ḡarīb al-hadīṭ*, T. I-V, Al-Maktaba al-'islāmiyya, 1963.
11. 'Ibn Durayd, 'Abū Bakr, *Ḡamhara al-luḡa*, T. I-III, Maḡlis da'ira al-ma'ārif, Ḥaydar'ābād, 1344. hiḡriyy.
12. 'Ibn Fāris, 'Aḥmad, *Al-Šāḥibī fī fiqh al-luḡa al-'arabiyya wa masā'ilihā wa sunan al-'Arab fī kalāmihā*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1997.
13. 'Ibn Ḥanbal, 'Aḥmad, *Al-Musnad*, T. I-XL, Dār al-hādī, Al-Qāhira, 1995.
14. 'Ibn Taymiyya, Taqiyy al-dīn, *Iqtiḍā' al-širāṭ al-mustaqīm*, Maktaba al-rušd, Al-Riyāḍ.
15. 'Ifriqiyy (al-), 'Ibn Manzūr, *Lisān al-'Arab*, T. I-LV, Dār al-ma'ārif, Al-Qāhira, bidūn sana al-'iṣdār.
16. *Al-Mawsū'a al-fiqhiyya*, Wizāra al-'awqāf wa al-šu'un al-'islāmiyya, T. I-VL, Kuwayt, 1983.

17. Bakriyy, 'Abd al-Karīm, „Al-Muṣṭalaḥ al-islāmiyy wa al-ma‘āğim al-luğawiyya“, *Nadwa al-dirāsa al-muṣṭalaḥiyya wa al-'ulūm al-'islāmiyya*, Maṭba'a al-ma'arif al-ğadida, Rabāt, 1996.
18. Bayānūniyy (al-), Muḥammad 'Abū al-Faṭḥ, *Dirāsāt fī al-'ihṭilāfāt al-fiqhiyya*, Maktaba al-hudā, Al-Qāhira, 1975.
19. Bugarski, Ranko, *Lingvistika u primeni*, Čigoja, Beograd, 2007.
20. Bustānī (al-), Buṭrus, *Muḥṭ al-muḥṭ*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 1987.
21. Čedić, Ibrahim, *Školski riječnik lingvističkih termina u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo, 1999.
22. Ḍāḥī, 'Abd al-Bāqī, *Al-Muṣṭalaḥāt al-'ilmiyya wa al-fanniyya wa kayfa wāğahahā al-'Arab al-muḥḍatūn*, Al-Qāhira, Maktaba al-Zahrā', 1992.
23. Dimitroff, Iwan, 'Abū 'Abd Allah Muḥammad 'Ibn al-Ḥasan asch-Schaibāni und sein corpus juris "al-ğāmi' al-ṣağīr", Berlin, 1908.
24. Duwaydariyy, Rağā' Wāḥid, *Al-Muṣṭalaḥ al-'ilmiyy fī al-luğa al-'arabiyya*, Dār al-fikr, Dimašq, 2010.
25. Fahmī Ḥālid, *Al-Ma'āğim al-'uṣūliyya fī al-'arabiyya*, 'Aytrāk, Al-Qāhira, 2005.
26. Fahmī Ḥālid, *Turāṭ al-ma'āğim al-fiqhiyya fī al-'arabiyya*, 'Aytrāk, Al-Qāhira, 2003.
27. Fejrūz'ābādiyy (al-), Mağd al-dīn, *Al-Qāmūs al-muḥṭ*, Mu'assasa al-risāla, Bayrūt, 1993.
28. Ġabr, Yaḥyā 'Abd al-Ra'ūf, „Al-'Iṣṭilāḥ – maṣādiruhū wa maṣākiluhū wa ṭuruqu tawlidihi“, *Al-Lisān al-'arabiyy*, Maktab al-ta'rīb, raqm 36, Rabāt, 1992.
29. Ġāḥiz (al-), 'Amr, *Al-Bayān wa al-tabyīn*, Dār al-ḥāngī, Al-Qāhira, 1998.
30. Ġāḥiz (al-), 'Amr, *Al-Ḥayawān*, Maktaba Muṣṭafā al-Bābī, Al-Qāhira, 1965.
31. Glasse, Glasse, *Enciklopedije islama*, Libris, Sarajevo, 2006.
32. Hafizović, Mesud, *Lingvističko djelo Ibrahima Enisa*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1994.
33. Hajrić, Amrudin, „Al-Halil bin Ahmad i prvi arapski rječnik“, *Zbornik radova FIN-a 9*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004.

34. Ḥalīl 'Abū 'Awda, 'Awda, *Al-Taṭawwur al-dilāliyy bayna luġati al-ši'r al-ġāhiliyy wa luġati al-Qur'an al-karīm*, Maktaba al-Manār, Al-Zarqā', 1985.
35. Ḥalīl, Ḥilmī, *Al-Muwallad fī al-'arabiyya*, Dār al-nahḍa al-'arabiyya, Al-Qāhira, 1985.
36. Ḥallāf, 'Abd al-Wahhāb, „Al-'Iṣṭilāḥāt al-fiqhiyya“, *Maġalla maġma'a al-luġa al-'arabiyya*, Maṭba'a wizāra al-ma'ārif al-'umūmiyya, al-ġuz' 7, 1953.
37. Ḥammād, Nazih, *Mu'ġam al-muṣṭalaḥāt al-'iqtisādiyya fī luġa al-fuqahā'*, Dār al-qalam, Dimašq, 2008.
38. Ḥamzāwī (al-), Muḥammad Rašād, *Al-Manḥaġiyya al-'amma li tarġama al-muṣṭalaḥāt wa tawḥīdihā wa tanmīihā*, Dār al-ġarb al-'islāmiyy, Bayrūt, 1986.
39. Ḥasāra, Mamdūḥ Muḥammad, „Al-Ma'āġim al-luġawiyya wa 'ahammiyyatuhā fī waḍ'i al-muṣṭalaḥāt“, *Maġalla maġma' al-luġa al-'arabiyya*, Maġma' al-luġa al-'arabiyya, Dimašq, raqm 78, ġuz' 3.
40. Ḥaṭīb (al-), Aḥmad Šafiq, *Mu'ġam al-muṣṭalaḥāt al-'ilmiyya wa al-fanniyya wa al-handasiyya: 'Inġlīziyy-'Arabiyy*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 1985.
41. Ḥiġāzī, Fahmī, „Dawr al-muṣṭalaḥāt al-muwaḥḥada fī ta'rīb al-'ulūm wa našr al-ma'rifa“, *Al-Lisān al-'arabiyy*, raqm 47, Maktab al-ta'rīb, Rabāt, 1999.
42. Ḥuṣniyy (al-), Taqiyy al-dīn, *Kifāya al-'aḥyār*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2001.
43. 'Ibn Rušd, Muḥammad, *Bidāya al-muġtahid*, T. I-III, Maktaba al-muġallad al-'arabiyy, Al-Qahira, 1997.
44. Idrīsī (al-), 'Izz al-dīn al-Kattāniyy, „Ba'd al-wasā'il al-luġawiyya al-musta'mala fī tawlīd al-muṣṭalaḥāt“, *Nadwa al-dirāsa al-muṣṭalaḥiyya wa al-'ulūm al-'islāmiyya*, Maṭba'a al-ma'ārif al-ġadīda, Rabāt, 1996.
45. Jahić, Mustafa, *Arapski jezik u islamskim naukama – povezanost i međusobni utjecaji*, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
46. Karadža, Mevlida, „Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – Uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji“, *Radovi X*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1983.

47. Karadža-Garić, Mevlida, *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama u SRBiH*, Sarajevo, 1979.
48. Karam, ‘Abd al-Wāḥid, *Mu‘ğam al-muṣṭalahāt al-qānūniyya*, Maktaba al-nahḍa al-‘arabiyya, Bayrūt, 1987.
49. Kāsāniyy (al-), ‘Alā’ al-dīn, *Badā’i al-ṣanā’i*, T. I-VI, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1997.
50. Katičić, Radoslav, „Terminologija u suvremenoj lingvistici“, *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1971.
51. Kico, Mehmed, *Arapska jezikoslovna znanost*, Sarajevo, 2003.
52. Kinwān, Al-Ḥusayn, „Al-Dirāsa al-muṣṭalahiyya mafhūman wa manhaġan“, *Nadwa al-dirāsa al-muṣṭalahiyya wa al-‘ulūm al-‘islāmiyya*, Maṭba‘a al-ma‘ārif al-ġadīda, Rabāṭ, 1996.
53. Klajn, Ivan, „Greko-latinizmi i pitanje terminoloških dubleta“, *Kontrastivna jezička istraživanja: II simpozijum*, Novi Sad, 1983.
54. Latić, Džemaludin, *Stil Kur’ana*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.
55. Ljevaković, Enes, *Usul-i fikh*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2005.
56. Ma‘lūf, Lu’īs, *Al-Munġid*, Al-Maṭba‘a al-kaṭūlikiyya, Bayrūt, bidūn sana al-’iṣḍār.
57. Malā’ika (al-), Ġamīl, *Fī mustalzamāt al-muṣṭalah al-‘arabiyy*, Maġalla al-maġma‘ al-‘ilmiyy al-‘irāqiyy, al-muġallad al-rābi‘ wa al-‘iṣrūn, Baġdād, 1974.
58. Maqdisiyy (al-), ‘Ibn Qudāma, *Al-Muġnī*, T. I-XV, Dār ‘ālam al-kutub, Riyāḍ.
59. Margīnāniyy (al-), Burhān al-dīn, *Al-Hidāya*, T. I-II, Dar al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1990.
60. Marmarġiyy, Al-Dūmankiyy, *Al-Mu‘ğamiyya al-‘arabiyya ‘alā ḍaw’ al-tunā’iyya wa ‘alsuniyya al-sāmiyya*, Matba‘a al-ābā’ al-firansisiyyīn fī al-Quds, 1937.
61. Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 2004.
62. Muftić, Teufik, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998.
63. Muftić, Teufik, *Klasična arapska stilistika*, El-Kalem, Sarajevo, 1995.
64. Muḥammad, Al-Sayyid Tamām, *‘Alfāḍ wa tarākīb wa dilālāt ġadīda fī al-siyaq al-qur’āniyy*, 2010.

65. Mujić, Munir, *Tropi i figure u arapskoj stilistici*, Orijentalni institut u Sarajevu, 2011.
66. Murād, Yaḥyā, *’Ithāf al-bariyya bi al-ta’rīfāt al-fiqhiyya wa al-’uṣūliyya*, Dār al-kutub al-’ilmiyya, Bayrūt, 2004.
67. Muḥtār ‘Umar, ‘Aḥmad, *Al-Baḥṭ al-luġawiyy ‘inda al-’Arab*, ‘Ālam al-kutub, Al-Qāhira, 1988.
68. Nabḥān (al-), Muḥammad Fārūq, „’Ahammiyya al-muṣṭalaḥ fī al-’ulūm al-’islāmiyya“, *Mağalla ’akādīmiyya al-mamlaka al-maġribiyya*, Rabāt, 2001.
69. Nakičević, Omer, *Uvod u hadiske znanosti*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1997.
70. Nasafīyy (al-), Nağm al-dīn, *Ṭilba al-ṭalaba*, Dār al-nafā’is, Bayrūt, 1995.
71. Qal’aġiyy, Muḥammad Rawās, *Mu’ğam luġa al-fuqahā’*, Dār al-nafā’is, Bayrūt, 1988.
72. Qāsimiyy (al-), ‘Ali, *’Ilm al-muṣṭalaḥ wa ṣinā’a al-muṣṭalaḥ*, Maktaba Lubnān, 2008.
73. Qāsimiyy (al-), ‘Ali, *Muqaddima fī ’ilm al-muṣṭalaḥ*, Maktaba al-nahḍa al-miṣriyya, Al-Qāhira, 1987.
74. Qūnawiyy (al-), Qāsim ’ibn ‘Abd ’Allah, *’Anīs al-fuqahā’*, Dār al-wafā’, Ġadda, 1992.
75. Qunaybiyy, Ṣādiq, „’Amṭila taḥlīliyya li al-taṭawwur al-dilāliyy fī al-’alfāz al-mu’arraba“, *Al-Lisān al-’arabiyy*, raqm 31, Maktab al-ta’rīb, Rabāt, 1988.
76. *Qur’an (Prevod Kur’ana Časnog - Besim Korkut)*, Kompleks za štampanje Mushafī Šerifa, Medina, 1412. h.g.
77. Qurašīyy (al-), ‘Abd al-Raḥīm al-Bašīr, „Al-Muṣṭalaḥ al-šar’iyy wa manḥaġiyya al-dirāsa al-muṣṭalaḥiyya fī al-’ulūm al-šar’iyya“, *Mağalla Ġāmi’a al-Qur’an al-Karīm wa al-’ulūm al-’islāmiyya*, Makka, 2006.
78. Rāziyy (al-), ‘Abū Ḥātam, *Kitāb al-Zīna fī al-kalimāt al-’islāmiyya al-’arabiyya*, Markaz al-dirāsāt wa al-buḥūt al-yamaniyy, 1994.
79. Şahin, Osman, „İslam Hukuk Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür“, *İslam Hukuku Arastirmalari Dergisi*, sy. 13, 2009, s. 131-162.

80. Saḥnūn, Sa'īd al-Tannūḥiyy, *Al-Mudawwana al-kubrā*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1994.
81. Šālih (al-), Šubḥī, *Dirāsāt fī fiqh al-luġa*, Bayrūt, Dār al-'ilm li al-malāyīn, 1979.
82. Sālim, 'Abd al-'Āl, *Al-Baḥt al-fiqhiyy*, Maktaba al-asadiyy, Makka, 2008.
83. Samā'ana, Ġawād Ḥusnī, „Al-Muṣṭalaḥāt al-'arabiyya bayna al-qadīm wa al-ḥadīṡ“, *Al-Lisān al-'arabiyy*, raqm 49, Maktab al-ta'rib, Rabāt, 2000.
84. Samā'ana, Ġawād Ḥusnī, „Al-Tarkīb al-muṣṭalaḥiyy - ṭabī'atuhū al-naẓariyya wa 'anmāṭahū al-taṭbīqiyya“, *Al-Lisān al-'arabiyy*, raqm 50, Rabāt, Maktab al-ta'rib, 1999.
85. Samā'ana, Ġawād Ḥusnī, „Manḥaḡiyya waḍ' al-muṣṭalaḥ al-'arabiyy wa taġalliyātuhā fī al-mu'ġam al-mutaḥaṣṣiṡ“, *Nadwa al-dirāsa al-muṣṭalaḥiyya wa al-'ulūm al-'islāmiyya*, Maṭba'a al-ma'arif al-ġadīda, Rabāt, 1996.
86. Sāmurrā'iyy (al-), 'Ibrāhīm, *Fī al-muṣṭalaḥ al-'islāmiyy*, Dār al-ḥadaṭa, Bayrūt, 1990.
87. Sānū, Quṭb, *Mu'ġam muṣṭalaḥāt 'uṣūl al-fiqh*, Dār al-fikr, Dimašq, 2000.
88. Saraḡsiyy (al-), Muḥammad 'ibn 'Ahmad, *Al-Mabsūṡ*, T. I-XXXI, Dār al-ma'rifa, Bayrūt, 1989.
89. Sawā'ī, Muḥammad, 'Azma al-muṣṭalaḥ al-'arabiyy fī al-qarn al-tāsi 'aṣar, Al-Ma'had al-firansiyy li al-dirāsāt al-'arabiyya, Dimašq, 1999.
90. Siġistāniyy (al-), 'Abū Dāwūd, *Sunan 'Abī Dāwūd*, Bayt al-'afkār al-dawliyya, Al-Rijād, bidūn sana al-'iṣḍār.
91. Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih termina I i II*, Zagreb, Matica hrvatska, 1969.
92. Sinānī, Sinānī, *Al-Taṭawwur al-dilāliyy li al-muṣṭalaḥ al-fiqhiyy*, Maġma' al-luġa al-'arabiyya, Dimašq, raqm 85, ġuz' 3, 2010.
93. Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
94. Smajlović, Ahmed, „Od Halila ibn Ahmeda do dr. Teufika Muftića“, *Preporod*, br. 7 i 8, Sarajevo, 1975.
95. Softić, Mejra, „Karakteristike leksikoloških istraživanja kod Arapa – historijska perspektiva i savremeni arapski jezik“, *Zbornik radova IPF-a 7*, Islamski pedagoški fakultet, Zenica, 2009.

96. Suyūṭiyy (al-), Ġalāl al-dīn, *Al-Muzhir fī 'ulūm al-luġa*, Dār al-turāt, Al-Qāhira.
97. Šafīq, 'Aḥmad al-Ḥaṭīb, *Mu'ğam al-muṣṭalaḥāt al-'ilmiyya wa al-faniyya*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 1985.
98. Šartūniyy (al-), Sa'īd al-Ḥūriyy, *'Akrab al-mawārid fī fuṣaḥ al-'arabiyya wa al-šawārid*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 1992.
99. Štulanović, Muharem, *'Urf – običaj kao pomoćni izvor šerijatskog prava sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Islamska pedagoška akademija, Bihać, 2004.
100. Šulek, Bogoslav, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1874.
101. Ṭa'ālibiy (al-), 'Abū Maṣṣūr, *Fiqh al-luġa wa 'asrār al-'arabiyya*, Al-Maktaba al-'ašriyya, Bayrūt, 2000.
102. Tanasković, Darko, „Problemi lingvističke terminologije u jugoslovenskoj arabistici“, *Kontrastivna jezička straživanja: II simpozijum*, Novi Sad, 1983.
103. Tanasković, Darko; Mitrović Anđelka, *Gramatika arapskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.
104. Topoljak, Sulejman, „Fikhska razilaženja – neminovnost ili opasnost“, *Takvim za 2007. godinu*, IZ BiH, Sarajevo, 2007.
105. Topoljak, Sulejman, *Uvod u metodologiju islamskog prava I*, Fakultet za islamske studije, Novi Pazar, 2006.
106. Tuhmaz, Abdul-Hamid, *Haneḥiḥi fikh*, T. I-IV, Bemust, Sarajevo, 2003.
107. Ubbaḍiyy (al-), Šihāb al-dīn, *Bayān kašf al-'alfāz*, Maktaba al-ḥanḡiyy, 2002.
108. Wourqiyya, 'Abd al-Razzāq, „Al-Taṭawwur al-muṣṭalaḥiyy fī al-'iqtisād al-'islāmiyy“, *Al-Mu'tamar al-'ālamīyy al-sābi' li al-'iqtisād al-'islāmiyy bi ḡāmi'a al-malik 'Abd al-'Azīz*, 2008.
109. Zabīdī (al-), Murtaḍā, *Tāğ al-'arūs*, Wizāra al-'iršād wa al-'anbā', Al-Kuwayt, 1969.
110. Zafīriyy (al-), Maryam, *Muṣṭalaḥāt al-maḍāhib al-fiḡhiyya*, Dār Ibn Ḥazm, 2002.
111. Zafnakiyy, Šafiyya, *Al-Manāhiğ al-muṣṭalaḥiyya*, Al-Hay'a al-'amma al-sūriyya li al-kitāb, 2010.
112. Zamaḥšariyy (al-), 'Asās al-balāġa, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1998.

113.Zarkān (al-), Muḥammad ‘Ali, „Al-Ğuhūd al-luġawiyya fī al-muṣṭalaḥ al-‘ilmiyy al-ḥadīṡ“, *Al-Lisān al-‘arabiyy*, Rabāt, raqm 44, Maktab al-ta‘rīb, 1997.

114.Zarkān (al-), Muḥammad ‘Ali, *Al-Ğuhūd al-luġawiyya fī al-muṣṭalaḥ al-‘ilmiyy al-ḥadīṡ*, Ittiḥād Kuttāb al-‘Arab, 1998.

115.Zarzūr, Nawāl Karīm, *Mu‘ġam alfāz al-qiyam al-‘ahlāqiyya wa taṭawuruhā al-dilāliyy bayna luġa al-ši‘r al-ġāhiliyy wa luġa al-Qur’ān al-karīm*, Maktaba Lubnān, Bayrūt, 2001.

116.Zāwī (al-), Tāhir ‘Aḥmad, *Tartīb al-qāmūs al-muḥīṡ*, Dār al-fīkr, Dimašq, bidūn sana al-‘iṣdār.

117.Zaydān, ‘Abd al-Karīm, *Al-Waġz fī ‘uṣūl al-fiqh*, Mu’assasa Qurṭuba, 1976.

118.Zaydān, Ġirġī, *Al-Luġa al-‘arabiyya – kā’in ḥayy*, Dār al-ġīl, Bayrūt, 1988.

119.Zuḥayliyy, Muḥammad, *‘Uṣūl al-fiqh al-‘islāmiyy*, Kulliyya al-šarī‘a Ġāmi‘a Dimašq, Dimašq, 1993.

120.Zuḥayliyy, Wahba, *‘Uṣūl al-fiqh al-‘islāmiyy*, T. I-II, Dār al-fīkr, Dimešq, 2001.

121.Zuḥayliyy, Wahba, *Al-Fiqh al-‘islāmiyy*, T. I-VIII, Dār al-fīkr, Dimašq, 1985.

b) Web-stranice:

122.Didāwī (al-), Muḥammad, *‘Iṣkāliyya waḍ‘i al-muṣṭalaḥ al-mutaḥaṣṣiṣ wa tawḥīduhū wa tawṣīluhū wa tafḥīmuḥū wa ḥawsabatuhū*, <http://oujda-portail.net/ma> (link ispravan 30.11.2012.)

123.Ḥayādīra (al-), Muṣṭafā Tāhir, Maġma‘a al-luġa al-‘arabiyya al-‘urduniyy, ‘Ammān, raqm 69, 2009., <http://www.majma.org.jo/majma/index.php/2009-02-10-09-36-00/312-69-4.html> (link ispravan 19.12.2012.)

124.<http://iraqacademy.iq/PageViewer.aspx?id=1> (link ispravan 19.12.2012.)

125.<http://www.arabacademy.gov.sy/index.aspx> (link ispravan 18.02.2012.)

126.<http://www.arabization.org.ma/Standarddesdictionnaires.aspx> (link ispravan 19.12.2012.)

127.http://www.infoterm.info/about_us/history_of_infoterm.php (link ispravan 19.12.2012.)

128.<http://www.iso.org/iso/home.htm> (link ispravan 19.12.2012.)

129.<http://www.sis.gov.eg/VR/acadmy/html/acadmay01.htm>

130. Ya‘būdī (al-), Hālid, „Tabī‘atu al-baḥṭ al-muṣṭalaḥiyy bi al-‘ālam al-‘arabiyy – al-ḥudūd wa al-‘āfāq“, *Mağalla al-muṣṭalaḥiyyāt*, al-muğallad al-‘awwal, raqm 1, www.faculty.yu.edu.jo

131. Maṭṭād (al-), ‘Abd al-‘Azīz, „Al-‘Uṣūl al-‘arabiyya al-‘islāmiyya li ‘ilm al-muṣṭalaḥ“, *Mağalla al-‘aqlām al-taqāfiyya*, <http://www.aklaam.net/newaqlam/aqlam/show.php?id=10691> (link ispravan 19.12.2012.)

132. Zarkān (al-) Muḥammad ‘Ali, *Tadāḥul al-muṣṭalaḥāt al-‘ilmiyya bayna al-muḥaddiṭīn wa al-luğaviyyīn wa al-fuqahā’*, <http://www.reefnet.gov.sy/booksproject/turath/77/7mustalah.pdf>, (link ispravan 24.11.2012.)

Biografija autora

Hajrudin Hodžić rođen je 31.10.1977. u Tuzli (Bosna i Hercegovina). Osnovnu školu završio je u Stuparima, općina Kladanj, 1992. godine. Srednju školu šerijatskih nauka i arapskog jezika "Bedruddin el-Haseni" završio je u Damasku (Sirija) 1999. godine. U međuvremenu, 1997. godine vanredno je završio državnu maturu, smjer književnost, na osnovu koje se iste godine upisuje na Fakultet šerijatskog prava Univerziteta u Damasku, na kojem diplomira 2002. godine. Iste godine upisuje postdiplomski studij na Institutu El-Feth el-Islami u Damasku, ogranak Univerziteta Al-Azhar iz Kaira kojeg završava krajem 2003. godine.

Akadske 2007. godine podnosi zahtjev Univerzitetu u Novom Pazaru za priznanje ispita prethodno položenog postdiplomskog studija i uspješno polaže razliku predmeta. Akadske 2008. prijavljuje magistarski rad na temu: *Uzroci pravničkih razilaženja u islamu i njihove refleksije, s osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, kojeg je uspješno odbranio 17.10.2009. godine.

Hajrudin Hodžić je od 2004. godine zaposlen kao asistent na Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću. Višegodišnji je urednik sedmične radio-emisije „Svijet islama“ na Radiju USK. Certificirani je auditor halal kvalitete pri Agenciji za certificiranje halal kvalitete Islamske zajednice u BiH, te stalni sudski tumač za arapski jezik pri Kantonalnom sudu u Bihaću.

Dobitnik je zahvalnice Islamskog pedagoškog fakulteta i Radija Unsko-sanskog kantona za saradnju na realizaciji sedmične emisije „Svijet islama“, 11. marta 2008., kao i priznanja Univerziteta u Bihaću za istaknut doprinos na polju nauke od posebnog značaja za razvoj Univerziteta u Bihaću, 10. decembra 2009.

Akadske 2009/2010. godine upisuje doktorski studij na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a zadnji ispit polaže 30.06.2011. godine.

Član je Redakcije Zbornika radova I, II, III, IV, V i VI Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisani: Hajrudin Hodžić

Broj upisa _____

Izjavljujem

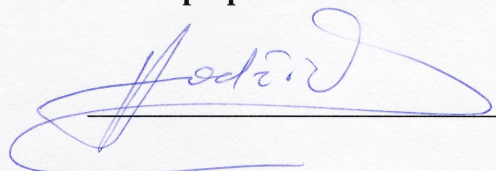
da je doktorska disertacija pod naslovom

Arapska vjersko-pravna terminologija u islamu

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada
- da predložena disertacija u cjelini ni u dijelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, 14. 05. 2014.

potpis doktoranta

Prilog 2.

**Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije
doktorskog rada**

Ime i prezime autora: Hajrudin Hodžić

Broj upisa _____

Studijski program: _____

Naslov rada: *Arapska vjersko-pravna terminologija u islamu*

Mentor: Prof. dr Anđelka Mitrović

Potpisani: Hajrudin Hodžić

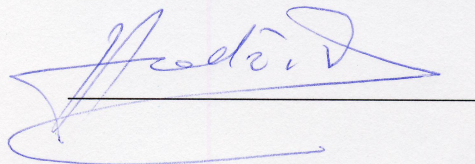
Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predao za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, 14.05.2014.

potpis doktoranta

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Arapska vjersko-pravna terminologija u islamu

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

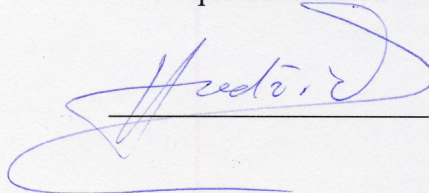
1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
- ☒ 3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista).

U Beogradu,

14.05.2014.

Potpis doktoranda

1. Autorstvo - Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.

2. Autorstvo – nekomercijalno. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.

3. Autorstvo - nekomercijalno – bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.

4. Autorstvo - nekomercijalno – deliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.

5. Autorstvo – bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.

6. Autorstvo - deliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.